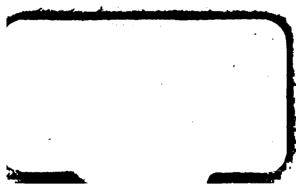

[illegible]

HET NEDERLANDSCHE VOLK,

GESCHETST

in de verschillende tijdperken zijner ontwikkeling,

DOOR

W. J. HOFDIJK.

DERDE, VERMEERDERDE DRUK.

's GRAVENHAGE. — HENRI J. STEMBERG.
1883.

HET NEDERLANDSCHE VOLK.

HET NEDERLANDSCHE VOLK,

GESCHETST

in de verschillende tijdperken zijner ontwikkeling,

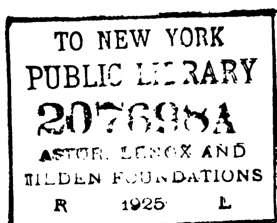
DOOR

W. J. HOFDIJK.

DERDE, VERMEERDERDE DRUK.

'S GRAVENHAGE. — HENRI J. STEMBERG.

1883.

I.

DE HEIDENSCHE GERMANEN.

Toen de Goddelijke Leeraar der menschen de aarde betrad, om uit het midden van een zwak en onderdrukt volk eenige weinige mannen samen te brengen, die de zaden eens nieuwen levens onder de geheele menschheid moesten strooien — toen leefden de volken van Europa daar heen, door de uitgestrekte bergketen der Alpen, Cevennen, en Pyreneën in twee groote deelen gescheiden. Het zuidelijk gedeelte ving reeds aan te kwijnen aan de gevolgen eener beschaving die valsch werd, omdat haar grondslag valsch was; het noordelijk deel bloeide in frissche kracht — maar de kracht der onbeschaafdheid, die slechts in eenige streken door de scherpte van het Romeinsche zwaard geglad was.

Tot deze streken behoorde het lage westelijkste gedeelte van Germanië, het tegenwoordig Nederland. Het hooger, oostelijk, gedeelte van dien Nederlandschen bodem had toen reeds achtereenvolgend ter woonplaats verstrekt aan

onbekende horden,
Die, als het kruid der heide, ontloken en verdorden,
Ontstonden, streden — en vergingen, op eên boôm,
Woest als hun aard, wild als hun tochten, en den toom
Zoo min gewend als zij.

En zij zijn heengegaan, deze onbekende stammen, zonder eenig ander spoor van hun aanwezen achter te laten, dan slechts een luttel asch van enkelen, of eenige overblijfsels van steenen wapen-

tuigen, hier en daar nagebleven in de reusachtige steenhoopen, die eenmaal als praalgraven hunner aanzienlijken de kunsteloos gevormde urnen overwelfden, en bij ons met den naam van hunebedden bekend zijn. Deze »kolossale steengraven, die eeuwen lang den vernielenden tand des tijds hebben weêrstaan, en de zorgvuldigheid waarmede zij gebouwd en ingericht zijn, wijzen op een volk dat niet vluchtig, zwervend, nomadiesch was, heden hier, morgen elders wonende, maar dat gehecht was aan eene vaste woonplaats, gelijk het gehechtheid toonde aan de overblijfsels zijner dooden. Die graven leeren dat hunne stichters het familië-leven gekend, banden des bloeds op prijs gesteld, en het eigendomsrecht geëerbiedigd hebben. En wanneer men soms twee of meer van die graven in rechte lijn achter elkander of evenwijdig naast elkander, of gegroepeerd bij elkander aantreft, terwijl er eerst op verren afstand weder éen of meer anderen bespeurd worden, dan kan men de gedachte niet onderdrukken, dat daar overledenen bij elkander rusten, die in hun leven eene nauwe betrekking op elkander hadden, en dat zij die gevoelens hebben gekoesterd en gekweekt, die het kenmerkende van den mensch zijn op alle trappen van beschaving: de gevoelens van vriendschap en liefde. [1] En al moeten wij hen ook noemen »de Wilden van Nederland"; al rijzen zij dan ook voor het oog onzer verbeelding op, in hunne meer gedroogde dan wel bereide dierenvellen gekleed, hun buit van jacht en visscherij verteerende bij rauwe of gebraden eikels of noten, onder het genot van een teuge uit den houten of steenen of ossenhoornen beker, gevuld met een drank uit wilden honig, woudbessen, of gebrande eikels bereid — toch gevoelen wij bij die graven eenen eerbied en een gevoel van verwantschap aan hen die er eenmaal sliepen; want de gedachte ligt nabij: »ook dezen zijn van onze broederen, die, van hetzelfde stof en van hetzelfde godsgeslachte als wij, bestemd zijn geweest voor dezelfde ontwikkeling als de onze, al waren zij hier op aarde in eene meer behoeftige leerschool geplaatst."

En in die dagen, terwijl aldus in de hoogere streken de beer, en de wolf, en het rendier, en het hert uit hun woud- of heîleger werden opgeschrikt en verjaagd, om onder de vlijmen van het steenen wapentuig te bezwijken — leefden de wilde os, en de

---

[1] JANSSEN.

ever, en de eland rustig in de moerassige bosschen der lagere oorden. En zoo er in het dompige woud een ander gedruisch werd gehoord, dan door hen-zelf in het hooge varenkruid, of tusschen de ranke riethalmen, of langs het saamgewarde struikgewas veroorzaakt werd — zoo was het alleen het wiekgeklepper van een stijgenden reiger, of scholver, of kwak, of roerdomp, of eenigen der andere thans soms zeldzaam geworden watervogels, die hunne nesten vlochten in de toppen der eeuwen-oude eiken en beuken, wier hoogste takken door den wind geschoren, door de zon uitgebleekt, zich beenderachtig en naakt boven de dichtere looverkroon van lager esschen en elzen verhieven, terwijl de schors der zware, knobbelige en knoestige stammen daar beneden verborgen ging in bruin-groen mos, waar glansend veil, en weelderige hoppe, en geurig geitenblad zoo dikwerf hunne heldere ranken en kleurige bloemen om heen slingerden.

Maar des Scheppers bedoeling, dat geen bewoonbare plek door den mensch zoû worden ledig gelaten, werd ook aan die ruige en dichtbegroeide wildernissen vervuld; en toen de Romeinen in die schijnbaar onherbergzame oorden doordrongen, vonden zij ze alom met krachtige, al schenen het hun ook barbaarsche, gestalten vervuld.

Zij stieten in het zuiden op de Eburonen, en de Tongeren, en de Atuatiken, en de Nerviërs en de Atrebaten, en de Morinen, en de Menapiërs; en hooger op de Toxandriërs, de Gugernen, de Chamaven, de Sikambren, de Batauers, de Marezaten, en de Kaninefaten; terwijl zij de noordelijkste streken vonden ingenomen door de groote en kleine Friezen, een deel der Brukteren en Amsibariën, de Kauchen, en de Sturiërs.

Al deze volkeren, of liever deze volksstammen, hadden een en den zelfden oorsprong, leefden meest naar de zelfde gewoonten, instellingen en wetten, en verschilden alleen slechts in kleinigheden, meest enkel door het onderscheid van bodem ontstaan. De groote omtrekken hadden zij allen met elkander gemeen: allen waren Indo-Germanen; en wij treden reeds eene merkbare schrede voorwaart, wanneer wij eene vergelijking maken tusschen hen en hunne geheel verdwenen voorgangers. Evenwel zal ik in de schildering van hunnen toestand niet al te uitvoerig zijn, omdat er van geen tijdvak de zeden en gewoonten zoo algemeen bekend, zoo dikwerf omschreven werden, als juist van dit, en zulks wel, vooral in onze dagen, uitgebreid tot in kleinigheden, die slechts bij be-

nadering zijn toegepast, en met vrij meer zekerheid tot de ontwikkelder Franken kunnen worden gebracht.

Dat de Germanen geene steden bewonen, is, zooals TACITUS zegt waereldkundig. Zij bouwden afgezonderd en verstrooid, waar hun een frissche bron, een groene beek, een schaduwrijke boomplek uitnoodigde, en zoo bestond een heem of dorp uit eene verspreide verzameling van verstrooide, eenvoudig houten, meest op hoogten gebouwde

vriendelijke wonen,
Beschaduwd van berk en beuk, of door de trotsche kroonen
Van eik, of heilige esch met loover overwelfd.

Waar de natuur in lage streken geschikte hoogten geweigerd heeft, komt de nijverheid daarin te gemoet, en de woningen verrijzen op opgeworpen heuvelen. Zoo gij ze van buiten beziet, met hunne houten, met mos begroeide en met kleurige, soms blinkende klei bestreken wanden, door stroo en riet gedekt, met een enkelen ingang voor de bewoners, en een enkelen uitgang voor den rook (eene opening, in den top gelaten) — dan hebben zij het voorkomen van groote bijenkorven, en van binnen zijn ze »niet ruim, niet vroolijk, niet rein. De Hollandsche zindelijkheid is ongetwijfeld meer christelijk dan wodaniesch, en dus van lateren tijd." [1] Ieder omgaf zijn huis met eene ruimte of werf, en sloot die met eene omtuining af, zoodat het geheel eene soort van burcht daarstelde, eene Germaansche zede, wier hooge beteekenis nog heden voortleeft in de grondstelling van den Engelschman: »My house is my castle!" Eeuwenlang bleef dit fiere denkbeeld ook ten onzent heerschen; de »bouwspekulanten" en »huisjensmelkers" van den tegenwoordigen tijd hebben daaraan een einde gemaakt.

Wie gij de akkers daar rondom, waarop eenige granen ontspruiten, bewerken ziet met spade en ploeg, zijn grijzaarts, geringe vrouwen, en slaven. De zelfde soort lieden graven kuilen in den grond, om den wintervoorraad tegen de naderende koude te bewaren. Evenzeer zijn zij belast met de zorg voor de kudden van zwijnen, schapen, en runderen, welke laatsten veel in getal, maar klein van stuk zijn.

---

[1] VISSER.

De slaven voor huis- en veldarbeid staan waarschijnlijk onder het beheer van een opzichter, een huismeier, tevens de zaken van den ruilhandel behartigende, die zoowel in als naar buiten de heem gedreven wordt, en waardoor allengs grootere en kleinere wegen zijn ontstaan, die de verspreide heemen, rondom de boorden eener heldere beek, aan eene snelstroomende rivier, langs de zoomen van een donker woud, of binnen een der ruime pleinen daarvan gelegen, aan elkander verbinden. De huishoudelijke beschikkingen worden voor het overige door de vrouw bestuurd. De heer des huizes, de vrije man van eenig aanzien in 't algemeen, bemoeit zich daarmeê niet. In zijn linnen of wollen, kielvormigen rok, en met of zonder nauwsluitende broek gekleed, maar gewoonlijk steeds een mantel van dierenvel, gesloten met een gesp of een doorn over den schouder, en meest altoos de priem of lichte speer in de vuist, wandelt hij of rijdt te paard, of tijgt ter jacht of visscherij, of hij spant zich uit met worstelen, zwemmen, of wapenspel; en ongunstig weder houdt hem in halve ledigheid binnen de hut, zoo hij niet toegeeft aan de zucht voor drinkgelag, of het altoos geliefkoosde dobbelspel, waarbij hij des noods zijne bezittingen, zijn gezin, ja ten laatste zelfs zijn eigen vrijheid aan de kansen van het geluk prijs stelt. Roept hem de horen ten strijd, dan werpt hij zich de huid van een dierenkop als een helm over de lange blonde lokken, en zijne helder-blauwe oogen glinsteren van een woest vuur. Dan voegt hij pijl en boog, kodde of zwaard bij zijn priem, [1] en hangt het veelkleurig schild aan den arm, dat hem in den strijd niet zal verlaten dan om hem te dienen tot doodbaar, waarop zijn lijk naar den houtstapel wordt gevoerd, die het verteeren zal, om zijne assche, in een ruwe aarden urne verzameld, te bedekken met een welvenden grafheuvel, die het nageslacht in het geheugen zal roepen welk een fiere held daar ter ruste is gegaan. Zoo hij gehuwd is, zal zijne weduwe er dikwerf komen, en klagen dat hij haar verlaten heeft; en zij zal aan geen anderen echt denken: huwen, dat was eene gebeurtenis in het leven der Germaansche vrouwe, die, even als geboren worden en sterven, slechts éenmaal plaats vond. Het geluk dat de toekomst haar nog schenken zal, moet zij thans alleen verwachten van hare kinderen, die zij zelf

[1] »Pfriem", oude naam der »speer", daarom bij de Romeinen »framees".

heeft gezoogd, zelf heeft opgevoed, zoolang, de knapen ten minste, hare zorg behoefden, en de vader den mannelijken geest zijner zonen ging ontwikkelen; de dochter blijft bij de moeder, tot op den dag waarop zij — of liever haar vader — van een fier-gebouwd jongeling een koppel ossen, een gebreideld paard, een schild, speer en zwaard ontvangt, en met dit, van hare zijde door eenige wapenen vergolden huwelijksgeschenk, zelf in den rang van vrouwe treedt.

Het is een schoon licht, waarin de Germaansche vrouw met betrekking tot hare maatschappelijke verhouding voor ons verschijnt, en de plaats die zij er bekleedt is eindeloos hooger en edeler dan haar door de klassieke oudheid, met hare zedelooze hetairen, wordt ingeruimd. Dat de vrouw de voedende en verwarmende vlam der geschiedenis is, dat hebben onze Noordsche vaderen, tot beschaming der zinnelijke mannen van het Zuiden het eerst erkend, en door hen eerst werd zij waarlijk in de maatschappij ingevoerd. Ja, »zij zagen, zegt TACITUS, in haar iets heiligs en voorzienigs, en versmaadden haren raad, noch sloegen hare uitspraken in den wind." Maar van hare zijde wisten de Germaansche vrouwen ook de achting der mannen te verwerven en te behouden. Gelijk de dapperheid bij den man, zoo was de kuische ingetogenheid het grootste sieraad der vrouw. Die ranke, edele gestalte, met hare rijke blonde lokken, met haar laag neerplooiend lijnwaad kleed, dat den boezem slechts ten deele, de welgevormde armen in het geheel niet bedekte, was den onbevangen jongeling een voorwerp van vereering: hij wist het, dat haar harte rein en trouw was als haar helder oog, waarin het smetteloos blauw van den hemel zich scheen te weerspiegelen. De liefde der schoone maagd, als belooning der dapperheid, kenmerkt een hoofdtrek in de ons nog overgebleven heldenzangen van lateren tijd, en de hooge vereering die zij in de dagen der Ridderschap geniet, is niet anders dan eene voortzetting en ontwikkeling van dit merkwaardig Germaansch beginsel.

Vóor het twintigste jaar werd er zelden een huwelijk gesloten, en veelwijverij was alleen onder de voornaamsten, uit een beginsel van hooger aanzien, in gebruik. Echtbreuk kende men er bijna niet, en de straffe die daarop stond was hard: met afgesneden hair, en van haar gewaad beroofd, werd de schuldige, in tegenwoordigheid harer verwanten, door den beleedigden echtgenoot ter deure uitgestooten, en met geeselslagen door de gansche heem gedreven.

De vuile gruwel van het Zuiden, om het getal der kinderen te bepalen, werd in het Noorden verafschuwd; maar wanschapen telgen werden aan den weg gelegd, of in een poel verstikt; evenwel waren de echtgenooten trotsch op een talrijk kroost.

Hoe hoog de vrouw overigens als gade geschat werd, blijkt reeds uit den naam waarmee zij wordt genoemd, want vrouw, frow, beteekent oorspronkelijk blijdschap-, vreugdebrengster, en behoudt nog heden de waarde als hoogste titel: Vrouwe — Mevrouw.

Als eene trouwe deelgenote in geluk en ongeluk, stond zij ook den man ter zijde. Zij bezorgde niet alleen huis en hof, maar volgde hem dikwerf ook op zijne krijgstochten, bracht hem lafenis en verkwikking, en vuurde zijn oorlogsmoed doòr hare bezielende toespraken aan. Er zijn voorbeelden dat Germaansche benden, door vijandelijke overmacht bijna aan 't wijken gebracht, door het aanhoudend smeeken der vrouwen, door het wijzen op nabijzijnde smaad en slavernij, den gezonken moed der mannen weder hersteld, en de deinzenden in overwinnaars verkeerd hebben. En vindt iemand uwer van het standpunt onzer dagen hierin iets te hards, iets te mannelijks — hij vergete niet dat slechts de omstandigheden des tijds over de waarde eener handeling beslissen, en dat de edelheid van een karakter, uitblinkende in een oogenblik van nood, niet vraagt welken vorm die nood heeft aangenomen, maar zich in den vorm zelf overgiet. Bevalliger en zachter eigenschappen te ontwikkelen, bleef der toenemende beschaving voorbehouden.

Na den dood zijns vaders vielen al diens bezittingen op de zoons, en waren de dochters van de erfenis uitgesloten, behalve dat zij slechts de kleederen der moeder en het huisraad bekwamen. Maar toch werd ook voor haar gezorgd: ongehuwde dochters bleven in het vaderlijk huis, en moesten door hare broeders of door de naaste bloedverwanten worden onderhouden. Slechts wanneer de mannelijke stam geheel was uitgestorven, gebeurde het somtijds dat ook dochters de nalatenschap erfden. Overigens bleven zij echter onder bestendige voogdij, hetzij van vader, echtgenoot, broeder, of naasten verwant, en zonder diens voorkennis mochten zij van hare bezittingen verkoopen noch wegschenken. Wee echter hem die haar beleedigde: de moord, aan eene vrouw gepleegd, werd bij de Franken tweemaal zwaarder gestraft dan die aan een

vrijen man; wie eene vrouw een heks [1] schold, moest bijna zooveel strafgeld betalen alsof hij een vrijen man geslagen had; wie haar, tegen haren wil, de hand of zelfs maar den vinger beroerde, werd even zwaar beboet als wie een vrijen man den vinger had afgehouwen: en de straf waarmede het afkappen van eens vrijen mans duim, het dubbele van een vinger, moest worden gezoend, stond ook op het moedwillig aanraken van den arm eener vrouw, zoo dit tegen haren wil was geschied. — Van de vereering, haar toegewijd, geven bovendien reeds de oudste Duitsche vrouwennamen getuigenis: daaronder vinden wij bijvoorbeeld SCONEA (de schoone), BERTHA (de glansende), LIBA (de levendige), SWINDA (de vlugge); terwijl anderen dubbel bekoorlijk door samenstelling worden, b. v. SVANHVIT (blankheid der zwane), ADALHEIT (stralen van edeldom). Welke achting bijzonder begaafde en verstandige vrouwen onder hen genoten, blijkt uit ALROENA en VELLEDA: de eerste was eene Keltische, en de naam waarmeê CEZAR haar ons doet kennen, is waarschijnlijk slechts haar titel geweest: de wijze vrouw, de veelweetster, gelijk men de waarzegster op IJsland, zoowel in goeden als in kwaden zinnen, nog Fiol-koeni heet; de tweede was eene Bruktersche maagd, bij wie de Batauer CIVILIS raad deed vragen, terwijl hij haar na de overwinning een geschenk uit de behaalde buit toezond.

Een kenmerkende karaktertrek van den Germaan was de gastvrijheid. Geen vreemdeling, hij mocht zijn wie hij wilde, werd van de deur gewezen waar hij om ingang vroeg. Hij mag vrij intreden; hij kieze gerust naar willekeur een der lage houten bankjens, en plaatse zich aan het vuur, in het midden des vertreks, of, zoo hij behoefte heeft aan rust, hij strekke zich uit op den bundel stroo in gindschen hoek, of op de dierenvellen, wanneer koude of vocht hem dat uitlokkender maakt. Heeft hij behoefte aan een wapen, aan jachttuig of vischgereedschap — hij werpe vrijelijk zijn oog naar den wand, waar het met de jachtbuit de eenige sieraden van uitmaakt, en vrage zich het voorwerp dat hij behoeft: het zal hem hoogst zelden worden geweigerd, en de gastheer zal er hem niet stuursch om aanzien. Is deze laatste niet rijk, en blijft de hongerige gast zoò lang tot de voorraad van gerst in koeken, van

[1] Toen reeds was dus de beteekenis van »haegse" als »wijze vrouw" verbasterd.

haver in brei is verteerd; dat de eieren en zuivel zijn verbruikt; dat het spek en vleesch ten einde is geraakt, de jacht te weinig wildbraad levert, en de wilde vruchten van het woud nog geen oogst aanbieden — welnu, de gastheer openbaart het zijn bezoeker onbewimpeld, en begeeft zich met hem naar een der andere woningen, waar nu beiden weêr even gul en gastvrij worden ontvangen en onthaald.

In den winter, wanneer de velden wit lagen, en het dorre woud slechts het geluid van het hongerig gedierte — het gehuil van den wolf, het gejank van den vos, het gekras van den raaf — weergalmde, gingen de korte dagen zeker eentoniglijk voorbij, en werden de lange avonden ongetwijfeld door bespoedigden slaap tot nacht vervroegd.

De zomer bood levendigheid en afwisseling genoeg. Bespieden wij zulk een dag in het oud-Germaansch leven.

Het is nanacht. Alles is rustig in de door het diepe stargewelf overschemerde heem, en slechts hier of daar doet een waakzame hond, door een op buit rondfladderenden bosch-uil uit zijn dommelen opgeschrikt, een dof geblaf hooren. Maar de oostelijke sterren verbleeken allengs, en een zilverend licht aan de kim spreidt zich langzaam opwaart uit, en het bleek blauw aan den horizont wordt zoo kristal-helder en glansend, dat zelfs de wazige dauw op de velden er den weerschijn van aanneemt. En reeds rekt een enkele vogel in het lauwe nest de gepluimde wiek, en doet weldra de uchtenddroppen neerspatten van den licht schuddenden boomtak waarop hij zich plaatst, om het intusschen doorbrekende morgenrood een lied van welkomst te zingen. En terwijl de echo van dat lied weder honderd andere levende echoos wekt, en de groote hymne schalt en schatert door het woud, waar het wild gedierte, van zijn uchttenddronk aan de woudbron weêrgekeerd, zich in het verborgen leger legt — terwijl dit alles geschiedt, is de roode glans aan den hemel door tintelend purper, en het tintelend purper door gloeiend goud vervangen, en te midden daarvan stijgt de zon omhoog, stralende van laaien gloed, en baadt het rijke landschap in hare onbevangen stroomen van warm en krachtig licht. Het tam gedierte en gevogelte in de heem heeft mede deel genomen aan het ontwaakte leven, en loeit en kwaakt, en blaat en snatert door een — en klinkt den kloeken hutbewoner als de stem des morgenwachters tegen.

Het gezin rijst van de stroobundels, waarop het den nacht heeft doorgebracht, en spoedt zich naar buiten, om zich te baden in de klare beek of den koelen stroom; daar dompelen en plonsen zij in het spattende water, en verfrisschen en versterken zich de leden, door den rustigen slaap verkwikt. De kinderen blijven loopen en spelen zoo als zij uit het water zijn opgedoken; voor de ouderen van leeftijd is de weinig omslag vorderende kleeding weldra aangetogen, en slechts het wasschen van het blonde haar of de lang neêrhangende knevels met kalkwater, om de goudkleur te verhoogen, vordert een ietwat langer oponthoud. Die honger heeft, nuttigt, zoo men wil, een weinig kaas met gedroogde visch, of eenig vleesch, maar in 't algemeen werd van een ontbijt luttel gebruik gemaakt. Die dorst heeft drinkt een teuge waters, dat soms met melk of honig is gemengd.

De slaven zijn intusschen alreeds met het vee naar de algemeene weide — bijzondere heeft de Germaan niet —, of hebben hunnen arbeid bij huis en hof aanvaard. De vrije man en jongeling, zoo zij visschen willen, nemen het biezen of garen net en de spriet van den wand, en den polsstok uit den hoek; of kiezen zij het levendiger bedrijf van de jacht — vrij voor elken vrijen man — zij grijpen den taaien taxis- of ahornen boog, en de pijlen van kornoelje-, brem-, of dennenhout, bestreken met het sap van nieswortel of bilzenkruid, om het vleesch malsch te maken, zij roepen de honden samen, en tijgen — waar het oord zulks toelaat, bij voorkeur te paard — op de vervolging van het wild. Hunne paarden waren klein, maar sterk, de Germaansche honden, waarvan de gezwindste uit Sikambrië — Gelderland — kwamen, en voor de jacht op reeën en hazen worden aangeprezen, werden om hunne woeste stoutheid door de Romeinen tegen leeuwen en tijgers aangevoerd. Dus uitgerust, treedt of rijdt de jager heen, om zijn bedrevenheid en moed te oefenen, te sterken, en een stuk wildbraad te brengen op den huiselijken disch.

Met zijne honden vervolgt hij het opgestooten wild, onverdroten en onvermoeid, hoogte op, hoogte af, door struiken en stroomen, door heide en woud, tot het wild, ter dood toe afgemat, niet meer vlucht, maar plotseling stand houdt op eene gunstige plaats, om zich met de wilde kracht der wanhoop tegen de honden te verdedigen. Was het dan een hert, zoo sloeg het met zijn forsch gewei grimmig om zich rond; was het een boschzwijn, zoo

zwaaide het den groven kop, en scheurde zijne scherpe slagtanden met heesch gesnauw den heeten honden dwars door buik en ingewand; of de oeros steunde in zulk een oogenblik van bangen nood op zijn grove kracht, en het van bloed doorspat oog sluitende, slingerde hij in blinde woede wat hem naderen durfde met zijne sterke horens in de lucht; terwijl de beer, op de achterpooten overeind gerezen, een brullend gebrom door den beschuimden muil uitstiet, en de ruige klauwen met plompe maar niet minder gevaarlijke kracht naar zijne belagers uitsloeg.

En zulke oogenblikken waren het waarop de Germaansche jager zijn vlugge kracht en onvertsaagden moed ontwikkelen kon, en blijken geven van beiden. Dan snelde hij zijnen geteisterden honden ter hulp; ontweek met behendigheid de doodelijke natuurwapenen van het tot het uiterste gebrachte wild, en joeg het de gevederde schicht of scherp gespitste jachtspriet door de met zweet en schuim besproeide borst. Dan diende het vleesch tot spijze, de huid tot kleed; het gewei van het hert werd een wandsieraad van de hut, en de horens van den oeros gingen als feestbeker bij den maaltijd om. Meen evenwel niet, dat elk dier horens de buit is van zoo gevaarvollen strijd. Bij al zijn moed versmaadt de Germaan geenszins de listen der jacht. Te midden van het wilde woud, nabij een grasrijk plein of aan een bronplas, op wiens modderige boorden de veelvuldige indrukken der gespleten hoeven van een druk bezoek getuigen zult ge hier en daar een kuil vinden, waarvan de glooiende randen met versche of door olie gladgemaakte huiden belegd zijn. Wordt de oeros door den dierlijken reuk dezer huiden van zijn weg gelokt, en waagt hij zich in zijn plompe onvoorzichtigheid op de gevaarvolle helling — zelden gelukt hem de tijdige terugkeer: glijdende, worstelende, en tuimelende, stort hij in den gegraven afgrond, waar de tevreden jager hem weldra vindt en met zijne pijlen doodt.

Zoo gaat het op de vlakte of in het bosch. Intusschen jagen niet allen, en die niet jaagt is daarom nog niet altoos zonder eenig nuttig bedrijf in de heem: — deze herstelt of scherpt zijn jachttuig of krijgswapenen, of vervaardigt zich nieuwe, gene is bezig de gebreken zijner verouderde woning in beteren toestand te brengen, verweerde planken, uitgevallen klei, vergaan riet of stroo door nieuw en beter te vervangen. Hier wordt door samen

brengen van mest — die zij nog tot geen nuttiger einde weten te bezigen – van aarde en allerlei voor de hand komend afval een nieuwe terp of heuvel opgericht, of reeds de palen daarin gewerkt en gestevigd, die, door planken en vlechtwerk vereenigd, de woning van een eerstdaags huwend paar zullen worden, ten welks behoeve buren en verwanten thans zoo ijverig zwoegen. Daar, aan den zoom van het meer, is men bezig met een – misschien nog steenen – holbijl en vuur een zwaren boomstam tot een vaartuig uit te hollen; en zoo ge de woorden van het eentonig, kortregelig lied, daarbij tot afwisseling onder den arbeid gezongen kondet opvangen — wellicht vernaamt ge een aloud heldenfeit, of een zang van God TUISCO en zijn zoon MAN, of misschien ook wel een bezweringsformulier. Barden kende men onder hen niet: elke Germaan zong wanneer de lust daartoe in zijn hart oprees; en naarmate dat lied weêrklank vond bij het volk, werd het opgevangen, verspreid, en algemeen eigendom, en leefde lang, van geslacht tot geslacht.

En wat doet nu de huismoeder met hare dochters en maagden, terwijl de kleinste kinderen rondom haar heen in het zand kruipen, en de grooteren daar buiten spelen en springen, ronddraven met den hond, de ganzen en eenden verschrikt uit elkander jagende, naar het woud trekkende om er wilde appelen, peren of pruimen, braam- of aardbeziën, hazelnoten of boschbessen te zoeken, om misschien over het bezit den krijg te spelen in het klein, en dit na de verzoening veellicht weêr af te wisselen met op gelijke schaal uitgevoerde nabootsing van jacht of vischvangst? De vrouwen houden zich bezig met het vervaardigen van alles wat in de vervulling der geringe huishoudelijke behoeften moet voorzien. Zij zouten het vleesch en spek, of hangen het aan het dak der hut in den rook; zij doen het graan gesten, en bereiden er den moutdrank uit die later tot ons bier verbeterd werd; zij mengen hop, honig, en water in behoorlijke evenredigheid ondereen, en vervaardigen er, óok na de ondergane gisting, meê of honigdrank van. Zij wrijven de huiden der gedoode dieren met zout in, en spannen ze uit in de buitenlucht, om ze, na behoorlijke droging, tot mantels of pelsen te kunnen gereed maken. En dat alles geschiedt bij goed weder op het grootendeels platgetreden grasperk buiten de woning: daar is nog niet veel meer huiselijkheid, dan

door ongunstig weder bevolen wordt. Gij zult er velen vinden, zittende aan de deur hunner hut, en bezig zijnde met de overoude kunst van spinnen, waarbij zij echter nog geen gebruik maken van het wiel — eene uitvinding der vijftiende eeuw —, maar het rokken tusschen de knieën plaatsen. Anderen ziet ge er zich bezig houden met weven, weven op de eenvoudigste wijze: op een recht-overeindstaand en uit spijlen vervaardigd werktuig, dat ge het getouw zoudt noemen, zijn draden gespannen, en de weefster steekt, met eene snelheid die alleen door gedurige oefening verkregen kan worden door deze rechtopstaande draden den inslag, en stelt op die wijze een doek samen, natuurlijk niet zeer fijn, maar dat toch de behoefte van linnen vervult.

Aldus is ieder aan de bezigheid, totdat de mannen en jongelingen terugkeeren, en de gezamenlijke maaltijd zal worden genoten, bestaande uit grof gerstenbrood, gekookt of gebraden, of wel in dierenhuiden murw-gekneed vleesch en rauwe vruchten. Is er een feestmaal bestemd, dan gaat het eenigszins vormelijk toe. Daar buiten onder den blauwen hemel, of in schaduwe van het groene loover der eiken- en lindenkruinen, wordt er op het grasperk [1] aangerecht, en de gasten, gewapend opgekomen, hurken, zitten, leunen of liggen, na zich gewasschen te hebben, op riet, biezen, en boombladeren. Zijn zij van voornamen stand, heem- of stamhoofden, dan vleien zij zich op dierenhuiden neder. Wie zich de sterkste en dapperste rekent, neemt de eereplaats in, en zoo hem die betwist wordt, kampt hij er om, tot hij overwint, of wel valt, en dan door zijn bestrijder vervangen wordt. De overigen plaatsen zich daar nevens naar rangorde in het rond, en stellen hunne wapenen zoo lang in handen der jongelingen die hen als wapendragers dienen, en achter hen staan blijven. Dan vangt de maaltijd aan, en de jeugdige zonen en dochters van den gastheer, dikwerf door wapendragers bijgestaan, dienen op houten, aarden, uit teenen gevlochten, soms ook metalen schotels, het eerst geitenvleesch en brood, elken gast naar rang voor. De snuit en klauwen der beeren behoorden tot de grootste lekkernij. Allen drinken uit een horen, of een berkemeier, of uit het bekkeneel van een verslagen vijand.

[1] In den winter in de woningen, op kleine, driepootige tafels of driestallen, waarvan elke gast afzonderlijk werd voorzien, en waarop hem de spijzen werden voorgezet.

Hij wordt door de dienenden het eerst aangeboden aan den voornaamsten gast, die er naar welgevallen een teug uitneemt, hem daarop weder doet vullen, en den naastzittende overreikt, tot hij bij allen is rond gegaan. Niemand slaat hem af, want het zou als een beleediging worden aangemerkt hem een ander te bieden, zonder er alvorens zelf uit gedronken te hebben. Menige dronk wordt daarbij gewijd aan de nagedachtenis van afgestorven helden, wier lof in liederen, over het maal gezongen, weergalmt. Dan worden de jongelingen aangevuurd om de grootheid der vaderen te evenaren; en om een bewijs te geven van hunnen reeds wassenden moed, koenheid, en vlugheid, ontdoen zij zich van hunne kleederen, en werpen zich springende tusschen elkanders zwaarden en vinnige priemen, met behendigheid ieder gevaar ontwijkende of afkeerende.

De toejuiching der aanschouwende gasten is hun schoonste lauwerkroon.

Maar somwijlen ontstaat er een ernstiger strijd. Door den hartigen dronk verhit, wordt de prikkelbaarheid van hoofd en hart levendiger, en rijst er allicht een twist tusschen twee der gasten. De Germaan is geen vijand van woorden, maar hij doet ze liefst van daden vergezeld gaan; de beleedigde vliegt op, de beleediger mede: een tweestrijd zal tusschen hen beslissen. Ik wil u zelf dien woesten kamp doen aanschouwen, en voer u daartoe op de plaats, waar de barsche KAMROTH den fieren AEDDON onwaardig gehoond heeft. De gekrenkte jongeling gevoelt het — die hoon kan alleen door bloed worden gewischt, en hij springt op,

Hij werpt zijn wolfshuid af. Men ziet zijn spieren zwellen
Op d' uitgestrekten arm, en d' aar op 't hoofd. Nu snellen
Zij beiden grimmig toe — en op elkander aan.
De vonken spatten rond, en luid en klettrend slaan
De waapnen tegens een, en splinteren, en gruizelen,
En schampen, keerende en gekeerd in dwarlend suizelen,
Als flitsen door de lucht, en wentlen krassend om,
Of haken knarsend saam. Gespannen ziet de drom
Der andre gasten toe — ja kampt in 't harte mede.

En steeds houdt AEDDON stand, en deinst geen enkle schrede,
Terwijl geen enkle zwenk zijn valkenblik ontgaat,
En hij, reeds vóor 't gebaar, het doel zijns vijands raadt.

En KAMROTHS wapen glist.... en gaat zijn vuist verloren.
En tandenknersend als de woudbeer in zijn tooren.
Springt hij op AEDDON toe, en knelt hem de armen, stijf
Als de aadlaarsklauw om 't ooi, om 't saamgedrukte lijf.

Een nieuwe kampstrijd vangt in 't worstlen aan. Zij dringen
't Forsch lichaam tegen een; en heffen zich, en wringen
Zich-spannend borst aan borst, dat beider zwoegend hart
Te zamen bonst, en 't hair in 's vijands hairen wart;
Of houden schijnbaar af, om ijlings weer te wenden,
En persen met de knie den vijand buik en lenden,
En slingren voet om voet, van 't vuur des strijds doorblaakt.
En prangen lijf aan lijf, dat borst en ribbe kraakt.

Zoo langen weerstand ongewoon, en worstlens moede,
Hijgt KAMROTH naar het eind. En met verbeten woede
Zwaait hij zijn grove vuist, en slaat ze in AEDDONS zij,
En wringt er 't weeke vleesch, en kneust een ribbe er bij.
De jongeling krimpt van smart. Maar nu, van woede aan 't branden,
Klemt hij om 's woestaarts keel de saamgenepen handen.
Perst d' adem uit den strot, totdat de valsche vuist
Onmachtig neerzinkt, en, van bloed en schuim ombruist,
De wijdgesparde mond, vergeefs naar adem snakkend,
Het leven opgeeft, en het lichaam, samenzakkend,
In al zijn zwaarte ploft op d' omgewoelden grond.

Dergelijke tooneelen waren niet zeldzaam bij zulke gastmalen, die niet alleen tot den avond, maar zelfs de nacht over werden gehouden, ja soms zoolang er voorraad voorhanden was.

De gewone maaltijden, die vermoedelijk omstreeks het middaguur werden gehouden, liepen natuurlijk vroeger, en niet zoo bloedig af. Daarna namen allen, die van jacht of arbeid vermoeid waren, waarschijnlijk eenige rust, om straks hunne bezigheid weder te hervatten tot den naderenden avond. Dan zullen wel de buren zijn samen gekomen onder den lindenboom, of op eene of andere gemeenschappelijke plek, om zich gezellig over ietwat te onderhouden. Of zij woonden de uitvaart bij van dezen of genen afgestorvene in de heem, welke plechtigheid altoos tegen ondergaande zonne volbracht werd. Het lijk eens dooden werd gewoonlijk op een baar of berrie, minder of meer versierd, naar het vermogen en aanzien van den gestorvene, nedergelegd, gekleed in zijn best gewaad, met het zwaard in de hand, en het schild aan de linker zijde. Vrienden en magen kwamen dan het geëerbiedigd overschot

bezoeken, en gedurende drie dagen en drie nachten hielden zij daar de lijkwacht. Men bracht den doode een dronk toe, en zong rouwzangen en liederen tot zijne gedachtenis. Dan had de uitvaart plaats, en verwanten en geburen volgden mede naar de begraafplaats, gemeenlijk in de nabijheid van het aan de Goden geheiligde woud gelegen. Daar werd het doodenmaal gehouden, maar zonder rouwgebaar, want ofschoon het gevoel van gemis aan hun harte knaagt, zij verbergen het, klachten en tranen verachtelijk keurende voor den man, al zien zij gaarne dat bewijs van trouwe bij de vrouw. Vervolgens wordt het lijk op een houtstapel — die voor de aanzienlijksten uit een kostbaarder hout bestaat, en waarop tevens de wapenen, somwijlen ook het paard, wordt geworpen — verbrand tot assche, die, in een aarden urne of lijkbus verzameld, met een hoog opgeworpen heuvel wordt overdekt, of wel onder een lagere wordt bijgezet op het heemkerkhof of de Woerd, naar de Germaansche Schikgodin van het verledene aldus nog op vele plaatsen onzes vaderlands genoemd, maar thans dikwerf reeds sedert eeuwen gebezigd tot weiveld of akkerland, waar de spade van den bouwer de laatste scherven der urnen sinds lang heeft verbrijzeld. Een vroeg gerezen volle maan, over een zachten en liefelijken zomeravond opstijgend, moge al eens aanleiding gegeven hebben om hier of daar bij een koutenden hoop het gesprek te verlengen, en alzoo den dag boven diens mate te rekken — in 't algemeen ging men tijdig op het gespreide stroo of op de dierenvacht ter rust, en de stilte, waarmeê wij den zomerdag aanvingen, eindigt hem ook weêr, en spreidt zijne schemerende vleugelen over de sluimerende heem uit.

Werpen wij nu nog een vluchtigen blik op hun staatsburgerlijk leven.

Er waren onder hen vier standen: Edelen en aanzienlijken, wier voorouders zich door heldenmoed en dapperheid boven den tweede, de Vrijgeborenen, het eigenlijke volk, verheven hadden. Uit deze beiden bestond eigenlijk de staat: de twee overigen, Vrijgelatenen, die weinig boven den laatsten stand, de lijfeigenen of slaven verheven waren, hadden geene voorrechten, mochten nimmer ten oorlog trekken, en leefden, wat den arbeid betreft, het leven des dagslooners.

De macht des Vorsten of Voorsten, die uit de aanzienlijksten

onder de edele geslachten door het volk gekozen werd, was eene uitvoerende, de macht des volks eene wetgevende; men zoû ze eene constitutioneele kunnen noemen, rustende op een grondwet, die van geslacht op geslacht overgaande, door den duur der tijden beproefd, in het geheugen was opgeteekend en bewaard. Zoo werd het w e t e n de w e t. Het werd gerekend de kracht en waardigheid te verhoogen van den Vorst, dat hij zich steeds omringd zag door een stoet der voornaamste jongelingen, die hem in vrede tot luister, in den oorlog tot strijdmacht diende. Eerloos en schandelijk was het, zijn Vorst in het gevecht door eene lafhartige vlucht te begeven; eer en glorie daarentegen gold het, hem op het lijf te verdedigen, want hij streed voor de overwinning, en alzoo moesten zijne volgers voor h e m strijden. Zijne inkomsten werden gevonden uit zijne eigene bezittingen, uit de boeten op breuken en misdrijven gesteld, uit den oorlogsbuit, en uit de schatting der overwonnen volken. Onder hem werden de gewesten of Gowen van zijn stam door Geréfaas — aanklacht- en boete-ontvangers — bestuurd, die elk door honderd voorstanders uit de Heemen zijner Goo werden bijgestaan, zonder wier raadslag hij geen besluit nemen mocht. Ook vergaderden van tijd tot tijd de voornaamsten uit zulk eene Goo, eene soort van Provinciale Staten, om over de belangen van het landschap te beraadslagen, en te handelen over voorstellen, die op de groote volksvergaderingen dienden te worden voorgedragen; want daar berustte eigenlijk de wetgevende macht.

Op bepaalde dagen, met nieuwe of volle maan, ten ware er intusschen iets onverwachts of schielijks voorviel, dat eene buitengewone samenkomst noodzakelijk maakte, kwamen alle vrije mannen op het Disveld — Diets-veld, Volksveld — bijeen, om over zaken van algemeen belang te beraadslagen. Twee of drie dagen verliepen er gemeenlijk eer de vergadering gerekend kon worden voltallig te zijn, en de hoofden van huisgezinnen, de oudsten der geslachten, of de aanzienlijkste en schranderste mannen als vertegenwoordigers van hunne buurtschap, waren opgekomen. Elk nam dan plaats naar het hem behaagde, en allen zetteden zij zich gewapend neder. Door de priesters, die het recht van lijfstraffe hebben, wordt het zwijgen geboden, en de Vorst voert het eerst het woord. Zoo het voorstel behaagt, schudden zij de priemen tegen elkander dat het ratelt,

want dit is een eervol teeken; maar zoo het mishaagt, geven zij dit te kennen door een luid gemor. Het stond op deze vergadering ook vrij, om iemand, van zware misdaden verdacht, openbaar aan te klagen, en zijn leven te eischen. De aanklacht werd terstond gehoord en onderzocht, het misdrijf gewogen en beoordeeld, het vonnis gesproken, en oogenblikkelijk uitgevoerd. Op de gewijde plaats, waar zulk eene volksvergadering gehouden werd, ontbrak het onder de statige, eeuwenheugende woudreuzen, die haar omringden, niet aan een enkele, wiens ontmergde stam de verweerde takken niet langer voeden kon, en wiens kruin alzoo bleef winteren, ook te midden van het levendige groen daar rondom. Daar, aan een dier dorre en van ouderdom zwartgeworden takken, werden de landverrader en de overlooper, wier schuld bewezen was, opgehangen. Lafhartigen en eerloozen werden op eene horde gebonden, en in poelen gedompeld en gesmoord. Het was, zegt de oude Romein, of men begreep om de schelmstukken in 't bestraffen te moeten ten toon stellen, maar de lasterbedrijven daarentegen te verbergen. — De straffen verschilden voor 't overige naar gelang der zwaarte van het misdrijf, en bestonden dan gemeenlijk in eene boete van paarden, runderen, of kleiner vee, waarvan een deel aan den Vorst, een ander gedeelte aan den beleedigde, of bij manslag aan diens verwanten kwam, die gehouden waren hem te wreken, of het vergrijp naar de bestaande wet te zoenen. Opzettelijke moord meent men echter hiervan uitgezonderd te zijn. Iemand in boeien te knellen of handdadig te straffen, was alleen den priesteren geoorloofd, niet als tot boete, noch bij bevel van het opperhoofd, zegt TACITUS, maar als kwame het bij gebod van de Goden. Dit laatste zal wel den schijn hebben gehad, maar dan ook alleen om de priesters vrij te waren voor de weerwraak, die anders op elke handdadigheid volgde. Onderlinge geschillen, of kleinere vergrijpen tegen de wetten, werden gebracht voor het Goo-ding, de gewestelijke vierschaar, waar de Geréfa, naar de uitspraak zijner bijzitters uit de heemen, vonniste. Het krijgsgericht, uit krijgshoofden en voornamen bestaande, zal wel alleen in oorlogstijd hebben gediend.

De wetgeving en inrichting der rechterlijke macht stond alzoo zeer goed op de hoogte van haren tijd, en voldeed aan de behoefte. Groote vergrijpen vielen waarschijnlijk niet dikwerf voor, anders had TACITUS de schoone getuigenis van de Germanen niet kunnen uit-

spreken, die hij in zoo weinige, kernachtige woorden samenvat: »de goede gewoonten hebben daar méer kracht, dan elders de goede wetten.”

Daartoe heeft ongetwijfeld krachtdadig meêgewerkt de eenvoudige maar veelomvattende zedeleer, hun van der jeugd af ingeprent: »eert de Goden, doet geen kwaad, weest dapper.” En zij hadden besef van hunne onsterfelijkheid, hoe onzuiver hun begrip der betere toekomst ook mocht zijn. De Alvader, van wiens hand de schepping was uitgegaan, werd voor hunne kennis evenwel terug gedrongen door een menigte ondergodheden, die niets anders waren dan de verpersoonlijking van natuurkrachten, hier en daar met de herinnering aan een grooten afgestorvene uit verre dagen vermengd. Aan het hoofd dier Goden stond de eenoogige WODEN, de wereldheer en krijgsgod, en aan zijne zijde bevinden zich voornamelijk de lucht en wolken beheerschende DONAR, en de vriendelijke zegenbrenger FROHO. De beminnelijk ernstige FRIGGA of HOLDA, de geheimzinnige HERDA, en de glansende OSTARA schijnen de meest vereerde hoofdgodinnen geweest te zijn. Wij zullen ze later, in eene meer ontwikkelde mythologie vereenigd, in het Frankiesch-heidensche tijdperk terug vinden, en stippen ze hier dus slechts aan. Aanvankelijk werden deze goden noch in tempelen gediend, noch door beelden vertegenwoordigd. De duisternis der gewijde wouden was de plaats der godsdienstviering. De wortelen der oude boomen, die sedert eeuwen het ingewand der aarde doorwroetten, waren de grondslagen van den natuurtempel, waarin de Godheid vereerd werd. De grijze en bemoste stammen waren als zoovele wanden en pijlers, die het gebouw ophielden, en de met dicht loof bekleede takken, die elkander hoog in de lucht kruisten, en zich over het hoofd der offeraars uitbreidden, vormden het gewelf dat dit gebouw dekte. [1] Een schoon denkbeeld; maar de vertegenwoordiging daarvan is hier te zoeken in den grond der armoede, niet als het gevolg eener wijsgeerige opvatting. Ook de onbegrijpelijke, de verhevene geest, die zich in de natuur openbaart, en die tot ons spreekt door eene zoo geheimzinnige werking, werd door hen gevoeld, maar de verklaring daarvan geheel verstoffelijkt: goede en kwade Elfen bevolkten de lucht, en vierden hunne dan-

1 HALBERTSMA.

sen op het bedauwde veld, bij het zilveren maanlicht; Nikkers en Nixen woonden in stroomen en bronnen, en zongen er hun tooverachtig-heerlijk lied, of kemden de zeegroene lokken, mede bij den glans der maan; Heinmannekens en Kabouters, dan eens vriendelijk en goedhartig, dan weder tergend-kwellend en boosaardig, huisden in de holen der aarde, en allen oefenden een minder of meerderen invloed uit op den mensch, met wien zij zich gaarne in aanraking stelden. Zij werden evenwel, als steeds in den huiveringwekkenden kring van het bovennatuurlijke levende, meer gevreesd dan bemind.

De komst der Romeinen, die het land allengs in een anderen toestand brachten, nieuwe behoeften leerden kennen, en daardoor bij de minder gegoede vrijen den sluimerenden handelsgeest opwekten, moest noodwendig aanleiding tot groote verandering te weeg brengen, al was het ook dat de Romeinsche zeden gelukkig slechts weinig navolging vonden. Er bleef zeker altoos eene breede klove bestaan tusschen de ruwe maar zedelijke barbaren, die toch zoo gansch barbaarsch niet waren, en de beschaafde Romeinen, die, met uitzondering van eenige bevelhebbers en hooge ambtenaren, toch ook zoo fijn beschaafd niet behoefden te heeten, daar zij meest tot de laagste plebejers behoorden, en dan nog niet tot de besten van deze: zij waren soldaten en fortuinzoekers.

Maar die Romeinen werden, ondanks herhaalde tegenkanting van de zijde der oorspronkelijke bewoners, meesters van het land. Kanalen werden er gegraven, groote wegen aangelegd, en tusschen de heemen en buurtschappen verrezen Romeinsche kasteelen en legeren marktplaatsen. De Germaan, die al deze nieuwigheden aanvankelijk verafschuwde, begon met er aan te gewennen; de zoon vond ze weldra niet zoo gansch onbillijk als de vader; en de kleinkinderen, die te midden van dat alles geboren waren, beschouwden veel reeds als onmisbare levensbehoeften, al hadden zij er den Romein niet lief om. De behoeften-zelf dier vreemdelingen wakkerden bij den landzaat de drie groote bronnen van welvaart aan: landbouw, veeteelt, handel. Om de leveranciers der legioenen bijvoorbeeld eenige ruimte van kool en moes te kunnen verschaffen, dienden er meer akkers te worden aangelegd dan ooit voorheen, en daartoe moest een deel der wildernissen en wouden vallen. Die

zware gevelde boomen waren voor den scheepsbouw weder geschikt, en de Romeinen maakten er een degelijk gebruik van. Daaruit volgde weer een uitgebreider handel, en zoo werkte de eene vooruitgang op den andere in.

Nu drongen er wel omstreeks het midden der derde eeuw aan het oosten Saxische, aan het zuiden Frankische stammen in, vertalrijkten zich mettertijd, en verdrongen ten laatste de Romeinen geheel — maar de sporen der meerdere beschaving werden niet geheel weggewischt. De omgehouwen bosschen, de ontgonnen velden, de drooggemaakte moerassen, de omdijkte wateren, de geregelde wegen die de hier en daar opkomende plaatsen met elkander verbonden, waren ook den nieuwen bewoners van nut, en werden door hen gebezigd.

Daar was eenige scheepvaart, aanvankelijk door de visscherij ontstaan, opgekomen langs de kust en op de binnenwateren. Er bestond eenige handel langs den Rijn en over den Oceaan. En ofschoon de oorlogen en gevechten, aan de invallen als een onoverkomelijk kwaad gepaard, dit alles weder veel nadeel deden en een levendig-vorderenden bloei verhinderden — gansch ten onder brachten zij het niet. Slechts eenige tijd van herademing — en het vertreden kruid look weer langzaam op, en. begon, hier en daar zelfs met zorg verpleegd, allengs te herbloeien. De nieuwe bewoners deden dikwerf hun voordeel met hetgeen zij vonden; en terstond of weldra, door dezelfde zich ontwikkelende behoeften als de oude landzaten gedreven, namen zij den afgebroken draad telkens weder op, en sponnen hem voort. De nooit geheel gestaakte handel der Friezen, en de rustiger, landbouwende aart van den Salischen stam op het eiland der Batauers boden daartoe gereedelijk aanleiding.

In de vierde eeuw was Nederland alzoo hoofdzakelijk bezet door de drie groote Germaansche stammen: Friezen, Saxen en Franken, in wier langzame, geheele of gedeeltelijke samensmelting of aaneensluiting, de grondslag van onzen volks-aard moet worden gezocht, en aan wie alleen kan worden gedacht, wanneer er sprake van onze Voorouders is. [1]

---

1 Wat er hier of daar wellicht van de oude stammen nog overig was, loste zich in de hoofdstammen op. Evenzoo ging het met de kleine stammen, later inge-

Dit tijdsgewricht, hoe verward en onbestendig ook, is terecht genoemd »de akker, waarin de zaden van onze tegenwoordige wetten, van onze zeden, van onze denkwijze gestrooid werden."

De Friezen, die men uit het noorden aangekomen, en den Scandinaviërs verwant gelooft, hadden zich op de landen der Noordzeekust uitgestrekt, van over de Eems tot allengs naar de Schelde.

Saxische stammen, uit het oosten afgezakt, besloegen het tegenwoordige Overijsel, met een deel van Gelderland, en schijnen zich wel, hoezeer dan ook niet onvermengd, tot aan het Hollandsche strand te hebben uitgebreid.

De Franken, eene groote vereeniging van Germaansche volksstammen, uit het zuidoosten opgedrongen, namen het overig deel des lands tot aan den Rijn in, en zetteden zich van daar naar het zuiden, over België tot in het hart van Gallië uit.

De levenswijze, de godsdienst, de zeden en gewoonten dezer drie hoofdvolken, allen van Germaansche afkomst, waren in groote omtrekken bij allen dezelfden, en het verschil bestond alleen in ondergeschikte eigenaardige afwijkingen, uit onderscheid van woonplaats geboren, en soms enkel in eene andere of slechts gewijzigde benaming voor eene en dezelfde zaak. De beschouwing van dit alles vordert een afzonderlijk hoofdstuk.

---

drongen, b. v., zoo men wil, de Slavonische in Zuid-Holland, en die der Anglen op de Veluwe.

II.

DE FRANKISCHE EN SAXISCHE HEIDENEN.

Ik stel mij voor, dat het een heldere, zonnige, vroolijke zomerdag is. In den morgen is er regen gevallen, maar het laatste wolkje nu verdwenen, en alles in de natuur is frisch, is krachtig. De oude eik tilt zijn forsche armen, zwaar van glansig loover, zoo fier omhoog naar den blauwen tintelenden hemel, of hij gansch verjongd ware, en de meerle, wier heldere toonen schallen uit het zwatelend gebladerte der kruin, schijnt de stemme van den koning des wouds zelf, die het groeiend rijk, waarover hij gebiedt, opwekt tot rustige, tot verhevene blijmoedigheid. En de prachtige beuk mengt zijn sappig groene kroon ook zoo broederlijk tusschen de bruiner olmen en bleeker linden; en de zilveren stam van den ranken berk, met zijne lichte en fijne bladeren, toont zich ook zoo vriendelijk tusschen het zwaarmoedig donker van sparren en dennen — dat het wel schijnt, alsof al het geboomte aan de stemming van den ouden woudvorst toegeeft. Zelfs het lage kruid en het wilde struikgewas, welig tierende zoowel in de vochtige schaduw als op eene zonnige onbelemmerde plek, ritselt vroolijk, en het fluweelen mos op den steenachtigen bodem lacht den zonnestraal, die het koestert, blijmoedig tegen.

Het fluweelen mos op den steenachtigen bodem, – want wij zijn in het zuiden; wij staan aan den rechteroever der Foere, op den glooienden grond tusschen het latere Brussel en Leuven, wij staan nabij de plaats waar vervolgens het stedeken Tervuren verrees — maar wij tellen nu nog anno 430.

Vóor ons, zuidwaart, rijst de vlakte met merkbare verheffing, en vertoont dan een vrij regelmatigen rug, waarvan de uitgestrektheid zich wel vermoeden, maar, door het zwaar en dicht geboomte waarmeê hij voor een groot deel bewassen is, niet nauwkeurig bepalen laat. Paden doorkruisen evenwel dat woud in overvloed, en ook breede wegen in genoegzaam getal, en hier en daar vertoonen zich opene plekken. Eene dezer is van vrij ruimen omvang; en dat is de belangrijkste: het is het veld der jaarlijksche volksvergaderingen, het Campus Martis, of liever, met zijn eigen naam, het Diesveld, waarvan wij het gebruik reeds kennen. [1]

Wenden wij ons alvorens naar de vereeniging van gebouwen, daar in de nabijheid: dat is Disparg, de Koningsburcht, het verblijf van CHLODIO, den vorst der Franken. De Germaansche stammen van den grooten volksbond, de Franken, hebben zich reeds vroeg in twee groote afdeelingen gescheiden: Saliërs en Ripuariërs. Omstreeks 420 verhieven zij den strijdbaren Saliër FARAMUND tot hun gemeenschappelijk opperhoofd, namen onder zijne aanvoering Keulen en Trier in, en drongen den adelaar van 't zuiden met telkens gedunder wieken meer achterwaart. Over FARAMUND is verder niets met zekerheid bekend: »hij verschijnt als eene nevelachtige gestalte te midden van van dit duister tijdsgewricht." Maar zijn opvolger CHLODIO, ofschoon hij worstelend en strijdend door de Romeinen zal worden terug geworpen over den Rijn — om tien jaren later nog weer ruimer te hernemen dan hij verloren heeft — voert thans het bewind over de vereenigde stammen, en zetelt te Disparg.

Wat voorkomen het vorstenhof bezit?.... Ik kan daarop slechts bij benadering antwoorden. CHLODIOOS verblijf was ongetwijfeld op denzelfden voet ingericht als dat der Frankische grooten in 't algemeen; en zoo ik u daar thans de beschrijving van geef met de woorden van den vermetelste der romanschrijvers, dan is het, omdat die romanschrijver hier de waarheid op den voet gevolgd en zelfs tot in de onderdeelen getrouw afgespiegeld heeft.

Het vorstelijk huis is, naar de Germaansche wijze, grootendeels van hout opgetrokken. In plaats van muren zijn balken aangebracht, zorgvuldig haaks bewerkt, aan elkander gesloten en rus-

---

1 Misschien ook verwant aan den krijgsgod TYR, DIS.

tend op breede rollagen. Tot steviging van dat timmerwerk rijzen van afstand tot afstand gemetselde pilaren, steunende op de onderlagen, en zich verheffende naar het dak, dat, samengesteld uit op elkander gelegde delen en planken van een voet in het vierkant, ondoordringbaar is voor den regen, zonder te zwaar van wicht te zijn. Op deze wijze vormt dit gebouw een langwerpig vierkant, en is met een breeden houten zuilengang versierd. Ter wederzijde sluiten zich daar andere houten gebouwen aan, die slechts met riet gedekt zijn, en dienen tot kook-, wasch-, en werkplaatsen, tot stallen voor honden en vee, tot bergplaatsen van graan en anderen voorraad. Al die gebouwen, met den daaraan grenzenden moestuin en een ruim, van boomen omringd perk, tot krijgsoefeningen der gewapenden bestemd, zijn te zamen omheind met een aarden wal, die weder op zijne beurt van eene daardoor ontstane gracht omgeven is. Deze gracht wordt nog aan de buitenzijde beschermd door houten paalwerk; en eene houten draaibrug, die naar welgevallen kan worden ingehaald, geeft toegang over de diepte, en verbindt het binnenplein met den weg naar buiten. Ziedaar het verblijf van een Frankisch opperhoofd.

En ziet ge nu naar den vorstelijken bewoner zelf om — waan niet dat ge hem zult herkennen aan het koninklijk purper of den gulden diadeem; zoek hem onder gindsche mannen, »edel van lijve, hoog van gestalte, stout, snel, en onbuigzaam"; gekleed in een nauwsluitend wambuis van dierenvel, om het middel gegespt met een gordel, waarvan, behalve de tasch, een breed zwaard afhangt, benevens dat bekende en gevreesde Frankische wapentuig: de ijzeren strijdbijl met het dubbele blad; linnen hozen, door gekruiste lederen riemen om been en dij gesloten; een stok of wel eene lange speer met een weerhaak beneden aan de ijzeren punt, in de hand, en de blonde haren even als de ruige baard door kalkwater ros gemaakt, van achteren afgesneden, maar van voren lang bij de schouderen golvend, of ook op de kruin van het hoofd met een band samengebonden, en van daar weder naar achter tusschen de schouders neerzwierende. Waar ge eene gouden of zilveren keten op de breede borst, of een gulden gesp aan den lijfriem, of eene schitterende rozet in den haarknoop vindt, is het de buit van den krijg, waarmeê de overwinnaar zich heeft opgesierd. Want het is hun een lust,

om, wanneer de oorlogstrompet blaast, naar de lederen, met ijzeren reepen gestevigde strijdkap, of den ijzeren of bronzen helm te grijpen, het hoekige schild aan den arm te hangen, zich den ijzeren malierok, wanneer die weelde onder het bereik valt, om de lenden te gorden, en de scherpte van de tweesnijdende bijl te beproeven op iederen vijand die hun tegen treedt. Zoo gij nu onder al die mannen er één ontwaart, forscher van bouw, gespierder van vuist, langer dan allen van lokken, en van feller gloed in het helderblauw oog, fier rondblikkende onder den ruigen, rossen wenkbrauw — zeg dan: dat is de Koning.

De overigen zijn even als het koninklijk gevolg in den Beowulf — zijne bloedverwanten en vrijwillige dienstmannen, zijne Luiden en Helden. Zij zijn de haardgenoten van het Opperhoofd; zij eten zijne spijs, zij drinken zijn drank, zij verwarmen zich aan zijn haard. Maar daarentegen stellen zij zich de verdediging van zijn persoon en bezittingen tot een eersten plicht. Al worden zij gerekend tot de Edelsten onder het volk — zij zijn, evenmin als dit, verwend of verweekt; de sneeuw van den winter is hun even welkom als de bloemen der lente; en wie hen aanschouwt, kan het niet bevreemden dat ontaarde Romeinen voor een leger, door zulke mannen aangevoerd, herhaaldelijk moeten zwichten, en eindelijk, na eene kortstondige opflikkering van herstel, geheel zullen aftrekken. Maar toch, niettegenstaande zij dus Germanen in 't hart zijn — zij weten reeds te genieten van geriefelijkheden des levens, waarvan ik wel geneigd zou zijn te zeggen dat zij ze ten deele van die geminachte mannen des Tibers eindelijk door gewoonte hebben aangenomen, en naar hunne eigene behoeften toegepast. Dat is eenigermate reeds in hunne betere wapening zichtbaar. En zoo wij hen volgen, nu ze naar binnen gaan in het hoofdvertrek van het gebouw, om zich aan den gemeenschappelijken maaltijd te zetten — gij zult u overtuigen, dat de soberheid van het oud-Germaansch tijdvak verdwenen is, en plaats heeft gemaakt voor eene soort van weelde, als er toen nog volstrekt vreemd was. Is de toegang tot CHLODIOOS halle ingericht als die naar HRODGARS zaal, zoo voert reeds een geplaveide weg daar heen, en wanneer de forsche tred der helden die vloersteenen doet dreunen, dan ratelt hun ringpantsier bij den schok van iederen voet-

stap. Zij treden in de hal, en houden hunne helmen op het hoofd, maar zetten hunne speren bijeen, en lenen hunne schilden aan den wand, die met veelkleurige en van gouddraad doorwerkte tapijten schittert. En geen wonder, want zoo gij de bekende wereld rondreist, gij zult geen tapijtwerk vinden, te vergelijken bij dat, hetwelk in de Friesche en Frankische Nederlanden vervaardigd wordt, en door Britsche, Gallische en Duitsche kooplieden om strijd wordt gezocht. De sieraden die gij er verder aanschouwt, bij voorbeeld, de kostbare overtreksels der kussens van zetels en banken, de vloerkleeden op het hooger gedeelte der zaal — de plaats der Vorsten — ja de stoffe van menigen mantel of ander kleedingstuk, zijn wederom meest krijgsbuit, vooral het laatste, dat daarom bij de Angel-Saksen, naïef genoeg, den naam van reaf, roba, roof draagt, en waarvan de naklank nog tot op den huidigen dag in ons garde-robe, waarde-robe, bewaard is gebleven. Op banken, met kussens belegd, zitten de helden aan den disch, die bezet is met gouden en zilveren vaten, en daaronder nog de voorvaderlijke drinkhorens of schalen, thans mede met edel metaal versierd, en soms van gesteente doorschitterd. Het is niet meer slechts de mout- of de honigdrank, en slechts de wijn bij uitzondering, die er in schuimt of parelt — al staan de eersten bij hen nog in geene kleinachting, het is wel voornamelijk de laatste, waarvan de teelt door Keizer Probus omstreeks 280 aan Rijn en Moezel werd gebracht. Zwijnen- en paardenvleesch behooren ook altoos nog tot de geliefdste spijzen, maar de beerenklauwen zullen wel reeds zeldzamer geworden, en niet zoo dikwerf meer onder het wildbraad voorgekomen zijn. Overvloediger daarentegen zijn de soorten van moes en groente, waarbij zich ook peulvruchten, erwten, boonen en linzen voegen. — Bij de stammen in het Noorden werden de feestmalen niet alleen door des Vorsten gemalin, maar ook door hare volwassen dochters bijgewoond. Zij verlieten echter den disch, wanneer de eigenlijke maaltijd was afgeloopen, en meer het drinkgelag een aanvang nam. In den Waltharius, een gedicht van oud-Frankischen oorsprong, regelt de held des verhaals, WALTHER VAN AQUITANIË het feestmaal, en ordent met pracht en goeden smaak de keurige spijzen, zoodat de dichter durft zeggen dat de overvloed zelf de eerste plaats aan den disch innam; waarbij overigens opmerking verdient,

dat de Vorst-zelf de beide naast hem zittenden door zijne keuze aanwijst, terwijl de rangschikking der overigen aan WALTHER, of anders meer wellicht den gunsteling, blijft overgelaten.

Honderd banken ontvangen de wakkere tafelgenoten,
Die met een zwelgenden lust van de wisslende schotels genieten,
Pas is één spijze genoten, of ijlings reeds volgt haar een andre,
En in gedegen goud schuimt de verwarmende meêdrank.
't Guldene vaatwerk rondom staat geschaard op fijn-lijnwaden doeken,
Tintelend paerelt de wijn, in bokalen, prachtig beschilderd,
Beiden het oog en de tong tergend tot dartele genieting.
WALTER vermaant steeds alom tot genieting van spijzen en dranken.
Straks als nu de orde aan den disch is geweken, en 't maal na aan 't einde
Wendt hij in vrolijken luim fluks tot den Vorst zich, en spreekt dan:
»Heer! laat uw goedheid en gunst in heur volheid thans lichten en stralen;
»Wees gij het zonlicht thans, ontstekend de vreugde der andren."
En te gelijk met die woorden kredentst hij de sierlijke drinkschaal,
Die in haar kunstiglijk beeldwerk de daden van 't voorgeslacht zien doet.
Als nu de Koning ze ontvangt — hij leegt ze in een enkele teuge,
Vordrend dat iedere gast in de rij zijn voorbeeld zal volgen.
Sneller nu ijlen de schenkers herbij en terug, onophoudlijk
Reikend den vollen pokaal, en den ledige weder ontvangend,
Door het woord van den Koning en gastheer ten wedkamp geprikkeld.
Ras heeft de vlammende roes in zijn kracht heel het hof overweldigd;
IJdel en zinloos geklap ontstroomt aan de drupplende lippen,
En op de krachtlooze voeten wankten de machtige helden.
Dus, en tot diep in de nacht, verlengde WALTER met sluwheid
't Ruwe gelag, en hij voerde terug die zich wilden verwijdren,
Tot, door 't geweld van den wijn overwonnen, van slaap overweldigd,
Allengs in gang en in hal de bedwelmden zonken ten bodem.

De sluwe Prins had hiermeê ten oogmerk, om in zulk een gunstig oogenblik zijne geliefde HILDEGONDE te kunnen schaken. Maar ook zonder dit, ontaardde menig feestmaal, om niet te zeggen bijna allen, in een overdadig drinkgelag. Zie — aan het slot van zulk een maal zouden de Germanen uit het vorige tijdvak geen vreemde figuur hebben gemaakt, al mochten zij er zich ook in den aanvang niet op hunne plaats hebben gevoeld.

Evenwel — er is ook nog meer overeenkomst met het oude, en als eene voortzetting of ontwikkeling daarvan te beschouwen.

Werpen wij, bijvoorbeeld, een blik op de vrouw in dezen maatschappelijken toestand. Wel bestond nog de uitsluiting der dochters in de erfenis, maar de weduwe — voor wier ruimer aandeel in de

nalatenschap eene mildere gewoonte alreeds bevestigende wet geworden was — behoefde hare overige dagen niet meer in vreugdelooze eenzaamheid over te brengen; zij had het recht om te hertrouwen. De Frankische vrouw werd feestelijk in het mallum of gerichtsplaats verloofd, en vandaar de uitdrukking »vermalen, gemaal, gemalin." Een ring van de hand des bruidegoms aan die der bruid te steken, maar niet omgekeerd, was reeds een oud gebruik; meestal ziet gij den bruidegom ook een schoen brengen en de bruid zet er haren voet in, als zinnebeeldige verklaring, dat zij voortaan met dien man eenen weg wil bewandelen. Onze jonge dames zien in den ring dien de galant haar geeft, alleen het symbool en onderpand zijner trouw; het is haar onbekend, dat die ring oorspronkelijk niet dan een koopprijs is, waarvoor de maagd zich-zelf aan den jongeling afstaat. Dit denkbeeld van koop bleef in spreekwijzen en huwelijksplechtigheden tot in onzen tijd bewaard, schoon de koopprijs in een geschenk werd veranderd, waartegen de bruid het hare wisselde, dat, gelijk wij vroeger reeds zagen, aanvankelijk zeer gering, later, naarmate de dochters aandeel in de erfenis verkregen, hooger klom, en een bruidschat werd. Tot in de late middeleeuwen sprak men nog van eene vrouw koopen, en het huwgraag meisjen in het oude volkslied keert het denkbeeld slechts om, en zegt:

»Moeder! coop my een man!"

In de volkstaal heet het nog van een verloofd meisjen: »Zij is reeds verkocht, maar moet nog geleverd worden!" Op de nu reeds lang vergeten Schager- of Schermerhorner vrijstermarkten — laatste overblijfsels van vergrijsde gebruiken! — schaarden zich de trouwlustige boerenmeisjens op eene rij; de voorwaarden werden gelezen, en een maakkoop of makelaar trad op, om den koop, tusschen het meisjen en den jonkman, die gading van haar maakte, te bemiddelen. Het denkbeeld dat huwelijk de verkoop der vrouwe aan den man is, speelt bij alle Germaansche stammen door de huwelijken heen. Wanneer de bruid nu gehuwd was, en gereed stond om met haren man naar hun vertrek te gaan, liet men nog niet af van dat denkbeeld koop; de bruiloftsgasten versperden

den gehuwden den weg, op het oogenblik dat dezen zich uit de bruiloftszaal wilden verwijderen, en de bruidegom kon geen vrijpas krijgen, tenzij hij eerst een vischmaal beloofd had. De oude Hollanders noemden dit dan ook van de zijde des bruidegoms »het koopen van de bruid". [1] – Bij de oude Friezen werd een zwaard voor de bruid heengedragen, ten teeken dat de man meester van haar leven was; en wanneer eene van ontroúw beschuldigde vrouw zich daarvan niet kon verontschuldigen, zoo had de echtgenoot de keus om haar te slaan, of te onthoofden met het zwaard waaronder zij ging, toen zij met hem in den echt trad. [2] Want het was hierbij nog lang de gewoonte, dat de jongeling, die met het ontbloot zwaard voor den stoet aanging, wanneer de bruid naar de trouwplaats, en vandaar naar het huis des bruidegoms werd gevoerd, hier dit zwaard dwars voor de deur hield, om der bruid de intrede te verhinderen, totdat zij die door een geschenk kocht. Vóór het feestelijk huwelijksmaal plaats grijpt, wordt er een offer gebracht aan FREYA, de Mingodin – te onderscheiden van FRIKKA, WODENS gemalinne — met de schitterende halsketen; en na den disch volgt de zegen met DONARS hamer — in de Edda Mjolner genoemd — zooals de beheerscher der Reuzen in het Lied van THRIJM spreekt:

Breng mij den hamer
Ter wijding der Bruid,
En leg er den Mjolner
De maagd in den schoot.
Men volbreng de gebruiken,
En de bruid zij de mijne.

Den morgen na het huwelijk gaf de echtgenoot aan zijne jonge vrouw een geschenk, en dit werd de morgengave genaamd; zoodra zij dit had ontvangen, werd heur haar gevlochten en opgebonden. De verloofde droeg het haar in vrij golvende lokken over de schouderen, de dracht der ongehuwden, en een wit kleed hing haar tot op de voeten. Dit hield tot diep in de middeleeuwen stand. Een Vlaamsch geschrift van 1458 spreekt van »eene schoene

1 HALBERTSMA.
2 Nog in de vorige eeuw vond dit gebruik in Zwaben plaats.

jonghe maghet, met schoenen hanghenden hare ghelyck eene bruyt, ende met eenen vincoorden hoede — een krans van maagdepalm — up haer hoeft." De gewone kleedij der vrouwen was een lang linnen of fijn wollen gewaad, met of zonder mouwen; daarover droegen zij meestal een ander, soms korter kleed, om het midden of om de heupen gesloten met een gordel. Even als de mannen, droegen zij ook mantels, van minder of meer kostbare stof. Hals, armen en vingeren versierden zij met ketenen en ringen van verschillend metaal, goud, zilver, en brons; ook droegen zij halssnoeren en armbanden van gekleurde koralen. De gehuwde vrouwen doorstrengelden of omwonden hare lange vlechten met kleurige linten; daaraan kunt gij ze onderkennen, maar niet minder ook aan den van den gordel afhangenden sleutelbos; deze, benevens de ring en het spinrokken, waren de zinnebeeldige teekenen van den echt. Der vrouwe de sleutels ontnemen, was het teeken van echtscheiding. Het spinnen en weven vult nog altoos de ledige uren, die haar van het huisbestier overblijven; daarom vindt gij haar zoo dikwerf met het rokken in de hand.

Bij de geboorte van een kind legt men het op den bodem, tot de vader zich verklaart of hij het wil laten leven of niet. Wil hij het behouden, zoo neemt hij het zelf op, of doet het opnemen, waarvan waarschijnlijk nog de Duitsche H e b a m m e haren naam draagt. Maar zoo hij gebiedt dat het gedood zal worden — en dit gold wel bij gebrekkigen, — dan moet zulks geschieden vóor het wicht door gebruik van eenige spijze, ware het ook slechts een druppel melk of honig, het recht op onderhoud des levens verkregen heeft. Het schijnt of in Friesland die wreede beschikking ook aan vrouwen geoorloofd was. Eene stugge bejaarde vrouwe ten minste, verstoord dat haar zoon geene andere kinderen dan dochters had, wilde, toen zijne echtgenote hem weder een meisjen schonk, de pasgeborene onmiddellijk doen dooden. Maar eene andere vrouw redde het wichtjen daardoor, dat zij het oogenblikkelijk eenigen honing ingaf. Dat meisjen werd later moeder van HUNGER, dien voortreffelijken Frieschen Edelman, die zooveel toebracht om het kruis van CHRISTUS in den weerspannigen bodem van Friesland te bevestigen.

Het kind van den Edele wies op in onbevangen vrijheid. Zijne

kinderlijke spelen toonden reeds dat hij niet tot harden arbeid bestemd, niet onder de hoede van den lucht- en weêrgod DONAR geplaatst, maar een beschermeling van den eenoogigen krijgsgod WODEN was. Reeds vroeg vergezelt hij zijn vader op de jacht; en dit jachtleven in het geheimzinnig duister der wouden, of langs de uitgestrektheid der heuvelige heivelden, en deze gedurige aanraking met de verhevenste zijde der natuur, heeft op de ruwe gemoederen van ons voorgeslacht een belangrijken invloed uitgeoefend; tot dezen alouden tijd van het woudleven zijn alle die diersagen en fabelen terug te brengen, waarin de mensch en het dier zich wederzijds verstaan, en die nooit hebben opgehouden onder het volk te leven. — Is de wakkere knaap nu voljarig of mondig geworden, of, zoo als men het noemde, »tot zijnen schilde" gekomen, dan wordt hij, even nog als in het vorig tijdvak reeds plaats vond, in de volksvergadering gebracht, te midden der vrije mannen, en daar »weir", of weerbaar, verklaard, dat is: dan wordt hem door zijn vader, een zijner verwanten, of wel door het stamhoofd zelf, schild en speer overgereikt, en hij als lid van het goo-genootschap onder die vrije mannen opgenomen. Sterft de vader, zoo blijft de oudste zoon op het vaderlijk goed, de met hagen omsloten hoeve en boomgaard, de met grachten omringde akkers. Den anderen zonen worden nieuwe landen van den algemeenen gemeentegrond afgestaan. Op deze wijze breidde de bevolking zich over de vruchtbare streken onzes vaderlands uit. Wanneer in den oud-Germaanschen tijd een volksstam eene onbewoonde landstreek in bezit nam, werd dit door plechtige zinnebeeldige teekenen aangewezen. Men ging de landstreek om met vuur, en heette dit »het land met vuur heiligen." Vervolgens werden er tot aanwijzing der grensscheiding palen in den grond of nagelen in de boomen geslagen, of ook merkteekenen in een boomstam gesneden. Van daar heeten grenzen »marken", een naam, weldra op den ganschen gemeentegrond toegepast. De grenssteenen waren heilig, zoowel als de grensboomen, waar geen tak of twijg van gekapt mocht worden. Wie een marksteen verzette, werd tot boven den gordel in het gat gegraven, waarin de steen gestaan had; dan werden er jonge ossen, die het gareel nog niet kenden, voor een nieuwen ploeg gespannen, en de drijver, waartoe iemand werd gekozen die nooit een teugel had be-

stuurd, moest het wilde gespan zóo lang op den schuldige aanmennen, tot hij dien rampzalige, na eene menigte afgrijselijke verwondingen, met de ploegschaar het hart doorsneden had. De voor het bijzonder gebruik bestemde gedeelten van den ingenomen grond worden door het lot aangewezen, en vormen den verdeelden eigendom; de hoeven — naar hunne omheining, tuinen of gaarden genoemd, — dat zijn de huizen, met het akkerland, de hoven, de vruchtboomen, en de besloten weiden daar rondom liggende; de overgebleven onverdeelde woud-, weide-, en heigronden blijven gemeen goed; vandaar bij ons den naam van Gemeente, naar den aard; in de oostelijke gewesten van Marke, naar de ligging; ook nog Boerschap, en bij de Franken Honschap. Gevolgelijk behoorden tot de gemeente: woud, vloed en beek, weiden in of aan het woud of de beek gelegen, draslanden langs de vloeden, wild, gevogelte, bijen en visch. Levendige sporen, ja meer dan dat, bijna getrouwe afspiegeling, door de eeuwen heen nauwelijks veranderd, vindt ge van deze oude inrichting nog heden in Twenthe. Hoort hoe onze uitmuntende SLOET ons tot een oudheidvorschend tochtjen derwaarts uitlokt. »Ik geef — zegt de geleerde Baron — elken philoloog, die de zeden der Germanen wil leeren kennen, den raad, zijn studeervertrek eenige maanden vaarwel te zeggen, en deze op het platte land van Twenthe te komen doorbrengen. Dan plaatse hij zich op de eene of andere heide, gelijk wij er hier nog in menigte aantreffen. Slaat hij daar zijne blikken om zich heen, dan zullen zij in de verte stuiten op donkere punten: het zijn gehuchten — hier zegt men boerschappen — door uitgestrekte heivelden van elkander gescheiden, maar die door den afstand voor het oog ineensmelten — geenszins onaardige groepen, waarmeê de schilder van stille landschappen zijn voordeel zou kunnen doen. En ziet hij dan rondom zich, hier en ginds, heinde en ver, vooral in de lagere broeklanden, het rundvee grazen, dan zal hij eerst recht het woord van TACITUS bevatten, dat de Germanen hunne weilanden niet scheiden. Is hij nu tot in de boerschap voortgewandeld, dan vindt hij de woningen niet naast elkander, of in eenige orde gerangschikt, maar wijd en zijd uiteen, en op zich-zelf staande." En gij herinnert u hierbij, wat wij daaromtrent reeds in het vorige tijdperk hebben waargenomen. »Bij de woningen der boeren zult gij, als in andere oorden van ons vaderland, geene boomgaarden

aantreffen, wat niet alleen u thans in het oog valt, maar ook reeds door de Romeinen werd opgemerkt. En gewis — gij zult de boerenerven — die ten minste sedert den Frankischen, of hier Saxischen tijd, geene verandering van beteekenis schijnen te hebben ondergaan — buiten alle keurigheid en smaak vinden, wanneer gij de onmatig hooge en spitse daken over de lage muren ziet hangen; welke soort van daken, met de houten voorgevels, het onderscheidend kenmerk der oud-Germaansche bouworde uitmaken, en niet alleen op het platte land, maar ook in de steden van Twenthe eene mismaakte rol spelen. — Als men nu door de lage deur de woning van een Twentschen landman binnen treedt, ziet men er in de eerste plaats achter weder uit, want het geheele gebouw is slechts één langwerpig-vierkant vertrek, terwijl in het midden van het dak eene opening is, waardoor zich de rook een goed heenkomen kan zoeken; en dáar huist dan, onder één dak, tusschen dezelfde wanden, op denzelfden vloer van leem" — alles als in de oude dagen waarvan wij thans spreken — »de goede boer, met vrouw en kinderen, knechten en meiden, met paarden, varkens, koeien, katten, kippen, eenden, en zijn onvriendelijken bulhond, in de grootste overeenstemming onder een, wat hem het voorrecht geeft om met een oogopslag zijne gansche roerende have en den gang van alle noodige werkzaamheden te kunnen overzien. Als men nu van deze huizen het spijker — een klein optrekjen, spicarium — dat bij sommige huizen nog is aangebouwd, en de weefkamer, welke beiden van later tijd zijn, afneemt — dan kunt gij u nagenoeg eene woning voorstellen, zooals er die reeds ten tijde der Romeinen uitzag. Misschien zijt gij nieuwsgierig te weten, wat die heuvelen beduiden, die in zekere orde langs den esch, het bebouwde gedeelte der boerschap, liggen verspreid, sommigen tot aan de deur van den boer, de een wel grooter in omvang dan de ander, doch allen gelijkvormig, en blijkbaar door menschenhanden opgeworpen. — het zijn de begraafplaatsen onzer voorouders, in denzelfden toestand als TACITUS die beschrijft: van zoden en aarde opgewerkt. Eeuwen zijn voorbij gegaan, met al hare verwisselingen en verwoestingen, en de hechtste gedenkzuilen, voor wereldbedwingeren opgericht om die eeuwen te verduren, verdwenen in het niet; doch de tijd schaadde deze eenvoudige gedenkteekenen, uit de kindsheid der Germaansche volkeren, niet, en vreedzaam rust nog de urne met

asch onder de handvol aarde, die de liefde er over heen welfde, en waar de sage rondom zweeft."

De mede-eigenaars der gemeentegronden, dat is, die in de mark gegoed zijn, en eigen rook hebben, heeten markgenooten, ook geburen, mannen; het gericht: markgericht, woudgericht, en de aangestelde Heer of Voogd, dien men Markrichter, Houtgraaf, Markmeester, of Foreester noemt. Elke volle marktgenoot heeft het recht op hout voor brand en bouw. Aan het woud zelf heeft hij een onverdeeld of ideaal aandeel, en wil hij het verkoopen, zoo mag hij het alleen binnen de gemeente doen, en elke markgenoot heeft het naderrecht. De grond-eigendom was eene noodige zaak voor den vrijen man.

Het gansche volk vinden wij nog altoos verdeeld in twee groote afdeelingen of standen: Vrijen, of bevoorrechten, en Onvrijen, of rechtloozen. De laatsten gingen den eersten merkelijk in getal te boven. Beiden verdeelden zich weder in twee klassen: de eersten in edele Vrijen — Adalingen, Edelingen, in de oude wetten Nobiles genoemd – en in gewone Vrijen — Gemeenvrijen, Ingenui of Liberi —; de tweeden in cijns- of dienstplichtige hoorigen — Liten, Liuten, Laten, Liti of Homines, waarnaar alzoo de naam mensch, zegt de vinnige SCHERR in zijne bitterheid, de beteekenis van knecht had —, en in eigenlijke slaven — servi, mancipia —. De slaven, lijfeigenen, oorspronkelijk uit den oorlog, later ook uit verdobbeling en straf, en hierna uit geboorte ontstaan, worden in de oude wetten uitdrukkelijk met het dier op éene lijn gesteld. In de 8ste paragraaf van den 4den titel der aloude Friesche wet wordt gehandeld over het dooden van eens anders slaaf en eenig huisdier. De slaaf was eene zaak, eene koopwaar, een voorwerp van ruilhandel; ongestraft kon zijn heer hem mishandelen, verwonden, ja dooden, daar de vrije alleen onder de bescherming der wet stond. De eigenhoorigen onderscheidden zich van den slaaf daardoor, dat hun van den Heer eenig stuk lands tot bebouwing en vruchtgebruik werd afgestaan, tegen zekere dienstverplichtingen, cijnsen of schatting (feod); zij behoorden bij dat stuk gronds, en konden er te gelijk meê verruild of verkocht worden, maar ook niet zonder dat. In deze verhouding van den eigenhoorige tot den grondbezitter ligt de eerste grondslag van dat staatsstelsel, dat het hoofdkarakter der middel-

eeuwen uitmaakt en met den naam van leenstelsel wordt aangeduid, en zonder goed begrip waarvan het onmogelijk is zich een helder denkbeeld van die tijden te vormen. — De toestand van den eigenhoorige was daarin werkelijk beter dan die van den slaaf, omdat hem de gelegenheid bleef om zich door noeste vlijt eenige penningen over te garen, en daarvoor zijne vrijheid te koopen; hij mocht eigendom bezitten, terwijl de slaaf niets, zelfs niet zich-zelf, bezat, want zijn lijf en leven behoorden zijnen heer, die ook voor hem moest betalen wanneer hij misdeed, of daarentegen ook alleen het weer- of zoengeld ontving, wanneer hij werd doodgeslagen. De slaaf mocht zelf niet voor het gerecht treden; de eed was hem niet geoorloofd; tegenover een vrije werd hij nooit geloofd. De eigenhoorige daarentegen mocht, zoo niet overal, ten minste in Friesland, voor het gerecht verschijnen, en voor zich-zelf en anderen zweren, terwijl het zoengeld voor hem wel meerendeels aan zijn heer, maar gedeeltelijk ook aan zijne naastbestaanden voldaan werd. In Friesland mocht hij zelfs lijfeigenen en laten bezitten, die hem toebehoorden, ja zelfs vrijen, wanneer die zich aan hem overgaven; dit was geregeld bij de wet. Men gelooft dat hij ook met de vrijen kan hebben gediend. De eigenhoorigen konden ook vrij onder elkander huwen; maar eene vrije vrouw, die een eigenhoorige huwde, verviel daardoor van hare voorrechten, en werd zelf eigenhoorig. Wanneer de eigenhoorige zich vrij kocht, ging hij wel in den stand der vrijen over, maar genoot er niet terstond alle voorrechten van: hij was vrij gelaten, en eerst zijne kinderen, na de vrijstelling geboren, waren echte vrijen. De stand der gemeenvrijen vormde zich allengs uit vrij geworden eigenhoorigen. Reeds in den vroegen voortijd maakten alleen de Adalingen, die in het bezit waren van een alod, dat is: een naar het recht van eerstgeboorte vererfbaar vrij-goed, den bevoorrechten stand uit. Uit deze Adalingen ontstond later de hooge, uit de gewoon-vrijen de lagere Adel, terwijl de volgelingen, die zich om eenigen beroemden krijgsheld schaarden, de kweekschool van den door de volksverhuizing beteekenend geworden Krijgs-adel werden. Het schijnt, dat er reeds in den Frankischen tijd eene soort van erfelijkheid des adels bestond.

Het aangegeven betrekkelijk onderscheid tusschen de standen doet zich vooral in hunne verschillende rechterlijke verhouding kennen,

die het oud-Friesche boet- en eedstelsel oplevert, en waarin die der gewoon-vrijen den maatstaf schijnt aangegeven te hebben. Zoo gold hiernaar in het midden- of tegenwoordig Friesland 1 vrije $= \frac{2}{3}$ Edele, in de beide zijdeelen $= \frac{1}{2}$ Edele; de Eigenhoorige in die beide deelen $= \frac{1}{2}$ vrije $= \frac{1}{4}$ Edele; in het middelland ook $= \frac{1}{2}$ vrije, maar $= \frac{1}{3}$ Edele wat de eedzwering betreft, en ten aanzien van het weergeld $= \frac{2}{3}$ van een vrije, schoon zijne boeten wegens verwondingen ook op de helft eens vrijen berekend werden. Bij geen Germaansch volk treft men in dit opzicht zoo weinig verschil aan tusschen Edelen en vrijen, als bij de Friezen. Veel aanzienlijker was dit bij de Saxen, daar volgens hunne wet de vrije maar met $\frac{1}{6}$, en de eigenhoorige met $\frac{1}{12}$ van een Edele gelijk stond; doch het aanzienlijkst was het bij de Salische Franken, waar één Edele zoo veel als 9 vrijen gold. [1]

Dunkt het u niet, dat wij toch in de berekening van menschenwaarde, in het schatten van onsterfelijke zielen vooruit zijn gegaan?

Overigens vindt men bij de Saxen dezelfde verdeeling en benaming der standen, terwijl bij de Salische Franken eene bijzonder ontwikkelde en gewijzigde verhouding van den stand der vrijen plaats had, onder den invloed van den heerscheriden of koninklijken stand.

Wij hebben reeds gezien hoe eene vereeniging van aloden of vrije goederen een mark of gemeente uitmaakten. Gemeenzaam belang vereenigde een aantal dier gemeenten tot een Goo, welks openbare aangelegenheden in eene verzameling van vrije mannen onder den vrijen hemel overwogen en beslist werden. In zulke verzamelingen koos men door bezitting, moed, en krijgsroem uitstekende mannen tot Hertogen, die aan het hoofd van den heerban, het leger der weerbare mannen, ten strijde trokken, herzogen, vandaar hun naam. Ook de priester en de Goo-richter werden daar weleer benoemd. Van de Franken uit, kwam de aanstelling tot deze laatste waardigheid weldra in handen van den Koning.

Op heuvelen en in wouden, liefst beiden te zamen vereenigd, werd deze volksvergadering gehouden. Hier werden wetten gegeven, en rechtsgedingen beslist. Het Dis- of Dietsveld, dat wij straks in de

---

[1] Acker Stratingh.

nabijheid van CHLODIOOS woning hebben aangewezen, was zulk eene plaats, en zulke plekken bleven, ook na de invoering van het Christendom, nog eeuwen lang in den eerbied des volks deelen. Nog in de veertiende eeuw werd er onder den Upstalboom in Friesland gericht gehouden. Ook van de Angel-Saxen is ons eene dergelijke merkwaardige plaats nagebleven: onder de Gemeente Beekbergen op de Veluwe behoort de buurschap Engeland, onmiddellijk aan het dorp gelegen; zuidwaarts van deze buurschap verheft zich een voor onze streken hooge bergrug, van welken onderscheidene heuvels als koepels uitsteken; dit is Engelanderholt, eertijds, gelijk de naam aanwijst en de overlevering nog vermeldt, een zwaar en dicht woud. Ook de grond, op de meeste plaatsen met eikenopslag begroeid, duidt dit nog aan. Hier werd nog tot in het begin der 17de eeuw onder den blooten hemel de »Claeringe" over de Veluwe gehouden, dat is: viel er appèl in de hoogste instantie. Een vluchtige blik op het Engelanderholt doet ons de geschiktheid van het terrein voor eene oude vergader- en gerichtsplaats terstond herkennen. Dáár, op die zandige vlakte boven op den bergrug, als eene kom tusschen de uitstekende hoogten ingesloten, waar geen spoor van houtgewas voorkomt, verbeelden wij ons, is de volksvergadering, in de schaduwe der hooge eiken, die haar aan alle zijden omringen, midden in het statige woud, dat tot beneden aan den voet van den bergrug afdaalt. Derwaarts worden de bewoners van den omtrek, die tot het GOO behooren, opgeroepen, wanneer er iets van algemeen belang te doen is. Allen verschijnen gewapend, zoowel de Geréfa of Rechter, die de vergadering leidt, het vonnis bekend maakt en doet uitvoeren, als ook zijne bijzitters, Rachinburgen, die de schuld wikken, en over de straf beraadslagen. De Rechter heeft een witten staf in de hand, dien hij gedurende de terechtzitting niet aflegt; hij bezigt hem om daarmede stilte te gebieden. Zitten moet de Rechter, wanneer hij recht spreekt, »hij moet zitten als een griesgrimmende leeuw, en den rechter voet over den linker slaan, want dat is de houding van een die nadenkt." De Bijzitters nemen op steenen weerszijds van hem plaats, en eenige in den grond gestoken roeden van hazelaar omperken de gerichtsplaats.

Treden wij onder de menigte der verzamelden, en zien wij wat er bij glansenden zonneschijn wordt verhandeld. Het offer aan de

Goden is reeds door den priester volbracht, en de rechtshandeling heeft een aanvang genomen. Er is eene aanklacht van doodslag en het bleeke lijk eener vrouw, de bloedige wonde onbedekt, ligt ter schouwinge voor den Rechter op den bodem. Dat is eene zware misdaad, die met niet minder dan 600 solidis of schellingen, elk de waarde van een rund, kan worden gezoend. [1] De bloedverwanten staan daarbij in een halven kring, want er zal eene wettige, openbare, en plechtige betuiging plaats hebben, van wraak te willen nemen over den gepleegden moord. En nu treedt de bloedwreker, een der nagelnaaste magen van zwaard- of vaderszijde, in dien kring vóor, met ontblooten zwaarde. Daar is geen gemompel, daar is geen gefluister meer; eene huiveringwekkende stilte heerscht in het rond, en slechts de bladeren der oude eiken ruischen trillend, als door geestenvleugelen in sombere beweging gebracht. De bloedwreker treedt met een ernstig gelaat voort tot aan het lijk; en driemaal roert hij het aan met de scherpte van het blanke staal, en telkens roept hij met luider stemme: »Wraak! wraak! wraak!" tot de holle weergalm diep in het woud weerklinkt, en in de sidderende schemering wegsterft.

De beschuldigde verschijnt. Hij slaat de hand aan de greep van zijn zwaard, en zweert bij den onsterfelijken WODEN, dat hij den moorde onschuldig is. Maar dit is niet genoeg om hem in het openlijk vertrouwen weder te herstellen; eedhelpers moet hij bijbrengen: mannen, die met hunnen eigenen eed durven bekrachtigen, dat zij aan zijne verzekering van onschuld geloof hechten. En ook zij komen in aanzienlijk getal, als de grootte der misdaad vordert, en, de hand op het zwaard of aan den baard leggende, doen zij den gevergden eed. De Rechter vraagt zijnen Bijzitters, of hij naar wet en zeden goed gericht gehouden heeft, en zij verklaren van ja. En hij wendt zich tot den Bloedwreker, en vraagt hem, of hij met de beëedigde ontschuldiging vrede heeft; maar deze verklaart van neen!.... en eischt een Gods-oordeel. — Dat is een wettig rechtsmiddel, en de Rechter kent daar niets tegen — alleen, wat zal het zijn: een koud of een heet oordeel? — Tot de eersten behooren bij voorbeeld:

---

[1] Volgens de Frankische wet.

1°. Het gerechtelijk kamp- of tweegevecht, tusschen klager en beklaagde of een hem vervangenden, soms daartoe gehuurden persoon.

2°. De kaas- of broods-proef, waarbij den beschuldigde, na het uitspreken van een zwaar vervloekings-formulier, eene gewijde bete broods of kaas in den mond werd gestoken. Zoo hij die opat, gold dit als bewijs zijner onschuld; maar — en wie zal bepalen wat de stemme des gewetens hierbij vermocht! — haperde hij, en wilde de bezworen bete hem niet door de keel, zoo werd hij schuldig geacht, en moest zijn vonnis ondergaan.

3°. De water-proef, daarin bestaande, dat de beschuldigde, aan handen en voeten, of beiden te zamen gebonden, ruggelings op het water gelegd werd; zonk hij onmiddellijk, dat bewees zijne onschuld; maar bleef hij drijven, zoo bleek hij daardoor schuldig te zijn aan het hem ten laste gelegde feit.

Van de tweede soort van ordaliën vindt men:

1°. De vuurproef, die op tweeërlei wijze plaats vond. In de eerste plaats moest de beklaagde barrevoets over gloeiend ijzer — in Friesland 9 gloeiende ploegscharen — gaan; of in de tweede plaats moest hij een gloeiend ijzer in de bloote hand eenige schreden ver dragen.

2°. De proef van het kleed. Dit bestond uit een met was doortrokken of besmeerd gewaad, dat den beschuldigde over het bloote lijf aangetrokken, en vervolgens in brand gestoken werd. Hierbij, even als bij de vorige proef, getuigden brandwonden de schuld.

3°. De proef van den ketel, ketelvang, of wallenden weg — kokend water —.

En het is deze, waaraan de van vrouwenmoord beschuldigde zich gaat onderwerpen.

Er wordt een ketel aangebracht; ik denk een der gewijde offerketels uit het nabijzijnd geheiligd woud. Er wordt water in gestort, en de bezweringsformule daarover uitgesproken, opdat het den schuldige moge deren, maar den onschuldige onschadelijk zijn. Er wordt vuur onder den ketel aangelegd, en haastig gestookt, zoodat er de vlammen rondom oprijzen, en het water weldra borrelende ziedt en dampt. Nu werpt men er een ring of een steen in, en de beschuldigde, met opgestroopten mouw, strekt den ontblooten

arm in het kokende nat, en haalt het daarin geworpen voorwerp van den bodem, ten aanzien van allen. Maar zijne onschuld is daarmede nog niet bewezen. IJlings worden hem de hand en het ondergedompelde deel van den arm, rood en verhit als zij zijn, met linnen omzwachteld, en dit met een merk geteekend, opdat er geen bedrog moge plaats hebben. Want na drie dagen zal men de zwachtelen losmaken, en dan moet de onschuld blijken door een ongeschonden hand, of brandwonden zullen bewijzen dat de geloochende misdaad waarheid is geweest, en gestraft zal moeten worden.

Zoo gij nu van de dingplaats of maalstede, waar gij deze rechtspleging bijwoondet, de blikken een weinig verder werpt, bemerkt gij de offerplaats, door een aarden wal, haag of tuin omringd. In het midden naar het oosten staat het wij-huis, hara, of alah met het outer, dat rondvormig en bedekt is; het bestaat uit verscheidene steenblokken nevens elkander, met een platten deksteen er over, of ook uit een enkelen grooten steen. Daar wordt ook de ketel voor het offerbloed bewaard, met ander offergereedschap, als hamers, bijlen, en messen, gewoonlijk nog uit vuursteen, omdat dit door het aloud gebruik geheiligd is. Daar worden verschillende soorten van vee en gewassen geofferd, en soms gevangen vijanden, vóor het aangaan of bij het hervatten van den krijg; maar gewoonlijk bestond het hoogste offer in een paard of stier. FREYER werden evers, DONAR rammen of bokken geofferd. Het paard werd echter als het voornaamste en heiligste offer beschouwd, en dus aan WODEN opgedragen. Eten van paardenvleesch was vóor de invoering van het Christendom een algemeen gebruik, en den nieuw bekeerden daarom streng verboden.

Bespieden wij een offerfeest, dan zien wij den Frodgumo, den Opperpriester knielen op den offersteen, met bedekten hoofde. Hij heeft het gelaat naar het noorden gewend, en bidt tot de Goden met opgeheven handen. Het volk bidt met hem, want hoe grooter het getal biddenden is, des te eerder dringt het gebed door. Andere priesters, — Blodmannen, offerpriesters, — zijn bezig met de gewijde en door kransen versierde offerdieren. Heden offert men geen paarden: slechts stieren en rammen voert men naar het outer. De kop van het offer wordt nog druppelend aan den heiligen boom genageld, ter eere der Godheid,

wie men ook het vel en eenige andere edeler deelen van het lichaam toewijdt. Het afstroomend bloed van het dier dat op het outer zijn leven laat, wordt door de priesters in bekkens of vaten opgevangen. Met dit offerbloed bestrijken zij den heiligen disch en het outergereedschap, en besprengen er de deelnemers meê. Waarschijnlijk maakt men er ook voorzeggingen uit op, en een deel er van wordt door den honigdrank en het bier gemengd en gedronken. Nu wordt het vleesch ten offermale bereid en — zoo het uit HERODOTUS schijnt — gezoden, niet gebraden. Rondom het wijhuis staan loofhutten van boomtakken, met banken voorzien; daar wordt het godsdienstig gastmaal gevierd, en het gezoden vleesch den offerenden uitgedeeld. De gebrouwen drank, mede gezegend, gaat nu in schaal en drinkhoren om, bij de instelling van drie dronken: een aan WODEN, voor zege en landsheil; een aan DONAR, voor vrede en vruchtbaarheid der aarde, en een aan FREIA, voor onderlinge minne, en ter gedachtenis aan afwezige of gestorvene verwanten.

De offers waren: òf dankoffers, om de Godheid voor genoten weldaden te danken; òf zoenoffers, bij ziekte of hongersnood; òf bedeoffers, om de hulp der Goden in te roepen bij het ondernemen van eenige gewichtige zaak; zij werden dikwerf aangelegd en bekostigd door eene soort van vereeniging of gilde, die zich daartoe samen verbond; de nieuwe leden legden een eed af, en velen waren wapenbroeders. Ook om het al of niet gelukken eener voorgenomen onderneming te kennen, raadpleegde men de ingewanden of het saamgevloeide bloed der offerdieren.

Het gansche woud rondom de offerplaats was heilig en gewijd, en daardoor eene vrijplaats, even als later de kerkhoven, daarom heet het ook vrijthof, vroonhof.

Maar ook enkele boomen, vooral zeer oude en holle, zijn heilig en gewijd, en men gelooft ze door eenigen geest op eene onzichtbare wijze bewoond. Ter eere van dien geest ontsteken geringere vrijen en eigenhoorigen onder den boom kleine fakkels, of ook wel olielampen, en dragen hem de hoede hunner teederste betrekkingen op. Zij omvatten stam en takken, en smeeken met tranen om het behoud van verwanten, echtgenoot, of kroost; om het welgelukken van den oogst der akkers; om overwinning in den strijd; ja, zij doen de gelofte eener rijke offerande, wanneer de geest hunne wenschen

vervult. Heeft men eenig ziek vee — men haalt het door den hollen boom, in de hoop dat het daardoor met den weldadigen geest in aanraking, en hersteld weder voor den dag kome. Kan de moeder het geschrei van het kind niet stillen — zij haalt het door den hollen boom, om het tot bedaren te krijgen.[1] En zoo vele andere meer.

De Germaansche, dat is ook de Frankische, Saxische en Friesche mythologie, leeren wij slechts bij benadering d o o r en vergelijking m e t de Noordsche kennen, waarmede zij denzelfden oorsprong heeft.

Zie hier dan de noodige hoofd-omtrekken, om ons het geloof onzer vaderen eenigszins klaar voor te stellen.

In den beginne der tijden dreef de baijert of chaos ongeordend door de onmetelijke ruimte, en er was niets van hetgeen nu bestaat, gelijk de Voluspa, een der dichterlijkste en verhevenste zangen van de Edda, zegt:

In den aanvang des tijds,
Toen YMIR leefde,
Bestond er niets:
Geen zand, geen zee,
Geen koele baren.
De aarde was er niet,
Noch de boog des hemels.
Er was een gapende kolk,
Maar geene gewassen.

ALVADER blies over dezen verwarden mengelklomp, en scheidde het licht van de duisternis, den geest van de stof, het vuur van het water, de hitte van de koude. En zoo ontstonden Muspelheim — Lichtwereld — en Nevelheim — Nachtwereld — de hemel en de helle.

De wederzijdsche werking dezer twee beginselen op elkander bracht den reus YMER en de koe AUDHOEMLA voort. YMER wordt, als ruwe, koude en naar rust zoekende stoffe, alle werkende levenskracht tegenovergesteld, en onder de beeltenis van eenen reus verzinnelijkt; AUDHOEMLA, als het bezielend, vruchtbaarmakend wezen, werd, als de wereldmoeder, in het zinnebeeld eener koe aangeduid. Van haar stamden BÔR en diens zonen, de drie Asen, af, wien het, na onophoudelijken strijd, eindelijk gelukte den boozen YMER te verslaan,

1 HALBERTSMA. — Met kranke lieden geschiedde dit soms evenzeer.

en diens dood was de grondslag van de schepping der wereld. Dus luidt GRIMNIRS lied in de oudere Edda:

Uit YMERS vleesch
Werd de aarde geschapen;
Uit het bloed de zee;
Uit de beenderen de bergen;
Uit het haar de boomen;
Uit den schedel de hemel;
Uit de wenkbrauwen
Schiepen de goede Goden
Midgaard den menschenkinderen,
Maar uit zijne hersenen
Werden alle wolken geschapen.

En zoo dreef de aarde, wie de zon en de maan tot wachters werden geschonken, daar heen, tusschen Muspelheim en Nevelheim. Omdat zij in het midden des heelals en midden in de zee ligt, heet zij Middengaarde, en als verblijf der menschen, waarvan het eerste paar ASK en EMBLA, uit een esch en een olm werd geschapen, Manheim. De verbinding tusschen hemel en aarde wordt gevormd door de brug Bifrost, den regenboog, die slechts door de Goden kan worden betreden, en waarover zij dagelijks naar hunne gerichtsplaats aan de Oedarbron rijden.

Ase, âs, bij de Angelsaxen ôs, bij de oude Hoogduitschers en Gothen ans, moet wellicht beter met Goddelijke dan met God worden vertaald; het Boeddhistisch beginsel, de oude leer van het Oosten, spreekt zich ook herkenbaar in de godsdienst der oude Germanen uit: de Ongeschapene, het eeuwige en uit zich-zelf bestaande wezen is ALFADUR: hij is alles in allen, maar zelf zonder vorm; wat vorm heeft, is van hem uitgegaan, heeft alzoo aanvang, is onderworpen aan verandering, en ontvangt eeuwigheid van zijne hand.

Aan het hoofd nu der Asen, of van ALVADER afhankelijke Goden, staat WODEN, de ODIN der Scandinaven, en rondom hem scharen zich zijne twaalf genoten. Gij herkent de twaalf teekens van den dierenriem rondom de zon. WODEN, de oudste, die machtigste Ase, de verpersoonlijkte zon, wordt, even als de schitterendste aller

hemellichten, dikwijls het zichtbaar beeld der hoogste Godheid. Hij is de algemeene, de vereenigende geest van het leven der aarde, het algemeen verstand, niet slechts het erkennende, ook het voortbrengende. In zijn mythenkreits wordt vooral het leven des geestes voorgesteld: Odin beteekent opwekking, levende geest; daarom is hij de God des verlangens, der overwinning, des wed- en kansspels. Hij is eenoogig — symbool der zonne, — met langen baard en breeden hoed, waarin de kracht der wenschvervulling ligt, en waarvan de herinnering onder ons nog levend is in het sprookjen van Fortunatus wenschhoedeken. Ook voert hij niet steeds zijne speer Goengnir, maar dikwerf de hazelaren wichelroede in de hand. Hazelaar en esch zijn hem heilig, daarom zit hij onder den godenesch ten gerichte, daarom is de gerichtsplaats op aarde met hazelroeden omperkt. Dikwerf rijdt hij uit op zijn gewiekt achtvoetig ros Sleipnir. In een zwarten mantel gehuld tijgt hij ter jacht op de herten, die aan de knoppen van den wereld-esch Ygdrasil knagen, en als zoodanig leeft hij nog in het bijgeloof der bewoners van het Hartsgebergte als »de wilde jager," die om middernacht met zijne huilende honden door lucht en wolken vaart. Wanneer wij de flonkerendste starren van den Groote-beer nog den Wagen noemen, is dat slechts de verkorting des ouden naams van dat beeld: Woêns- of Wodenswagen. De duim heette toen woênslid, en de afmeting van daar tot den uitgestrekten voorsten vinger, wodensspan. In den Woensdag is zijn naam voor altoos gebleven.

Als gemalin stond hem FRIKGA ter zijde. Zij is de vrouwelijke opvatting van den goddelijken geest, daarom het ideaal eener edele vrouw, die over echt en eeden waakt, en het huiswezen beschut. Bij de Germanen heette zij ook HOLDA, de Gevierde, of BERCHTA de Glansende. Nog zegt men den kinderen, wanneer het sneeuwt: »de Engeltjens schudden hunne bedden uit;" dat is de nagalm van de bedrijvigheid der vergetene Godinne, die in den winter hare bedden zuiverde, zoodat de donzen vlokken over de aarde stoven. In den zomer zat zij gaarne aan bronnen, en komt als zoodanig nog in tallooze sagen der Duitschers voor.

De eerste Ase, op WODEN volgende in rang, was DONAR, de Noordsche Thor, wien de Donderdag was gewijd. Hij beteekent de werkelijkheid in het leven, de alles overweldigende reäliteit, daarom

wordt DONAR de sterkste aller Goden en menschen genoemd. In WODEN openbaart zich de scheppende geest, in DONAR de beschermende kracht; WODEN peinst en vorscht, hij werkt de dichterlijke en krijgshaftige begeestering; DONAR arbeidt onvermoeid, en prikkelt tot wakkere vlijt. Ros van haar en baard, met zijn geduchten mjolner [1] of donderhamer in de vuist, rijdt hij in zijn met twee bokken bespannen wagen door de lucht, en rollende, knetterende slagen vermelden zijne ijlende vaart; zijne keilen schieten als bliksemstralen naar de aarde, en worden donderbijlen, dondersteenen genoemd; en nog heden zegt de landman in de omstreken van Gent niet: »die boom is door den bliksem getroffen," maar: »op dien boom is een dondersteen gevallen."

Ter rechterzijde van DONAR staat FREYR, bij de Germanen FRAHO. Hij heerscht over regen, zonneschijn en de gewassen der aarde; hij bepaalt de vruchtbaarheid van het jaar en den rijkdom der menschen; hij verleent den zegen van den akkerbouw, en is de uitdeeler der welvaart. Daarom is hem ook het vruchtbaarste dier van het Noorden, het zwijn, toegewijd, en zijn ever bezit gouden borstels. Hij heeft de heerschappij over den wind, en verleent den biddenden schipper eene gelukkige vaart; zeevaarders doen hem eene gelofte van geld en bier, wanneer hij hun een gunstigen wind naar Zweden schenkt. Hem zijn de schepen geheiligd, en zijn eigen schip Skidbladnir heeft altoos goeden wind. Men viert zijn feest, wanneer de landarbeid rust, en de oogst geheel ingezameld is, dat is omstreeks Kerstmis. Nabij Dinant vindt men nog eene rotsholte, de Grot van FREYER genoemd en in Gelderland vertelt men nog de sage van DERK met den beer — het varken — die op Kerstnacht rondwaart.

De wachter des hemels is HEIMDALLR, de witte God, met zijn gouden tanden en zijn schitterenden Gjallrhoorn. Hij woont bij de bevende brug, den regenboog, slaapt nog minder dan een vogel, ziet bij nacht en bij dag, en is zoo fijn van oor, dat hij het gras des velds en de wol der schapen hoort groeien.

Ik zal TYR of DYS, dien de Dysen-, later Dinsdag, gewijd was zoo wel als den zwijgenden VIDAR, den boog voerenden VALI, den

---

1 Vermaalder, pletteraar.

schaatsenrijdenden OELLER, voorbijgaan; maar ik mag niet zwijgen van LOKI, het kwade beginsel, die als boosaardig en spottend verschijnt; hij wordt de lasteraar der Asen genaamd en eene schande voor Goden en menschen. Door zijn raad en toedoen was het dat HÖDUR zijn broeder, den glanzenden BALDUR, doodde; ook namen de Asen hierover eene geduchte wraak. Vruchteloos, om hunne woede te ontgaan, veranderde LOKI zich in een zalm; de Asen vervolgden hem door vloeden en zeeën, en eindelijk gelukte het THOR hem te vatten; maar hij gleed door de hand, zoodat THOR hem bij den staart vast had. Dit is de oorzaak dat de zalm een puntigen staart heeft. Nu was er geene genade voor LOKI; hij werd tusschen drie rotsklippen geworpen, en met ijzeren ketenen vastgeklonken. Eene slang hangt hem over het hoofd, wier gif op zijn aangezicht druppelt. Zijne vrouw SIGYN zit bij hem, en houdt er een bekken onder. Als dit bekken gevuld is, en zij het weg draagt, druipt het brandend gif hem langs het gelaat, waardoor hij trilt en krimpt van smarte, zoodat de gansche aarde schokt en siddert. Dit is de oorzaak der aardbevingen.

FRIGG, FRIKGA, WODENS gemalin, en FREYA, FREYRS zuster, de Mingodin, worden dikwijls naar haar schier gelijken naam verwisseld. De zesde dag der week wordt, naar FREYA, Vrijdag genaamd. Zij is met een man gehuwd, die ver van haar wegtoog; zij betreurt weenende zijne afwezigheid, en hare tranen zijn goudrood. Zoo reist zij onder onbekende volken om hem op te zoeken; hierin komt zij eenigszins overeen met de naar OSIRIS zoekende ISIS. Ook spreekt TACITUS van eene Godin, die hij ISIS noemt, en ongetwijfeld FREYA zal geweest zijn. De meimaand was haar gewijd, en het kruid Freygras wordt nu Mariëngras genaamd.

Had de vernielende Schikgodin den levensdraad der stervelingen afgesneden, dan voeren de gesneuvelde helden naar WODEN, maar die den stroodood, dat is op hun bed, stierven, daalden naar LOKES dochter, de half blanke, half zwarte HELA, wier persoonlijk begrip later tot het lokale hel overging. Oorspronkelijk was HELA de dood niet, of een boos wezen: zij doodt of vervolgt niet, zij neemt slechts de zielen der op hun bed gestorvenen in bewaring, en houdt ze onverbiddelijk in hare woning. Zij is half zwart en half blank, somtijds geheel zwart. Zij reed op een driebeenig paard rond, pest

en ziekten verkondigende; en dit driebeenig schrikdier spookte in de herinnering der volgende geslachten nog eeuwen lang om, en is nog niet geheel gestorven. Ongehuwd stervenden kwamen mede in de onderwaereld, bij de eenzame GEBAN.

De gansche voorstelling der schepping werd bij Scandinaven en Germanen onder het zinnebeeld van den esch Ygdrasil vertoond. Deze boom reikt met zijne takken tot ver over den Hemel. Hij heeft drie wortelen, waarvan de eene naar Asgard zich uitstrekt, de anderen tot bij de Hrymthussen, waar de Ginungagap vroeger bestond, en de derde naar Nevelheim. Aan elken wortel is eene bron: Hvergelmer, Mimersbron, en de heilige Urdarbronne. Bij de Urdarbronne hebben de Goden hunne gerichtsplaats. Dagelijks rijden zij daarheen over Bifrost, die ook Asenbrugge heet; bij dezelfde bron houden de drie schikgodinnen — Nornen — haar verblijf: URD — het verleden — VERDANDI — het heden — en SKULD — de toekomst — die de zwanen voeden. — In de Mimersbronne is wijsheid en verstand verborgen. — In Hvergelmer ligt de draak Nidhanger, die onophoudelijk aan den wortel knaagt. — Boven op den top des booms is een adelaar, de vuur-adelaar, de phoenix der wedergeboorte; tusschen zijne oogen zit de havik Vedrfaelner. Een eekhoren loopt den boom op en af, en zoekt tusschen den adelaar en den draak Nidhanger twist te stichten. Vier herten loopen in de esch-takken om, en bijten de scheuten en knoppen af. De draak zal zoo lang knagen, totdat de wortelen zullen sterven; dan zal de boom vallen, en de wereld ondergaan.

Door dit alles heen, en dit is merkwaardig, speelt een allengs duidelijker tot bewustzijn komend gevoel, dat dezer Godenwereld van uit het zuiden de ondergang zal worden bereid; het is in de voorspellingen der Edda uitgesproken, dat de Asen door SOERTOER zullen worden overwonnen, en de voorstelling dezer nederlaag is gegeven in de Ragnarok of Godenschemering.

Waar wij het volgende tijdvak met het tot over onzen bodem doorgedrongen christendom zullen aanvangen, ken ik geen eigenaardiger slot van het thans beschouwde, dan juist die schoone, opmerkelijke voorspelling, waarin het heimwee van den nog onverlichten geest reeds zoo hijgend en zoo vertrouwend uitziet naar den grooten, onbekenden God, die niet begrepen, niet gekend, en

toch voorgevoeld wordt. Het geve te gelijk een denkbeeld van de poëzy der ouden.

In den aanvang der dingen, in de gouden eeuw, hebben de Goden zonder zonde geleefd. Zij speelden toen op het Ydafeld met de gouden tafels, waarop zij hunne wetten geschreven hadden. Maar toen zij gezondigd hadden, kwamen uit Jottunheim drie Reuzenjonkvrouwen, de Nornen, en maakten zich meester van de tafelen. Van toen af stonden de Asen onder het noodlot; en, ofschoon zij ook eene der Jonkvrouwen gevangen namen en haar in het vuur wierpen — zij konden haar toch niet schaden, toch niet dooden, want zij stond onder de hoede der gouden tafel, zij was de wet-zelf. Hiermede waren de Asen zwakker geworden, hiermede was de kiem van hunnen ondergang gelegd.

Wanneer echter de Godenschemering begint te naderen, dan komen er drie winters achtereen, en geen enkele zomer daar tusschen. Dan stuift de sneeuw van alle zijden neer; dan is de vorst fel, dan zijn de winden scherp, dan heeft de zon hare kracht verloren. En reeds vóor deze drie koude jaren zullen er drie anderen geweest zijn, waarin de aarde met zware oorlogen vervuld is. Dan

Bestrijden zich broeders
En vellen elkander.
De bloedmagen ziet men
De bloedbanden breken.
't Schrikklijke geschiedt.
Echtbreuk en schande,
Zwaard-eeuw, bijl-eeuw,
Waarin schilden klepperen,
Windtijd, wolfstijd,
Eer de wereld instort.
De een verschoont
Den ander niet meer.

Dan wordt de zon door den wolf, die haar steeds vervolgd heeft, verslonden, tot groot onheil der menschen; en evenzoo gaat het met de maan; dan vallen de sterren allen van den hemel. De aarde beeft, en met haar beven de bergen; zij storten te zamen, en alle ketenen en banden springen. Dan worden LOKES kluistren ontsloten, dan wordt de FENRIESWOLF van zijne ketenen ontdaan. De hond der helle wordt losgelaten, en de MIDGARDSLANG, de zee,

4

golft over het land. Dan wordt ook NAGLFAR vlot, het schip, dat zijn naam draagt naar de nagels der dooden, waaruit het vervaardigd is. De HRYMTOESSEN komen daarop aangevaren, ten kamp tegen de Goden, en de geweldige reus HRYM staat aan het roer. De GENRISWOLF vliegt met gapenden muil rond, zoodat zijne bovenkaak den hemel, zijne onderkaak de aarde beroert; vuurstroomen vlammen hem uit neus en oogen. Nevens hem kampt de MIDGARDSLANG, en zij spuwt zóoveel gif, dat lucht en zee er van ontstoken worden. Van dit ontzettend rumoer barst de hemel. Dan blaast HEIDAL luid in zijn opgeheven horen; dan siddert de esch, en ruischt de oude boom; dan steunen de dwergen voor de steenen deuren, dan komt SOETOER van 't Zuiden,

De reus met het Zwaard.
Van zijn lemmer straalt
De zon der Goden.
Steenbergen storten;
Reuzinnen struikelen;
De helden dalen naar Hela;
De hemel gaapt.

Dan kraaien de drie hanen: de zwarte in het rijk der hel, de roode in het rijk der reuzen, de gouden in het verblijf der Goden.

En wanneer LOESPELS zonen over de burg Bifrost rijden, breekt zij onder hen. Zij stroomen naar de kampplaats, naar de vlakte Wigried. Daarheen trekt ook ODIN, en met hem de EINHERIËN, de gezaligde helden. Aan hun hoofd rijdt ODIN, met den gouden helm, het blinkende harnas, en de heerlijke spiets. Hij grijpt den FENRIESWOLF aan, en wordt van hem verslonden; doch daarna sterft ook de wolf, want VIDAR is ODIN ter hulpe gesneld, en het gelukt hem den vader der Goden te wreken. Aan ODINS zijde strijdt TYR met den helhond, en beiden vallen, de een door den ander.

THOR echter zoekt zijn ouden vijand, de MIDGARDSLANG op, en doodt haar ook; maar nauwelijks is hij negen schreden terug gegaan, of hij tuimelt stervend neêr, bedwelmd door den gif-adem der schrikkelijke. Zoo is ook FREYR gevallen, na harden strijd tegen SOERTOER, en als FRIGG van haren troon stijgt, treedt zij het eerst op zijn lijk. Stervend draagt zij nog eene Jonkvrouw den

last op om vóor alles ODIN te beschermen. — Gelijk THOR met de MIDGARDSLANG, zoo moet HEIMDAL met LOKI strijden; zij dooden elkander, maar HEIMDAL stoot triumfeerend in zijn horen, want het booze is vernietigd.

En nu slingert SOERTOER vuur over de aarde, en verbrandt de gansche wereld.

Na den wereldbrand echter rijst uit de zee eene nieuwe aarde op, schoon en groen, en het koorn wast daar op, ongezaaid. En over haar licht een nieuwe zon. De gouden eeuw keert terug, maar in een edeler vorm, de vreugde der kindsheid in een beter leven. Daarom vinden de Asen elkander op het Ydafeld weder, waar zij nu van den voortijd, van hunne groote daden, en over de oude leere van den grooten God spreken. Dan vinden zij ook in het jonge gras de gouden tafelen terug, die zij eenmaal verloren hebben. Alle bezittingen en vreugden hunner jeugd keeren weder. Thans komt ook BALDER van Hela terug; maar de tijd der wraak is voorbij, en derhalve woont hij, met HÖDER verzoend, in de heilige woningen der andere Goden.

En allen keeren zij terug, goeden en boozen; want allen zijn zij verzoend, allen zijn zij gereinigd en beter. Dan daalt ALVADER neer, de machtige en rijke God, wiens oordeel geweldig is en heilig zijn vrede, die in eeuwigheid nu niet meer gebroken wordt. Hier zien wij BRAGI met zijne welluidende harp, daar de vriendelijke IDOENA met de gouden appelen der onsterfelijkheid, ginds de kransenwindende FREYA. En thans springt in rijken overvloed de bron der ervaring, die weleer slechts zoo spaarzaam vloeide, zoodat MIMIR met zijne gezellen er de volheid der wijsheid kan scheppen. Er ontstaat een nieuw menschengeslacht, want bij den wereldbrand hebben zich twee menschen, LIF (leven) en LIFTHRASIR verborgen en zich met dauw gevoed; zij worden nu de stamouders der komende geslachten. De Goden bouwen zich heerlijke hallen, schooner dan zij ze ooit bezaten, en over de heiligdommen waken VALI en VIDAR, de vertegenwoordigers van zielenreinheid en onvergankelijkheid.

Zoo helder was de morgen, waarvan onze vaderen rustig geloofden, dat ook zij hem eenmaal zouden zien aanbreken. De fabelkreits van het Noorden had daar gestaan als een tintelende, nachtelijke

winterhemel, met flikkerend noorderlicht en over grafheuvelen vonkelende starren; thans brak de dageraad door het geheimzinnig donker heen, en in de stralen van het morgenrood ruischten vriendelijke geestenstemmen, sprekende van eene eindelooze eeuwigheid.

III.

KAREL DE GROOTE.

Niemand, die ook met maar eenigen open zin voor de natuur gezegend is, zal ontkennen willen dat de winternacht zijne eigene schoonheden bezit. Wanneer ge op zulk een uur, rustig, kalm, kil als het is, aan den woudzoom tusschen de ontbladerde eiken en beuken staat, wier naaktheid hen nog forscher of nog rijziger schijnt te maken, en wier grauwe kleur zwart schijnt te worden door het blanke sneeuwbed waaruit de stammen oprijzen; wanneer ge dan de blikken voor u uitwerpt over de stille vlakte met haar mollig kleed van het reinste wit, waar het zilveren licht langs vloeit alsof het er op te sluimeren ligt, en wier eentonigheid zoo gelukkig wordt gebroken door de schaduw, hier van een eenzamen wilg, daar van eene bijna gezellige olmengroep, terwijl de golvende lijnen der halfbesneeuwde duinen thans met eene onbeschrijflijke teêrheid het landschap afsluiten van het strak en krachtig azuur, waaruit de maan met haar helder en heerlijk gelaat neerblikt — niet waar, dan overziet ge het geheel, of uw oog dwaalt hier en ginds, en gij zegt: »Dat is schoon!"

Maar wanneer ge nu datzelfde oord bezoekt op een schoonen lentedag, en uwe schreden wendt naar dezelfde plek; en wanneer ge daar uw oog laat weiden over het oude landschap, dat toch zoo nieuw geworden is; wanneer de eerste bleek-groene en wollige beukenbladeren zich uit de klevige knoppen ontwikkelen, en het rosse, glanzige eikenloover op eene enkele plaats reeds door zijne zwachtelen heen breekt; wanneer het fijn groen fluweel der vlakte vóor

u wordt bezocht door een enkelen vlinder, fladderende in den zonneschijn en zoekende naar de bloemekens van kersouwe, waarvan er hier en daar eene het witte kransjen voor de lauwe lentelucht heeft ontplooid; wanneer het rijk begroeide duin van tusschen donkere dennen en bruin kreupelgewas de gele of bemoste kruinen zoo rustig opheft naar den bleek-blauwen, vochtigen hemel, terwijl de koesterende zon over dat alles haar goudgloed werpt, die zelfs de koele schaduw met warmer bruin doortrekt — dan doortrilt een vroolijk gevoel uwe borst, al ontwaart ge er de stoute schoonheid van den winter niet meer. »Dat is heerlijk!" zegt ge, en gij vormt u reeds een denkbeeld hoe er dat landschap moet pralen in zijne volle zomerpracht.

Niet anders is het den geschiedvorscher, wanneer hij, na zich eenigen tijd te hebben opgehouden bij het opkomen van het Frankische tijdperk, zijne blikken vestigt op den toestand, waarin het land en volk zich voordoen bij den aanvang der negende eeuw.

Welk een opmerkelijk verschil, en hoe belangrijk een vooruitgang! Toen — de krachtige maar wilde volksstammen in gedurigen, bloedigen strijd om het bezit van landstreken of uitbreiding van grenzen; thans — één band gesnoerd om allen, en allen door één middenpunt aan elkander verbonden. Toen — land- en akkerbouw weinig minder dan geminacht, even als de slaven en eigenhoorigen wien er de uitoefening van werd overgelaten; thans een werkzaam middel van welvaart geacht, en tierende onder de vorstelijke aanmoediging, die ook den arbeiders hunne rechten toekent en beschut. Toen — de koophandel gering geschat, en in luttel anders dan ruilhandel bestaande ter verkrijging van het noodige, en de zeevaart hoofdzakelijk beoefend om de voordeelen der zeerooverij; thans — beiden aangemoedigd en in toenemenden bloei, als eene levendige bron van ontwikkeling beschouwd, en door wetten geregeld en beschermd. Toen — vestingwerken en eene enkele marktplaats tusschen de gehuchten over den meest nog woesten bodem verspreid; thans velen dier gehuchten en versterkte plaatsen tot steden aangegroeid, waar de klimmende welvaart in reeds verbeterde gebouwen, in kerken en paleizen onmiskenbaar spreekt. Toen — volstrekte onkunde bij het algemeen, en weinig meer dan wankennis bij eenige weinigen: thans — kennis en wetenschap geacht en geëerd, en in

kloosters en scholen aangekweekt. Toen — altaren gewijd aan WODEN, besproeid ook met menschenbloed, waarbij strijdzuchtige krijgers de gelofte tot een gevaarvollen rooftocht afleggen, en de heidensche BLODMAN aanvuurt: »Maakt u op, en verslaat uwe vijanden: slechts wie in den strijd valt is de lieveling der Goden!"; thans — tempelen ter eere van den levenden God en Christus, aan den voet van wiens kruis de christenpriester ligt neêrgeknield, smeekende om de zegeningen des vredes, en zich tot zijne gemeente wendende met de vermaning: »Werkt en bidt!" Toen — wanneer de worsteling op aarde ten einde was gebracht — boven den grafheuvel wenkende, de zwaarmoedige HELA, en slechts voor de met wonden bezwekenen de fiere strijdmaagden, die de zielen naar de kleine hal der zaligen voerden; thans — de vriendelijke Engelen des nieuwen verbonds aan de rustige sponde van den stervende, aan het harde bed van den sneuvelende in den strijd, om zijne ziel in te leiden in een hemel, waar de slaaf gelijk zal zijn aan zijn heer, indien beiden op aarde aan hun plicht als christen hebben voldaan.

Nietwaar? de geest begint de kracht zijner omzwachtelde wieken te gevoelen, en de worsteling met de overmachtige stof heeft een aanvang genomen!

En vraagt ge nu: van waar dit alles? Of zet ge alreeds de meening vooruit, dat dit de werking is van den tijd? — Ik wil u op beiden antwoorden, en voer u daartoe heen naar de plaats waar — gelijk de Dichter zingt —

De grijze Rhijn, gereed
 Om Neerland af te zakken,
De breedte van zijn stroom verdeeld
 In twee gelijke takken;

Daar, waar zijn vloed de vest bespoelt
 Die met heur jonger kruinen
Aan 't nageslacht den naam vernieuwt
 Aan Magums oude puinen. [1]

Daar, bij die plaats, die thans niet meer een novio magum, maar reeds eene stad van bijna acht eeuwen is, ziet ge op dien rijzigen

---

[1] Bilderdijk.

heuvel, langs wiens voet de Waalstroom schuurt, eene ernstige geelgrauwe sterkte oprijzen, met vaste muren en zware torens, allen van tufsteen opgebouwd. In dat hooge vertrek ginds, welks diepe en breede rondboogvensters een ruim vergezicht over het prachtige landschap geven, zit een grijzaart van omstreeks zestig jaren, op een Byzantijnschen armstoel, de voeten rustende op het beerenvel dat vóor hem onder de beschilderde eikenhouten tafel ligt uitgespreid. Zijne lange lokken rollen zilvergrijs op zijne schouderen.

Zijn baard golft af, en schijnt een sneeuwval langs zijn borst,
Om 't helder oog welft zich de dichtheid van zijn braauwen,
Als witte wolken die het blank azuur omschaûwen.

Zijn gewaad heeft niets bijzonders: het is de gewone Frankische kleeding van dezen tijd. Over het linnen hemd en de korte linnen onderhozen draagt hij een tot de knieën reikend onderkleed, met zijden boordsel versierd, en lange beenkleederen of hozen, met gekleurde linten overkruist, van boven de knie tot aan de schoenen. Het gevest en de schede van het zwaard aan zijn gordel zijn van zilver, en zijn overkleed bestaat uit een Venetiaanschen mantel. En toch boezemt dat hoog gewelfd voorhoofd, die breede borst, die hooge, fiere gestalte, dat geheele voorkomen dat zoo vorstelijk is, ofschoon de ietwat te korte hals het hoofd een weinig buigen doet, u eerbied in. En te recht: want ziet — hij is de man, die bijna alleen al die groote veranderingen op onzen bodem heeft te weeg gebracht; hij, die Europa beheerscht, van de Pyreneën en de Middellandsche zee tot aan de Baltische golf, en van de boorden van de Theiss tot aan de stranden van den Germaanschen Oceaan; hij, de gekroonde Keizer van het Westersche Rijk, wien de schitterende maar zware scepter nooit wankelde in de vaste vingeren; hij — KAREL DE GROOTE.

Ik weet niet of zijne zaal op het Nijmeegsche Valkhof is gesierd als die zijner paleizen te Aken en te Ingelheim, waarvan het bekend is, dat zij met tapijten behangen, met schilderwerk bemaald, met kleurig mozaïek ingelegd, en met gouden of vergulde versieringen waren opgeluisterd. Daar zijn oponthoud alhier geenszins toevallig is, maar geregeld in herfst en wintertijd voor de jacht in het Nederrijks-wald wordt herhaald, valt het niet te

betwijfelen, of zijn verblijf is er op dezelfde wijze ingericht. Het paleis te Aken wordt ons als een gebouw van buitengewonen omvang voorgesteld. Daar waren vertrekken, niet alleen voor het gevolg tot het Keizerlijk hof behoorende, maar ook voor alle Grooten, voor alle Leenmannen, voor alle Bisschoppen, voor alle aanzienlijken van geestelijken of wereldlijken stand, die gedurig uit verschillende gewesten van het uitgestrekt gebied aan het hof kwamen, en er minder of meer tijd vertoefden. Er waren verschillende ruime zalen, waarin de groote Rijksvergaderingen, de bijzondere vergaderingen der Bisschoppen en groote Leenmannen, en de terechtzittingen, waarin de Keizer zelf het recht sprak, gehouden werden. Er waren deuren en traliewerk van brons, en zuilengangen en galerijen in groot aantal. De gebouwen voor de lijfwacht en voor de geringere hofbedienden sloten zich aan het hoofdgebouw. Het geheel was opgehaald in den Byzantijnschen bouwstijl, die, ofschoon op zich-zelf wel zwaar, door toevoeging van tallooze levendige en beweeglijke sieraden, in zijn geheel iets Oostersch, iets sprekends verkrijgt.

Wenden wij ons tot den grooten Keizer terug. KAREL, de oudste van PEPIJNS twee zonen, is den 2en April 742, waarschijnlijk te Aken, geboren. Aan zijne moeder BERTHA, die hij tot haren dood hoog vereerde, dankt hij zijn zin voor huiselijkheid; zijn vader liet hem in het gebruik der wapenen oefenen, en vestigde zijnen blik reeds vroeg op de bezigheden van staatsbestuur en krijgswezen. Wetenschappelijk onderricht ontving hij in zijne jeugd zoomin als eenige andere zoon van een Frankisch edelman, en eerst op rijpen leeftijd leerde hij gebrekkig schrijven. Maar ook zonder behoorlijke opleiding ontwikkelden zich, door eigene rustelooze werkzaamheid, zijne heerlijke innerlijke krachten tot de schoonste volkomenheid. Met scherpen blik wist hij overal het juiste te onderkennen, zich door de beste raadsmannen te doen omringen, en met vasten wil zijne besluiten ten uitvoer te brengen, terwijl zijne gestrengheid door gemoedelijkheid en vromen zin getemperd werd. Gelijk eene krachtige voorjaarszon de duistere wintervelen verdrijft, en van haar verheven standpunt de edeler krachten der natuur tot eene weldadige samenwerking opwekt — zoo wist hij barbaarsche ruwheid en wanbeschaving uit zijn onmetelijk rijk te verdringen, en

de nog onbedorvene kracht, die in de Germaansche boezems sluimerde, met christelijke gemoedsverheffing tot de edelste doeleinden te verbinden. Na zijns vaders dood had hij drie jaren lang met zijn broeder KARLOMAN de Franken bestuurd, toen hij door diens overlijden alleenheerscher werd; en sinds dien tijd is zijn leven eene aaneenschakeling van glorierijke daden en weldadige verordeningen.

Zelden heeft een Vorst met zooveel majesteit de volkeren beheerscht. In die edele, zeven voet hooge gestalte woont een geest, dien noch de onmetelijke uitbreiding der gewesten van bestuur, noch de meest verschillende geaardheid hunner inwoners, noch de volle bewustheid der belangrijkheid van het tegenwoordige, noch het gevoel der verantwoordelijkheid voor, en de verwachtingen van de toekomst te groot zijn. Terwijl hij met sterken arm, hoewel eerst na dertigjarigen strijd, en met behulp van staatsbeleid, de Saxen en Friezen in het Noorden, zoo mede den overmoedigen Hertog der Bavariërs heeft onderworpen; zijn rijk tegen de Avaren tot aan de Theiss uitgebreid; in Italië op den ondergang der Longobarden de Frankische heerschappij, en, met godsdienstig gemoed, den Kerkelijken Staat gegrond; op de Arabieren de Spaansche mark veroverd; door herhaalde overwinning de Slavonische volkeren in Duitschland verdeemoedigd, en zich eindelijk, als zinnebeeld der hoogste majesteit, de bijna in vergetelheid geraakte Westersche keizerskroon op den schedel drukte — bevestigde hij te gelijk met onvermoeiden ijver den duurzamen invloed des Christendoms in zijn gebied. Hij ordende met wijzen zin de wetgeving en bestuurs-inrichting der gewesten naar de behoeften en den aard der bewoners, bevorderde den vooruitgang der menschelijke beschaving door zijn eigen werkzaam voorbeeld, en bewerkstelligde voor die tallooze menigten en landen, waarover zijn scepter zich bewoog, even zulke wijze en doeltreffende inrichtingen, als voor zijne eigene huishouding en de bearbeiding zijner landhoeven. En om dat alles recht te waardeeren, hebben wij slechts een vluchtig overzicht te nemen van de gebeurtenissen, voorgevallen in den tijd tusschen CHLODIOOS bestuur en den dag, waarop de scepter van het Frankenrijk in KARELS handen kwam.

CLODIOOS opvolgers, naar hun stamvader MEROWEG Merowingen

geheeten, waren niet dan »barbaren in het purper gekleed, vermogende en dappere krijgslieden, die Romeinsche vormen en gewoonten aannamen, maar de geletterde opvoeding der Romeinen misten," ofschoon ook MEROWEGS zoon en opvolger CHILDERIK een man van vooruitgang mocht worden genoemd, die zich gaarne door christenpriesters zag omringd, en eene zekere overhelling had tot de leer, die zij verkondigden. Die genegenheid van den vader voor de nieuwe godsdienst der onderwerping had echter luttel invloed op den zoon, CHLODORICH, die, hoewel zelf met eene christen Prinses gehuwd, de bloedige wodendienst bleef aankleven, totdat eene gelofte in de spanning van den ontzettenden strijd tegen de Alemanen, bij Tolbiac, 496, hem den God der Christenen als den sterksten God erkennen deed, waarop zijn overgang tot het Christendom, met dien van duizenden der zijnen, openlijk te Rheims volgde. Gansch het Frankenrijk trad daarop weldra den koninklijken Heer na; de steenen altaren verdwenen, de bloedige schedels werden van de heilige boomen gerukt, de gewijde bosschen ten deele omgehouwen, en alom het kruis van den Christus geplant en hem kerken gesticht. Ook naar der Saxers en Friezen land togen de verkondigers van de leer des vredes; eerbiedwaardige mannen, die, sterk door hun geloof, en vol betrouwen op den Eeuwige, wiens waarheid zij naar hunne beste overtuiging verkondigden, niet aarzelden om de wilde heidenen in hunne woeste landstreken op te zoeken, met veel uitzicht op een bloedigen marteldood, en zonder eenige vergelding daar tegen over, dan de overtuiging dat zij zielen gered hadden van het verderf. Maar, natuurlijk, het Goddelijk Evangelie, door de handen van menschen, ofschoon ook waarachtig vrome menschen, gegaan, was vermenschelijkt geworden, en had op den langen weg van Palestina naar de boorden van den Rijn zóózeer de begripsvormen aangenomen van die het gedragen hadden, dat er eeuwen noodig waren om er die vormen weder van weg te wringen en af te slijpen [1]. Hoort den edelen ELIGIUS, Bisschop van Noyon, in de zevende eeuw, sprekende naar de volle overtuiging

[1] Dat dit overigens niet anders zijn kon, en dat eene zuiver geestelijke opvatting bij de stammen van het Noorden onmogelijk eene ontvankelijke ware geweest, zal wel niemand, die de menschheid in hare ontwikkeling heeft gade geslagen, bestrijden.

zijns harten: »Hij is een goed Christen, die dikwerf ter kerke »komt; die de offeranden schenkt, welke Gode op het outer worden »opgedragen; die niets geniet van de vruchten zijner vlijt, dan »nadat hij er Gode een deel van heeft toegewijd; die, wanneer de »heilige feestdagen aanbreken, vele dagen achtereen in strenge ont-»houding leeft, opdat hij met een rein gewisse het outer moge »naderen; en eindelijk, die het Geloof en het Onzevader uit het »geheugen kan bidden. Koopt dan uwe zielen vrij van de straffe, »daar gij de middelen in uwe macht hebt; geeft gaven en tienden »aan de geestelijken; komt ijverig ter kerke; smeekt de heiligen »ootmoediglijk om hunne bescherming; want, indien gij al deze voor-»schriften naleeft, zult gij in den dag des oordeels den rechterstoel »des eeuwigen Rechters onbeschroomd mogen naderen, en zeggen: »»Geef ons, Heere! want wij hebben U gegeven!""

Ziedaar het Christendom in eene gelijkenis; de diepe waarheid, er in verborgen, kon nog niet worden bevat: de vrome predikers zelf waren te bekrompen. Eerst moeten die vormen, hier en daar zelfs nog met niet geringe overblijfselen van het Asendom doormengd, gewoonte geworden zijn; eerst moet het zaad wortel hebben geschoten — dan zal de schoone stengel zich wel allengs uit de aarde verheffen, en de warmte van den zonnigen hemel in zijne rijke bloesems weêrstralen. Maar dan moet KAREL DE GROOTE er eerst zijn geweest, en de dorstige plant hebben begoten, en de hangende bladeren hebben gestut. — Thans is hij er echter nog niet; en waarlijk! het zaad des Christendoms, hoewel het zich reeds heeft gezet, moet nog eene dikke lage van onreine aarde doordringen, eer de kiem voor ons oog zichtbaar wordt. Tusschen CHLODORICH den heiden en CHLODORICH den christen is nog luttel verschil; en toch had hij CHRISTUS lief, al was het dan ook op z ij n e wijze. Toen REMIGIUS hem bij het onderwijs verhaalde, hoe de Heer onschuldig had geleden en was gemarteld, en eindelijk in de brandende middaghitte aan het kruis genageld — toen riep de Vorst in zijne verontwaardiging: »Ha! ware ik daar slechts met mijne »Franken tegenwoordig geweest!" De geschiedenis van zijne opvolgers is eene treurige, eene afschuwelijke geschiedenis. Het ruwste bijgeloof, de wildste zinnelijkheid, de grofste meineed, het laagste verraad, de snoodste verwantenmoord, de verfijndste boosheid en

gruwzaamheid maken de hoofdtrekken uit der vreeselijke schilderij, die de kerkelijke kroniekschrijver GREGORIUS van Tours, overleden in 595, ons van dezen tijd ontworpen heeft.

Slechts een enkelen blik hier op. THEUDERIK van Austratië zal een mondgesprek houden met zijn broeder CHLOTAIR van Soissons — en in de tent, tot de bijeenkomst gereed gemaakt, zijn achter een tapijt gewapende mannen verscholen, die hem op een gegeven teeken moeten ombrengen. Maar het tapijt plooide niet laag genoeg; en toen CHLOTAIR binnen trad, bespeurde hij de voeten der krijgslieden; hij beval zijn gevolg om in zijne onmiddellijke nabijheid te blijven, en dit slechts voorkwam een broedermoord.

Dezelfde THEUDERIK wandelt kort daarna met den Hertog der Thuringers, HERMANFRIED, op de wallen van Tólbiac. Te midden van het gesprek, en op niets anders aandacht hebbende, ontvangt HERMANFRIED plotseling een geweldigen stoot, die hem naar beneden doet storten en er den dood vinden. Het was niet bekend wie dat deed; maar THEUDERIK viel terstond daarop in Thuringen, en vermeesterde er de hertogskroon.

CHRAM, Koning CHLOTAIRS zoon, kwam herhaaldelijk tegen zijn vader in opstand. Dit verdroot eindelijk den ouden Koning, en hij trok tegen zijn zoon te velde, God biddende dat hem recht mocht geschieden, gelijk eertijds DAVID tegen ABSALOM. Van weêrszijde werd er met verbittering gestreden, en CHRAM leed de nederlaag. Hij vluchtte naar de plaats waar een schip zeilree lag, om hem te ontvangen; doch terwijl zijn gevoel van echtgenoot en vader hem voor de veiligheid zijner gade en twee dochters zorgen deed, werd hij overvallen, geboeid, en voor zijn vader gebracht. En wat deed nu de Koning, die God aangeroepen, en zich bij DAVID vergeleken had?.... De stroohut van een arm man stond er in de nabijheid. Daar werd CHRAM met de zijnen in gebracht; hij werd er op eene bank gebonden — en geworgd. Toen werd de hut weder gesloten, van rondomme met stroo en licht brandbare stoffen omringd — en de wilde vlammen verteerden, bij het lijk van den schuldige, de rampzalige, onschuldige moeder met hare dochters tot asch.

SIEGMOND van Bourgondië doet, op aanstoken zijner tweede gemalin, zijn eigen zoon uit zijn eerste huwelijk op het bed wor-

gen. Toen riep zijne grootmoeder CHRODICHILDE, de oude Koningin: »Ik ben de erfgename van CHILPERIK, door zijn broeder GONDE»BALD (SIEGMONDS vader) verraderlijk vermoord. Mijne rechten »op den troon zijn nader dan die der kinderen uit SIEGMONDS »tweede huwelijk. Nu is de tijd der wraak gekomen!" En zich tot CHLODOMAR en hare andere zonen wendende, sprak zij: »Doet mij »geen rouwe dragen over de zorg, waarmede ik u heb opgevoed: »gordt moedig het zwaard aan, en legt het niet eer af, dan nadat »gij de misdaad eens snooden vaders gewroken hebt!" CHLODOMAR roept daarop zijne legermacht bijeen, valt in Bourgondië, overwint SIEGMOND, en doet hem met gade en kroost in een put bij Orleans verdrinken.

Ziet daar slechts eenige feiten. Maar dit alles wordt kleurloos in vergelijking van de euveldaden der beide Merowingische Koninginnen FREDEGONDE en BRUNEHILDE. De jaren harer regeering zijn als zoovele bedrijven van een lang en ontzettend treurspel, en staan in de geschiedenis ook gebrandmerkt met den naam van het Tijdvak der Merowingische gruwelen. SIEGBERT, de tweede van CHLOTAIRS zonen, onder wie het Frankenrijk sinds 561 verdeeld is, heeft zijn zetel te Metz, en is gehuwd met de West-Gothische Prinses BRUNEHILDE, dochter van ATHANAGILDE. Zijn oudste broeder, CHILPERIK van Soissons, reeds in ongeoorloofden minnehandel met eene hofjonkvrouwe, FREDEGONDE, levende, offert aan deze zijne echtgenote ADOEWERA met twee kinderen op, en doet hen ombrengen. Maar uit geld- en eerzucht staat hij dan naar de hand van BRUNEHILDES oudere zuster, GALESWINDE, en verkrijgt haar ten huwelijk. Doch geen jaar is er nog verloopen, of de nieuwe Vorstin ligt in haar bed geworgd, en FREDEGONDE stijgt in hare plaats ten troon. Niet te vergeefs spoort BRUNEHILDE haren gemaal tot bloedwraak aan, en de aanvankelijk nog gekeerde, maar welhaast weder hervatte krijg, ziet CHILPERIK en FREDEGONDE binnen Doornik gevangen. Te Virty, bij Douai, werd SIEGBERT als Koning van Neustrië uitgeroepen, toen hij geveld werd door de dolksteken van twee jongelingen, zoo men wil door FREDEGONDE daartoe betaald. Nu stijgt CHILPERIK weder ten troon, en BRUNEHILDE valt te Rouaan in zijne handen; maar zijn eigen zoon MERORECH, door de uitnemende schoonheid der gevangene

Koningin betooverd, verbreekt hare kluisters, doet haar ontkomen, en verbindt zich met haar in 't huwelijk.

En MEROVECH was niet de éenige, die hem verried: FREDEGONDE, aan wier afschuwelijke heerschzucht hij twee wettige gemalinnen had opgeofferd, en die hij alzoo, wadende door bloed, de trappen van den troon had opgeleid — FREDEGONDE-zelf was hem trouweloos. Het rijksbestuur werd door CHLODORICHS opvolgers voor eigen weelde en genot verwaarloosd, en de aanvankelijk algemeene Opzichters hunner landhoeven en bezittingen werden weldra eerste Staatsdienaars, met behoud van hun vroegeren naam, Major-domus of Hofmeier. Onder CHILPERIK werd dat Groot-Vizierschap van Neustrië door zekeren LANDERIK bekleed, met wien de Koningin in misdadigen omgang leefde. Eens op een morgen in het jaar 584, toen CHILPERIK ter jacht zou stijgen in het woud van Chelles, trad hij in 't voorbijgaan nog eens in het slaapvertrek van FREDEGONDE, die bezig was zich de linten door het haar te vlechten, en sloeg haar vertrouwelijk de hand op den schouder. — »Stil! stil, LANDERIK!" sprak zij, en toen omziende, ontwaarde zij niet zonder hevigen schrik den Koning, dien zij reeds vertrokken waande. Wat er wel mag gesproken hebben in den blik van het oog, dien hij toen op haar sloeg!.... Hij ging, maar zij wist haar schandelijk geheim verraden. Zij verloor geen tijd, en deed ijlings den Hofmeier bij zich ontbieden. LANDERIK was vertwijfeld, en bekende dat hij geen uitkomst zag. Maar de Koningin, in gruwelen verhard, had haar besluit reeds genomen. — »De Koning »moet sterven," sprak zij: »of ons-beiden wacht de folterdood! »Laat ons een moordenaar omkoopen, die hem neervelt, wanneer »hij met den avond terug keert. Wij zullen uitstrooien dat het een »zendeling van SIEGBETS zoon CHILDERBERT is geweest, en dan »willen wij-beiden het bestuur aanvaarden in naam van mijn zoon »CHLOTAIR."

Met den avond kwam de Koning terug. En toen hij aan den ingang van zijn paleis uit den zadel steeg, werd hij door een dolksteek vermoord.

Maar de beraamde aanvaarding van het bestuur gelukte niet. Er had zich reeds eene partij tegen haar gevormd, aan welker hoofd bisschop PRAETEXTAT van Rouaan zich bevond. In deze stad

hield FREDEGONDE gedurende den winter haar verblijf. De Prelaat was bij het volk ten hoogste bemind; maar dit kon hem niet vrijwaren voor den dolkstoot, die hem eenmaal, te midden van de dienst, door een onbekenden moordenaar werd toegebracht. De wonde was doodelijk, en gansch Rouaan verkeerde in rouw. Ook FREDEGONDE, van twee Edellieden vergezeld, verscheen treurende aan zijn sterfbed. — »Diep zijn wij getroffen, o heilige man!" sprak zij meêwarig: »door de wreede daad, aan u gepleegd. Wij »deelen in de smart der geheele bevolking. Geve God dat de »euveldader bekend worde, opdat hij zijn misdrijf met de ge»strengste straf boete!"

— »En wie anders heeft dien dolk geslepen," was het antwoord van den stervenden grijzaart: »dan de hand die Koningen doodde, »die zoo dikwijls onschuldig bloed vergoot, en die in dit rijk »zooveel kwaads heeft gesticht?.... Ik gevoel het — God roept »mij uit deze wereld, maar op u, aanlegster van dezen gruwel! »op u rust de vloek der eeuwigheid, en de rechtvaardige God zal »mijn bloed op u wreken!"

En de misdadige vrouw sprak geen woord, maar verliet onthutst de zaal.

Zij stierf eerst in 597, en haar twaalfjarige zoon CHLOTAIR de Tweede kwam daarop aan het bewind, maar werd door BRUNEHILDES kleinzonen overwonnen, en tot afstand van Bourgondië gedwongen. BRUNEHILDES gezag rees daardoor aanmerkelijk, en zij waande de kans schoon om aan het hoofd des bestuurs te geraken. Daartoe zaaide zij verdeeldheid onder hare eigene kleinzonen, en deed THEUDEBERT van Austratië met diens zoon wreedaardig ombrengen. Maar de Austracische Franken, thands walgende van zoovele onnatuurlijke misdrijven, en door velen harer eigenmachtige handelingen tegen haar verbitterd, riepen CHLOTAIR in, en leverden hem met de kroon van hun rijk tevens BRUNEHILDE over; en zij, die zich haar geheele leven door het verraad had gesteund, viel thans door het verraad van een harer getrouwsten. Haar uiteinde was vreeselijk. Nadat CHLOTAIR haar met heftigheid hare misdaden voor den voet geworpen, en den dood van tien Frankische Vorsten, allen hare verwanten, verweten had, deed hij haar drie dagen lang op de gruwzaamste wijze martelen, toen tot spot op een

kameel door het leger voeren, en haar eindelijk bij een voet, een arm, en de haren aan den staart van een ontembaar paard binden. Door zweepslagen verwilderd en voortgejaagd, holde het dier in het leger om, en de ongelukkige, door hoefslagen en schokken en stooten op den ruwen grond allengs vermorseld, stierf den schrikkelijksten dood. Haar onkenbaar lijk werd in het vuur geworpen, en de asch den winden prijs gelaten.

Zie daar eenige bedrijven uit het bloedig drama der Merowingische gruwelen! Dit waren de daden der beschaafden, der Grooten, der Vorsten. Vraagt gij nog wat hier het lot des volks zal zijn geweest, onder zulke Heeren levende, en zulke voorbeelden ziende onder hun oog? Kunt ge het den Friezen en Saxen euvel duiden, dat zij zich aanvankelijk verzetteden tegen de invoering van een geloof, dat beleden werd in de landen over de Waal, vanwaar het gerucht zulker gruwelen tot hen overkwam?

Intusschen is het, alsof het stervende heidendom hier in dolzinnige stuiptrekkingen van de wereld scheidt, en met den giftigsten adem zijner longen het ontluikende Christendom eene poos had bedwelmd. Ook de kracht van CHLODORICHS stam schijnt in deze woeste uitspattingen als uitgeput te zijn: les Rois fainéans, heet de rij der koningen, van CHLOTAIRS kleinzoon SIEGBERT den Derde, tot aan den onnoozelen CHILDERIK den Derde, wien in 751 de lange lokken werden afgeschoren, om hem als een vergeten monnik in de Abdij van Sint Bertin, te Sint Omairs, te doen verdwijnen. Buiten- en binnenlandsche oorlogen in dien tusschentijd genoeg! En het volk, door dit alles verarmd, gekneveld en uitgeperst, door de Grooten geminacht, ellendig en vernederd, zonder eenige beschaving, leefde in ruwheid daar heen, en vond alleen eene toevlucht in de betere uitzichten, hun door het Christendom geopend; den hemel daar boven hen, naar wiens blauwe ruimte zij zoo dikwerf met een beangstigd harte, of met de wanhoop op het gelaat, heen blikten.

PEPIJN de Korte, de eerste Koning uit den Karolingischen stam — dus genaamd naar den beroemden hofmeier KAREL MARTEEL — die in 751 onder het gejuich der Franken de plaats van den afgezetten CHILDERIK innam, was een uitmuntend en onversaagd krijgsman, die het Christendom beschermde, en de grenzen van zijn gebied

uitbreidde. Een wetgever echter, een man des zegens voor zijn volk, die de krankheden van zijn tijd onderzoekt, en de wonden, waaraan zijn staat bloedt, peilt, om heulsap en balsem te verzamelen voor beiden; die den blik slaat op het gebrekkige, het verkeerde, het verwarde, opdat hij daarin mag te keer gaan wat er nog gekeerd kan worden, te verwerpen wat reeds in zich-zelf als verdorde loten gebleken is, en weg te snijden wat als kankerend uitwas met gevaar dreigt; die het goede dat kwijnt, ondersteunt, en hetgeen ontwikkelt, meerdere ruimte geeft; die het weelderige besnoeit, de bestaande bronnen reinigt en verbetert, en nieuwen weet aan te brengen; die aldus alle de verspreide deelen in hun verband overziet, en dan die eindelooze en meest-uiteenloopende verscheidenheid tracht samen te snoeren tot éene groote eenheid, en samen te doen werken tot éen groot doel: het heil van den staat – zulk een man was PEPIJN niet.

Het Christendom had inmiddels reeds werkelijk eenige verzachting in het lot der lagere klassen te weeg gebracht, en de beschaving, hoe luttel zij dan ook in dit tijdperk wezen moge, is zeer veel verplicht aan de geestelijkheid, die zich geene moeite te groot achtte, en zich alle opofferingen en ontberingen getroostte om den woesten krijgsmansgeest, gehard in de wouden van het noorden, te verzachten. De Kerk werkte steeds op de vrijmaking der lijfeigenen; het schenken van landerijen door de Vorsten aan de kloosters had onmiddellijk de vrijlating der slaven ten gevolge. De Pausen en de Conciliën namen maatregelen tegen den slavenhandel, die vooral door de joden op groote schaal werd gedreven; zij bezorgden voor de Oostersche harems de gesnedenen, voor de goden van het Noorden de menschen-offers; daarom gold het eene wet, dat elke christen het recht had om een christenslaaf van een jood te koopen voor 12 solidi of 72 gulden. Overigens was de nijverheid aangemoedigd door eenige verheffing van den arbeid; maar de koophandel ligt nog aan vele banden; de landbouw staat nog op lagen trap; de kapitalen, die groote hefboomen voor beider ontwikkeling, zijn nog niet gevormd; meest alle hulpmiddelen, die aan latere tijden zoo ruimschoots ten dienste stonden, ontbreken nog. Slechts in overvloed is er: — wanorde, verwarring, gemis aan genoegzame persoonlijke vrijheid om te kunnen ontwikkelen.

Wie zal nu dien bajert ordenen, en de man des zegens voor zijn volk zijn? — Wij hebben het gezien — PEPIJN was het niet. Maar PEPIJN stierf in 768, en zijn zoon KAREL kwam in 772 aan de alleenheersching, en — wij hebben het o o k gezien — h ij was het.

En terwijl wij deze beschouwing over den toestand vóor zijn bestuur hielden, heeft de grijze Keizer zijn lievelingsboek van Augustinus ter zijde geschoven, en zijne athletische gestalte heeft zich opgericht, en hij is, een weinig hinkende aan de eene zijde, naar het venster getreden. En wel mag een glans van rustige tevredenheid zich verspreiden over zijn mannelijk gelaat, terwijl hij een blijden blik slaat naar beneden, en een dankbaren blik naar boven, want onder den zegen Gods is h ij de schepper van die ontkiemende welvaart, die hij daar aan zijne voeten werken en wemelen ziet.

Staart hij op den Waalstroom, hij ziet dien doorploegd van menig vaartuig, dat, waar het niet met den stroom afdrijft, met de lijn wordt gesleept, of door riemen in beweging gebracht. Die daar langzaam afdrijven, zichtbaar zoo zwaar geladen, zijn waarschijnlijk Keulenaars, die hunnen reeds hooggeschatten wijn naar Engeland gaan voeren. Zij zullen te Thiel, die rijke koopstad, moeten aanleggen en er vertollen, zoo zij geen gevaar willen loopen dat de gaarder van den vorstelijken tol hen met zijne schepen nazette, en hunne goederen en vaartuigen prijs verklare. Wellicht hebben zij er ook eenige handelsbetrekkingen aangeknoopt; dan zullen zij er voet aan wal zetten, en, door de enge, ongeplaveide straten tredende naar het bevriende handelshuis, zich verwonderen over den welstand der houten, meestal met riet gedekte, en aan de vooruitstekende gevels door snijwerk versierde gebouwen. De groene grasperken hier en daar, en de mesthoopen ter zijde van zoo menige woning, en het vrij rondloopen van varkens zal hen niet ergeren; dat is te Keulen, vanwaar zij komen, en te Londen, waarheen zij op weg zijn, ook niet anders. Maar zij zullen zich verwonderen over de menigvuldige uitstallingen onder den vlieger of vooruitstekenden gevel, en moeten erkennen dat Thiel eene rijke koopstad is. Vervolgens zullen zij hunne reis voortzetten langs de sneller vloeiende rivier, en allicht ook nog het niet minder bloeiende

Wiedlam — Wiedelham — op den Maasmond, aandoen, om van daar de zee over te steken naar Engeland. Worden zij door tegenwind van de koers geleid, en weten zij niet meer waarheen te wenden, zoo zullen zij eenige vogels laten vliegen, en zich door het instinkt dezer dieren laten leiden om den wal te bereiken of den Theems op te stevenen naar Londen, waar zij hunne wijnen in het groote gebouw voor de Keulsche kooplieden moeten opslaan.

Thiel en Wiedlam zijn ook niet de eenige welvarende koopsteden. Daar is nog Dorestad — Wijk bij Duurstede — dat zoo belangrijken handel met Sleeswijk en Hamburg en op de oevers der Elbe drijft, en een zoo levendig verkeer met Friesland heeft. Daar is Utrecht, met zijn nog half Romeinsch voorkomen, dat niet minder in den wijnhandel doet, en niet alleen Rijnsche, maar ook Fransche wijnen ontvangt en ze alom verzendt, ook naar Frieslands eerste koopstad Stavoren, wier inwoners zoo goed als de beste Edelman hunne stoopen of drinkkannen weldra met zilver zullen doen beslaan en versieren. Waarlijk! zij zullen ze ook wel eens hebben gevuld om er een hartigen dronk uit te nemen ter gezondhede van KAREL den Groote. Want, trokken ook reeds hunne voorvaderen onder DAGOBERT den Eerste en CHLODORICH den Tweede naar de vierweeksche Octobermarkt van Saint-Denis, om er hunne uitmuntende lakens te brengen, en er meekrap op te doen en wijn te koopen — KAREL was het toch, die de belangen van koophandel en scheepvaart bij uitnemendheid behartigde, zoowel door de verbetering en instandhouding van vaarten en wegen, als door het aanstellen van Ambtenaren in de havenplaatsen van het Rijk, om te waken voor de nakoming zijner voorschriften, en door het nemen van krachtdadige maatregelen tegen de Noordsche zeeschuimers, die, door de welvaart van sommige koopsteden aangelokt, alreeds de kusten begonnen te ontveiligen. Reeds acht en zestig jaren was hij oud, toen hij eenmaal te Aken de tijding ontving, dat de Noormannen met 200 vaartuigen op de Friesche kust waren geland, de hun tegengestormde Friezen hadden geslagen, Groningen overweldigd en geplunderd, en nu gereed stonden in het hart van zijn rijk te trekken. Ofschoon afgemat door zijn buitengewoon werkzaam leven en tallooze krijgstochten, verlaat hij oogenblikkelijk zijn lievelings-

verblijf, spoedt zich over den Rijn, en zendt ijlende boden naar zijne vazallen, tot oproeping van den heirban, dien hij te Lippenham zal toeven. Gij gevoelt met wat ongeduld! — En nauwelijks zijn de gewapenden in genoegzaam getal aangekomen, of hij trekt met den grootst mogelijken spoed naar de plaats waar Wezer en Aller samenvloeien, en slaat er zijn legerkamp op, om er de vijanden op te wachten en terug te slaan. Wel kwam het niet tot den strijd, omdat de Noren plotseling waren weg getrokken — maar de grijze Vorst had alleen door zijn tocht reeds bewezen dat, mocht de ouderdom ook zijne krachtvolle spieren eenigszins hebben verstramd, de veerkracht van zijn geest nog steeds met de frischheid der jeugd werkzaam bleef. Te midden dier gedurige oorlogen door hem gevoerd, vond hij altoos nog tijd tot het aanbrengen van verbeteringen. Op de grenzen stelde hij ambtenaren, om de betrekkingen met vreemdelingen te beschermen; hij regelde het stelsel van maten en gewichten over geheel zijn rijk; hij zette gestrenge straffen op het vervalschen der munt en de opkooperijen van nog te veld staande oogsten; hij beveiligde de groote wegen, waarlangs de kooplieden trokken met hunne karavanen en karren, en hield ze met bruggen en tollen in goeden staat. Hij had zelfs het grootsche voornemen opgevat, en reeds aanvankelijk in werking gebracht, dat eerst in onzen tijd is bewerkstelligd geworden: om een kanaal te doen graven tusschen Altmühl en Rednitz, tot verbinding van den Rijn met den Donau; zware regenvloeden alleen deden zijn arbeid staken.

Wat dunkt u — mag de groote Keizer niet een welgevalligen blik slaan naar die handelsbewegingen op de rivier?.... Welnu — hij mag het evenzeer naar die landhoeven aan de overzijde, achter den hen beveiligenden dijk, wiens beteren toestand en geregeld onderhoud men óok weder hem verschuldigd is. Of zou, behalve zijne uitmuntende maatregelen tot bevordering van den landbouw in 't algemeen, ook het voorbeeld der nauwkeurige inrichting zijner eigene groote meierhoven niet op de kleinere van anderen hebben ingewerkt?

Het uitwendig voorkomen dier meier- of vrijhoven, steeds het gewoon verblijf der Edelen ten platten lande, herinnert nog aan CHLODIOOS verblijf Disparg. Nog allen zijn zij van hout, met

slechts éene verdieping, en het hoofdgebouw, de zaal, tot bijeenkomsten en gastmalen geschikt, onderscheidt zich door meerdere weelde; daarnevens vindt ge de stoof of het daaglijksch woonvertrek, dat tevens ook de winterkamer is; want de haard in het midden, waarboven de opening in het dak den rook optrekt, geeft gelegenheid om zich te verwarmen. Daaraan sluiten zich de slaapkamers, vrouwen-vertrekken, en werkkamers, waar de Edelvrouwe met hare dochters, Jonkvrouwen, en huismaagden spint en weeft, wol, vlas, en hennep bewerkt, de kleedingstukken vervaardigt of herstelt, en wat er verder van dergelijken vrouwelijken arbeid meer te verrichten valt. Deze vertrekken, zoowel als de koren- en voorraadschuren, de stallen voor paarden en vee, de honden-, valken-, en andere vogelhokken zijn allen afzonderlijke nevengebouwen. Daarop volgen de gebouwen der eigenhoorigen: de brouwerij, de bakkerij, de smederij, de timmerwinkel, de verblijven voor den kleermaker, den riemsnijder, den lederbereider, den schoenmaker, en anderen. Een gevlochten tuin, eene haag, of eene schutting van paalwerk omringt den geheelen hof. Het is te recht vermoed, dat de oorsprong van den Hollandschen tuin hier, en niet eerst bij het beleg van Hagesteyn moet worden gezocht. Grooteren smaad kunt gij den zoon des vrijen mans niet toevoegen, dan het verwijt, dat hij nooit over zijns vaders tuin is geweest, want dat sluit in dat hij de wereld niet kent.

Deze landhoeven nu, voor zoo veel zijne eigene betrof, zocht de Keizer, wiens blik over alles ging, en van wien men al weder zeggen mag dat hij de beste landhuishoudkundige van zijn tijd was, op alle wijzen te verbeteren. Hij beval den opzichters of meiers niet alleen om te zorgen dat zijne hoeven van de beste handwerkslieden en kunstenaars voorzien waren — hij wilde er zoowel goede smeden, goud- en zilverwerkers, schoenmakers, draaiers, wagenmakers, zeepzieders, en vogelfokkers, als wapensmeden en africhters van zijne jachtvalken zien. Hij schreef zoowel voor, welke bloemen, kruiden, en groenten, als welke vruchtboomen hij er wilde hebben aangekweekt; ook is het waarschijnlijk, dat hij de eerste bij ons is geweest, die het voorbeeld heeft gegeven van het aanleggen en kweeken van vruchtboomen en boomgaarden, ten minste van vele hier vroeger onbekende of mingeachte soorten.

In zijne voorschriften daaromtrent noemt hij, behalve verschillende soorten van appel- en pereboomen, ook amandel-, moerbeziën-, vijgen-, noten-, perziken- en kersenboomen. De pluimgraaf vond er bezigheid in het verzorgen en opkweeken van pauwen, fazanten, veldhoenders, en tortelduiven. Alle groenten, vruchten, en ooft, zoowel als de voortbrengselen der eigenhoorige handwerkers, regelde hij ten gebruike van zich en de zijnen; en voor zoo ver zij niet werden gebezigd, moesten zij worden verkocht, en hem daarvan met Kerstmis van ieder jaar rekening, en op Palmzondag verantwoording worden gedaan; hij wilde nauwkeurig weten wat er was geweest, en hoeveel het had opgebracht. Hij verlangde van zijne meiers eene opgave van wat er voordeelen waren gekomen van de ossen, en van de velden die in heerendienst werden bebouwd, niet alleen met betrekking tot de geldelijke winst, maar ook wat zij hadden opgeleverd aan goederen, aan tijnzen, en aan boeten. Men moest hem verantwoorden hoeveel er was gemaakt voor het wild, voor schadevergoeding van hetgeen door anderen mocht beschadigd geworden zijn; wat de molens, de bosschen, de velden, de bruggen en schepen, de kamerschatting van vrije lieden en honderdmannen, de markten, de wijnbergen, en het hooi hadden opgebracht; wat er door de smeden, de riemsnijders, de schoenmakers en andere handwerkers, aan kisten, koffers, kasten, draai- en zadelwerk geleverd, of in voorraad gewerkt was; wat er aan hammen, aan tuinvruchten, spelt, vlas en hennep, wol, en boomvruchten was ontvangen; wat er van de bijen, van de visscherijen, van huiden en leder, van vleesch — versch, gezouten en gerookt, — van honig en was, ongel en zeep, gekookten, ouden en nieuwen wijn, meê en azijn, bier, ganzen, jonge hoenderen, en eieren was ingekomen. En zoo verbeterde hij zijne vrijhoven en bouwhoeven, en gaf ze op zich-zelf niet alleen een aangenamer voorkomen, maar beschaafde er de bewoners en arbeiders, door hen oplettend te maken op de verschillende voorwerpen der natuur, en de vermeerdering van het genot en voordeel dat ze den mensch kunnen opleveren.

Vele huizingen op zijne goederen waren ook reeds van steen gebouwd. In één daarvan bevonden zich drie woonkamers, elf vertrekken voor den arbeid, en twee tot het bergen van voorraad

ingericht, benevens een kelder. Het gansche huis was met een vliege of overhangende verdieping omgeven, en had twee bedekte gangen. En wilt ge nu nog, bij zooveel van wat wij reeds van 's Keizers landhuishoudelijke inrichting kennen, een blik werpen op de lijst van het huisraad, dat zich in het laatstgenoemde gebouw bevindt? Gij ziet er onder anderen vijf vederen bedden met matrassen, twee koperen en zes ijzeren ketels, een ijzeren luchter, doekwerk, benoodigd tot het dekken van den disch, en een handdoek; verder houten vaatwerk met ijzer beslag, sikkels, houweelen, bijlen, booren, en dergelijken. De prijs van een wel ingericht en voorzien heerenhuis werd in 895 op 12 schildlingen of schellingen berekend. Door den naam der munt misleid, verbaast gij u — maar laat ons alvorens met de munt van dien tijd nadere kennis maken. Er was verschil tusschen de waardeberekening bij Franken en Saxen; bij de eersten geldt het pond zilver 20 gulden (solidi) bij de laatsten staat het op 12 schildlingen (daalders.) De goudsolidus heeft de waarde van 40 zilver-denariën, de zilverschildling 12 denariën. De goudgulden wordt berekend tegen 72 op het pond goud. Bij de Franken staat de goudsolidus tot den zilveren als 40 tot 12, en hunne zilverschildling als 20 tot 12. Zilverschildlingen en gouddenariën zijn denkbeeldige munten; in goud werd slechts de gulden, die er nog zijn naam van draagt, geslagen, en in zilver de denarie. Munt te slaan was alleen het recht der kroon, en reeds CHLODORICH deed goudguldens met zijn borstbeeld munten, waarvan de voorstelling zichtbaar den Romeinschen Keizers gevolgd is. Wat de verhouding der geldswaarde van dien tijd tot den onze betreft, zoo had het geld toenmaals minstens veertigmaal de waarde van thans, ja, eer meerder dan minder. Wanneer de Keizer, in de rustige dagen der Kerstweek, bij zijn hoogopvlammend en knappend vuur van opgestapelde turf en takkebossen, de ingekomen rekeningen zijner meiers naziet, dan knikt hij goedkeurend met het hoofd wanneer hij leest: »Item: van den vetten os, dien Hilkin de Frese verkocht binnen Utrecht op Sint-Thomasdag 2 zilverschildlingen." Thans geldt zulk een rund middelmatig *f* 200; derhalve staat de waarde van den toenmaligen schelling gelijk aan omstreeks honderd van onze guldens. En wanneer wij alzoo gemiddeld aannemen, dat de zilversolidus 30 van onze tegenwoordige guldens

deed, dan verkrijgen wij voor een toenmalig kapitaal va .00 zilversolidi thans een vermogen van *f* 80.000; en daar een goudschildling ongeveer $2\frac{1}{3}$ zilveren bevatte, maken 1000 goudschildlingen eene bezitting uit, die wij thans op *f* 200.000 zouden schatten. — Men verlieze dit alzoo niet uit het oog, wanneer men in de oude strafwetten het weergeld of de boete voor doodslag en andere misdaden op eene schijnbaar geringe waarde bepaald vindt.

Wat den Keizer in groote mate behulpzaam was om, als het groote middelpunt van den staat, op alles een blik te werpen, was vooral het op dien tijd zoo noodzakelijke, uit de Frankische overwinningen voortgevloeide, en door KAREL gevestigde leenstelsel, dat krachtig middel, om eene tot hiertoe onbekende eenheid onder de Germaansche stammen tot stand te brengen.

Bij de veroveringen namelijk op de Romeinen en in andere staten, lieten de Heirvoerders er de groote grondeigenaars die zij er vonden in het blijvend bezit, tegen betaling van eenige schatting; het overige, een derde, of ook de helft en meer, werd het eigendom des overwinnenden Vorsten. Van deze hem toegevallen landen nu behield hij een deel voor zich, en verdeelde het overige als vrij eigendom, of alod, onder de mannen die hem volgden. Daarvoor had hij het recht hen tot den heirban op te roepen; maar aan den anderen kant geraakten die Koninklijke dienstmannen door dit erfelijk grondbezit toch tot grooter zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Om hen daarom weder meer aan zich te verbinden en tot bijzondere diensten te verplichten, liet hij hun hier en daar landerijen, die tot zijn bijzonder eigendom behoorden, in vruchtgebruik of leen, waarbij hij het recht aan zich behield om dat leen weder terug te nemen, wanneer de leenman in diens verplichtingen te kort schoot, of hem ontrouw werd; evenzoo kwamen zij bij overlijden des leenmans weder in zijne hand. De bezitters van zulke leenen werden Leudes, Mannen, Getrouwen, Vazallen genoemd. Weldra gaven ook de machtige en rijke Vazallen, tevens bezitters van aloden, even als de Vorst, deelen van hun eigendom in leen aan anderen uit, en dit heetten dan achterleenen.

Maar onder dit alles, en zelfs ook door dit alles, krimpt de groote volksvergadering van vrije mannen tot eene kleine verga-

dering van groote Leenmannen samen. Vroeger zaagt gij de eersten op de groene zoden van het ruime veld, in de schaduwe der groene eiken onder den blauwen hemel; thans kunnen wij de laatsten aanschouwen op de zijden kussens van het Vorstelijk paleis, onder de kleurig beschilderde en vergulde zoldering, tusschen muren, versierd met mozaïek, of beschilderd met de wapenfeiten dier oude helden, wier plaats zij hier vervangen, wier plichten zij hier hebben te vervullen, over het welzijn van wier nazaten zij hier hebben te beslissen. En noem dit nu geen teruggang, al stem ik u toe, dat de persoonlijke vrijheid daardoor verminderd is geworden. Het gezag, de macht, het aanzien, in de handen van weinigen, zullen den voortgang der beschaving onder hen gemakkelijker maken, die zich later van zelf allengs over de grootere ruimte verspreiden moet; en de persoonlijke vrijheid zal er zich weder uit ontwikkelen, schooner, grooter, machtiger dan zij vroeger ooit geweest is: want zij zal wedergeboren worden uit het beginsel van te kunnen gehoorzamen.

De tot hoogere eere en in het bezit van grootere goederen geraakte Vazallen verhieven zich alzoo tot meerder macht dan de eenvoudig gewone vrije, die dikwijls in dagen van nood gedwongen was zich onder hunne bescherming te begeven; en uit de Vazallenverzameling vormden zich allengs de adellijke Rijksstanden, die — het moet gezegd — bij hunne besluiten dikwerf het meest aan eigen voordeel dachten, zoodat de vorsten na KAREL den Groote afhankelijker werden van hen, dan zij het ooit van de gemeenten waren geweest.

Met het leenstelsel kwamen ook de ambtenaren op. Reeds in Germanië hadden de Vorsten hofbedienden gehad, meestal krijgsgevangenen. Weldra namen zij echter den pronkenden vorm van het Romeinsche hof over, en hielden dikwerf buigzame Romeinen in hunne lijfdienst. Onder de Merowingen waren de hofbeambten veeleer toe- dan afgenomen; en wij zien in 's Keizers paleis thans een Kameraar, die het opzicht over de Vorstelijke gewaden en kleinodiën heeft; een Maarschalk, die over den paardenstal gesteld is; een Seneschal of Voorsnijder, wien de bezorging der tafel is opgedragen; een Mondschenker, enz. Deze hofambten zijn nu, en vooral onder den grooten en machtigen Keizer, eereambten ge-

worden, en aanzienlijke vrije mannen achten het eene gunst ze te mogen bekleeden. Ook de Rechters en Krijgsbevelhebbers, voorheen door de gemeenten gekozen, worden thans evenzeer door den Keizer benoemd, als: zijn Paltsgraaf, die in zijne plaats in het paleis — pallast, paltz — recht sprak; zij, zoowel als de Aarts-kanselier, die den Vorst over alle staats-aangelegenheden voorstellen had te doen, en alle Vorstelijke oorkonden uitvaardigen moest, werden door hem uit zijne mannen en getrouwen gekozen En opdat hij verzekerd mocht zijn dat het recht behoorlijk gehandhaafd, en naar de op zijnen last verzamelde en opgeschreven wetten der verschillende volksstammen werd uitgeoefend, zond hij jaarlijks op bepaalde tijden zijne Zendgraven, met hooge rechterlijke macht bedeeld, en gemeenlijk uit een wereldlijk en een geestelijk Heer bestaande, door de gewesten van zijn gebied, om onderzoek te doen, en hem verslag te geven.

Voorwaar! wel was hij een Keizerlijke adelaar, die op reusachtige wieken boven de hoofden van zijn volk zweefde — niet om roof of buit, maar om het kwade te weeren, en het goede te bevorderen.

Bovenal ging hem de geest-ontwikkeling zijner onderdanen ter harte. Waar gij eene kerk ziet, of een klooster vindt — treed er ook buiten heiligen dag en uur van godsdienstviering binnen, en gij zult er geestelijken vinden, jonge knapen onderricht gevende in hunne moedertaal en in 't Latijn, in lezen en zingen, in schrijven en cijferen. Hij wil gehoorzame onderzaten, ja, maar in eene redelijk gevormde gehoorzaamheid onderworpen. Dat er alzoo ook eene school aan zijn hof verbonden is, daarover zult gij u zeker niet verwonderen, maar wel over de onbevangen wijze waarop ze is ingericht; de zonen der eerste staatsdienaars vindt ge daar naast die der lagere hofbedienden, en allen genieten hetzelfde onderwijs. Dat hij ze dus allen de gelegenheid tot verzameling van kennis en wetenschap, van beschaving openstelt, is hem niet genoeg: hij wil ook weten welk gebruik er van wordt gemaakt; hij is dikwerf in persoon bij het onderwijs tegenwoordig, en slaat de vorderingen der leerlingen gade. Eenmaal werd er in zijn bijzijn examen gehouden, en de uitslag toonde dat de knapen van geringe afkomst zich uiterst hadden bevlijtigd en goede vorderingen gemaakt, terwijl de zonen der Edelen en vermogenden daarentegen

merkelijk minder waren vooruitgegaan. Toen deed hij de eersten aan zijne rechterhand, de laatsten aan zijne linkerzijde plaatsen; en zich met een vriendelijk gelaat tot genen wendende, loofde hij hunne vlijt, moedigde hen tot wakkeren voortgang aan, en zeide hun belooningen toe. Maar zich vervolgens tot dezen keerende, werd zijn voorhoofd fronsend en zijn blik duister, en hij sprak op toornigen toon, waarbij zijne stem steeds eene onaangename en snijdende scherpte verkreeg: »Gij zonen van Edellieden! »gij weekelingen met uwe gladde aangezichten! die u zooveel in»beeldt op uwe afkomst en uwe bezittingen, en daarom meent dat »gij niets behoeft te leeren — gij trage, nuttelooze knapen! ik zegge »u: uw adel en uwe fraaie aangezichten gelden bij mij niets! En »wanneer gij uwe traagheid niet spoedig weder door dubbele vlijt »vergoedt, zult gij nimmer weder een vriendelijk woord van mij »hooren!"

En de groote Keizer had recht alzoo te spreken: hij schaamde zich niet om zelf scholier te zijn van de geleerde mannen, die hij rondom zich verzameld had, en die de glanspunten van zijn hofcirkel waren: den Angelsaxischen ALKWIJN, den Bisschop THEODOLF, den Abt ADELART, WARNEFRIED, en zijn geheimschrijver EINHARD. Wij merkten reeds boven aan, dat hij zelfs nog op rijpen leeftijd schrijven trachtte te leeren. Hij sprak Latijn, en verstond Grieksch, maar zijne Duitsche moedertaal lag hem vooral na aan het hart. Ons Lentemaand, Hooimaand, Oogstmaand, Herfstmaand, en Wintermaand, zijn, ofschoon ook anders toegepast, nog overgebleven van de namen die hij aan de steeds in 't Latijn onderscheiden maanden gaf. Hij-zelf schreef eene Duitsche spraakkunst, verzamelde de oude Duitsche heldenzangen, en placht zich gedurende den maaltijd de geschiedenis van de daden zijner voorvaderen te laten voorlezen. Hij hield zich gaarne met de sterrekunde bezig, en niet zelden zocht hij in de beschouwing en het onderzoek van de wonderen des Hemels eene verkwikking en vergoeding voor de moeielijkheden van de heerschappij der aarde. Bovenal las hij gaarne de geschriften der kerkvaderen HIËRONYMUS en AUGUSTINUS, die hij zóo hoog schatte, dat hij eenmaal uitriep: »O! dat ik toch twaalf zulke »mannen in mijn rijk telde!" Waarop zijn geleerde vriend ALKWIJN hem met meer bedaardheid antwoordde: »Heer! de Schepper van

»Hemel en aarde heeft er zóo slechts twee gehad — en gij verlangt »er twaalf?"

Hij deed niet alleen uittrekselen uit de predikatiën der kerkvaderen verduitschen, waarbij hij-zelf eene voorrede schreef, maar hij liet ook eenige boeken van den Bijbel in de volkstaal overbrengen. Met grooten yver was hij werkzaam voor het godsdienstig volksonderricht, en beval dat Bisschoppen en geestelijken, over wier zedelijkheid hij een waakzaam oog hield, na de godsdienstviering in de sprake des lands zouden prediken, opdat het lagere volk, welks last hij zooveel had verlicht, welks toestand hij zoozeer had verbeterd, voor welks welvaart hij zooveel had gedaan, niet alleen in stoffelijke middelen, in maatschappelijke beschaving, in kunst en in kennis mocht vooruitgaan — maar ook vooral ontwikkelen in christelijke deugden, in geloof en in liefde.

KAREL de Groote! — dat is de naam van den genius zijner eeuw. Om hem trekt zijn tijd zich samen, in hem spiegelt zijn tijd zich af. Wel mag hij nederzien uit dat venster, met een blik van innige tevredenheid en dankbaarheid, over de stad en de velden, over de wateren en de wegen, en over de menschen, die ze allen bevolken. Dus voor zich heenstarende, terwijl de bewegingen van grootsche en verhevene gedachten als op zijne zware wenkbrauwen trillen — staat hij daar voor ons, niet alleen als de edelste en beste zijns volks, maar ook als de schepper van zijnen tijd, die de geschiedenis van eeuwen die nog moesten volgen bepaalt, en den volkeren der toekomst hunne baan opent.

Een en zeventig jaren was hij oud, zes en veertig jaren had hij geregeerd, toen hij op den 28sten Januari van het jaar 814, op zijn kortstondig krankbed liggende, ten vijf ure in den morgen de beide handen op de borst vouwde, de oogen sloot, met zachte stemme fluisterde: »Vader! in uwe handen beveel ik mijnen geest".... en insliep voor de eeuwigheid.

De domkerk te Aken overwelft zijn graf; en elk christenhart, dat gevoel openbaart, roept zijner assche met den eerbied der liefde en der dankbaarheid ook thans nog een »requiescat!" toe.

IV.

DE NOORMANNEN IN NEDERLAND.

Gij herinnert u nog het landschap in de gelijkenis waarmede wij onze vorige beschouwing, over het tijdvak des grooten Keizers, aanvingen?.... Ik wil er u ook thans weder op wijzen, als het juiste beeld van den toestand waarin Nederland verkeerde, *toen* het punt des tijds, dat voor ons stoffelijk begrip altoos de eeuwigheid in twee oneindige ruimten, Verleden en Toekomst, blijft deelen, op aarde »het jaar 880" werd genoemd.

Wanneer gij nu ten derde male het bekende oord bezoekt, en uwe schreden wendt naar de plek waar ge reeds tweemalen stondt — dan herkent ge niet meer »het oude landschap, dat toch zoo nieuw geworden was." De beukenbladeren zijn er in de uitbotting verdord, en het ter nauwernood uitgeloopen eikenloover hangt krachteloos aan de geknakte twijgen. Reusachtige stammen zijn uit den grond gerukt, en neërgeworpen op het verbrijzelde kreupelhout, en schermplanten en klemmerkruid zijn geknakt en weggeslingerd door de opgewoelde boomwortels, wier naakte vezelen zich te vergeefs van de meêgesleepte aardklompen trachten te voeden. De groene vlakte vóor u is met eene schrale zandlage bestoven, en overdekt met afgescheurde en weggestormde takken, wier splinterende uiteinden hier en daar diep in den grond zijn geschoten. De golvende duinlijn is onherkenbaar geworden, en een deel dier geele kruinen is op het dennen- en kreupelgroen daar beneden neêrgestort, en heeft het ten halve in verwoesting begraven. En over dat alles

hangt eene grauwe, zware lucht, zoo mat en zoo laag, dat het schijnt, of zij den krassenden kreet, door den raaf met heesche keel uitgestooten, dof en somber weerkaatst.

Met eene treurige verbazing aanschouwt gij thans de streek, wier aankomende bloei u alreeds had verheugd, en gij zucht: »Welke stormen moeten hier hebben gewoed!"....

Ja — er hebben stormen gewoed; vreeselijke stormen uit het Noorden, maar die bliksemflitsen hebben neêrgeslingerd, zoo vlammend en verdelgend, als nog nooit aan de zwartste wolken, uit het zuiden opgerezen, zijn ontstraald.

En dat is de toestand van Nederland in het jaar 880.

En vraagt ge nu, als vroeger: »Vanwaar dit alles?".... zoo voer ik u ditmaal naar dezelfde plaats, vanwaar wij een vorigen keer den toestand des lands overzagen: naar de ernstige, geelgrauwe sterkte, met hare vaste muren en zware torens, op den rijzigen heuvel aan de Waal. Maar in dat hooge vertrek, welks breede en diepe rondboogvensters een ruim vergezicht over de vlakke Betuwe geven, zit niet meer de groote zestigjarige, in zijn Byzantijnschen armstoel — hij slaapt reeds sedert meer dan eene halve eeuw in zijn graf binnen de hoofdkerk van Aken, die in deze treurige tijden al mede ontheiligd is, en door ruwe horden wordt gebezigd tot een — paardenstal. En in het vertrek, waarin wij hem hebben aanschouwd, peinzende op middelen tot uitbreiding der welvaart zijner volkeren, bewegen zich thans gestalten, ondanks hare blondheid zoo ruig en zoo ruw van voorkomen, dat het schijnt of de oudste Germanen weder uit hunne grafheuvelen zijn opgerezen, en, zich de ringpantsers en schubbige maliejakken uit de wapenhal der burgt om het breede lijf gegord hebbende, hunne oude drinkgelagen vieren in de vertrekken, door de voetstappen van KAREL den Groote gewijd. En bijna is het ook zoo; want die zonen van Scandinavië, tot nog voor weinige jaren in hunne donkere wouden en besneeuwde bergen begraven, terwijl Stokholm nog Stoksoend, en slechts een visschersdorp is, hebben nog al de hardheid van het oude heidendom, al de ruwe woestheid van een strijdzuchtig, door landbouw noch koophandel beschaafd volk behouden. Hunne ruwe luchtstreek, hunne boschrijke en weinig bebouwde landen, door bergen bedekt en van wateren gebroken, gaven geene

aanleiding tot verzachting hunner woeste, krijgshaftige geaardheid en zeden. Integendeel ontstond hieruit als van zelf de verdeeling van vele kleine rijken, wier bewoners, in eeuwigen krijg met elkander levende, zich reeds vroeg door zucht voor zeevaart en daarmeê verbondene zeerooverij onderscheidden. Hunne Opperhoofden of Koningen waren aanvoerders in den strijd, en rechters en raadgevers in den vrede; de mindere of meerdere uitgebreidheid hunner macht hing, even als bij alle ruwe volkeren, van hun persoonlijk karakter en hoedanigheden af. Hoewel zij zich met hunne Jarls en Hersen — Stadhouders en Krijgsbevelhebbers — gemeenzaam met zwemmen, worstelspelen, jagen, bierdrinken, en het luisteren naar skaldenzangen verlustigden, en dikwijls met hen aan denzelfden disch zaten, ontbreekt het echter niet aan voorbeelden van Koningen, die zich om geringe kleinigheden of voorgewende beleedigingen bloedige en wreedaardige wraak verschaften. De mishandelde partij zocht dan gewoonlijk hulp bij eenen naburigen vijandelijken Vorst, leefde van zeeroof, of verliet voor altoos het Vaderland, en vestigde zich elders. Vele Vorsten beheerschten zelfs geen land, maar zwierven met hunne volgelingen, die hen met den naam van Zee-Koningen — Siá-Konoengar — vereerden, op de zeeën rond, en stroopten in de landen hunner naburen. Dit gevaarlijk en woest bedrijf bracht veel toe om hun wreeden aard nog meer te verwilderen. Hem-alleen achtte men den naam van Zeekoning waardig, die nooit onder een berookt dak sliep, en nooit den drinkbeker ledigde bij den haard.

In hunnen oppergod ODIN vereerden de Skandinaviërs den schrikkelijken vader der verwoesting, en bij hen heerschte nog de overtuiging dat slechts de met bloedige wonden gevallene de zaligheid der helden deelachtig werd. Des nachts stond het den geesten dan vrij om hunne grafheuvelen te bezoeken, en daar van de later gestorvenen te vernemen wat er sedert hun dood op aarde was voorgevallen; of zij hadden het voorrecht om de levenden ten strijde te dagen, en alzoo een kreits van verschrikking te trekken rondom den heuvel waarin hun stof rustte.

De ongetemde moed dezer krijgslieden werd nog aangevuurd door de vaste overtuiging, dat niemand een oogenblik eerder stierf

dan door het onomkoopbaar besluit der Nornen was bepaald. Zoowel de zangen hunner dichterlijke Skalden, als menige trek uit hunne geschiedenis of sagen, getuigt luide hoe diep deze denkbeelden in de ziel van elken Noorman gegrift waren.

Toen HACO, zoon van HAROLD den Schoonharige, Koning der Noorwegers, door eene talrijke overmacht der Denen besprongen, met het gering aantal zijner vrienden raadpleegde wat hem te doen stond, sprak een oud krijgsman, EGILL OELLSERKR, hem aldus aan: »Uw vader streed altoos, hetzij hij door vele of door weinige »krijgslieden vergezeld was, en altoos behaalde hij de overwinning; »nooit raadpleegde hij met de zijnen, om van hen de vlucht te »leeren!" Onweerstaanbaar troffen deze woorden HACO in het gemoed, en hij besloot terstond den ongelijken kamp te wagen. Toen riep EGILL in verrukking uit: »Sedert eenigen tijd vreesde ik bij »dezen langdurigen vrede, dat de dood mij oud en afgeleefd op mijn »bed zoude vinden — en ik verlang vurig, om in het gewoel van »den strijd, onder het geleide van mijnen aanvoerder te sterven. »Nu heb ik mijn wensch verkregen. De uitkomst zal het leeren." — En de krijgsman viel, gelijk hij begeerd had.

Toen de beroemde Vorstin ASLAUGA den dood van haren zoon vernam, weende zij slechts weinig, maar zong, naar de gewoonte van haar volk: »Moeite en zorgen hebben mij mijne zonen gekost, »eer ik hen deed optrekken ten strijd; maar ik heb daarover geen »berouw. ROGNWALD kleurde zijn schild in het bloed der helden, »en onverschrokken voer de jongste mijner zonen tot ODIN. Door »langer te leven, had hij zich geen grooteren roem kunnen ver»werven."

Lang deedt gij, mijn zonen!
Mij wachten in 't leed,
Het meeuwenveld ploegend,
Voor 't huis ongeschikt.
Met heldenbloed verwde
Mijn Rognwald zijn schild;
Moedig betrad de edelste
Mijner zonen Walhalla.

In Krakumaal, het doodslied van den Deen RAGHNAR LODBROG, ASLAUGAAS gemaal, zingt de in den slangenkuil stervende Vorst:

Wij streden met zwaarden!
Zweeft de dood den held dan nader,
Als hij in den storm der speeren
De eerste wordt geplaatst?
Ook hij betreurt dikwerf zijn leven,
Die nimmer in gevaar komt;
't Is moeielijk, een lafaard
Te wekken tot het zwaardenspel;
De blode maakt nergens
Gebruik van zijn hart.
— — — — — — — —
Dit heet ik billijk, dat de jongeling,
Bij der zwaarden ontmoeting,
Den jongeling tegen trekke,
De man den man niet wijke!
Dit was der strijderen inborst sinds lang
Altijd zal der maagden lievling
Moedig zijn bij 't zwaardgeklank!
— — — — — — — — — — —
Geen held zucht over den dood
In 's grooten Tjolpers huis:
'k Heb tot een-en-vijftig
Volksgevechten de heiren
Verzameld door 't rondzenden des pijls.
— — — — — — — — — — — — —
Jong reeds verwde ik het zwaard;
Ons zullen de Asen ontbieden;
'k Zal om den dood niet treuren.
'k Verlang nu op te houden!
Tot zich roepen mij de maagden,
Die, uit Herians hallen,
Odin tot mij heeft gezonden;
Op de plaats der eere zal ik
Vrolijk bier met de Asen drinken.
's Levens stonden zijn verloopen,
Lachend zal ik sterven!
's Levens stonden zijn verloopen.
Lachend zal ik sterven!

Geen wonder dat zulke volksstammen, evenzeer door eigen aanleg als door de gesteldheid hunner landen en godsdienstige begrippen tot wilde dapperheid en dweepzieke onderneemzucht aangespoord, hunne strooptochten niet lang binnen enge grenzen bepaalden [1].

---

[1] Bolhuis.

Wel hield de krachtige vuist van den Keizer hen nog in bedwang, maar hij blikte den tijd die na hem komen zou, met kommer tegen: hij-alleen overzag, wat de toekomst te verwachten had van ontembare zeevrijbuiters, die het kruis haatten, en wier roofzucht door de ontloken welvaart der Europeesche volken was opgewekt. Naar het verhaal van den monnik van St. Gallen bevond hij zich eens in eene zeestad van Zuid-Frankrijk. Terwijl hij met zijn gevolg aan het maal was gezeten, in eene zaal waarvan de vensters het uitzicht op de wijde zee gaven, kwamen er eenige vreemde vaartuigen in het gezicht, en trokken de aandacht der dischgenoten. Sommigen hielden ze voor schepen van Joodsche, anderen van Afrikaansche of Britsche kooplieden; de Keizer alleen herkende aan den bouw der schepen en de snelheid hunner bewegingen, weldra zijne ondernemende vijanden uit het Noorden. Oogenblikkelijk gaf hij zijnen zeelieden bevel om jacht op hen te maken; maar nauwelijks zagen de Noormannen de Frankische schepen, waarschijnlijk in aanzienlijk getal, de haven uitloopen en hen met kloekheid in 't gemoet roeien, of zij wendden met spoed den steven, en waren weldra uit het gezicht. KAREL, diep getroffen dat zij zelfs nog bij zijn leven dit strand hadden durven naderen, kon zijne tranen niet bedwingen, en hij voorspelde met weemoed, hoe groote rampen zij zijnen nakomelingen en dier onderzaten zouden berokkenen. [1] En voorzeker — de uitkomst heeft maar al te zeer de vreeze des grooten mans gerechtvaardigd: het requiem, gezongen bij zijn lijk, was ook het graflied van Europaas vrede en veiligheid. Nauwelijks had hij, Keizerlijke adelaar, de vermoeide wieken samengeplooid en zich ter ruste gelegd, of zij, tallooze scharen van roofzieke raven, hebben zich op de bloeiende landstreken neêrgeworpen. Zij zijn gekomen in maliën en harnasplaten over hunne dierenvellen of onder hunne gekleurde wapenrokken; en, buigzamer van rusting dan van gemoed, maar even listig, trouwloos, hebzuchtig en wraakgierig als strijdbaar, zijn het al deze hartstochten en gemoedsbewegingen te zamen, die hun het zwaard in handen duwen, om daarmede te veroveren, wat anderen zich langs den weg van nijvere inspanning en noeste vlijt hebben vergaderd en verworven.

1 BOLHUIS.

KARELS zoon en opvolger, LODEWIJK de Vrome, meende een middel te hebben gevonden om hen door hunne eigene landgenoten te keeren, en zich door het Noordsche schild tegen het Noordsche zwaard te beschermen. Daartoe nam hij de drie Deensche broeders, HARALD, RORUK, en HEMMING, ten tweeden male door burgeroorlog uit hun rijk verdreven, in zijne dienst, en zond hen, nadat zij in 826 door den doop verchristelijkt waren, als krijgsbevelhebbers of Hertogen naar verschillende deelen van zijn westelijk gebied, om er het bevel te voeren over den heirban, en toe te zien op de veiligheid des lands, waarbij de Graven, die er reeds bestonden, in krijgszaken aan hun gezag onderworpen waren. HARALD werd zijn deel aangewezen over Friesland, terwijl hij zijn hoofdverblijf hield te Dorestad, »waar de handel bloeide;" RORUK in het schoone Kennemerland, »waar een aanmerkelijke veestapel gevonden werd;" en HEMMING op Walcheren en in Zeeland, »waar de landbouw het voorbeeld van Vlaanderen volgde, en aan de gelukkige grondbezitters een toenemenden rijkdom beloofde." Maar hoe verschilde de uitkomst van wat men zich had voorgesteld: LODEWIJK had den Deenschen vorstenkrijg binnen zijne eigene grenzen gelokt! Een verdreven koningsgeslacht dat de godsdienst zijner vaderen had afgezworen, en tegen eigen landgenoten in vreemde dienst getreden was — hoe hunkerde de tegenpartij, om hun dat bloedig te vergelden! Arme landzaten, die met dien twist niets uitstaande hadden; die niets wenschten dan hunne handelswaren in veiligheid van de eene plaats naar de andere te brengen; hunne kudden of die hunner heeren rustig over de vlakten te laten weiden; de landerijen, waarop zij behoorden, in vrede te bebouwen, en, tienden gevende, en heerendiensten verrichtende waar zulks geschieden moest, zich van den overgewonnen penning een klein genot te kunnen verschaffen, en de zekerheid te hebben dat er eene beschuttende hut was, waarin elken avond het strooleger werd gespreid!

De roofzuchtige invallen werden nog talrijker dan te voren, de gevolgen met den dag treuriger. Zie slechts van uit dat venster thans neder op de schoone Betuwe, en vergelijk wat ge er nu ziet, met wat ge er vroeger vondt, toen de blik des grooten Keizers er nog zoo dikwerf over ging, en de krachtige vleugelen

zijner staatszorg het overschaduwden. Maar neen — zie niet van verre; aanschouw de ellende van nabij: het is een tafereel, zooals gij na dien tijd (Goddank!) nimmer weêr aanschouwen zult. Begeef u door die woelende en trotsche schaar van Noormannen, wier harde gelaatstrekken bij dezen en genen door het ijzeren neusstuk van den helm (dat over het midden van het voorhoofd tusschen de oogen naar de geknevelde lip daalt) een nog onaangenamer voorkomen verkrijgen, naar beneden, het ruime binnenplein over, en de zware gewelfde poort door; daal dan den heuvel af naar den oever der Waal: zet u in een van die weinige vaartuigen, die gij thans nog, schaars als rozelaars in de zandduinen, op de ontvolkte rivier bespeurt, armelijke visschersbooten, en zak er den stroom mede af — zoo de vreesachtige eigenaar nog den moed heeft zich verre met u te wagen.

Hoe ledig de stroom, en hoe ledig de oevers — hoe eenzaam dat alles, en welk eene akelige eenzaamheid! Gij wordt gedrukt als door dat angstgevoel, dat bij u oprijst wanneer ge in den droom een middernachtelijken hemel aanschouwt, onbewolkt, strak, diep en helder — maar zonder eene enkele vriendelijke ster — een kaal, koud blauw. — Dubbel verlangt ge naar de rijke koopstad Thiel, om uw gemoed weêr te verkwikken aan het woelig tafereel van nijvere, bezige menschen. Maar als ge nabij zijt gekomen, en verbaasd uitziet, en hoogstens eenige ellendige gestalten bemerkt, die zich als eenzame schaduwen bewegen aan het oude, anders zoo levendige veer — dan schudt uw visscher treurig zijn gebogen hoofd, en verhaalt u eene lange, vreeselijke geschiedenis slechts in het enkel woord: »de Noormannen, Heer!" — En dan weet ge, dat Thiel niet meer bestaat; dat het in vlammen is opgegaan; dat de inwoners zijn gevlucht of vermoord, en dat op zijn hoogst hier en daar nog een enkele weergekeerde arme (en arm zijn ze thans allen!) zich uit nog niet gansch verbrande sparren en deelen eene armzalige hut heeft opgeslagen, tusschen de zwarte cintel- en aschhoopen, die hij omwroet, met de gierige hoop op eenige vondst.

Maar gij verneemt nog eenig gerucht, eenig rumoer... Vaar door! Vaar slechts door: — wat de saamgesmolten klomp metaal zijn mag, die één hunner heeft gevonden, en allen zich willen

toeëigenen, kan geen hunner nog beoordeelen; maar zij zullen er om vechten, vechten als uitgevaste wolven om de doode buit die zij pas rieken — nog niet eens gezien hebben... Vaar door! Vaar slechts door — gij weet nu wat er van de rijke koopstad Thiel met hare welvarende inwoners geworden is. – Dat hebben de Noormannen gedaan!...

De vaart langs de rivier is u niet onbekend. Gij weet dat de Maas, eer zij in de zilte golven van den Oceaan uitvloeit, weleer het bloeiende Wiedelham welbehaaglijk in haar gladden stroom weerspiegelde; ja — w e l e e r! Eenig wegrottend, nauwelijks meer boven het watervlak zich verheffend paalwerk aan het, thans onbeschut, daaglijks krimpende strand, wijst u misschien nog de plaats waar voor vijftig jaren onophoudelijk koopvaarders aanlegden en ankerden voor de bedrijvige stede; n o g vijftig jaren — en wanneer dan een jonge visscher zich vertoornt over het onbekende voorwerp onder water, waaraan hij zijne netten scheurt, dan zal zijn oude vader zich lang vervlogene gebeurtenissen herinneren, en zeggen: »Dat is wellicht een overblijfsel van het oude Wiedelham. »Toen uw grootvader nog een knaap was, als gij t h a n s — kende »hij het als de groote koopstad. — Maar het werd geplunderd en »verbrand, en gansch vernield. Dat hebben de Noormannen ge»daan!..."

Maar waartoe de toekomst! Laat ons slechts een blik voor het tegenwoordige hebben, want het is zoo rijk, zoo rijk... schoon dan ook slechts aan e l l e n d e.

Doe uwen vaarman den steven wenden naar den noordelijken rivier-oever, de zuidelijke grens der Goo Masaland (waarheen geen eiland Rozenburg uwe vaart nog keert) en zet er voet aan wal bij het gehucht Fladirtinge. [1]

Vooraf zeg ik u, gezonde, levendige vreemdeling! reis niet zonder bedekking. — Neem nu niet den ouden, reeds verwaarloosden Romeinschen weg, die u naar de hoeve Cralinge voeren zou, maar houd het noordelijker aan, tusschen de oostelijke meeren en kreken en het westelijke woud, in de richting van het opkomende Delfnum. En nu ziet ge voor u uit en naar alle zijden

1 Het tegenwoordig Vlaardingen.

rondom u heen — en gij ziet, dat ge in eene wildernis reist.

De natuur in hare onbesnoeide, woeste weelderigheid, groeiende en bloeiende, dat is steeds schoon; maar waar ze de sporen draagt, dat de mensch dien bodem reeds eenmaal heeft bearbeid en, naar zijne vermeerderde behoeften, met vrucht heeft omgewerkt en verwrocht, totdat eene vijandige oorzaak hem wegdreef van den hem liefgeworden grond — daar is het juist die weergekeerde weelderige groei, die er een onbeschrijfelijk gevoel van verlatenheid geeft: want daar is het groenende landschap niets dan een groot kerkhof, waar nijverheid en ontwikkeling begraven liggen, en de schoonste bloemen blijven er toch slechts grafbloemen, met de tranen van den genius der menschheid besproeid.

En dat is nu Masaland, dat is nu Rinland, dat is nu Kinheim — dat is nu N e d e r l a n d.

Maar ik wil niet voorbarig zijn; ik wil u ter zijde blijven op uwen tocht; ik wil u aanwijzen en doen opmerken, opdat het panorama ons onvergetelijk blijve.

De herfst geelt reeds over het woud, en de wilde zuring ziet haar donkerrood bijna verborgen in het hoog opgeschoten, dorrende gras; echter is daar geen hand die dit maait, en de gangen en gleuven die het doorkruisen, zijn door geen menschenvoet gevormd, maar slechts door bunsings en veldmarders, de éenige jagers, die thans nog in het oord omzwerven. Geen oud, ten halve verchristelijkt Wodenslied bij den oogst klinkt uit vrolijke keelen over in schoven gebonden halmen rond; al waren er thans ook noeste sikkelzwaaiers in overvloed — er valt niet te zamelen; er was in het voorjaar niemand om te zaaien. Geen blauwe rook rijst er ergens uit een rieten dak: de hoeven liggen in asch, of zijn verweerd en samengestort, en met distelen en netelplanten begroeid; en op den eenzamen wilg die er bij schijnt te treuren, of op den ouden klaterpopulier die er zijn zware takken met deernis schijnt heen te strekken, zit de zwarte vogel van Odin [1], en krast. De h e g g e van doornen is er een doorn-b o s c h geworden, waar de mees toch niet nestelen durft, schuw als ze blijft, omdat ze telkens wordt opgeschrikt door de sluipende schaduw van eene ver-

---

1 De raaf.

wilderde kat of een stroopenden marder, die er thans zit en loert om den sperwer te bespringen, wiens trillende vleugelen in gestremde vlucht bewijzen, dat hij gereed is om neêr te schieten op een der in menigte over den akker zwervende muizen. Neen! het was onjuist, toen ik u verzekerde, dat gij het land ledig zoudt vinden; het is overbevolkt — maar van wild gedierte en roofvogelen.

Op eene enkele plaats bespeurt ge tusschen de verwoeste hoeven ook de zwarte puinen van een verbrand kasteel. Zie — die geblakerde steenen moest men op éen stapelen, en er eene schandzuil van oprichten: daar hebben leenmannen gehuisd die, trouwloos niet alleen aan eed en verplichting om de ramp te verlichten, de vijanden te keer te gaan en de wanorde te herstellen -- veeleer met dien droevig verwarden staat hun voordeel hebben trachten te doen, en zich door allerlei roof zochten te verrijken, totdat LODEWIJK, eindelijk door den algemeenen weeroep uit zijne onverantwoordelijke twijfelmoedigheid wakker geschud, naar het wrekend zwaard greep, en de trouweloozen straffen deed. Daarbij had hij nieuwe orde op het bewaken en verdedigen der kust gesteld, en toen was hij, zoon van KAREL den Groote — in de Ardennen gaan jagen!

Maar zoo ge nu de plaats van het oude Forum nadert, het Forum Hadriani, met zijne Romeinsche weelde, zijne stoute gebouwen, heerlijke tempels, en rijke badplaatsen, met zijn altaren en votiefsteenen, zijn bronzen en marmeren standbeelden, zijn luchtige gaanderijen en zoele vertrekken, door stookplaatsen onder den vloer verwarmd; de stad des Tybers in het klein, overgebracht naar de boorden van den Delftschen Vliet — en ge die gansche ruimte (tien morgen lands!) met vormlooze bouwvallen en vergruizelde puinhoopen bedekt vindt — laat dáar geen blik van verachting dalen op de niet meer kenbare overblijfselen der verwoeste burcht; die muren zijn niet gevallen, dan nadat hunne dappere verdedigers gevallen waren; en geen heesters en distelen moesten het zijn die hier opschieten uit het puin, maar frissche lauweren, want ze groenen op het graf van edelen en helden, in den bloedigen kamp tegen de verwoesters van hun vaderland bezweken. Geëerd en gezegend zij de nagedachtenis van DIEDBALD en GEROLF, de beide getrouwe Graven, die hier onversaagd, en niet ontmoedigd door eene eerste nederlaag, hunne mannen her-

haaldelijk ten strijde voerden! De eerbied van het nageslacht vergoede hun, wat het wufte krijgsgeluk hun misdeed; het zwaard in de vuist sneuvelden zij met een groot aantal der hunnen, en de weerlooze vrouwen en kinderen, voor wier bescherming zij zich hadden opgeofferd, werden in slavernij weggevoerd.

Gij hebt u reeds overtuigd: in Rijnland is het niet beter dan in Masaland. Gij wilt niet eens onderzoeken of de Leithasche burgt de drie buurten daar rondom voor vernieling heeft kunnen bewaren; [1] het verwoeste Northa (Noordwijk) daar in de nabijheid, doet het u reeds betwijfelen, en gij siddert bij het verhaal der gruwzame marteling, waaronder de erbarminglooze zonen der Grimma Herna (grimmige landstreek), den eerwaardigen Northaschen Priester JEROEN hebben doen bezwijken.

Blijf thans, ik zou bijna ook zeggen veiligheidshalve, niet de boschrijke duinstreek houden, en verneem straks ook, waarom ik u heb geraden met gewapende bedekking te reizen. Het is waar, gij nadert weer meer de bevolkte plaatsen op de vlakte; ook Noordsche mannen met hun volgelingen en gezinnen hebben zich neergezet op de hoeven, door Keizer LODEWIJK aan RORUK geschonken, en doen ze bebouwen door de eigenhoorigen die zij er hebben gevonden, en in wie zij niet meer dan slaven zien. Aanvankelijk hebben de vrije landzaten hunne eigendommen, leenen, en waardigheden behouden, zijn onder hunne eigene Keizerlijke Gerichtsheeren of Graven gebleven, en hadden vrede met de Noren, voor zoover zij in die vreemdelingen de mannen van den Keizerlijken krijgsbevelhebber zagen. Maar sinds het toenemend verval van het Frankische rijk, en het wegsterven der oude dapperheid bij de oorspronkelijke bewoners, werden deze laatsten verachtelijk in het oog van den gekoloniseerden Noor; en met vertreding van zijne verplichting jegens den Leenheer, veroorloofde hij zich daden van geweld en onderdrukking, die eindelijk òf eene volkomene uitblussching van alle gevoel van zelfstandige volkswaarde, òf eene tot wanhoop stijgende verbittering te weeg brachten.

De broederlijke band van het Christendom, dat door RORUK en zijne volgelingen was aangenomen, werkte hier nog luttel; want

[1] De oorsprong van Leiden.

welk een Christendom was dat! Voor hen niet veel meer dan een bloote naams- en vormverwisseling. Wilt ge bewijs? Zie hier wat de Bisschop van Rheims in den aanvang der tiende eeuw van hunne landgenoten getuigt: »Zij zijn gedoopt en herdoopt, en hebben na »den doop als heidenen geleefd, christenen gedood, priesters ver»moord, den beelden geofferd, en afgodenoffer gegeten." — Wilt ge hunne opvatting van het Christendom leeren verstaan? — LODEWIJK de Vrome vroeg eens aan eenige gezanten der Noormannen of zij christen wilden worden. Op hun antwoord: dat zij steeds gereed waren hem in alles te gehoorzamen, beval hij hen te doopen. De hovelingen beijverden zich om, als doop-peten der nieuwbekeerden, 's Vorsten gunst te winnen. De gedoopten ontvingen van hem een wit kleed, en van hunne peten een Frankiesch gewaad, dat is: eene volkomene uitrusting van kostbare kleederen en wapenen. Dit lokte van jaar tot jaar meerdere bekeerlingen, die, dan als gezanten, dan als getrouwe vasallen, jaarlijks op Palmzondag aan het keizerlijk hof kwamen. Zoo verschenen er eenmaal vijftig te gelijk, allen verzoekende om door den doop verchristelijkt te worden. Daar er zoovele kleederen niet in voorraad waren, liet LODEWIJK er in der haast eenige van grover linnen vervaardigen; doch toen een der aanzienlijkste Noormannen met zulk een gewaad werd bekleed, voer hij vol verontwaardiging tegen den Keizer uit: »Reeds twintig maal »ben ik hier gewasschen, en altoos met beste witte kleederen ge»kleed, maar deze zak is goed voor zwijnenhoeders, niet voor krijgs»lieden. Zoo ik mij niet schaamde ongekleed voor u te staan — ik »zou u uw gewaad met uwen CHRISTUS laten behouden!"

En wilt ge nu nog weten, hoe zij de leer der liefde toepasten? Koning OLAF TRYGGWESON, reeds gedoopt, en openlijk CHRISTUS belijdende, kreeg door verraad den stouten EIWIND KINNRIF in handen, en gelastte hem te vergeefs christen te worden. Hij bood hem groote geschenken en leenen; hij dreigde hem met marteling en dood — maar EIWIND bleef weigeren. Daarop (zoo luidt het in de Saga) liet de Koning een bekken vol gloeiende kolen brengen, en het EIWIND op den maagkuil zetten, tot hem de maag berstte. Toen sprak EIWIND: »Neem het bekken weg, ik wil u »nog eenige woorden zeggen en dan sterven." En zoo geschiedde het. — Dezelfde OLAF overmeesterde kort daarna den strijdbaren

RAUD VAN GODEY. Ook dezen wilde hij overhalen tot het christendom; maar RAUD verzette zich met hevigheid, en lasterde der christenen God. Toen werd de Koning zeer toornig, en sprak: »RAUD zal den dood sterven!" Daarop deed hij hem achterover op een balk binden, en met een tusschen zijne tanden gezet stuk hout den mond openspalken. Toen (zoo zegt de Saga weder) liet de Koning eene slang nemen en hem in RAUDS mond brengen; maar het dier wilde niet, en kroop terug, want RAUD blies hem sterk tegen. Toen liet de Koning hem zijn blaashoren met het mondstuk in den mond steken, en er de slang aan het andere einde inbrengen, en daarop eene gloeiende plaat leggen. En nu kroop de slang, door de hitte geperst, door RAUDS mond, en verder door de keel in het ingewand; knaagde zich daar een doorgang, en kwam aan de zijde weder uit het lichaam, zoodat RAUD onder de vreeselijkste pijnen bezweek. –

Ziedaar de eerste Christenen van het Noorden. Het is geen wonder, dat HARLO van het eiland Loköe zich zeven jaar lang in een grafheuvel verborg, om het Christendom te ontgaan!

Met zulke heeren o v e r, en zulke geburen n a a s t zich, zullen de landzaten wel niet op rozen hebben gerust! — Keizer LODEWIJK, weldra in rampzalige tweespalt met zijne eigene zonen, kon naar zijne onderdanen niet meer omzien. »Zoodanige en zoo groote burgeroorlogen," klaagt een tijdgenoot: [1] »Ja, meer dan burgeroorlogen, zien wij dagelijks tusschen broeders en bloedverwanten; zoo groot eene uitroeiing van menschen, en verwoesting van steden, door barbaarsche en heidensche vijanden, staan wij aanhoudend door, dat wij elken dag zuchtende niet anders dan ons einde verwachten. En echter, zooals Gods woord zegt, nog is het einde niet. — Ofschoon de barbaren zich tegen ons verheffen, niemand is er die hulp verleent, omdat de lagen en de slachting der burgers onder elkander hevig woeden, zoodat binnen en buiten niets anders dan de dood onze ooren treft."

En na des vromen LODEWIJKS dood ging het niet beter. Zijn zoon LODEWIJK de Duitscher, hier zijn opvolger geworden, zocht zoo wel als KAREL de Kale van de nieuw invallende roovers door

[1] Paschasius Rabertus, Abt van Corbie, overleden 865. — Bolhuis.

geldsommen hun aftocht te koopen. Om dit losgeld te vinden werden de inwoners gedwongen het luttel overschot hunner bezittingen, nog met zooveel moeite voor de plundering der barbaren beveiligd, aan de Vorstelijke ambtenaren en schatting-invorderaars af te staan.

Kan het bevreemden, dat er zijn die tot wanhoop vervallen, die zich het levensonderhoud zoeken tot elken prijs? die zich met de stroopende vijanden vereenigen, en zelfs het Christendom afzweren?

Zie naast u heen, zie daar voorbij u trekken die walgelijk woeste bende, gekleed in verschoten lompen en stukken van rijke gewaden, die hunne tot op het gebeente vermagerde ledematen niet eens genoegzaam verbergen; zie hunne loodkleurige lippen, hunne blauwe, vleeschlooze wangen, hunne rollende oogen, die gezonken in de kassen, hunne holle slapen, door verwilderde haren omzwierd. Wee de plaats van waar zij komen, wee de plaats waarheen zij gaan!.... Verstaat ge nu, gezonde, levendige vreemdeling! waarom ik u geraden heb, niet zonder eene goede gewapende bedekking te reizen? — Zoo gij alleen daar dwaaldet — God weet, met welk een doel de holoogige bende u dooden zou!.... En waarom zouden ze U niet verslinden?.... daar zijn ouders onder, die het in de razernij des hongers immers wel hunne eigene kinderen hebben gedaan!

En terwijl ge met huivering uw oog afwendt, valt uw blik daar langs den vlakken inham aan den voet van het geele duin weder op een bouwval. Hier zoudt ge vroeger eene kleine, eenvoudige kapel hebben gezien, rustig schuilende aan den duinzoom, in het halve lommer van een geurigen vlierstruik; de Egmonder diende er God en SINT ADELBRECHT. Maar ook hier kwamen de Noren; en toen ging het als altijd, en gelijk de Volsunga-Saga dat schildert: Terstond na hunne aankomst deden zij vuur en zwaard woeden, versloegen de mannen, verbrandden de gebouwen, en maakten alles waarheen zij togen tot eene woestijn. — En als zij dan hebben geplunderd, en gebrand, en gemoord, dan brengen zij weer, als in de Egill-saga, den rijken buit en het geroofde vee naar hunne ankerplaats; en dan is het strand een vreemd tafereel van woeling; dan zijn daar sommigen bezig met slachten, en anderen

brengen den roof op de schepen, en nog anderen staan, het schild aan den arm, dicht inéengeschaard op de wacht, en de holle branding rolt schuimend op de kust, en met haar dof gedonder mengt zich het schaldenlied van slachting en strijd.

Begeert ge nog den nood van andere gewesten te zien? Wilt ge oversteken naar het land der moedige Friezen, van wier welvaart in 810 de oorlogsbelasting getuigt, die zij toen ten bedrage van 400 pond zilver opbrachten?... Het oosten is als het westen, en het zuiden als het noorden. ALFRIED, Bisschop van Munster, merkt reeds omtrent de laatste regeeringsjaren van LODEWIJK den Vrome op, hoe het kustland, in vergelijking met de voormaals zeer talrijke bevolking, thans, ten gevolge der ontelbare rampen, door de bijna jaarlijksche invallen der Noormannen veroorzaakt, genoegzaam eene woestijn kon worden genoemd. »De kerken," zegt hij, »zijn verbrand, de kloosters verwoest, de landhoeven door de bewoners verlaten." — Reeds in 834 had er eene landing en verwoesting plaats, en de Frankische Graaf GEROLF in Westracha (Westergoo) maakte zich wellicht toen aan nalatigheid in verdediging schuldig, die den Keizer bewoog hem zijne daar in leen bezetene goederen te ontnemen, die hij eerst in 839 door het Vorstelijk medelijden weder terug ontving. In 845 vielen de Noren, die onder RAGNAR de landen rondom de Seine tot aan Parijs vernield hadden, ook in Friesland. Maar niet te vergeefs waren de moedige kustbewoners thans gewapend, naar de woorden van het Landrecht: »tegen de zoute zee en de wilde zeeroovers, met vijf wapenen, met spade en vork, met schild en zwaard, en met de scherpte der speer." Bloedig was de strijd die er werd gestreden; duizende mannen van ODIN bedekten het veld met hunne lijken, en de overigen werden teruggeworpen — voor slechts kort, helaas! Zij herstelden zich weder, leverden, in verbitterde woede over hun verlies, nogmaals en nogmaals slag, en gaven »het bloed van menigen Fries aan den zwarten wolf te drinken." Zij richtten eene geweldige slachting aan, en vertrokken niet dan nadat zij het gansche land afgeloopen, eene menigte inwoners gedood, en de kerken vernield hadden.

En tijd van verademing kwam er niet. Nauwelijks is een jaar daarheen, of de pektonnen vlammen weder, als jammerbakens, aan

de kust door de donkere nacht, en de dikke rookwolken bij den dag seinen den naderenden nood aan de bedreigde inwoners. Boden snellen door het land, en overal jaagt de angstige mare: »de Noor»mannen!" de bevolking op en ter weer. De aanzienlijken en rijken (die dertig pond aan landgoederen bezitten) komen aangedraafd te paard, in den ratelenden maliënkolder, en ten volle gewapend; de welgegoeden (wier bezitting twintig pond kan gelden) snellen aan met het breede slagzwaard; wie twaalf pond heeft, grijpt zijn speer en schild, en voegt zich ijlings in de rijen, en wie nog minder gegoed is, onttrekt daarom zijn arm niet aan het bedreigde vaderland; den taaien boog in de hand, en den gevulden pijlkoker aan de zijde, spaart hij zijnen voeten den langen weg niet, maar rept zich voort, om niet de laatste te zijn die den misschien nog minder gevreesden dan gehaten vijand onder de oogen zal zien. En zoo voldoen zij aan de wet; niet uit vreeze voor de betaling van het volle weergeld, wanneer zij niet met zes of twaalf medestanders kunnen bezweren, dat het gevaar door bô noch baken hun was bekend geworden — maar omdat die wet ook in hun hart geschreven staat; omdat zij hun land willen bewaren voor den ondergang. — En toch was het nogmaals te vergeefs. Weder wordt Frieslands bodem rood van het bloed zijner eigene zonen; bijna gansch Ooster- en Westergoo worden bemachtigd; de vlammen en rookwolken de pektonnen seinden straks dat het gevaar naderde — de vlammen en rookwolken der kerken melden thans overal waar het verschenen is, en het kruis vertrapt wordt onder den heidenschen voet; de inwoners worden gedood of tot zware schatting geperst, en met grooten buit beladen rukt de strijdbare roofhorde verder landwaart in.

Zes jaren later landde er weder eene vloot: eene vloot van 252 schepen, onder twee Vikingen, GODFRIED en SYDROK. Daar viel geen weêrstand te bieden. De ontmoedigde Friezen bogen het hoofd; de vijand ontving eene groote schatting, naar zijn eigenen eisch, en voer toen de Schelde op. Een latere inval vernietigde bijna geheel, wat er van vroegere welvaart nog was overgebleven.

Overweegt men hierbij, hoe de landzaten nog door zware en buitengewone opbrengsten, zoowel tot verdediging als voornamelijk tot vrijkooping werden uitgemergeld, dan zult ge u geenszins ver-

wonderen, dat de diepe ellende en wanhoop eene schromelijke verwildering en een treurig verval van godsdienst en zedelijkheid ten gevolge hadden. »Hoe het onder deze en dergelijke rampen," dus leest men bij een der oude schrijvers, »met de godsdienst stond, en of zij bloeide of niet, valt gemakkelijk na te gaan." Velen, door nood gedreven of door hebzucht aangezet, voegden zich bij de vijanden, namen hunne ruwe zeden en heidensche gebruiken aan, en plunderden met hen hunne eigene landgenoten die nog iets te verliezen hadden. Zoo vindt men melding van een monnik, die het christendom verliet en tot de vijanden overging, en van een Fries onder de benden van ROLFR, die bij hen in groot aanzien stond, en hen uit ongelegenheid redde [1].

Eindelijk stond de laffe KAREL de Dikke, zoo goed als gedwongen, de oude leenen van RORUK weder in krijgsleen af aan RORUKS neef, den geweldigen Zeekoning GODFRIED, die aan LOTHARIUS dochter GISELA werd uitgehuwelijkt. Wat hij voor Friesland is geweest, daarvan hebben onze kronyken de overleveringen bewaard, die getuigen hoe diep de geleden verdrukking zich had gegriffeld in de herinnering des volks. De Friezen, zeggen zij, werden, na een mislukten opstand, door GODFRIED in eene schandelijke slavernij gebracht; hij noodzaakte hen met een strop om den hals te gaan, en deed hen bij de minste wederspannigheid terstond hangen; hij dwong hen om hunne huisdeuren tegen het noorden aan te leggen, en ze zóo laag te maken, dat zij zich bij het uittreden telkens voor het vaderland hunner overheerschers moesten buigen. — Nog duidelijker sporen der mishandelingen, die de ingezetenen van GODFRIED en de Noormannen te lijden hadden, vindt men in het Friesche Landrecht. »Wanneer," zoo heet het daar, »een ingezetene uit het land wordt gevoerd, door verkoop of door het heir der Noormannen, en zijn goed of erf verkocht wordt, en hij in het land tot de zijnen terug komt, zoo mag hij zonder eenigen strijd zich weder in het bezit van het zijne stellen." Eene moeder mocht het erf haars kinds verkoopen om drie noodzaken, die ik u woordelijk wil mededeelen, opdat ge, te gelijk met den geest, ook met den schilderachtigen vorm der oude wetten kennis maken

1 BOLHUIS.

moogt. De eerste noodzaak was: »wanneer het kind in zijne jeugd is gevangen, en gevoerd noordwaarts over de zee, dan mag de moeder het erf van haar kind beleenen of verkoopen, en haar kind lossen en zijn leven bewaren." — De tweede noodzaak was: »Wanneer dure jaren komen, en de heete honger over het land vaart; dan mag de moeder het erf haar kinds verkoopen, en koopen het eene koe, een schaap, en koren, om zijn leven te behouden." — De derde noodzaak was: »Wanneer het kind naakt en zonder huis is, en dan de duistere nevel en de koude winter komen; dan trekt ieder in zijn huis en hoeve en wel-verwarmd verblijf; en het wilde dier zoekt den hollen boom en de beschutting der bergen, waarin het zijn leven bewaren kan. Intusschen weent en schreit het jonge kind, en wijst op zijne naakte leden, en het gebrek aan een huis, en op zijn vader die hem had kunnen beschermen voor den honger en den kouden winternevel, en die nu zoo diep en donker met vier nagelen onder den eik en onder de aarde is besloten en bedekt; dan mag de moeder het erf haars kinds verkoopen, omdat zij verplicht is het te behoeden en te bewaren voor koude en honger, opdat het niet door honger en verwaarloozing omkome." — Een ander wetsartikel, mede uit dezen tijd, luidt aldus: »Wanneer de Noorman in het land valt, en een man gevangen neemt, bindt, en uit het land voert, en hem weder in het land terug brengt, en dwingt dat hij een huis in brand steke, eene vrouw beleedige, een man doode, een godshuis verbrande, of eenig ander kwaad doe; en wanneer de man daarna ontvlucht of gelost wordt, en weder in het land en tot de zijnen komt, en men hem aanklaagt bij het gericht, over het kwaad dat hij met de Vikings bedreven heeft — zoo mag hij openlijk de daad bekennen: hij moet een eed zweren op de Heiligen, dat hij alles uit nood heeft gedaan, zooals zijn heer hem gebood, daar hij zijns lijfs en levens niet machtig was. Zoo mag hem noch het volk, noch de frana (overheid) gevangen houden. De slaaf moest doen zooals zijn heer hem beval, om des levens wille." — Ja waarlijk! zulke voorzorgen in het wetboek eener natie toonen wel meer dan alle verhalen, welke gewelddadigheden zij zich moesten getroosten. Noorman werd eensluidend met het k w a d e in zijn ruimsten en treurigsten zin, en er zelfs door vervangen in het gebed des Heeren: in de openbare

godsdienstoefeningen bad men: »Verlos ons, Heer! van de plage »der Noormannen!" De versregelen van den machtigen Fries GALEMA omvatten hetzelfde denkbeeld:

»Wacht jemmen van da Nordera oort,
»Wuyt da gryma herna compt alle quaad foord."

dat is:

»Wacht u voor het Noordsche oord.[1]
»Uit die grimmige landstreek komt alle kwaad voort."

Het verhaal aangaande de stroppen in de huisdeuren komt ons tegenwoordig zoo ongerijmd voor, dat men bij den eersten opslag zich geneigd gevoelt om het als eene dichterlijke versiering, als eene beeldspraak op te vatten; maar bij eene nadere bekendheid met de zeden en gebruiken der Skandinaven, zal men er wellicht meer toe overhellen om deze blijken van den trots der overheerschers als letterlijke waarheid te beschouwen. Eene waarschijnlijkheid te meer ligt hier in, dat men in de oudste kerken van dit gewest, aan de noordzijde, de sporen van lage, dichtgemetselde deuren thans nog algemeen wil hebben waargenomen.

Doch hoe men hier ook over denke — gij kunt er lichtelijk uit besluiten, welke knevelarijen de voorheen door nijverheid en handel welvarende ingezetenen van den gierigen Noorman hebben moeten lijden, en hoe het geringe overschot hunner welvaart nu bijna geheel te niet ging.[2]

Ook zal dit alles u meer dan genoeg zijn geweest, om u te overtuigen dat Frieslands lot geen ander dan het lot der overige gewesten is.

Steven nu langs het verwoeste Daventre den IJsel op, naar het Sticht, en werp in 't voorbij gaan een blik op de landstreek die wij later als het land van Gelder zullen terug vinden.

De Veluwe, met hare hooge gronden, hare wilde woud- en heistreken, kon der roofzucht wel geen verlokking bieden — veeleer der ellende een toevlucht; en misschien, zoo er het wild gedierte niet te zeer vermenigvuldigd is, was dat nog de veiligste

1 In beteekenis van: »Waakt tegen het Noorden!"
2 BOLHUIS.

schuilplaats, die de Noord-Nederlandsche bodem opleverde. De vruchtbare Betuwe daarentegen, waar reeds zoo vele dorpen en gehuchten in stillen vrede en rustige ontwikkeling voortbloeiende waren geweest, werd reeds in 847 door den Noordschen sikkel gemaaid — en wij hebben gezien hoe scherp die ís. En plunderen en blaken was er de leuze reeds weder kort daarna, en nog weder in 857, en nogmaals slechts twee jaren later. Wat kan er overgebleven zijn!....

Maar nu in het Sticht, de Bisschopsstad, het oude eerbiedwaardige Utrecht, om niet te reppen van het kooprijke Dorestad?

De klachten der geestelijken op het Maintzer concilie zijn als over Utrecht uitgesproken: »Wie zou met onbevochtigde oogen »de rampen van ons volk en der heiligen kunnen optellen? Ziet »en bedenkt, hoe voortreffelijke en heerlijke woningen van Gods »dienaren zijn vernield, in brand gestoken, en geheel tot niet ge»bracht; de altaren in puin begraven en gansch vertrapt, de »kostbare en bewonderenswaardige versierselen van Gods kerken »geroofd en met vuur verbrand; Bisschoppen, priesters, en andere »kerkelijken met het zwaard geslacht, en door verschillende soor»ten van pijniging ter dood gebracht; menschen, zonder onder»scheid van geslacht of leeftijd, door vuur, door staal, op onder»scheidene wijzen omgekomen. De kloosterlingen, zoo monniken »als nonnen, het gevaar dezer verwoesting vreezende, dwalen ang»stig herwaart en derwaart rond, en, van allen troost verstoken, »weten zij niet wat te doen, of waarheen hunne toevlucht te ne»men, daar zij omzwerven zonder herder, en gevaar loopen hunne »geloften te verbreken." Meermalen had de sterke stad voor hare muren de wapperende ravenbanier getart; maar in 857 was zij bezweken. Zoowel de stad als het kasteel werden na een moedigen tegenstand door de onweerstaanbare Noren ingenomen. Zij richtten eene zoo wreede slachting aan, dat bijna al de inwoners en de meeste geestelijken omkwamen. Ook de muren en poorten, die hen zoo lang hadden getrotseerd, werden vernield; waarna zij de plaats op hunne eigene wijze versterkten, en er zich eenigen tijd vestigden, ten einde een rustig punt van uitgang te hebben om de omstreken veilig te kunnen berooven, zoodat het land, bij gebrek van bebouwing, en door eene bijna geheele ontvolking,

een tijd lang niet dan distelen en doornen heeft voortgebracht. Wie het zwaard der vijanden nog door vlucht of loskooping was ontkomen, vond te dikwerf door den honger een nog rampzaliger dood, daar alle huizen, bezittingen en voorraad eene prooi der vlammen waren geworden. Bij voorkeur werden de kerken en heilige plaatsen tengrondetoe vernield; de altaren en de graven der Heiligen werden geschonden, hunne overblijfselen gehoond, en geestelijken en monniken met uitgezochte wreedheid gepijnigd en omgebracht. Niet alleen werden de kloosters, zoowel uit haat tegen het Christendom, als om den rijken buit dien zij opbrachten, van hunne kostbare sieraden beroofd of in de assche gelegd, maar ook de hun toebehoorende landhoeven werden zoo verwoest, dat er geene inkomsten meer van konden worden getrokken. — Tergende heidenen als zij zijn, maakten zij de stad des Bisschops tot de schouwplaats hunner ruwe en teugellooze hartstochten; die stad des Bisschops, waarvan men bij voorkeur zeggen mocht, dat zij de kweekplaats was der beschaving, de toevlucht der nog overgebleven klassieke letterkunde en van alle andere wetenschappen, zoo ver zij toen werden geoefend; daar bestonden scholen; daar werden boeken verzameld; daar hield men zich bezig met het maken van afschriften der oude schrijvers; daar eindelijk teekende men op, wat er merkwaardigs voorviel en den monniken ter kennisse kwam. En thans, daar zij het was die voornamelijk te lijden had, moest de beoefening van de schriften der Grieken en Romeinen, toen het éenige middel om de onwetendheid tegen te gaan, bijna geheel ophouden, terwijl er een schat van boeken en bescheiden, voor de geschiedenis dier dagen van het hoogste belang, door de vlammen werd vernield. [1] —

En nu zal ik niet spreken van Dorestad; niet van Walcheren en Zeeland, en de invallen van dien reusachtigen Viking ROLFR of ROLLO, wiens kolossale gestalte geen paard in staat was om te dragen, zoodat hij bij al zijne tochten te voet moest gaan, en daarom den naam van GAUNGO-ROLFR ontving. — Gij moet, als ik, vermoeid zijn van het lange tafereel dezer eindelooze ellende. Maar hoe treurig en eenzelvig het ook zijn moge — het is voor

1 BOLHUIS.

den geschiedkundige desniettemin hoogst belangrijk, en dient mede, om op de lotgevallen ook van ons volk in de middeleeuwen dat eigenaardig licht te werpen, dat noodig is om de kleur te onderkennen, en te begrijpen, waardoor dat zonderlinge tijdvak zich even merkwaardig als aantrekkelijk onderscheidt, en de belangstelling der nakomelingschap meer en meer boeit.

Ik stel mij dus voor, de schilderij van den toestand, waarin de Noormannen het geteisterde Nederland hebben gebracht, genoegzaam te hebben afgewerkt. Wel eindigde in 885 de sluipmoord op GODFRIED het bestuur der Noordsche Vorsten in onze gewesten; wel kwam er toen, (niettegenstaande de invallen zich van tijd tot tijd nog herhaalden, en eerst na 1010 geheel ophielden!) eenige verademing — maar reeds in de tiende eeuw was het land omgekeerd, alles veranderd, en er de grondslag voor eene geheel nieuwe orde van zaken gelegd. Mocht de Abt van St. Germain des Prés in de negende eeuw van Frankrijk spreken: »De slaaf wordt vrij, en de vrije man wordt slaaf, de knecht is meester, en de meester is knecht" — niets anders, en even erg, werd het bij ons. De algemeene ellende had algemeene verarming voortgebracht, en zelfs de nuttige, de noodzakelijke maatregel, waartoe krachtiger vorstenbestuur besloot: het oprichten van sterkten en kasteelen tegen de wilde stroopers, was van eene noodlottige uitwerking. Die burgten, hoezeer aanvankelijk ter bescherming van de landzaten gebouwd, werden weldra middelen ter hunner onderdrukking en berooving, waardoor het geweld de plaats verving van billijkheid en recht, en de sterke zich allerlei onderdrukkingen tegen den zwakkere straffeloos kon veroorloven. Vreemdelingen waren het niet zelden, die met zulk een burgtleen werden begiftigd, want de oude adel was meest uitgestorven of verarmd. Een schrijver uit de twaalfde eeuw heeft hieromtrent eene merkwaardige plaats, die hij buiten twijfel uit vroegere bronnen ontleende. »Ten tijde van KAREL den Kale," zegt hij: »zijn vele onbekende en onaanzienlijke mannen, maar die in dapperheid en eergevoel de Edelen overtroffen, beroemd en groot geworden. Want wanneer de Koning iemand zag, die naar krijgsroem stond en de gevaren niet ontweek, dan aarzelde hij niet de kans des oorlogs door hem te beproeven. In die dagen toch waren er menschen van

oud geslacht en aanzienlijke afkomst, die zich alleen op de daden hunner voorouderen, en niet op die van zich-zelven konden beroemen. Wanneer zij tot de vervulling van eenige moeielijke taak werden gezonden, namen zij iemand uit het volk, om te weten hoe zij doen moesten, zoodat, terwijl de Koning hun het bevel over anderen had toevertrouwd, zij zelf een bevelhebber over zich stelden. Koning KAREL had daarom weinigen van deze soort van Edelen bij zich, maar hij begiftigde de nieuwelingen mildelijk met krijgsgeschenken en erfgoederen, die zij door zwaren arbeid hadden verdiend. Hierdoor verkregen dezen den adeldom voor zich en hunne nakomelingen." Een tijdgenoot des Konings bevestigt deze opmerking door een sprekend voorbeeld. »KAREL," zegt hij: »ontneemt aan ADELARD, wien hij de wacht tegen de Noormannen had toevertrouwd, ja zelfs aan zijne bloedverwanten HUGO en BERENGAAR, wijl zij niets tegen de Noormannen hadden verricht, de hun geschonkene leenen, en verdeelt ze onder verscheidene andere mannen." Deze mannen waren het, die over kasteelen of versterkte steden, zoowel als over gooën het bevel voerden. De eigenhoorigen waren hen van zelf onderworpen; maar de toenemende ellende deed eene talrijke menigte vrijen ook daar schut en schuilplaats, voedsel en deksel zoeken, en bewoog hen alzoo zich tot onderworpenen te vernederen. De bezittingen van vele machteloozen kwamen in handen van weinige machtigen, zeldzaam door koop, dikwerf door schenking, meestal door toeëigening. De alodiale (vrije, erfbare) goederen werden op deze wijze aan de feodale (leenroerige) verbonden. Van het vrije volk was geen sprake langer; het bestond ook niet meer; de enkele kleine landbezitters, de weinige kooplieden of zwervende kunstenaars hadden geene beteekenis meer. Het uitgestrekte rijk van KAREL den Groote had opgehouden te bestaan. Over de geheele oppervlakte was het verdeeld in kleine vorstendommen, waar Baronnen, Graven en Heeren den meester speelden, geld muntten, recht spraken, schattingen hieven, oorlog voerden en vrede sloten naar willekeur. Hoe klein ook zijn landbezit ware — ieder lid van eene feodale maatschappij was soeverein, al had hij ook slechts slaven tot onderdanen. Hij sloot zijne onderhoorigen (manants) op, achter poort en grendel, in torens en onder de aarde — zegt het feodale recht.

De Heer is meester in geheel zijn distrikt, over hoofd en hals, over wind en weide. Het eeuwenheugende woud, de vogel in de lucht, de visch in het water, het wild in de bosschen, de kleppende klok en de stroomende beek — alles is zijn eigendom. [1] Zoo hebben de verwaarloosde eigenhoorigen en slaven, dikwerf slecht gevoed, slecht gekleed, slecht gehuisd, geen lust tot den arbeid, en sloven slechts voort, soms met gezweepte inspanning, maar steeds zonder liefde of belang.

Dat is de Heer, en dat zijn de onderzaten; dat zijn de weinigen, en dat is de menigte; dat is de ruwe weelde h i e r, en dat is de ruwe armoede en ontbeering d a a r. En nu?...

Wij eindigden vroeger met een treffend schouwspel: het sterfbed van een groot Vorst, die de zegen van zijn volk heeten mocht. Ik wil ook dit tafereel eindigen met een doodbed.

Reusachtig is de sponde, en eerbiedwaardig het afgestreden lijk, al zweeft de hope der opstanding (ofschoon die toch gewis komen zal!) niet over de afgebeulde en thans verstijfde trekken. Welk een schoon leven is daar weggestorven, te midden van zijn ontluikenden bloei, te midden van de heerlijkste verwachting voor de toekomst!... O! zoo ik er uwe tranen niet bij verg — dan toch de deernis van uw hart, die gij mij niet weigeren zult, wanneer ge slechts toeziet op de plaats waar ik u heb gebracht: — aan het sterfbed der vrijheid van een weleer heldhaftig, arbeidzaam, groot en edel Volk!

---

1 De Rooy.

V.

HERRIJZING EN ONTWIKKELING.

Daar is eene treffende overeenkomst tusschen de geregelde opeenvolging der gebeurtenissen in de stoffelijke, en van die in de zedelijke wereld, tusschen de regelmatige verschijnselen op het gebied der natuur, en die op het gebied van de historie der menschheid. En hoe beneveld onze blik ook nog dikwijls is, wanneer het de ontsluiering van de geheimen der laatste geldt, omdat wij beter de stof waarnemen dan den geest, dien wij niet bij palmen, duimen en strepen kunnen meten — dit moeten wij erkennen: daar is éen en dezelfde grondslag merkbaar in de wetten die beiden beheerschen, en waarvan de heerlijke eenheid ons slechts dáárom niet bevreemdt, omdat eene stem in onzen boezem luide tot ons spreekt: »Een en dezelfde God is het, van Wien beide wetten, wellicht slechts voor ons schijnbaar gescheiden, uitgaan." — Laat mij u herinneren aan een der meest alledaagsche in de natuur: het op- en ondergaan der zon.

De zon gaat onder; reuzenbloeme des lichts als zij is, vouwt zij de stralende bladeren van haren schitterenden kelk toe, en naarmate zij zich sluit, vermeerdert zich de duisternis over de aarde, en het is eindelijk nacht.

Maar de duisternis blijft de heerschende niet. Als hare ure vervuld is, breekt door het zilver van den oostelijken horizon een warmer licht, en de dageraad is de heraut van het morgenrood dat een nieuwen dag vooruit gaat.

Is het nu met de tijdperken, die het leven van een volk doorleeft, anders?... Gij twijfelt misschien, en wijst mij op den nacht

van Egypte en Griekenland — en ik antwoord u, dat ook de zomernacht eene andere maat van lengte heeft dan die van den winter, en dat toch ook bij den laatste de morgen niet achter blijft, schoon hij trager verrijst.

In de geschiedenis der ontwikkeling van ons eigen volk is het minder traag.

Zoo als wij ze tot hiertoe zijn nagetreden, zijn wij eindelijk met huivering blijven stilstaan in de angstwekkende duisternis van eene diepe nacht. Laat ons thans den horizon bespieden, of er nog geen schrale zilverglimp verschijnt, die ons zal kunnen doen zeggen: »De dag heeft zijn eersten voetstap aan den hemel gezet."

Wij zijn in de tiende eeuw. Een vluchtige blik op den Nederlandschen bodem geeft ons in het breede nog een land van wei- en akkerveld, verstrooid tusschen wateren en moerassen, tusschen bruine heîvelden en donkere wouden. Van Friesland (en dat mag van het gansche lagere land gelden) geeft de oude SAXO GRAMMATICUS, een schrijver der twaalfde eeuw, de volgende beschrijving: »Het landschap is rijk aan bouwland en vee, maar waar het aan den oceaan grenst, is het zoo laag, dat het dikwijls door de overstroomende golven onderloopt; opdat die golven het echter niet zouden overstroomen, is het gansche strand met een wal bezet. Wanneer de baren door die dijken heenbreken, loopen ze over de landerijen heen, en zetten dorpen en zaaìlanden onder water, want de eene plaats is daar uit de natuur niet hooger dan de andere. Bij den wintertijd is het land door water bedekt, zoodat de velden de gedaanten van een meer vertoonen, en de natuur het bijna twijfelachtig gemaakt heeft, waartoe dit land moet worden gerekend, namelijk tot het water of tot het land."

Zeeland bestaat, met uitzondering van Walcheren, voor een groot deel uit schorren en gorzen: een schrale grond, waar ge het met weinig vergenoegde schaap in groot aantal weiden ziet. West-Friesland, Zaanland, en Waterland dragen meer poelen, meiren, en moerassen dan vasten grond. Rijnland is een uitgestrekt woudmoeras: welig en hoog schieten er berken en elzen, hier en daar zelfs eiken op; scholvers, kwakken, en reigers bouwen er nog in menigte hunne nesten; in voor- en najaar spoelt er de Rijn vrij doorheen, en klotst met zijne gezwollen wateren rondom de ruig-

bemoste stammen, in den winter spiegelen de naakte takken zich in het gladde ijsplaveisel, waaronder tronk en wortelen verborgen liggen.

De duinstreken (met uitzondering der gebroken Zeeuwsche eilanden) en de hoogere landen, d. i. het tegenwoordige Drenthe, een deel van Overijsel, het noordelijk gedeelte van Utrecht met het Gooi, het Nijmeegsche en een deel van Brabant, bieden nog eene groote aaneenschakeling van heide en bosch. De Veluwe, dat wilde land, is nog bijna éen groot woud, waarvan de deelen slechts verschillende namen dragen.

Ziedaar u den bodem geschetst. Slaan wij thans gade hoe er de mensch zich op beweegt, en wat hij er zich ten nutte heeft gemaakt.

De Veluwe, ja, is een »wilt en bijster landt," en zal dat nog lang blijven, maar ook zelfs dáar is de herlevende hand der nijverheid weder merkbaar. Meer dan éene breede heirbaan of koningsweg breekt in eene rechte lijn de sombere donkerheid van het woud, en wordt niet alleen dikwerf verlevendigd door naar huis gedreven zwijnen, knorrende dat zij den eikel-overvloed, die hun spek zulk eene vastheid geeft, moeten verlaten; of door kudden van heidschnucken (dat kleine, onaanzienlijke, grauw en zwarte heideschaap, dat meer haar dan wol draagt), waarvan de drijvers, met hun verwederd gelaat, kort gesneden haren, armlooze huiden pelzen, en met grof doek omwonden beenen, u eerder een denkbeeld van stroopers en dieven, dan van goede herders zouden geven, wanneer ge hen niet als arme slaven herkendet. Eene enkele maal wordt zelfs de echo onder het hoog overhangende loover weêr opgewekt door het hotsen en knarren van eenige beladene karwagens, in het diepe en rulle spoor, terwijl de drijvende stem der voerlieden gedurig het gesprek overstemt der kooplieden, die er hunne goederen vergezellen, en tot onderlinge zekerheid in karavanen reizen; want niet altoos is de bescherming, die de kerk hun verleent, hun nog genoegzame beveiliging voor de roofzucht.

Zulke wegen of vrije koningsbanen, gelijk wij vroeger gezien hebben reeds door de Romeinen aangelegd, en onder Karel den Groote zoo niet vermeerderd, dan toch op nieuw geregeld, doorsnijden nog het geheele land. Van Nymage loopen ze naar Sutfene en Da-

ventre, en verbinden zich te Arnheim, dat over Xanten en Nuys aan Keulen gehecht is, met de groote baan over Rheni en Zeiste naar Utrecht, die weder andere vertakkingen opwaarts stuwt naar Holland (bij voorbeeld langs den Rijn naar Leiden), of nederwaarts buigt naar Dorestad. In Friesland voert er een van Stavoren over het hooge Gaasterland, en vervolgens door veenen en heivelden naar Coevorde, en stelt zich (naar mij voorkomt over Daventre) met Utrecht en Arnheim, en alzoo met de Rijnstreken en het geheele zuidelijke Europa in verband. Zelfs het arme, en in vergelijking met de overige Nederlandsche gewesten schaars bevolkte Zeeland heeft zijn koningsweg, onder anderen van Biezelinge naar Vlaka (Flakkee). — Tolheffingen, waarvan wij er kennen onder den naam van karren- en radertol, toom-, voet-, weg-, dijk-, last- en bruggeld, rechten op lastdieren en op de wijnen — voorzien in de uitgaven, tot het onderhoud dezer klei- en zandwegen benoodigd. Als koninklijke waterwegen of waterbanen, in wier onderhoud veer-, scheeps-, brug-, haven- en andere rijkstollen te Smithusen, Lobede, Daventre, Nymage, Thiel, Bomele, Vuchte, Dorestad, Utrecht, Muda, Medemelaca, wellicht ook te Stavoren en elders voorzien, zijn als hoofdstroomen erkend: de Rijn, de Waal, de IJsel, de Lek, de Vecht, de Znthera zee, het Flie, de Maas, en de Schelde.

Slechts wat meer vrijheid, wat minder gebonden handen, wat ruimer adem — en alles zou zoo goed gaan! — Maar hoeveel belemmering heerscht er nog altijd.

Wij zagen sterkten en kasteelen sedert de dagen der Noormannen in aantal vermeerderd. De bezitters daarvan ontveiligen de groote wegen, houden de kooplieden en reizigers aan om ze te plunderen of gevangen te zetten, en niet dan tegen een zwaar losgeld in vrijheid te stellen, en wat zij in het groot drijven, werken hunne dienstmannen en wapenknechten in het klein: zoo zijn roof en moord nog de voorvallen van den dag. Zelfs zij die het recht moeten handhaven, en daarbij wel degelijk koophandel en nijverheid moeten beschermen, kunnen zelden eene hand in den boezem steken, die niet getuigt van melaatschheid wanneer zij haar weder terugtrekken. Daarom moeten zij bij het aanvaarden hunner betrekking den eed zweren, dat zij niet stelen zullen. —

Vervolgens bemoeide de kerk er zich meê, daar wereldlijke macht onvoldoende scheen te blijken, en in plechtige conciliën werd de banbliksem geslingerd tegen de schenders der openbare veiligheid.

»Dat uwe oogen met duisternisse worden bedekt," luidt het formulier van 988: »omdat zij hebben begeerd; dat uwe handen ver»dorren, omdat ze naar roof hebben gegrepen; dat uwe ledematen »verzwakken, omdat ze u in het kwaad hebben bijgestaan. Altoos »moet gij werken, en nimmer rust vinden, zonder ooit de vrucht »van uwen arbeid te kunnen genieten. Vreeze en siddering over»valle u voor het aangezicht van uwen vijand, ook zelfs al vervolgt »hij u niet, opdat gij wegkwijnet van angst en benauwdheid. Uw »deel zij met JUDAS, den verrader des Heeren, om te worden over»gevoerd in het rijk des doods en der duisternisse, totdat uwe ziel »zich bekeere door eene volkomene boete. Moge deze vervloeking »u bijblijven en zonder ophouden vervolgen, zoo lang gij in uwe »zonden volharden blijft. Amen. Zoo zij het."

Zulke middelen moeten er worden aangegrepen om het kwaad te keeren, en nog zijn zij niet altoos voldoende, daar er gebrek is aan vastheid van bestuur; daarom reist de koopman met het zwaard boven zijn zadel, of hij voert het mede op zijn wagen: niet om eenen argelooze wee te doen, maar om zich te kunnen verdedigen tegen den roover op den weg. — Een groot bezwaar is ook nog het volstrekt gemis van herbergen, die nog niet bestaan; en al beschermt de wet de gastvrijheid — de uitoefening daarvan is dikwerf nog hoogst gebrekkig. Heillooze gebruiken, die kracht van wet hebben, dragen mede niet weinig bij om het onderling verkeer te bemoeielijken. Wanneer iemand zich uit het eene gewest naar het andere van den zelfden staat verplaatst, ligt hij onder verplichting om binnen jaar en dag zich tot onderzaat aan te geven van den Heer op wiens grondgebied hij zich ophoudt; zoo hij hierin nalatig is, vervalt hij in eene boete, en verzuimt hij om bij zijn overlijden een bepaald legaat te maken aan den Heer, zoo worden al zijne bezittingen verbeurd verklaard. De schipbreukeling wordt de slaaf van den Heer, op wiens gebied hij strandt, en de aangespoelde goederen behooren mede aan den eigenaar der kust. Dat is strandrecht. Ja waarlijk, wel is het moeielijk zich leefwijzen en

gewoonten voor te stellen, die zwaarder op de ontwikkeling van handel en onderling verkeer drukken.

Men kan op dezen oogenblik slechts spreken van twee bevoorrechte standen: Adel en Geestelijkheid, waarvan slechts de laatste zich het burgerlijk leven aansluit, de eerste er zich geheel boven verheft. Den lageren vrije, die koophandel drijft, bejegent de Edelman met minachting, maar den eigenhoorige, den dorper, hetzij gering landbouwer of welvarend koopman, veracht hij. BERTRAN van BORN, de trotsche adellijke zanger, die bloeide van 1180 tot 1195, mag als zoodanig gezegd worden de type van den Baron zijns tijds geweest te zijn. Hoor hoe hij zich uit, over den onvrijen stand:

Zie! 't is mij zoet, wanneer ik dag aan dag
Een twintig, dertig dorpers vellen mag;
Hoe hongrig dwalen ze, veld uit, veld in,
Zoo 'k lieg — beliege mij mijn hartvriendin!

De dorper leidt zijn dagen als een zwijn:
Hij walgt van 't edel leven, hoofsch en fijn.
En oogst hij rijkdom voor zijn wroeten — och!
't Is uit met zijn verstand. Dies: houd de trog 1
Hem leêg; verjaag hem van zijn bloed en erf,
Opdat hij naakt door wind en regen zwerf.

Ha! wie zijn dorper vrijheên laat — hij sterkt
D' ellendling in de boosheên die hij werkt.
Dwaas! wie de maat niet van hun goedren krimpt,
Zoodra 't gespuis tot schijn van welvaart klimt.
Beklaag' hen geen, in armoê noch in nood,
Of waar hun ras verminking treffe of dood!

En wie nu meene dat het bij ons veel beter was, leze de vaerzen van den Haagschen Baliuw, die in zijn Minnenloep »vele der ambochtsluden," als »rude menschen van grover aert," en daaronder wel het eerst die, »des ploeghes staert" volgen, niet vatbaar acht voor het gevoel van »reyne minne."

En RUTEBOEUF, een land- en tijdgenoot van den Baron van BORN, ontneemt hun zelfs het uitzicht op eene betere toekomst. »De dorpers," zegt hij: »hebben geen deel aan het paradijs. De

---

1 KIST.

»heilige schrift leert ons dit. Rampzalig op aarde, uitgesloten van »den hemel, verstooten zelfs van de hel — ik vraag u, mijne Heeren! »werwaart zullen die ellendelingen zich om eene toevlucht wenden!"

Neen! dat leerde de geestelijkheid ten minste niet, en het lot van den klooster-eigenhoorige was veel minder hard, dan dat van dien der wereldlijke Heeren. Het spreekwoord: »Onder de krootse is 't goed wonen," vond zich hier bewaarheid. — De kloosterlingen reeds leeraarden het; Alle ziele is Gods adem, en CHRIS»TUS heeft niemand uitgesloten van die tot Hem komen; de eenige »vrijheid voor den hemel is vrij zijn van de banden der zonden, »en JEZUS hand ontsluit ze den geringsten slaaf, zoo wel als den »keizerlijken heer — zoo hij slechts in geloove tot Hem komt."

Voeg hierbij, dat het klooster de vrijplaats is voor zoo menigeen wien het bij de onderdrukking daar buiten te bang is geworden, en die nu met een meêwarig oog neêrblikt op zijne arme broederen, die nog onder den drang der verwringing van maatschappelijke orde gebogen gaan. Daarenboven arbeidden de kloosterlingen zelf in de aarde, en »aanzagen (als CONSCIENCE zegt) de inwoners niet als vuiligheid", gelijk de Leenheeren deden. Integendeel; door Christelijke menschenmin gespoord, maken zij het lot hunner eigenhoorigen nog lichter, door den nijveren bouwer een gedeelte lands in pacht af te staan, tegen opbrengst eener bepaalde hoeveelheid van de vruchten. En nu vooral begint de landman meer met warmen ijver te arbeiden; hij kan iets over werken, om zijn staat te verbeteren; hij kan zich een lap grove wol koopen, wanneer zijne eigen pij, of de kolder (jak) zijner vrouw te spoedig versleten zijn; of als de koude van den winternacht hem op zijn stroozak huiveren doet, kan hij zich de weelde van een ruwen deken verschaffen; en na den zwaren arbeid, die hem alreeds zoo zwaar niet meer valt, mag hij zich een kroes meer inschenken van het verkwikkende en zijne pezen sterkende bier. Ja — de grond die hem deze weelde schept, wordt hem lief en dierbaar: hij heeft een vaderland.

Den eigenhoorigen in de steden, onder schuts van hunnen keizerlijken leenheer werkende en handel drijvende, gaat het ook iets beter; maar de willekeur der ambtenaren drukt toch dikwerf hier even zwaar, als elders de hand van den eigenmachtigen Heer

zelf. Doch ook daarin was eene wending gekomen: het aanwassen der grafelijke macht; en n u mogen wij zeggen: »ja waarlijk! de dag heeft zijn eersten voetstap aan den hemel gezet:" de aanwas van het grafelijk gezag in de Nederlanden is de eerste glimp der vrijheids-herleving van het volk, het eerste licht van den doorbrekenden dageraad.

De opkomst der grafelijke macht werd tot aan onze dagen dwaselijk voor de oorzaak van den ondergang der volksvrijheid gehouden. Wij hebben reeds gezien wat daarvan zij, en waar die oorzaak werkelijk te zoeken is. Alleen eene hoogst gebrekkige historiekennis heeft dit oppervlakkig en geheel verkeerd denkbeeld in het leven kunnen roepen.

KAREL de GROOTE had elk zijner Graven, wier waardigheid slechts persoonlijk, en alleen voor hun leven was, uit voorzichtigheid niet meer dan een enkel graafschap toebetrouwd, opdat het hun niet mogelijk zou zijn naar uitbreiding van gezag en meerdere onafhankelijkheid te streven, tot nadeel en vermindering der keizerlijke macht: alleen op de grenzen der barbaarsche nabuurvolken week hij van dezen stelregel af. Zijne opvolgers evenwel, met minder doorzicht, minder overleg, minder zielskracht en vasten wil begaafd, en daarenboven door machteloosheid dikwerf afhankelijk van een drukkenden samenloop van omstandigheden, als inwendige verwarring, en oorlog naar buiten — vereenigden meermalen verschillende gouwen onder éen opperhoofd. Niet zelden bezaten of ontvingen die Graven binnen dat gebied eenig alodiaal. Zoo bezat Graaf DIEDRIK de Tweede bij erfenis van zijn vader een vast verblijf en alodiaal eigendommen in Kennemerland en West-Friesland; in 969 ontving hij van LOTHAIR, den Koning van 't Frankenrijk, het in zijn graafschap gelegen foreest Wasda (toch wel waarschijnlijk het land van Waas), en in 985 beschonk Keizer OTTO de Derde hem met verschillende belangrijke bezittingen, die hij tot hiertoe in leen gehouden had, als alodiaal eigendom. Sommigen daarvan lagen in het tegenwoordig Noord-Holland, tusschen Medemelacha (Medemblik) en Chinelosara (de Kijns?), en in de Graafschappen Texla, Kinheim, en Masa (Maasland). Men moet derhalve wel onderscheid maken tusschen de rechterlijke macht dezer Graven, waardoor zij als ambtenaren in 's Vorsten naam over hun graafschap

waren gesteld, en tusschen het bezit van hunne erf- en alodiaal-goederen, die oorspronkelijk in Kennemerland en West-Friesland, en vervolgens ook naar den IJsel- en Lier-kant verspreid lagen. De leenmannen en eigenhoorigen die daar woonden, en tot hiertoe wel onder het grafelijk toezicht hadden gestaan, maar toch 's Keizers mannen en eigenen waren gebleven, werden nu 's Graven mannen en eigenen, en alzoo enger aan hem verbonden. De Graaf heeft belang bij hun vooruitgang en welvaart, persoonlijk belang; en het mag niet zoo gansch en al bloote aanmatiging heeten, wanneer hij streeft naar de erfelijkheid van gebied over een gewest, waarin zijn Geslacht reeds zoo groote erfgoederen bezit, en waaromtrent het hem nu, ook om den wille zijner nakomelingen, volstrekt niet meer onverschillig is hoe er met de landzaten worde geleefd. Ook beginnen zij van nu af den naam van het gebied of het merkwaardigst deel daarvan, dat zij van hunne ouders of voorouders geërfd hebben, of waarmeê zij door den Keizer beschonken zijn, te voegen bij den naam dien zij dragen sinds hun doop. En wanneer nu HUGO CAPET in 987, en KOENRAAD de Tweede in 1037 de erfelijkheid der leengoederen zullen hebben ingevoerd, dan zal daarmede de erfelijkheid der graafschappen zijn voorbereid; en dan zal zij volstrekt wettig worden bevestigd, wanneer de Keizers de hun op den rijksdag in de Roncalische vlakte (1158) toegekende rechten: op den heirban, op de konings-straten en stroomen, op het heffen van tollen, op het slaan van munt, op boeten en breuken en andere voordeelen van het gericht, op onbeheerde en verbeurdverklaarde goederen, op de aanstelling van rechterlijke ambtenaren, en dergelijken, aan de Graven, (die ze zich toch reeds hebben toegeëigend) in leen — en derhalve in erfelijk bezit zullen hebben gegeven. Dat zal geschieden; en dan zullen de graafschappen ook tevens naar wet en recht wezen, wat ze thans reeds daadwerkelijk zijn: niet meer een vervangend en vertegenwoordigend gezag, maar erfelijke bezittingen van hoog en laag rechtsgebied en andere Koninklijke en Heerlijke rechten, voor een gedeelte met grond-eigendom verbonden. [1]

---

[1] Het is bevreemdend (om niet te zeggen belachlijk!) wanneer men nog in het jaar 1828, met toestemming van den auteur-zelf, eene taal ziet herdrukt, die, in

Daar nu de Graven zich bij hunne onderzaten zochten bemind te maken, is het geen wonder, dat het volk zich nauw aansloot aan de Vorsten, die afweken van de heerschende gewoonten der kleinere leenmannen dezer dagen, om door geweld en onderdrukking hunne macht te handhaven en hun gebied uit te breiden; geen wonder, dat het bestuur van hen, die hunne onderzaten vrijheden en voorrechten gingen verschaffen, juist daardoor op hechten grondslag werd gevestigd. Dit was het geval in deze gewesten, die, uit zich-zelf bijna niets voortbrengende, door handel, visscherij, en nijverheid moesten bestaan.

En wat doen nu de Graven? Vaardigen zij bij bezegelden brief een staatsbesluit uit, waarbij alle eigenhoorigen plotseling vrij verklaard, en in hunne algemeen menschelijke rechten worden hersteld?... Laat ons, die er met zoo veel ophefs gewag van maken, dat wij van onzen tijd zijn! toch niet van de ouden eischen, dat zij boven hunnen tijd stonden. Dat »zijn tijd vooruit zijn," blijkt op den keper zoo dikwerf niets anders dan het gewone voorrecht van den koetsier, die ook altoos zijn Heer vooruit is — want hij zit op den bok. Dit maakte KAREL den Groote tot een zoo uitstekend Regent, dat hij midden in zijn tijd stond, er de behoeften van voor zijne volkeren overschouwde, en daarin zoo bij uitnemendheid voorzag, dat zelfs de ijzeren voet van het Noorden er niet alle bloesem van kon vertrappen, en er nog vrucht bij vrucht viel te oogsten in de toekomst die na hem kwam.

Ook de Graven, die van Holland en Vlaanderen in 't bijzonder, toonden hoezeer zij waren van hunnen tijd. Zij moedigen de nijverheid, de handelszucht, de arbeidzaamheid der landzaten op alle mogelijke wijzen aan; zij verschaffen hun alles wat op dat oogenblik tot ontwikkeling, bloei, en voordeel dier bronnen van alge-

---

1793 geschreven, van die dagen ten minste nog te begrijpen valt: »De dwingelanden van die eeuwen (versta: de Graven), hoe onbeschaafd en onkundig voor het overige, waren steeds loos genoeg, om te bevroeden, dat alle invloed (NB. !) des volks op de regeering hunne macht en inkomsten zoude kunnen verminderen, en weerden dit dierhalve uit al hun vermogen, nu eens openlijk, dan door geheime kunstenarijen." — Welk eene grove onkunde in een »wijsgeerig-historisch tafereel" van de staatkundige verlichting der Nederlanderen!"

meenen voorspoed kan dienen; zij trachten door heffing van tollen den koophandel van andere gewesten te belemmeren, om dien naar hun gebied te lokken; noem dat bekrompenheid — maar vergeet niet dat de jonge handel, door alle tijden en in alle wereld-oorden, steeds in het monopolie een steunenden staf voor zijn wankelenden voet zocht — en vond, ook al werpt hij hem later, wanneer hij op krachtige voeten staat, wijselijk van zich. Zij laten tevens toe dat de betaling der rijkstollen achterwege worde gelaten; noem dat misbruik van gezag — maar bedenk, dat eene ontheffing daarvan in dien toestand eene noodzakelijkheid was, al valt het middel om daartoe te komen af te keuren. Zij beschenken kerken, kloosters en geestelijken met landerijen, hoeven, wateren, visscherijen, en tollen; noem dat de vrucht van een zinnelijk geloof en vreesachtigen eerbied — maar herinner u dat christenkerken altoos de bidstoelen der christenvolkeren zijn geweest en zullen blijven, zoolang zij de aarde de voetbank van hunnen God zullen weten; dat, toen de vuist van den machtige naar de wereld den geringe neerstiet in het slijk, en hem wegslingerde tusschen het vee, het de geestelijke was die den verworpene de eene hand als broeder reikte, en hem met de andere naar den hemel wees; dat de kloosters toenmaals leer- en oefenscholen waren van landbouw en nijverheid, en de mijnen van kunst en wetenschap, waar, onder allerlei vreemdsoortige metalen, het goud toch niet verloren ging, en het zilver niet wegsmolt, maar bewerkt werd voor tijdgenoot en nakomelingschap, naar de mate van kracht en begaafdheid die er den arbeiders (en daaronder zoo menig onvermoeide!) geschonken was. — Zij geven voorrechten en vrijheden aan hunne eigenhoorigen; en wat dat beteekende, willen wij onderzoeken door een blik te gaan slaan op het stedewezen van dien tijd.

Reeds onder KAREL den Groote zijn vele steden uit de Koninklijke meierhoven ontstaan; ook in de Duitsche landen, die door de Merowingische Vorsten doorgaans verzuimd waren, verhieven zich Keizerlijke paleizen en de beginselen van steden. Het was meestal de gunstige ligging eener plaats, die tot eene samenvloeiing van menschen ten behoeve des ruilhandels aanleiding gaf. De oudste en belangrijkste steden zijn ontstaan aan een bevaarbaren stroom, ter spoediger en goedkooper verzending van waren; aan dat gedeelte van den oever, waar de gesteldheid des strooms den door- of over-

tocht, of het aanleggen eener brug, het geschiktst toeliet, of waar de plaats het gemakkelijkst punt van samenkomst bood voor bewoners van verschillende oorden; op eene plek die gelegenheid gaf tot krijgskundige versterking, of om zaken van waarde, voorwerpen van den handel, in veiligheid te kunnen opslaan. Dergelijke plaatsen werden natuurlijk ook gekozen tot Bisschops-zetels, of Koninklijke en Vorstelijke verblijven. Verder ook op zulke plaatsen, die op vaste tijden ter vereering van den een of anderen heilige druk werden bezocht, en waaronder er werden gevonden die reeds tijdens het heidendom in eenig godsdienstig opzicht merkwaardig waren; elders weder dáar, waar de nijverheid van onderzaten, die waren samengegroept rondom de wallen van het leenheerlijk kasteel, met de toenemende welvaart ook vermeerdering van woningen, en daardoor uitbreiding van plaatselijken omvang deed ontstaan. Eindelijk komen hier ook weder in aanmerking de kloosters, die door geschenken, erfmakingen, en eigen ontginningen welhaast tot bloei geraakten. En, zoo als ALKEMADE het waarlijk levendig schildert: »nademaal de kloosterlingen van dese rijke en aadelijke Stiften, zeer prachtig, kostelijk en weelderig leevende," (versta daaronder natuurlijk de geprofessijden, onmiddellijk aan het konvent verbonden!) »veel dienst van menschen, paarden, honden, valken en diergelijke ommeslag noodig hadden, en dat hiertoe veel dienaaren, knegten, maagden, jaagers, waageluyden, bouwluyden, en inzonderheid ook veele zoogenaamde conversen of leeken gebruikt wierden, welke alle sig, hoewel buyten, egter rondom het klooster ter needer sloegen en ter woonstede begaven, zoo heeft na verloop van tijd den aanwas van alle dese kloosterbedienden en het bijkoomen van andere zoo land- als neeringdoende luyden en ambagtsvolk, dese hunne saamenwoning omtrent het klooster hier de gedaante van een dorp, elders die van een stad gekreegen en behouden." Menige kloosterhofstede zelfs werd later uitgebreider samenwoning.

Ziedaar dan in 't algemeen den oorsprong der steden die hier te lande, in het tijdvak dat wij nu doorkruisen, worden gevonden: van Utrecht, het oude Germaansche veer, de fiere Romeinsche sterkte, de schoone Frankische Bisschopszetel aan den Rijn, de belangrijkste tol- en handelsstad der lage landen aan de zee; van de haven- en koopsteden Duurstede, Deventer, en Stavoren; van

de tol- en handelssteden Thiel, Muiden, en vervolgens Dordtrecht; van Nijmegen, waar KAREL zich een paleis deed bouwen, en ook zijne nakomelingen zich dikwijls onthielden; van Leiden met zijn burgt, en Alkmaar met zijn ouden tempel; van het weldra zoo bloeiende Egmond en Rijnsburg; en van vele anderen, wier lange opsomming eene te dorre lijst zou vormen, maar waarvan het wel merkwaardig en belangrijk is om ze op de kaart samen te zien, ten einde zich een helder denkbeeld te kunnen vormen van de rijke bevolking der Nederlanden, reeds weder in de tiende en elfde eeuw, nadat de verwoestende adem van het noorden er nog zoo kort te voren als een doodende stormwind over heen was gegaan.

Nu vorme men zich slechts geen te groote voorstelling van de inrichting en het voorkomen dier plaatsen, en verbinde er geen denkbeeld van stad aan, volgens onzen tijd, anders dan in eene vereeniging van woonsteden op eene bepaalde ruimte, onder éen bestuur, dat door hunne Heeren over hen is gesteld. Geregelde denkbeelden van vrijheid zijn er nog volstrekt niet ontwikkeld, al bestaat er verlangen naar, en burgerijen hebben er zich nog niet gevormd, al voegt reeds de natuurlijke zucht tot aaneensluiting handwerkers en neringdoenden van het zelfde vak bij elkander, en legt zoo den grondslag tot het ontstaan der gilden. Ook in volkrijkheid kunnen zij niet met onze steden van tegenwoordig worden vergeleken. Van Engeland weet men het, dat er nog ten tijde van Willem den Veroveraar de steden weinig meer waren dan dorpen; York, ofschoon het altoos de tweede, ten minste de derde stad in Engeland was, en de hoofdstad eener groote provincie, die nooit volkomen met het andere land werd vereenigd, bevatte toen slechts 1418 huisgezinnen.

Zie nu de bewoners. Dat gij zoo overal bij hen dat ongekamde, ruwe haar kort afgesneden vindt, geldt u reeds terstond tot bewijs van eigenhoorigheid en slavernij. Het is slechts grof doek of grove wol of wadmer waarvan gij hunne broeken vervaardigd ziet, die of op de enkels neêrhangen, of onder de knie zijn samengebonden. De ruw lederen schoenen uit éen stuk, van voren saamgeregen, zijn zeker een nog wel zoo bevallig schoeisel als de houten klompen, maar moeten met dezen de heerschappij over den

voet deelen: niet ieder is zoo ruim van leder voorzien, en het popelhout is gemakkelijker verkrijgbaar. Het grof linnen of wollen, ook wel ruw lederen wambuis sluit onder den touwen of riemen gordel met de broek samen, of is daarmede ook wel een; en het gansche gewaad, waarbij de soort van handwerk hier en daar nog een schootsvel doet voegen, getuigt van langdurig gebruik. Gij hebt ook de hoop reeds opgegeven, om uw verlangen naar zachtere en meer teedere vormen onder hen, door de ontmoeting van een vriendelijk vrouwengelaat, eene bevallige maagdengestalte, te zullen bevredigen: de vormlooze en donkerkleurige huif (de algemeene vrouwendracht) misgunt u het eerste, en de grove stof van den langen kolder en de sluike korte rok, die den blooten of slechts door klompen geschoeiden voet tot de kuit bedekt, verhoogen luttel het laatste.

Wel bespeurt ge hier en daar eenige meerdere zindelijkheid, minder bekrompenheid, en betere stof in het gewaad van deze vrouw, en van gindschen man, en gij gist dat het de eenigszins beter gegoede eigenhoorigen zijn; maar toch meer gevalt u het voorkomen van een enkele, dien ge hier en daar ontmoet, wiens kielvormige, tot de knieën reikende rok en nauwer sluitende hoozen (soms ook tot op de kuit met strompelingen of kousen bedekt), in netter gesneden lederen schoenen uitloopende, van laken vervaardigd zijn; en hetzij hun mantel, met over de schouders naar achter geworpen kap, dat gewaad al of niet ten deele bedekt — de min of meer bont gekozen kleuren hinderen u niet; en schoon ge geen eigenlijk bont, geen hermelijn (bij koude voeren en zoomen zij het gewaad slechts met otter-, konijnen-, of kattenvellen), bij hen bespeurt — er ligt toch een aangenaam waas van welvarendheid over hun geheel; en gij begrijpt terstond dat zij vrije mannen zijn, al verraadt de hoornen inktkoker, naast de tasch aan den gordel hangende, in plaats van een rijkbewerkte knijf of dolk, of de kerfstok in de hand, in plaatse van een fieren valk er op, dat zij slechts koopmanschap drijven, geene Edellieden zijn. Ook hunne vrouwen en dochters, met de huive van fijner linnen, of het los golvende, op het voorhoofd gescheiden haar, en het tot op de voeten neerplooiend gewaad, gewoonlijk met een ietwat korter daarover, en met of zonder versierden gordel om het midden, en

bij guur en koud weder mede met den mantel gedekt, verdrijven den al te ongunstigen indruk, dien ge aanvankelijk misschien te spoedig van de stedebewoners hebt opgevat.

Maar gij wilt hen nu zien te midden van hunne steden, waarmede zij een eigenaardig geheel vormen, zij met de hunnen, zoowel als wij met de onzen. Welnu, betreed dan zelf eene bewalde stad der tiende eeuw — gij zult er den toestand aldus het best leeren kennen.

Zoo als ge daar nu voor staat, aan den veiligheidshalven onbeplanten buitensingel, ontwaart ge wel hier en daar eene torenspits maar schaars een gevel, hoog genoeg om boven den aarden of houten wal, die de stad omringt, rond te zien, tenzij het misschien de logge muren zijn van het in Romeinsch-Teutonischen stijl opgehaald leenheerlijk slot, met zijn zware kanteelen en smalle lucht- en lichtgaten. Treed nu de houten brug over, en doe u de poort ontsluiten, of, bij gebrek daarvan, de hamei of slagboom openen — en gij zijt in de stad. Al aanstonds bespeurt ge dat die aaneenschakeling van erven met hunne woningen en betimmeringen, die afzonderlijk gelegen of naast elkander opgeslagen hutten, niet geheel ordeloos dooreen liggen; dat er toch doorloopende lijnen, slingeringen en bochten zijn, die u aan straten en stegen doen denken. D a a r is een tak van de groote heirbaan, met zijn diepe, breede sporen en van hoeven doorploegd middenpad, die niet mag worden bebouwd. Dwars daar door heen loopt de weg naar de mient of gemeenteweî, waarop ge ruim zooveel indrukken van schapenhoeven, als van die der runderen ontwaart. Een oude noodweg naar een vroegeren of nog bestaanden akker sluit zich daarbij aan. H i e r is het pad naar het veer gespaard, en g i n d s wijst nog eene slingerende kromming de richting eener voormalige kade of zomerdijk. — Ziedaar de straten.

Een tak der rivier, of eene murmelende beek, doorsnijdt dat alles, en de afgebroken verbinding wordt weêr door dikwerf nog leuninglooze houten bruggen, of smaller vlonders hersteld. — Dat zijn de grachten.

Weerszijds nu van deze grachten en straten valt u het meer breede dan hooge in de gedaante der houten huizen, met hunne spitse gevels en rieten daken in het oog, die gij hier en daar op

een vrij ruim erf vindt, met andere kleinere bijtimmeringen, wel met de mestput, naast, maar ook dikwerf een vriendelijken olmen- of esschen- of wilgenplok over zich; wel met wroetende varkens, maar toch ook van kraaiende en kakelende hoenders en snaterende eenden omlegerd, die met de in het zand kruipende of spelende, halfnaakte kinderen en eene enkele geit de plaats deelen — dat zijn de hoeven der vrijen of vrijgelaten landlieden (want de landbouw wordt nog zoowel binnen als buiten de steden uitgeoefend); de hoeven met minder voorraad van gedierte, en nader aan het water, zijn meestal de woningen van den koopman. Zij, die over een minder ruimen omtrek hebben te beschikken, zijn mindere eigenhoorigen en geringen; en die lage hutten dichter op de rij naast elkander, zijn de luttel gemaks biedende kotten der armsten en slaven. Een enkel steenen huis, of ten minste van steenen grondslag, wijst u waar 's Graven Baliuw, zijn Schout, of eenig ander hoofdambtenaar woont. Wilt ge weten waar de bodem der plaats het hoogst is, zoek dan de Kerk, die ge, dikwerf reeds van steen, maar nog menigvuldig ook van hout zult aantreffen, al is het ook dat zij, of ten minste de toren, in plaats van een strooien dak, een blikken of reeds een leien draagt. Spaar u evenwel de moeite om naar eene herberg te vragen: dergelijke inrichtingen kent men nog niet. Wanneer ge er de nacht moet overbrengen, dient ge u te vervoegen bij een standgenoot: zoo ge koopman zijt, bij den koopman, handwerksman bij den handwerker, Edelman bij den Edele, geestelijke bij den geestelijke. Ook behoeft ge niet naar een windmolen rond te zien, het graan wordt nog met groot bezwaar in handmolens gemalen, die, gemeenlijk door een enkel persoon voor eene familie behandeld, slechts 12 mud in het jaar levert.

En nu eenige levendigheid van snappende, wasschende, en spinnende vrouwen; eenig geschrei of gekibbel van kinderen; eenig geblaf van magere honden; eenig rumoer van den voor zijn huis arbeidenden smid of anderen handwerksman; eenig gepiep of geknars van eene voorbij wiegelende kar, wier voerman eenige schreeuwende varkens, die hem den weg versperren, uiteen jaagt, eenig geroep van den koopman of marskramer, die zijn kleinhandel reeds met kleine en groote bedriegerijen voordeeliger zoekt te maken;

eenige luidruchtige varensgezellen, die aan den oever of om den lindeboom gelegerd, hun bier drinken, vrij als ze thans zijn van laden of lossen; eenig gesleep, gesjouw, gedraaf van vrije of onvrije kooplieden, eenige beweging van doortrekkende of rusthoudende vreemdelingen; de ernstige gestalte van een monnik of geestelijke, voor wien men met eerbied — de in kleurige zijde of fluweel gedoste Edelman, met zijne volgers of lijfknapen, voor wien men met vreeze plaats maakt. — Zie daar de schets eener bezochte en welvarende stad uit de tiende eeuw voltooid.

Het voorbeeld van Keizer HENDRIK den Vogelaar, die van 919 tot 936 regeerde, is zeker op verstandige regenten van zijn tijd niet zonder invloed gebleven. Nadat hij den overmoedigen Adel voor de macht der Keizerlijke majesteit had doen bukken, legde hij zich toe op de verbetering der maatschappelijke instellingen, en trachtte den vooruitgang der beschaving, en de verzachting van zeden te bevorderen door alle middelen die hem ter dienste stonden. Hij wende het volk aan tucht en wet, omwalde bestaande steden en vlekken, en legde nieuwen aan, waarmede hij, tevens zorgende voor de vermeerdering van het getal der inwoners en hunner voorrechten, een krachtdadig middel in het aanzijn riep om eene betere orde van zaken tot stand te brengen en te kunnen handhaven. Hij moedigde nijverheid en landbouw, die weder tot op een lagen trap van ontwikkeling waren vervallen, aan, zoodat deze beide takken van volksbestaan onder zijne regeering, met goeden uitslag werden beoefend, en vergat geenszins om ook de belangen van den handel te behartigen. Door de vrijdommen en voorrechten die hij aan de arbeidende standen schonk, kan hij worden beschouwd als de grondvester van den middelstand, die eenmaal den gezegendsten invloed moest uitoefenen op den toestand van geheel Europa.

In Italië daarentegen maakten de steden, door den handel rijk en fier geworden, zich-zelf vrij, zoodat OTTO FRISINGENSIS in den tijd van FREDERIK BARBAROSSA zelfs schrijven kon: »De steden zijn zoo naijverig op hare vrijheid, en geven zich zooveel moeite om zich der eigendunkelijke macht te onttrekken, dat zij geen ander gezag als wettig willen erkennen, dan dat harer eigene magistraten; zoodat geheel Italië thans vervuld is met vrije steden, ieder

van welke haren Bisschop heeft gedwongen om binnen den omtrek der stedelijke wallen woonplaats te kiezen. Nauwelijks wordt er een Edelman gevonden die, hoeveel machts hij ook bezit, niet aan het bestuur of de wetten van deze of gene stad onderworpen is." Op eene andere plaats zegt de zelfde schrijver, dat de Marquis van MONT-FERRAT de eenige Baron in gansch Italië is, die zich geenen wetten van eenige stad onderworpen heeft, maar zijne onafhankelijkheid heeft weten te handhaven.

Dit voorbeeld der Italianen werkte reeds vroeg op de Vlamingen, die met hen in handelsverkeer stonden, en waar een aantal dorpen en kleine steden in nijverheid, in wel geringen maar toch levendigen handel, eene toenemende welvaart genoten. »Aan Vlaanderen," zegt CONSCIENCE, met niet alleen vergeeflijken, maar zelfs rechtmatigen volkstrots: »behoort de glorie, van den eersten steen der burgerlijke vrijheid in het westelijk Europa te hebben gelegd; aan Vlaanderen, geboortegrond der nijverheid, de eer van zich te hebben vrijgemaakt door den volks-arbeid!" — Den vrijen en neringdoenden burgers, al langzaam meer gegoed, al langzaam meer ontwikkeld, en tot gilden vereenigd en saamgesloten, al langzaam meerder machtig, werd het duidelijk dat de gemeente eenig recht van spreken had in het plaatselijk bestuur, en dat de steden niet behoefden te worden geregeerd door Edelen, die er de behoeften niet behoorlijk van kenden. Daar waren zelfs slaven en lijfeigenen die persoonlijke vrijheid verlangden, en zich even moedig, en van hunne menschenwaarde bewust, nevens de vrijen plaatsten, als dezen dat naast de Edelen hadden gedaan. Alom in Vlaanderen en in verschillende graafschappen ontwaakte en woelde de zelfde geest, minder of meer luid; maar dat werd nu door de wereldlijke Heeren niet alleen, maar ook zelfs door de Geestelijken (met uitzondering misschien van den uitmuntenden Bisschop NOTKER van Luik) voor oproer en schending van natuurlijke rechten en wetten aangezien, en zoo mogelijk gesmoord en gedempt, of gekluisterd. Maar dit gelukte te Brugge niet. De Bruggenaren, niet verweelderigd door hunnen handel, als die van Stavoren en Thiel, maar krachtig door hunne rijkdommen ontwikkeld, gingen met opgeheven hoofde en stouten voet nog eene schrede verder, en kwamen tot bedreiging — en ziet, het gevolg was dat de

gilden werkelijk eenig aandeel in het stadsbestuur bekwamen, de gemeente eenigermate gevierd en ontzien werd," en ten minste voor een gedeelte haren wensch verkreeg.

Dat geschiedde in het jaar 1000; dat bange tijdstip, waarop onkunde en bijgeloof samenspanden om den menschelijken geest te doen sidderen voor de gevreesde ure van den met zekerheid op het einde van dat jaar geprofeteerden oordeelsdag, en waarin de vreeze bij voorraad dat goede werkte, dat de Heeren menschelijker voor hunne onderzaten werden, en velen van dezen zelfs de vrijheid schonken.

Maar die dag zal komen, het bange uur zal voorbij gaan, en een nieuwe dag zal aanlichten. En als het dan gebleken zal zijn dat men zich valschelijk heeft beangstigd, en alles weer op den ouden voet voortgaat en tiert en ontwikkelt — hoe lang zal het dan nog moeten duren eer eindelijk de nieuwe dag der vrijheid voor het arme volk opgaat!

Maar laat ik niet zeggen op den ouden voet. De maatschappelijke verhoudingen waren van dien aard geworden, dat zij onmooglijk konden blijven bestaan gelijk zij waren. De woelingen der ontevredene en morrende gedachten werden uitgesproken woorden en daden in het leven, en de macht, waartegen zij zich verhieven, worstelde in 't geheim en in 't openbaar om te blijven wat zij was — en toch gevoelde zij dat ze het niet blijven kon zóo als hij het was. Maar hoe dan?... En dáar was geen voldoend andwoord op. En vanhier nu de golvende onrust van den geest des tijds. Hij klepperde zijne wieken tot eene vlucht.... maar waarheen? Het hart van geheel het westelijk Europa trilde in die beweging — toch bleef het andwoord achter op de angstig en eindeloos herhaalde vraag: »Wachter! wat is er van de nacht?...."

En wat was er van?

Ik heb u straks gewezen op het aanbreken van den dageraad — laat ik u thans wijzen op het morgenrood. Ja — het duurde lang — maar het verschijnt toch. Vijf en negentig jaren daarna, en wij tellen het jaar der wereld 1095.

Het is de 19de November, en de zon rijst op boven de vlakten van Auvergne, en doet de torenspitsen van het oude Clermont schitteren in den gloed harer gulden stralen.

Dat daar thans de dageraad eener nieuwe ontwikkeling voor Europa, voor de wereld is opgegaan, gist zeker niet een dier duizenden, nu in de schaduwe van Clermonts muren gelegerd; gist zeker niet een dier beraden mannen, die dien grooten dag hebben voorbereid. En toch is het zoo. Paus URBANUS de Tweede heeft nogmaals een concilie in het belang der door PETER den Heremiet gepredikte kruistochten beroepen, en dat wordt dezen dag geopend. En toen de tiende zitting dáar was, toen de kluizenaar in zijn grof en ongesierd gewaad was opgestaan, en aller zielen had geboeid aan zijne lippen, die met zoo levendige kleuren de ellende der Christenen in het land van hunnen Heer schilderden — toen stond de Paus op van zijn hoogen troon, door al den luister zijner Opperbisschoppelijke waardigheid omringd, strekte de hand uit over de hoofden der menigte, en bekrachtigde nog eenmaal het tafereel van den nood, dat zoo even voor hunne oogen was opgehangen. Maar daarna ook verhief hij zijne stem, en riep wrake over dusdanigen hoon, aan de Christenheid, aan de heilige stad, aan den Hemel gepleegd; riep te wapen tegen de barbaarsche horden der Saracenen, wier goddeloosheid den gewijden bodem van Palestina ontheiligd had. Weeklagend was hij aangevangen, begeesterend en ontvlammend eindigde hij.

»Krijgshelden die mij spreken hoort!" riep hij in vuur: »Gij »die onvermoeid ijdele voorwendselen tot strijd en vete zoekt, ver»heugt u thans: hier is een wettige strijd! Het uur is aange»broken waarop gij toonen kunt welke de moed is die u bezielt; »het tijdstip is dáar om eene edele boete te doen voor zoo vele »daden van geweld, die gij te midden des vredes hebt gepleegd, voor zoo »vele onrechtvaardigheden, waarmede gij uwe schoone overwinningen »bezoedeld hebt. Gij, die zoo dikwerf de schrik uwer eigene landgeno»ten, uwer medechristenen waart — wapent u thans met het zwaard »der Maccabeën, en trekt heen, om den wijngaard des Heeren der »heirscharen te verdedigen! Het geldt thans niet om beleedigin»gen van menschen te wreken — het is de wraak van een gru»wel, aan God-zelf gepleegd! Er is thans geen sprake om een »kasteel, om eene stad te veroveren – het geldt de overwinning »van plaatsen, door den Heilige Gods gewijd! Wanneer gij zege»praalt, zullen de zegeningen van den Hemel uw deel zijn; wan-

»neer gij valt, zal het uw glorie wezen te rusten in de zelfde »aarde, waarop uw Heiland den dood heeft geleden, en God zal »hem niet vergeten, dien Hij in de rijen zijner heilige heirmacht »heeft aanschouwd. Geene weekhartige gehechtheid, geene aard»sche banden, geene wereldlijke gezindheden moeten u aan uwe »wanden gekluisterd houden! Krijgslieden des levenden Gods! »leent allen het oor aan de verzuchtingen van het lijdende Sion, »en gedenkt wat de Heer gezegd heeft: »Wie vader of moeder »méer bemint dan Mij, is Mijns niet waardig; wie zijn huis, of »zijn vader, of zijne moeder, of zijne vrouw, of zijne kinderen, »of zijne goederen zal verlaten om Mijnen naam — het zal »hem honderdvoudig worden beloond, en het eeuwige leven zal zijne »erfenis zijn!"

Nog nooit heeft eenige aanspraak ter wereld zulk eene uitwerking te weeg gebracht. »Dieu le volt! Dieu le volt!" klonk het uit den mond van duizenden; en duizenden stroomen van nu voortaan gedurende twee eeuwen naar het Oosten, en het Westen gelijkt eene verbolgene zee, die, ook dan wanneer de stormen haar niet beroeren, nooit geheel kalm is; en er zullen toestanden in het leven worden geroepen zoo als geen sterveling ze zich tot hiertoe nog heeft gedacht.

Ja — God wilde het — maar niet dat kleine dat de menschen wilden, al was het voor hun oog en in het warme gevoel huns harten groot. Wat Hij wilde, verstonden zij niet; maar zij spoedden zich heen om hunne taak te volbrengen; en wij, die van het standpunt der voortgerolde eeuwen overzien waaraan zij hebben gearbeid — wij zeggen: »Ja waarlijk! met de zon die den 19den November »1095 boven de vlakten van Auvergne oprees, was het morgenrood »der herleving van Europa, ook van Nederland, doorgebroken."

VI.

DE KRUISTOCHTEN.

Twee groote, lijnrecht tegenover elkander staande, en in gedurigen onderlingen strijd zijnde krachten heerschen door de gansche grenzenlooze schepping — dus leerde de wetenschap in eene thans verouderde stelling, en noemde ze middelpunt-trekkende en middelpunt-schuwende krachten. Zij zijn de orde niet, maar uit haar ontwikkelt zich de orde: zij vormen de twee uitersten van het groote evenwicht, dat als eene middellijn tusschen beiden voortloopt, en den millioenen hemelbollen ieder zijn juisten weg aanwijst, waarlangs zij zich rustig bewegen door de oneindige ruimte.

Ik zou dat het beeld der waarheid willen noemen, het juiste en rustige midden houdende tusschen de uitersten van twee elkander met hevigheid bestrijdende meeningen; maar dan kan ik ook niet nalaten daarbij de klachte uit te spreken: dat het vinden van dien weg moeielijker valt aan onzen zelfstandigen geest, dan aan de boven ons bewusteloos voortwentelende sterren het vinden van den hare.

Mocht iemand bezwaar maken tegen deze klachte — ik zal hem de oordeelvellingen openslaan die er wijd en zijd, en op verschillende tijden, zijn gedacht en geschreven over den invloed der kruistochten — en hij zal mij moeten toegeven, dat de weg der waarheid hier zeker niet dan na langdurig, onbevangen, en onvermoeid zelf-onderzoek kan worden gevonden. En wanneer ge dan u daaraan toewijdt, en eindelijk tot eene persoonlijk-volkomen overtuiging zijt geraakt, dan zult ge nog niet eens de genoegdoening mogen smaken dat ge tot een nieuwen uitslag zijt gekomen; want

daar is geene meening die er niet reeds over opgeworpen, geene stelling die er niet reeds over uitgesproken, geen oordeel dat er niet over gevonnisd is. Gij kunt slechts eindigen met u aan te sluiten bij ROBBERTSON of bij HALLENBERG, bij REGENBOGEN of bij MAIER, bij HEEREN of bij WAKKER VAN ZON, bij CHOISEUL-DAILLECOURT of bij WILKEN, bij DELACROIX of bij SPORSCHIL of nog bij zoo menigen andere, want de naam van hun getal is legio.

Ik wil slechts de uitersten aanvoeren.

»Verderfelijke geest dier onzalige tijden! een geest, die zoo vele tooneelen van schandelijke wanorde en alles bedervende verwarring aanvoerde; 's lands welvaart ondermijnde; zedeloosheid verstond, aanmoedigde of openlijk predikte; broedermoord en gruwelen, het menschdom tot dus verre bijna onbekend, ongestraft plegen deed; van dit alles nog het ergste — daar het de langdurigheid van ellende voorspelde — die de domheid voor jaren, voor eeuwen in ons land op den troon hielp, en de mogelijkheid van verbetering voor zoovele andere eeuwen terug schoof. Rede! Deugd en Godsdienst! wij leggen op uw heilig altaar de plechtige en onherroepelijke bekentenis af: — dat de Kruisvaarten ons vaderland tot eene bron van onuitrekenbare ellende verstrekt hebben!.... Dat, haar ten gevolge, de beschaving bij ons langen tijd gestremd is geworden en achteruit gezet; dat de welvaart dezer landen door haar is tegen gehouden, en de middelen, die tot verbetering konden dienen, verlamd en onbruikbaar zijn geworden; dat door haar bestaan en gevolg onze regeering een onuitlegbaar gewrocht van domheid en overheersching geworden, der vorsten rechten onbepaald, en die der volkeren miskend en verloren geraakt zijn; en dat onze voorouderen van dien tijd tot den laagsten trap van staatkundig bestaan neergedaald, de verachtelijke voetwisch van souvereinen en volkeren geworden zijn, wier aanleg, wier innerlijke deugd, en de zelfstandigheid van wier gevoelen, van hun eerste grondbeginsel af en vervolgens, niet tegen de onzen waren opgewassen;

Dat wij, zonder de kruisvaarten, of zonder ons deelnemen daaraan, waarschijnlijk een geheel ander volk zouden geworden zijn, dan onze voorouders daardoor werden."

Zoo lastert de onwetende bekrompenheid van haar in nevel hangend standpunt eener genoeglijke zelfbehaging, en bewasemt met haar kouden adem alle licht, ook zelfs op het gloeiendst tafereel.

»Het was der vorige bedorvene eeuw waardig, het edele en grootmoedige der gedachte die tot de Kruistochten besloot, in twijfel te trekken en de onmetelijke gevolgen te betwisten, die het Christendom door die groote gebeurtenis der middeleeuwen ten deele werden. Doch de lage nijd is het eigenaardig kenmerk van den geest der dwaling; de glorie, die hij zich-zelf niet op eene behendige wijze weet te verwerven, vervalscht hij, en die van anderen tracht hij te schenden.... Maar de glorie is eene dochter des hemels. Alleen door groote opofferingen wordt zij verkregen. Het is niet alleen de wereld die haar uitdeelt, want de aardsche glorie is maar van zeer korten duur; God-zelf moet haar het zegel zijner eeuwigheid hebben ingedrukt. Het Christendom heeft de glorie gewijd en vergroot. Bij de ontwikkeling van de geschiedenis der kruistochten zal men ontwaren, dat de kruisvaarders alleen door de opwekking dier Christelijke godsdienst de wapenen hebben opgevat, en dat de menschelijke inzichten bij hun edel voornemen in geen de minste aanraking kwamen.”

Zoo spreekt de gemoedelijke vroomheid in de eenzijdigheid harer opwinding, en, zich blind starende op den glans eeniger schitterende voorbeelden, heeft zij geen oog meer voor andere roerselen en beweegredenen van stoffelijker aard, of zij verdiept zich zoozeer in de feiten van het Oosten, dat de toestanden van het Westen daarbij slechts onvolkomen worden waargenomen.

Dat ik beide deze opvattingen verwerp, blijkt reeds uit de wijze waarop ik ze tegenover elkander stel: ik heb ze de uitersten genoemd. En waar ligt nu hier de middelweg, de lijn der waarheid? Zij wordt naar mijne overtuiging geformuleerd in de woorden van den grooten HEEREN.

»De kruistochten waren de vrucht van den ontwaakten heldengeest en het godsdienstig gevoel der Frankisch-Germaansche volkeren, het heldentijdperk des Christendoms. Uit dit oogpunt — het ware hunner eeuw — beschouwd, vervalt van zelf het hun zoo dikwerf voorgeworpen verwijt van zinnelooze ondernemingen, die de gevolgen waren van bijgeloof en dweepzucht. Het valt onzer

koele rede thans gemakkelijk te betoogen, dat een klein land slechts een klein land is, en dat de verovering daarvan oneindig meer kosten moet, dan het immer in staat kan zijn op te leveren — maar die eeuw rekende gansch anders, en moest ook gansch anders rekenen. De bodem waarin de kiem hunner godsdienst het eerst gelegd werd en ontwikkelde: waar de Stichter dier godsdienst leefde en leerde; de bodem waaraan zich zoo vele en zoo groote herinneringen paarden, was steeds heilig aan de volkeren, zoo lang de godsdienst zelf hare heiligheid in hunne oogen nog niet verloren had. Met een innig verlangen ziet de Jood nog heden naar het land zijner vaderen uit; bij elk gebed keert de Mohammedaan zijne blikken naar de gewijde oorden, en rekent de bescherming er van een hoofdplicht van den beschermer zijns geloofs. Kon dit bij de Christenen eertijds anders zijn? Konden de gewijde plaatsen, die zij sinds zoo vele eeuwen gewoon waren in bedevaart te bezoeken, en waarheen men hun den toegang wilde beletten, in hunne oogen zonder waarde, de weg daartoe ongestraft gesloten blijven? — Uit dit oogpunt beschouwd, verkrijgen de kruistochten ongetwijfeld dat eerbiedwekkend karakter, dat met hunnen omvang en hunne grootte volkomen in evenredigheid staat; doch het hooge historische belang, dat hunne geschiedenis voor elke eeuw zoo gewichtig maakt, erlangen zij minder door zich-zelf, dan door hunne gevolgen." —

Zoo ergens — dan is het nu hier dat ik mij beklaag over de noodzakelijkheid om spaarzaam in zijblikken te moeten zijn. Zoo ergens, dan is het hier, waar rijkdom aan de zeldzaamste stoffe, poëzy en geschiedenis, kunst en wetenschap, mensch- en zielkunde tot eene uitvoerige beschouwing dringend uitlokken. — Die felle worsteling tusschen de belijders van twee godsdiensten op éene kleine plek gronds, waarvan zij elkander uit godsdienst-ijver met hartstocht en woede het bezit betwisten: die feiten van de edelste dapperheid, zooals alleen de begeestering des geloofs kan ingeven — toch weer ontmergd door de kleingeestige ijverzucht, het grofste zelfbelang, de laagste afgunst. Nu eens de godsdienst opgeheven als de gewijde hemelfakkel, die voorlicht op het pad der overwinning, en den vurigsten en heiligsten heldengloed in de boezems doet opvlammen — dan weder haar godtergend vernederd tot

een onteerd schild, waarachter schandelijke eerloosheid en laaghartige trouwbreuk zich zoo diep weg schuilen, dat zij niet eens zien hoe het bleeke licht der halve maan hun eigen verduisterden glans overstraalt. Hier de christen in zijn hoogsten adel, den stoffelijken mensch in zich vernietigende, en zich vertoonende als ėėn edele genius, blinkende in het licht dat afstraalt van het kruis — en daar de mensch, den christen in zich doodende, en nu uitspattende in al die woeste driften die hij met het roofdier gemeen heeft. En dat alles op den bodem van Palestina: in de vlakten en op de bergen, die den Gezondene Gods bij zijne omwandelingen hebben aanschouwd, de stem zijner prediking hebben gehoord, van zijn lijden en zijne verheerlijking getuigen zijn geweest; binnen muren waar zijn oog over heeft geweend, of waar zijn vermoeid lichaam heeft gerust; op wegen, eenmaal door zijne voeten gedrukt: aan stroomen, wier wateren zijne lendenen hebben omspoeld, en wier golven de echo nog herhalen van het woord uit den hoogen, eenmaal met sidderenden eerbied door hen weerkaatst: »Deze is mijn geliefde Zoon — hoort hem!"

O — gij gevoelt reeds hoeveel zelfbeheersching er noodig zij, om hier niet aan dat zoo eenig reusachtig drama met ingehouden adem te blijven hangen — maar zich bedaard af te keeren naar de gevolgen die het voor Nederland heeft voortgebracht, en zich daarheen te wenden met kalmte en bedaardheid, opdat niet de partijdige glans der ingenomenheid, uit het harte des beschouwerszelf stralende, hen verlichte met valschen gloed, hen male met kleuren die nooit hebben bestaan.

Gij begeert er echter iets meer van dan eene beredeneerde opsomming: gij wilt ze waarnemen in het leven?... Welnu, wij hebben den maatschappelijken toestand vóor de kruistochten ten minste in omtrekken leeren kennen; wij hebben dus slechts op te merken hoe hij zich onmiddellijk daarna voordoet; en de oorzaak dier verandering naspeurende, zal het vanzelf blijken wat hij aan de groote beweging des tijds, de kruistochten, verschuldigd is.

Begeef u alzoo op weg, aangevuurd door die heimelijke zucht naar weten, die (op haren laagsten trap) de arme ouden in het diakoniehuis hijgen doet van begeerte naar het dagelijksch nieuws hunner stad, en te gelijk (in hare hoogere volkomenheid) den beschaafde

doet woekeren met zijne vrije uren, om de gangen der wetenschap tot in hunne verborgenste schuilhoeken na te speuren en te doorploegen.

Richt uwe schreden waarheen gij wilt: liefst naar eene plaats die gij reeds vroeger hebt bezocht. Al aanstonds valt u eene verandering in het oog, die u doet verbazen. — Wie heeft *dezen* lagen slaaf, *gindschen* eigenhoorigen dorper (gij herkent ze van vroeger) zoo stout gemaakt, dat zij hunne ruige haarlokken laten wassen als vrije mannen? Vanwaar die fierheid op hun gebruind gelaat, die onbevangenheid in hunne houding? — Dat komt omdat zij vrije mannen zijn geworden, sinds zij het kruis hechtten aan hunnen schouder, en heentogen naar Palestina, met honderden anderen van huns gelijken; dat zij veel hebben gezien op hunne reizen en krijgstochten, en »elkander hebben ontbolsterd, zoo als krijgslieden en varensgezellen dat doen;" zij hebben over veel dingen nagedacht en gesproken, en zij hebben begrip gekregen van zaken en toestanden waarover zij vroeger nauwlijks hadden nagedacht. En, gelukkiger dan honderden, dan duizenden hunner standen lotgenoten, wier beenderen in de vlakten en op de bergen van het Oosten liggen te bleeken in den heeten zonneschijn, zijn zij behouden terug gekeerd, en vonden, bij het bestaand gebrek aan bevolking, spoedig genoeg een landheer of een klooster-abt, die hun tegen eene jaarlijksche opbrengst eenige akkers in bouw gaf. Vrije mannen zijn zij geworden, en geacht ook: zij hebben Palestina en de wereld gezien; en als zij jaarlijks op den pachtdag met zoo menig anderen pachter de poort van het klooster binnen gaan, om den cijns af te doen in penningen, of vruchten, of honig, of vee (een schoonen voorraad die aldus wordt opgestapeld, en waarover de broeder-procurator een vrolijk oog laat gaan!), dan bevreemdt het niemand dat zelfs de prior of de gardiaan zich zoo gemeenzaam met hen onderhouden, of de broederkellenaar hen zelfs een uurtjen meêtroont naar zijne bottelrije; zij hebben immers gedronken uit de waterput bij Sichem en uit de fontein van Jeremia in de groene vallei, en gerust in de wonder-wildernisse van Carmel; zij zijn door Nazareth getrokken, en hebben verder Jeruzalem helpen veroveren, en zij hebben hunne offers gebracht aan het graf des Heeren: de kloosterbroeders kennen de historiën

van het Oude en het Nieuwe verbond, maar zij hebben de plaatsen met hunne oogen aanschouwd, en kunnen er de wonderen allen van verhalen.

Maar dan nu de man die daar juist een moederschaap met het lam ter poorte indrijft, de waarde van de 8 schellingen jaarlijksche huur die hij aan het klooster heeft te voldoen, wegens het land dat hij er van in leen houdt, nog boven dat, hetgeen hij, eveneens tegen opbrengst, van zijn voormaligen Lijfheer in leen houdt — hij heeft nog niet eens op de velden van Konstantinopel met de Provençalen het lustig lied des Graven van Poitiers meêgezongen:

Sinds alles weer zoo groen daar staat,
't Frisch golfjen op den oever slaat,
En 't lentekoeltjen suizend gaat
Door eik en pijn —
Moet ook de mensch, met blij gelaat,
Recht vrolijk zijn!

Veel minder heeft hij ooit de kust van het Heilige Land aanschouwd, en is op zijn best om een nieuwen juk-os een uur verder dan de naaste marktplaats van zijne woning gereisd — zijne woning, die op zijne leenhoeve staat, door hem, vrijen bouwman, van zijn Heer bezeten. En toch hij was voor weinige jaren ook nog eigenhoorige!... Zoo is het. Maar toen hij zoo velen rondom zich in beweging zag, en deze hem een groet, die een afscheid, gene een heilwensch kwam brengen; toen hij ze zoo vrolijk en welgemoed, bijna zoo dartel in hun tred zonder kluister, zag heensnellen naar den lande van Over-zee, om er de wapenen te voeren onder het kruis — toen leefde ook bij hem de vrijheidszucht als uit den dood weder op, en voelde hij dat hij gebonden ging. En ook hij wilde heen; en deze wil van den eigene was eene wet waarvoor de Heer bukken moest: de Kerk sprak haren banvloek uit over het hoofd van wie zich verzetten dorst. Maar nog tijdig bespeurde het zijn Heer, die den wakkeren werkman niet wenschte te verliezen, en hem tot zich riep en hem aanbood te zullen geven den vrijheidsbrief voor hem en de zijnen, met eene ruime hoeve daarbij in leen. En daarop kuste hij zijns Heeren hand, en aanvaardde het voorstel met dankbaarheid. Dubbel heeft hij sinds met de zijnen gearbeid, en het is hem wel gegaan, en hij heeft

zijne pachtgronden ook bij anderen genomen, en is nu hier op den termijndag, om zijn moederschaap en heur ooi te voldoen, dat hij aan het klooster verschuldigd is, en waartoe hij zich verplichtte, toen hij er den beker wijns dronk die de pacht bezegelde. Zoo ge straks met hem terug keert, en hem volgt naar zijn gezin, zoo zult ge weder meenen een lijfeigene te herkennen in IRMENGAARD, die krachtige jonge vrouw, de echtgenote zijns zoons. Maar geef haar dat openhartig te kennen, en gij zult haar fier zien heentreden naar den trog, waarin ze bij haar dierste kleederen, haar trouwgewaad (waarvan zij nog hoopt te beleven dat het eenmaal haar dochter op den huwlijksdag tooien zal!) ook een gezegeld perkament bewaart, welks inhoud zij wel niet kan lezen, maar toch bijna letterlijk uit het hoofd kent. Dat inziende, keurig en vast geschreven als het is met zijne gothische letteren, verneemt ge: dat Heer BERWOLD ook de kruisgelofte had afgelegd, maar, hangende aan zijne gemalinne WENA en zijn schoon erfgoed, zijn vertrek uitstelde bij den dag, totdat hem eindelijk eene krankheid overviel die hem doodelijk werd. Toen vreesde hij zijn naderend einde, en hij zocht door een werk van barmhartigheid zijne geloftebreuk weder goed te maken: hij schonk zijnen eigenhoorigen de volle vrijheid, en droeg zijner getrouwe gade de uitvoering daarvan op. Toen stierf hij gerust. Lees nauwkeurig verder, want gij zult er ook de wijze van vrijmaking uit verstaan: »En dienvolgens wij, Vrouwe WENA, de doorluchtige Vrouwe, bevrijden en ontslaan u, IRMENGAARD, dochter van WOLLEBRAND den Roode, ter eere van den almachtigen God, en ter verlossing van de gelukzalige ziele des bovengenoemden Heeren BERWOLD, verheerlijkter gedachtenisse, opdat, toen hem de Heer gebood dit leven te verlaten, het ongerechte deel niet de overhand hebbe behouden, maar de Engel onzes Heeren Jezus Christus hem waardig gekeurd om geplaatst te worden onder Zijne heilige uitverkorenen, en de heilige PETRUS, Prins der Apostelen, die de macht bezit over alle zielen om te binden en te ontbinden, zijner ziele de zonden vergeve en de deur van het paradijs opene. Daarom lever ik u in handen van den Priester GODSCHALK, opdat hij zich met u ter kerke van den heiligen BARTHOLOMEUS Apostel begeve, en u driewerf voere rondom het altaar, met eene waskaars in uwe beide handen, waarna

gij zult uitgaan en wandelen naar een kruisweg, waar vier wegen elkander kruisen. En terstond, ter verzoening der zalige ziele van bovengemelden Heere BERWOLD, goeder gedachtenisse, heeft de Priester GODSCHALK dit alles volbracht, en gezegd: »Zie hier vier »wegen; ga en wandel werwaart het u zal gelusten." Dies zij de bovengemelde IRMENGAARD vrij als wij, gij en uwe erfgenamen, die, van deze ure af, uit u mogen worden geboren, van wat kunne zij ook zullen zijn."

Ziedaar eenige voorbeelden, die gij met talloozen van den zelfden aard en door het geheele land vermeerderen kunt.

Op eene andere plaats vindt gij een gehucht, of zelfs een gansch dorp vrij; en zie hier wat daarvan de oorzaak kan zijn geweest. De adelijke eigenaar, toen hij ter kruisvaart trok, stelde zijne bezitting onder beheer en beschutting van deze kerk, of van dat klooster, en vertrok, en zijne gemalin en hun naar wapenroem dorstende zoon trokken met hem. Jaren zijn er omgegaan, en zij keerden niet. Toen kwam er eenmaal een oude bedelende pelgrim, die weleer op den treurigen Maandag in Augustus 1101 in de Kapadocische vlakte streed, en er den Vrijheer met zijn zoon, strijdende onder den Duitschen Maarschalk KOENRAAD, voor het Saraceensche kromzwaard zag bezwijken. Vluchteling, gekwetst en bloedende naar de legerplaats geweken, lag de krijgsknecht als een stervende onder de gewonden, op dien nog treuriger Dinsdag, toen de Saracenen in het onverdedigde kamp stormden, en hij had de hoofden der vrouwen zien vallen, die niet jeugdig, niet schoon genoeg waren voor den harem, dien gruwelijksten smaad voor eene christenvrouw. – Dus was het verhaal van den pelgersman. De geestelijken bleven in het bezit der goederen, en zij gaven den eigenhoorigen de vrijheid.

Ik mag mij thans niet ophouden bij de tegenstelling; maar ik kan toch niet nalaten hierbij op te merken: Wanneer wij de geschiedenis der oppermachtige Heeren en der gebogen onderzaten van die dagen in al hunne kleine en groote handelingen konden weten, zooals wij ze thans soms slechts gissen — wie zal zeggen hoe dikwerf wij, ons afwendende van eene plek in het Westen, met ontroering den blik zouden hechten op eene plek in het Oosten, en huiverende erkennen: »Ja waarlijk, de wereldgeschiedenis

getuigt van eene onnaspeurlijke rechtvaardigheid, en hier schreef Gods vinger het woord: Vergelding!

Op eene andere plaats bood de Heer, toen hij zich penningen zocht tot goedmaking der onkosten van den tocht, zijner gansche gemeente ontlating van eigenhoorigheid aan, tegen betaling eener bepaalde som; en de meer gegoeden hebben wat zij konden saamgebracht, en de arme heeft zijn met zweet besproeiden penning er gretig bijgevoegd, en wat er nog ontbrak is tegen onmatigen intrest van een joodschen geldschieter geleend — en dus is de gemeente, hoe afhankelijk ook nog, toch niet meer eigenhoorig.

Dat nu evenwel niet allen in het getal der dus vermeerderde vrijen tot welvaart klimmen, is natuurlijk; er bleven er, ondanks hunne lotsverbetering, nog velen, die, als in LEEGHWATERS tijd, »zich met een kleintjen en zoberlijk moesten behelpen." Maar zij kunnen gaan waarheen zij willen, en reeds dat is veel. En zij aarzelen ook niet om in den vreemde te gaan, wanneer zij meenen dat het sober stukje broods daar van minder zweet bitter zal zijn, dan op eigen bodem: Hollandsche landverhuizers vindt gij in 1106 in het Hamburgsche bisdom, waar zij tegen een jaarlijkschen cijns van Bisschop Frederyk eene moerige streek lands in leen hebben, en zij weten ook alreeds het moeras de schatting af te dwingen. Zij betalen den Bisschop jaarlijks van iedere hoeve, of omtrek van twaalf Brabantsche bunderen lands [1], als tienden: van de veldvruchten de elfde schoof, van den honig de tiende maat, en een tiende van het vlas; van de lammeren het tiende lam, en het tiende jong van de varkens, geiten en ganzen.

En de arme vrijen die te huis blijven?.... doen wat de armen altoos hebben gedaan: zij bedelen; en gelijk men in onze dagen zegt: »Zij loopen op den boer!" — men kon toen van hen zeggen: zij loopen op de feestdagen der kasteelen, en op de uitdeelingsdagen der kloosters." — Anderen, bij wie het gevoel van eigenwaarde de stem der behoefte verstommen deed, zochten op eene andere wijze in hun nooddruft te voorzien. Wilt gij die leeren kennen? Wandel dan de lage, gebrokene binnenvelden, ka-

---

1 Elk van 912 Rijnlandsche roeden; een hoeve of manse wordt ook berekend tegen 720 Koninklijke roeden lang, en 30 breed.

gen en schorren langs. Gij zult er in de hooge rietbosschen, met hunne schommelende halmen en wuivende pluimen, hier en daar een schamel gekleed man, of een niet veel beter uitgedosten jongen vinden liggen, die u toewenkt om zoo weinig mooglijk gedruisch te maken. Dat is niet uit vrees dat ge hem in zijne rust zoudt storen; schoon hij daar in zijne gansche lengte nederligt — hij luiert niet: in zijne hand houdt hij het einde eener lange lijn, waarvan ge vergeefs naar het andere einde uitziet, want in het stuk roode peen of iets dergelijks, daar verre op het water drijvende, vermoedt gij even weinig een lokaas, als gindsche, het binnenwater opgezwommen kokmeeuw, die er met een dommen blik zijwaart den kop heen buigt, en het haastig inslikt. En nu geeft de vogelaar een kreet van vreugde, en palmt de lijn in, die hem den verschalkten en vergeefs tegenspartelenden vogel in handen levert. Vederen en dons zal hij verkoopen, want een bed daarvan is de weelde slechts van den rijke, en wellicht zal hij den vogel ook ter markt brengen en er koopers genoeg voor vinden, want in 't algemeen zijn de tongen nog niet fijn genoeg, om afkeerig te zijn van tranig vleesch. Maar zoo het geluk hem een reiger aan den vogelhoek brengt, van dien zal hij de vederen verstoppen, en het vleesch heimelijk met de zijnen verteeren, en roemen dat zij een Graaflijk maal houden — want de reiger is een wild van hooge vlucht, die slechts door de Edelen mag worden gejaagd, en het zou den dorper euvel bekomen, zoo hij wagen dorst zich het voorrecht van den Adel aan te matigen.

In de meimaand zult gij er vinden die op eene andere wijze bezig zijn. Twee mannen spannen een koord tusschen elkander uit, waarvan zij ieder een uiteinde in de hand houden; nu treden zij, hun afstand bewarende, door het riet, en slepen er het koord over heen, dat de buigende halmen zwiepen en ruischen. De eenden, koeten, en andere watervogels die er op hunne nesten zitten, schieten vervaard op, maar hebben daarmede ook verraden waar zij broeden, en eenige mannen, die met scherp spiedend oog achter de koord aankomen, maken zich terstond meester van de eieren.

De woeste en aan water en weder prijsgelaten gronden beginnen evenwel allengs in omvang te verminderen. De uiteenzetting en verspreiding der bevolking bevordert dat, en de kloosters gaan

ijverig voort om hunne bezittingen, met de kruistochten rijkelijk vermeerderend, te verbeteren. Op deze wijze vermeerdert zich ook het getal hunner pachters, waarvan de Friesche abdij Adewerd, in 1192 gesticht, er weldra meer dan tweehonderd telde. Abt WOUTER VAN EGMOND, die in 1161 overleed, had zich genoodzaakt gezien om op verschillende plaatsen rentmeesters aan te stellen, ten einde de kloostergoederen geregelder beheerd, en de tienden, pachten, renten, en andere gelden, behoorlijk mochten worden opgebracht. Deze Rentmeesters, ook Meiers en Verwalters genoemd, waren belangrijke vazallen, en werden soms, gelijk de dienstman BARWOUT van Egmond, stamvaders van een Edel Geslacht. Zij genoten ruime inkomsten en voordeelen, en voerden een niet onbeteekenend gezag over de mindere dienstmannen, zoo zelfs, dat velen onder hen een ding of rechtszitting, hetzij voor zich-zelf, hetzij namens hunne kloostervoogden hielden. De te Groningen gevestigde Verwalter der abdij van Werder, moest om de drie jaren een dienst leveren, dat wil zeggen eene opbrengst doen, zes dagen lang, en wel volgens deze bepaling, die men aanneemt van 1166 te zijn: Op den eersten dag geeft hij vijf malder (waarschijnlijk à vijf mud) rogge; een stuk doek; tien rammen, van drie oncen waarde; twee varkens, waard zes oncen; eene big, waard twee oncen; eene koe, waard tien oncen; een wagen bier; tien kazen; tien hennen; honderd eieren; een vierdel boter; eene halve zijde spek; een vierdel peper; een bondel vlas; tien mudden haver; een pond was; overvloed van visch voor den Abt en diens kapelanen; gras genoeg, en voor aalmoezen vijf schellingen. Op den tweeden dag even zooveel, uitgezonderd eene koe. Op den derden dag het zelfde en eene koe. Op den vierden dag even zooveel, uitgezonderd eene koe. Op den vijfden dag het zelfde en eene koe; en op den zesden dag even zooveel en eene koe. En eene koe gold in 1185 twee schellingen.

Ook de priesters, die door eenigen Abt waren aangesteld in eene plaats waar deze het recht van begeving had, moesten eene jaarlijksche uitkeering doen. Zoo had de pastoor van Winzhem (Winsum), in Hunsegoo, jaarlijks (volgens eene andere lezing om de drie jaren, misschien naar latere bepaling) op te brengen, behalve eenige malders rogge, een stuk doek; een malder tarwe;

vijf rammen; twee varkens; eene big; eene koe; tien kazen; dertien hennen; honderd eieren; eene kruik boter; drie kruiken wijn; een wagen bier; een pond was; een vierdel peper; een bondel vlas; tien mudden haver, Groninger maat; vijf groote wagens gras; groot hout (ligna cum veribus [1]) met takkebossen; voor aalmoezen vijf schellingen; en overvloed van visch voor den Abt en diens kapelanen. Al de paarden van den Abt zal men een geheelen dag en nacht in de weilanden moeten hoeden. Ook moet hij jaarlijks den Abt een goed stuk doek leveren, voor eene kap of overkleed.

Dit alles werpt te gelijk eenig licht over de landhuishoudkunde van dien tijd, waarbij ik nog voegen kan dat het geld in deze oorden gewoonlijk werd berekend naar een pond, dat oorspronkelijk 24 looden of schellingen hield, maar thans reeds sinds lang 20 schellingen gold. Het pond had ook 12 oncen, de once 20 denariën, en de denarie (die men rekent de waarde van 9,5 kreutzer te hebben gehad) twee obelen of hellers, waarvan drie aan één Ned. cent gelijk staan. — Er bestonden reeds tweeërlei munten: zware en lichte; en de denariën hadden slechts aan éene zijde een wapen of teeken. In de dagen van KAREL den Kale had de verhouding van het goud tot het zilver als twaalf tot één gestaan, want hij beval dat het pond gezuiverd goud tegen twaalf pond zuivere en nieuwe denariën moest worden verkocht.

Maar wanneer gij u nu bij gindsche kleine karavaan kooplieden voegt, die met hunne breedgewielde karren langs de mullige heirbaan trekken (merk op, dat zij hun zwaard nog aan den zadel of in den wagen hebben), en met hen over den stand van het geld spreekt, dan zullen zij u zeggen dat zij thans, uit mistrouwen jegens het onzuivere pond, gewoon zijn het te berekenen bij marken van zestien lood, en dat men ook wel vijf en een half pond goud gelijk stelt met vijfenvijftig mark zilvers.

Gij verstaat wel aan hunne sprake dat zij Friezen zijn. Ook zijn zij gekomen van Stavoren, en trekken nu over Deventer naar Utrecht om er een der groote jaarmarkten bij te wonen; en zij hebben in hun gezelschap twee kooplieden van Hamburg, die met

---

1 De beteekenis gespitst hout, hout mèt punten, is hier niet duidelijk; misschien moest het bepaald tot rasterwerk dienen?

hunne voortbrengselen van de Oostzee-kust over land naar den Rijn reizen, om zich vervolgens te scheep naar Vlaanderen te begeven, waar zij Vlaamsch linnen en lakens, en ladingen wijn op doen. Maar de Friezen zullen te Utrecht blijven; daar is handel te drijven in overvloed: de grijze Bisschopsstad handhaaft zich reeds weder als het middelpunt van den Nederlandschen handel. Wat wordt er niet al vreemds en kostbaars op de Neude en de drie andere groote markten opgeslagen en uitgestald! — Utrecht ontvangt zijne goederen steeds over Zeiste, Arnheim, Xanten, en Nuis, van Keulen; Keulen handelt met Weenen, en Weenen is eene der stapelplaatsen van het Oosten, door een levendig verkeer over Hongarije met Konstantinopel. En zoo biedt de Utrechtsche markt niet slechts granen, wijnen, linnen, lakens, en andere wollen stoffen, huiden, metalen, wapenen, enz., maar ook ruwe zijde, priestergewaden van zijde of half-zijde, purperen mantels, goudlakens, zwaardhangers met koper beslagen, peper, gember, kruidnagelen, muskaatnoten, kaneel, komijn, laurierbladeren, saffraan, zoethout, hazelnoten, en fijne olie. De peper was alzoo geen volstrekte zeldzaamheid, al bleef ze duur, en de Groninger koopman, die ze van Utrecht bracht, kon den rentmeester van Werder en den pastoor van Winzhem gereedelijk in staat stellen om aan de voorwaarden hunner pacht te voldoen.

Ook is er alles geregeld, zooals dat in eene goede koopstad zijn moet. De schatting van het waagrecht, dat den koopman rechte maat en zuiver gewicht waarborgt, is naar vaste gronden bepaald. Keuren en reglementen ordenen er het bedrijf van den wisselaar die de vreemde muntspeciën weegt, en wisselt naar het gewicht, maar die ook zoo licht tot knevelarij en woeker dreigt over te slaan, wanneer de wet hem niet met een grimmig oog op de vingeren blijft zien. Voor het overladen der goederen wordt een kraanrecht geheven naar geregeld tarief. In den omtrek van den Sint-Maarten, van den Oud-Munster, van den Sint-Pieter, en van de Sinte-Maria en andere kerken, worden de stallen opgeslagen, of de goederen uitgepakt; en om de koopers tot zich te lokken, brengen de kramers narren en bootsemakers mede, die, door een grillig gewaad zoowel als door dwaze kuren en snoevende aanprijzingen van de zeldzame deugdelijkheid der waren hunner meesters,

den marktbezoeker zouden verbazen, wanneer hij deze bonte, woelige, luidruchtige tooneelen niet reeds gewoon ware geworden. En zoo is het geen wonder dat Utrecht, met zijne gelukkige ligging, onder de zorg van een bestuur dat de uitnemendheid van den handel waardeert, in welvaart wast, en een grooten naam heeft onder de koopsteden van Europa.

Maar was Utrecht aldus bezig zich treffelijk te herstellen — Dorestad kon zich te minder van de ontvangen slagen oprichten, daar het in een naburig gewest een mededinger had ontvangen, waarvan zelfs het reeds herbloeiende Thiel de nadeelen gevoelde: de jonge, maar wakkere Graaf van Holland had een worp in zijn voordeel gedaan, waarmeê hij eene hoofdsom tot stand had gebracht, die zijn versten nakomeling nog zware renten zou opleveren. Hij had den Utrechtschen Bisschop omstreeks 1010 eenige woudgronden en wildernissen aan de Merwe ontnomen, en er een tol gevestigd. Vergeefs werd hij naar Nijmegen geroepen om zich voor den Keizer te verantwoorden: vergeefs werd de Hertog van Lotharingen met een leger Keizerlijke en Bisschoppelijke wapenknechten tegen hem uitgezonden: — op den Rijksdag verscheen hij niet, en den Hertog versloeg hij. En of de geestelijken hem ook een vervloekten jongeling noemden — hij bleef zijn tol heffen, en bevestigde en versterkte er de plaats, die onder den naam van Dordtrecht weldra bekend, en voor den Hollandschen handel allerbelangrijkst werd. Vlaamsche, Luiksche, en Keulsche schepen liggen er reeds daaglijks voor den wal, en slaan er hunne waren op of markten er; de Keulenaars, die een korten tijd hoop, ja kans hebben gehad om er eene kolonie van te maken, hebben dat voor goed opgegeven, en verkoopen er thans rustig hun wijn. De Vlamingen echter, wanneer zij niet noodig hebben Dordtrecht aan te doen, weten den tol listig te ontduiken, met in plaats van langs de stad, door de Bornesse, in het land van Putten, te varen; maar Graaf FLORIS de Derde richtte nu een tolhuis te Geervliet op, waaruit een twist ontstond, die eindelijk met opheffing van den tol eindigde.

Ook Groningen gaat voort met zich rustig te ontwikkelen, en zendt zijne schepen naar Lubeck, Hamburg, Bremen, Dordtrecht, Brugge, Sluis, Keulen, en andere steden langs den Rijn en elders. Naar

Keulen voert ook een weg over land, zóó oud, dat hij ten spreekwoord geworden is, gelijk de weg van Kralingen in Holland. Maar als in onzen tijd de Groninger zegt: »dat is zoo olde as de »weg noa Keulen," dan herinnert hij zich waarschijnlijk niet meer dat zijn voorvaderen eenmaal langs dien weg hunne Friesche paarden en ossen op de Keulsche markt brachten, en met wijn en Duitsche goederen beladen weder terug kwamen in hunne haardsteden.

Van Stavoren, van Muyden, van Thiel, welks inwoners de weelde evenmin als de verwende Stavrenaars konden dragen, is het genoeg te zeggen dat zij steeds in welvaart toenamen, om van Brugge en andere bloeiende koopsteden in het zuiden te zwijgen. Wat wij hebben nagegaan geeft er genoegzaam denkbeeld van een algemeen, voor die dagen levendig handelsverkeer, en kenmerkt den Nederlandschen aart. Herinner u bij dit alles evenwel het voorkomen der stad die wij eene vorige maal bezochten, want veel verbetering ten dien opzichte bestaat er nog niet. Alleen begint men hier en daar allengs voor het reinigen der straten zorg te dragen, waartoe op de eene plaats joden, op de andere de knechts van den scherprechter gebezigd worden. De huizen, al vindt ge er met twee en meer vertrekken, zijn nog niet van veel beter bouw en inrichting. Bisschop GONDEBALD oordeelde in 1127 dat het beter was binnen Utrecht de vier jaarmarkten te houden »in Scachen steghe," dan »bi der nywer grafte," omdat op de eerste plaats »die huse vaste ende betymmerliker waren." — Waar men meer werks van begon te maken, waren vooral de kerken, die tot op dien tijd niet eens altijd met steenen gewelven waren overdekt, maar grootendeels door een welgetimmerd dak, dat men aan de binnenzijde door geene versierselen voor het oog van den aanschouwer tracht te verbergen. De gewelven zijn met den grootsten eenvoud bewerkt, en zelden ziet ge er steenen ribben in. Maar aan den anderen kant — hoeveel doet het penseel om het gebouw inwendig pracht en luister bij te zetten: Hoe rijk, al is het dan niet altijd naar de eischen van *onzen* smaak, zijn die kolommen met verschillende kleuren geverwd; hoe zijn niet de kapiteelen, de deuren, de gewelven met loofwerk versierd; hoe zijn reeds de muren met kostbare tapijten behangen, of met historische voorstel-

lingen, afbeeldingen van den Heiland, zijne moeder, of zijne apostelen, getooid. Dat de schildering in waterverw is, hindert het oog niet: de kleuren zijn doorgaand zoo frisch en helder, en het goud zoo blank, dat het verwondering wekt. In het Noorden, waar een vochtiger klimaat nadeelig op de muren inwerkt, zijn de kleuren gemeenlijk eenvoudiger gekozen. Maar wilt ge u eén denkbeeld vormen van deze wijze van versiering in hare volste pracht, treed dan de abdij-kerk van Sint-Bertijn binnen, zoo lang eene der prachtigste door de gansche middeleeuwen heen. Zie rondom u: alles schittert er, van den grond tot aan het gewelf, met de helderste en schoonste kleuren; het gebeeldhouwd loofwerk en de bloemen zijn er als met de levende verwen der natuur gesierd; wat ge ook in de teekening der beelden in de galerij, boven de zijbeuken rondom de kerk loopende, misprijzen moogt — vergeet niet dat gij hier de voorwerpen eener nog met zich-zelf worstelende jeugdige (en zelfstandige!) kunst voor u ziet; wees zoo redelijk om de oorzaak der eenvoudige drapeering niet in armoede van denkbeelden, maar in de zucht naar zedigheid te zoeken; erken dat de naïveteit der uitdrukking ze iets beminnelijks bijzet, en bewonder ten minste hunne natuurlijke kleur. Kunt ge dit alles echter niet, spaar u dan ook de moeite om de historische voorstellingen uit de levens der heiligen, waarmeê het vlak der muren beschilderd is, in oogenschouw te nemen: wend u liever elders heen, waarheen ge ook wilt, maar vooral — schrijf nimmer eene geschiedenis der kunst.

De meerdere bedrijvigheid van den handel, geënt op het levendiger volkenverkeer door de kruistochten, is gepaard gegaan met eene belangrijke ontwikkeling der scheepvaart en de reislust is aangewakkerd. De vreeze van vroeger, die een afkeer had van het »verre van huis", is geweken, de kennis van de ligging veler vreemde plaatsen is uitgebreid, al wist men zich nog geene juiste kaarten te vervaardigen, en al had men een gebrekkig begrip van het onderlinge verband der ligging van afgelegen plaatsen en gewesten. Hoe het met de voorstelling daarvan gelegen was, toont eene overoude geografische kaart, de oudste die ons als een gedenkstuk van den stand dier wetenschap in Europa gedurende de middeleeuwen is overgebleven. Zij wordt gevonden in een hand-

schrift der kronijk van Saint Denis. De drie toenmaals bekende werelddeelen zijn er zoodanig op geplaatst, dat Jeruzalem zich vertoont op het midden van den aardbol, en op gelijken afstand van Alexandrië als van Nazareth. Eene andere wereldkaart, wellicht niet veel jonger, bevindt zich op het eerste blad van een perkamenten handschrift van Sallustius, in de bibliotheek te Deventer. De cirkel is daar in het midden gedeeld door eene dubbele lijn, en sluit in de bovenste helft Azië af, waar het paradijs in het toppunt staat, terwijl Galilea onmiddellijk tegen de middellijn gevonden wordt. De benedenhelft wordt in hare lengte weder verdeeld door eene dubbele lijn, van grooter breedte, die, de eerstgenoemde lijn in het middenpunt des cirkels rakende, twee segmenten vormt, waarvan het rechter Afrika, en het linker Europa moet voorstellen, waar Griekenland boven aan de middellijn, en Portugal beneden aan den hier gebroken cirkelrand geplaatst is.

Dat er alzoo nog veel gebrekkigs in koers en geheele vaartinrichting bestaat, zal u niet bevreemden. Maar gij zult u toch verbazen over de weinige algemeene aardrijkskundige kennis van dezen tijd, wanneer gij leest dat de kloosterlingen van Ferrieres, in het stift van Sens, in de twaalfde eeuw niet wisten dat er op den afstand van 57 à 60 uren eene stad Doornik of Tournai in Vlaanderen lag, terwijl de monniken van Doornik even onkundig waren omtrent de ligging van Ferrieres. Eene zaak, op beide kloosters betrekking hebbende, noodzaakte hen met elkander in aanraking te komen, hetgeen hun eerst na lang zoekens, en toen nog als bij toeval, gelukte.

Erger nog is een voorbeeld uit de tiende eeuw. Zekere Graaf BOUCHARD had het voornemen om te Saint-Maur de Fosses, nabij Parijs, een klooster te stichten, en reisde, ook ongeveer ten afstande van 60 uren, naar Bourgondiën, waar hij zich vervoegde bij den Abt van Clugny, een man, om zijne vroomheid bekend, hem verzoekende de monniken naar Saint-Maur te geleiden. De taal, door den Graaf tegen den heiligen man gevoerd, klinkt ons vreemd in de ooren. »Daar ik zulk eene groote en bezwarende reize on»dernomen heb, waarvan de langdurigheid mij ten uiterste heeft »afgemat," zegt hij: »zoo hope ik dat mijn verzoek zal worden

»ingewilligd, opdat ik mijn tocht naar dit vergelegen land niet te »vergeefs zal hebben gedaan." — Het antwoord van den Abt luidt nog zonderlinger. Hij weigerde volstrekt 's Graven bede in te willigen, verklarende dat de tocht naar zulk een vreemd en onbekend oord, als Saint-Maur de Fosses was, hem al te moeielijk en bezwarend vallen zou.

De kruistochten hadden nu andere reizen geleerd.

Het moet gezegd dat onze Nederlanders, en daaronder vooral de Friezen, van stouter en ondernemender aart waren. Om van de Friesche kooplieden die op Engeland en de kusten der Oostzee handelden, hier pelterijen, en daar, wellicht, zout haalden, niet te spreken, daar wij hen toch reeds gedurig ontmoeten, meld ik alleen van dien stouten tocht eeniger Friesche Edelen, die op het jaar 1088 wordt gesteld. Zonder kompas, zonder zeekaarten, zonder eenige kennis van de meeste hulpmiddelen onzer tegenwoordige zeevaartkunde, staken de koene reizigers van wal in hunne ranke vaartuigen, waarschijnlijk, naar de gewoonte van dien tijd met hooge masten, bonte zeilen, en kleurige wimpels getooid, en zetten koers naar het noorden, de wilde zee op, tusschen Denemarken en Engeland door, de Orkney-eilanden links, en Noorwegen ter rechterhand latende liggen. Daar zij den kouden winter kenden, zullen ze wel gezorgd hebben om zich behoorlijk van pelzen te voorzien: zij behoefden die. Want niet tevreden met slechts het door menschelijke beschaving ten minste vriendelijk geworden IJsland bezocht te hebben, stevenen zij van daar verder de kille eenzame wateren der IJszee in, waar slechts het monsterachtig walvisschengeslacht met zijn grauw zwart het eentonig wit der eeuwige sneeuw- en ijsgevaarten breekt. Door stormwinden geslingerd en gehavend, verliezen zij verscheidene schepen, en raken van elkander af. Verlaten, in de wijde wateren omdoolende, wenden zij den steven toch nog niet naar de zijde waar de lage bleeke zon hen treurig naar het zuiden schijnt te wenken. Zij houden hun tocht oostwaarts aan, en het moet de oostelijke Tschoekotsche grens van Siberië, of misschien Kamsjatka zijn geweest, vanwaar zij naar het vaderland zijn teruggekeerd, na aldus met stouten moed en verbazende volharding hun bewonderenswaardigen tocht te hebben volbracht. Zij zijn alzoo de voorgangers

onzer te recht beroemde poolvaarders geweest. Hoe zulke tochten hier krachtig moesten bijdragen om de scheepvaart te bevorderen, is onnoodig te bewijzen. Een nieuwe handelstak mengde zich om dezen tijd mede daarin; een handelstak die de Denen (weleer gekleed als arme zeelieden) naar het getuigenis van een schrijver uit de dertiende eeuw, toen kleederen van scharlaken, purper, en fijn linnen dragen deed. Dat was de haringvisscherij. Vroeger vooral door Vlamingen uitgeoefend, verplaatste zij zich in de twaalfde eeuw naar Zeeland, waar men wil dat die van Zieriksee reeds in 1163 ter haringvangst zouden gevaren zijn. In 1152 voeren kleine schepen op de Maas en langs de stranden op deze visscherij, en te Brielle zou men op dien tijd reeds de kunst om de haring in te zouten hebben gekend. Bij de uitbreiding der vaart voeren de Hollanders, Zeeuwen, en Friezen naar de kusten van Zweden en Denemarken, vooral op de hoogte van Schonen, vanwaar de haring eerst omstreeks 1480 verliep, om de kusten van Engeland en Vlaanderen te bezoeken.

Maar dat nu, ondanks dit alles, de zeevaart nog gebrekkig blijft, spreekt zich daarin wel het sterkst uit, dat zij van October tot Mei stil stond, en eene reis van de Oostzee naar de Middellandsche-zee gerekend werd niet in één zomer te kunnen geschieden. Daarom deelde men ze ongeveer op de helft, tusschen de handeldrijvende steden van het Noorden en die van Italië: en dat was de opkomst van Brugge. Hierdoor is die beroemde stad, met hare fiere, lichtgeraakte poorters, die zich kleeden of zij Edellieden zijn, de stapelplaats niet alleen van het Noorden en Zuiden, maar zelfs van twee Werelddeelen: en zoo ge er vraagt naar de grofste waren van Noorwegen, en te gelijk naar de fijnste van Indië, moet het u geenszins bevreemden dat gij voor beiden naar den zelfden koopman wordt gewezen, in wiens stapel- en pakhuizen ook maar alleen een Bruggenaar zijn weg kan nemen, zonder er gantselijk te verdoolen.

Het waren vooral de Graven van Vlaanderen en Holland, die zich de belangen hunner handeldrijvende onderzaten ter harte namen, en reeds in 1167 of 68 vinden wij tusschen Floris van Holland en Filips van Vlaanderen een verdrag van koophandel gesloten, waarin onder anderen wordt bepaald dat, zoo een Vlaamsch

koopman beroofd wordt, de stad of het land waar dit was geschied de schade zou moeten betalen, gewezen naar de uitspraak van zes mannen; dat de Vlaamsche kooplieden tolvrijheid zullen genieten door geheel Holland; indien hun iets onder voorwendsel van tol of belasting, schatting, geleide of bede, wordt afgedwongen, dat zal de Graaf van Holland gehouden zijn terug te geven. Verder is in dat verdrag opgenomen de bepaling, dat een Vlaamsch koopman, door Holland trekkende, omtrent alle schulden waarover hij aangehouden wordt, geloofd zal worden op een door hem af te leggen eed; en zoo hij daarna n o g belet of opgehouden wordt, dat zal de Graaf van Holland op eigen kosten beteren en betalen.

Een dergelijk verdrag werd in 1205 aangegaan tusschen Graaf DIEDRYK van Holland en Hertog HENDRIK van Brabant, een verstandig Regent, die de eischen van zijn tijd zeer goed begreep, en wien Brabant menige goede instelling verschuldigd is.

En nu vrage ik: wanneer gij dit alles overschouwt, en er onbevangen naar de oorzaak van vorscht — had ik niet het recht den man van laster te beschuldigen, die de onhoudbare betichtiging tegen de kruistochten uitwierp, u in den aanvang van dit hoofdstuk kenbaar gemaakt? — Waarlijk, er is òf grove onkunde, òf groote moedwillige blindheid noodig, om hier niet te willen zien dat de zon van het Oosten haren gloed over het Westersche landschap heeft uitgegoten, en den bodem met heur koesterende stralen zóo zeer heeft doortrokken, dat zich knoppen hebben ontwikkeld waarvan men nauwlijks de kiem vermoedde, en vruchten waarvan het bestaan der bloesems nauwlijks werd gegist.

En daar is meer.

Het recht der vrijen om zich naar willekeur te kunnen vestigen, over een grooter deel des volks uitgebreid zijnde, heeft in de steden nog een anderen tak van welvaart zoo niet gebracht, dan toch uitgebreid: kunsten en handwerken. Gij herinnert u op de meierhoven van KAREL den Groote de lijfeigenen, die zich met de beoefening van eenige kunst of eenig handwerk bezig hielden, beiden toen reeds en in vervolg van tijd, de gansche middeleeuwen door, veel inniger aan elkander verbonden, of liever in elkander versmolten, dan zulks helaas nog in onze dagen is. Velen van die mannen waren op hun Palestijnschen tocht zeker niet werkzamer geworden,

maar zij hadden oneindig veel waargenomen en gezien. En nu zij in het vaderland zijn teruggekeerd, en de behoefte hunne hand weêr dwingt tot den ontwenden arbeid, nu prikkelt velen hunner ook het bewustzijn eener meerdere kennis, anderen de bekwaamheden die men hun reeds toeschrijft, en weder anderen, ofschoon dan ook de minsten in getal, de aandrift om het met het oog aanschouwde en reeds door den geest verwerkte in nieuwe, telkens meer bevruchtende vormen in het leven te roepen. Welslagen drijft tot inniger arbeid aan: »éenen penninc clinct niet," zeiden ze; en waar aanvankelijk slechts de behoefte met hare scherpe spooren sloeg, daar zit thans de zucht naar vermeerdering van welvaart in den zadel, en laat niet af om altijd vermanend te prikkelen, of zelfs de eerzucht komt er bij, en zelfs de afgunst met haar knellende zweep — en wat er ook meer edele of onedele drijfveêren en beweegredenen mogen zijn — er is voortgang, rustelooze voortgang, en waarlijk men kan zeggen: »de boom der nijverheid werpt reeds schoone bloesems af; wat zal de vrucht niet zijn!" Reken hier ook het fabriekwezen bij: bierbrouwerijen, verwerijen, weverijen, lakenfabrieken, reeds onder KAREL zoo beroemd, zijn in goeden gang, want de waren zijn gewild. Knelt nu de lijfeigenschap ook nog velen, vooral in de steden, dat is, ja — zeker nog belemmering, dat belet het groote werktuig des vooruitgangs zich zoo krachtig te bewegen, als het wel z o u kunnen: maar daar rollen en loopen raderen in overvloed — laat in 's hemelsnaam de overigen meê sleepen: er zal een dag komen dat ook zij draaien en rollen, allengs, plotselijk soms, en dikwerf niet eens wetende h o e.

Verbetering van inkomsten spreekt zich weldra uit in het gewaad. De snede van den lijfrok, van de hoozen, van de kap, is gelijk vroeger, maar de stoffen worden beter; ook kleuriger, en het is eene eigenaardige bonte wemeling, die zich vertoont op de marktplaatsen, bij ommegangen, buiten de staketsels van het krijt of tornierveld, en bij elke gelegenheid die eene samenvloeiing van menschen doet ontstaan. De geringe, hetzij vrij of onvrij, moet het nog met eene korte pij van grof wadmer voor lief nemen; de visscher op de binnenwateren, wiens weelde natuurlijk niet groot is, heeft evenwel het kosteloos gebruik van eene eigenaardige stoffe,

diè hem zijn bedrijf oplevert: ofschoon de kruislinten en riemen om de beenen buiten de mode zijn geraakt — hij houdt zich aan de voorvaderlijke dracht, maar schoeit zich de beenen met aal- en palingvellen. Zelfs de kenmerken zijner behoefte weet de geringe dienstbaar te maken aan de uiting zijner vrolijkheid; ook hij heeft zijn feesten, zoo als zijn spreekwoord luidde: »'T is geen cappel so klein, si en hevet een kermisse 's jaers;" en op den feestdag, of op een heiligen avond te voren, als hij met vrouw of vrijster op zijne hulften of klompen ten dans gaat, slaat hij de voeten »tegens den anderen (gelijk de oude Rijper zegt) om 't welstaans wille, en om den dans te vercieren."

Zeker, die dans is ruw — maar hij stemt daarin volkomen overeen met hunne andere uitspanningen, die wij met alle recht baldadigheden zouden heeten. Zie hen voor de taveerne of het bierhuis, of, zoo het weder min gunstig is, daar binnen in het hooge, slecht verlicht vertrek, met de zwart berookte wanden op de ruwe houten banken, weêrszijds van niet beter bewerkte tafel, waar de begeerde drank in houten bekers of nog in ossenhorens schuimt. Het nieuws van den dag is welhaast besproken; staatkunde ligt boven hun begrip; zoo niet de een of ander een oud verhaal of eene nieuwe geschiedenis weet, berst de baldadigheid van den onbeschaafde, onder den koesterenden invloed van het bier, uit de schel. Met elkander bij 't haar te trekken vangt het aan; eene gulp bier uit beker of hoorn vliegt den beleediger in 't gelaat en over den kolder; zijn vuistslag beantwoordt dat, en brengt den gespierden arm der rosharige tegenpartij in gelijke beweging; builen, blutsen en kwetsuren zijn er het gevolg van; en gelukkig nog, zoo de anderen er zich slechts tusschen werpen om te scheiden, niet om partij te kiezen, want anders eindigt het vriendschappelijk drinkgelag met eene algemeene vechtpartij. —

En dit is geheel het karakter van den nog minder beschaafden dorper, ook al is hij een poorter, een stadbewoner geworden. Daarom is het den hoofdschen Ridder, den courtoiseerenden Edelman wel ietwat te vergeven, dat hij nog altoos eene geweldige klove gapen ziet tusschen zich en die opkomende massa, waaronder er nog voorzeker velen zijn onder de besten, bij wie het fijn laken en het zacht fluweel de hoekige vormen slechts te scherper

spreken doen; waar het konijnenbont om den zoom van den kaproen inderdaad sterk afsteekt bij de onmiskenbare ruwheid van het gelaat; waar het grove woord de grove hand verraadt, ook al heeft zij zich gemaskerd met een fijnen handschoen. — Het is zoo, de weelde van den welvarenden pachter, van den rijken koopman heeft nog veel plomps, en het is in waarheid goudgalon op eene wadmer pij aangebracht. Maar welk een wakker, moedig, eerlijk hart klopt er onder die pij, en daarvan is veel te wachten. Daarom, geduld slechts, edele Jonker! fiere Ridder!... Ook die uitwendige vormen zullen verbeteren, wanneer eenmaal het tijdstip dáar is waarop hunne zonen naast uwe zonen een weinig stem zullen hebben in zaken van de beheering des lands. Dan zullen zij, in het bewustzijn hunner eigenwaarde, zich zeker met een eenigszins onbeholpen trots op hunne wijze neêrzetten en zich uiten — maar ook intusschen steelsgewijze en ondanks zichzelf letten op uwe bewegingen en op uwe taal; en zij zullen het ronde wat minder ruw, en het hoekige wat minder stootend maken; en zij zullen elkander eindelijk genaderd zijn, allengs en allengs — en dan zullen zij zich verwonderen waar de breede klove toch mag gebleven zijn, die hunne vaderen zoolang gescheiden hield.

Dat zal de middag-ure zijn van den dag, waarvan nu na de kruistochten de morgen is opgegaan. De zonne der vrijheid is doorgebroken aan de kim; in elken voorrechtsbrief, in ieder privilegie voortaan schiet zij een nieuwen straal, en zij zal rijzen door nevelen en wolken, en zij zal stijgen en klimmen, totdat geheel Nederland van haar licht vervuld zal zijn. —

VII.

OPKOMST DER STEDEN.

Wanneer iemand onzen landaart de onaangenaam klinkende beschuldiging van traagheid naar het hoofd werpt, van traagheid die zóo diep opgekomen is, en wederom zóo diep wortel heeft geschoten, dat zij zelfs de vreemde elementen heeft doortrokken, die zich met ons hebben versmolten, en die onze nationaliteit anders in zoo menig opzicht hebben doen ontaarten, van wat zij eenmaal geweest is — dan durf ik deze beschuldiging geene aantijging noemen; en ondanks al de gloeiende liefde voor mijn land en mijn volk en zijne historie, die mij reeds sinds de dagen der jeugd met eene bijna dweepende eenzijdigheid door de ziele heeft getrild — gevoel ik dat er rechtvaardigheid ligt in het verwijt. Toch behoef ik niet met zwijgenden mond en onmachtigen blos het perk der verdediging te verlaten: ik denk aan de traagheid als aan een neveligen deizigen damp, maar — het is juist de damp die, in zijn edelste bestanddeelen samengetrokken, den dauw vormt, den dauw met zijne heerlijke, vruchtbaarmakende kracht, en zoo zie ik ook het gebrek der traagheid, gezuiverd, veredeld, in haar goede elementen saamgetrokken — en dan wordt zij geadeld tot deugd, en zij heet volharding.

Het is reeds elders opgemerkt dat het verwondering wekt — indien men bedenkt hoe deze gewesten voortdurend door binnenlandsche onlusten geteisterd zijn — dat de welvaart hier in zoo korten tijd en in zoo groote mate heeft kunnen toenemen. Holland strijdt met Friesland over de heerschappij, en met Utrecht over de grenzen van het onderling gebied, over rechten en tollen.

De Friezen doen strooptochten met moord, brand, en verwoesting in Holland, en de door Utrecht opgestookte Lotharingers overheeren het een tijd, Utrecht verkrijgt uitbreiding van eigendommen, en heeft daarmede het zaad der onrust in zijn eigen boezem gezaaid. Vlaanderens Gravenhuis is in zich-zelf verdeeld, en de scheure loopt voort, en splitst het volk in partijen. Bij dit alles komt nog de invloed van den toestand des Rijks. — »Onder twee zwaarden is de wereld verdeeld," leeren de middeleeuwen: »onder het geestelijke en het wereldlijke. En zooveel hooger als de hemel is boven de aarde, zooveel hooger de geest staat dan het lichaam — zooveel hooger is het geestelijke zwaard boven het wereldlijke." Dat bestrijden de Keizers ook niet; alleen — zij verlangen dat het geestelijke zwaard slechts over de dingen des geestes heersche, maar dat de wereld hun onderdanig zij. Waar is echter de grens tusschen het geestelijke en het wereldlijke?.... En daarover strijden Keizer en Paus. En de Nederlandsche Bisschoppen, gewoonlijk door de Keizers begunstigd, stutten en schooren de keizerskroon met banvloek en zwaard, en de Graven, die iedere gelegenheid tot grooter onafhankelijkheid gretig aangrijpen, gorden zich mede in het harnas, en scharen hunne kleurige banieren, door de kruistochten vaste standaarts en geslachtswapens geworden, rondom den Pauselijken zetel. En zoo gingen de binnenlandsche veden, als nooit rustende, telkens weder uit heur pas gesloten graf ontrezen vampiers over deze gewesten, en zetteden de dorre, dorstige lippen overal op het frissche vleesch, en onttrokken het 't krachtigste bloed. Maar nauwelijks was er weêr zulk een bedrijf van het wreede drama afgespeeld; nauwelijks was de gordijn voor het tooneel der onrust gevallen, en daarmeê de vrede op zijn voetstuk hersteld — of daar openbaarde zich ook weder de geest der volharding, die de zweetdruppelen niet telde, en roemde op het eelt aan de vuist, dat eindelijk de schrijnende huid had verdikt en ongevoeliger gemaakt; die de brandende zonnestralen niet ontzag, en de kletterende regenbuien niet vreesde; die voor geen gevaar terug deinsde, en door geen verlies ontmoedigd werd. Wel zeiden onze ouden in hunne veelbeteekenende spreekwoorden (merkwaardige, en door de wetenschap al te lang verwaarloosde kristallen, waarin de ge-

dachten van een gansch volk zich belichamen!): »Groot haest is dicwijl onspoed!" — en: »die meeste climmers breken meest den hals," of: »die des middags opstaet, en slaept niet al den dach;" maar zij erkenden daar ook aanstonds weer tegenover: »Den slapenden wolf en loopt gheen schape in den mont;" hun taaie inspanning en eindeloos geduld sprak zich uit in: »Men moet den pijl dic (dikwijls) schieten na den bolt;" en hun standvastige moed in: »Beter onbegonnen dan ongheëindt." En zij wisten het, dat de handen moesten worden gevouwen ten gebede, maar ook daarna uitgestoken naar den arbeid, en geslagen aan den ploeg. »Tot Godts hulpe hoort arbeit," leeraarde het spreekwoord, dat een ander, niet minder schoon en diepzinnig, ophelderde: »Als ment Gode opghevet, so ist wael half verloren."

Edel en heldhaftig voorgeslacht! door velen uwer zonen van eene latere eeuw miskend en geminacht, omdat Diana niet in uwe bosschen joeg, en de boksvoetige Pan niet over uwe velden wandelde; omdat geen Homeros uwe verovering van Jeruzalem bezong, en geen Vergilius uw landbedrijf en zwaar akkerwerk afmaalde in bevallige verzen; omdat gij in het recht en verstandig besef van de eischen uws bodems en klimaats, van de vormen uwer eeredienst en maatschappelijke inrichting, uwe kerken en stedehuizen bouwdet naar een anderen grondslag dan waarnaar ZEUS tempel en Romes Raadhuis waren opgehaald — ik ontbloot mijn hoofd voor uwe beeltenis; en wanneer ik uwe beschuldigers niet wil brandmerken met het verwijt van domheid en onkunde, die bij hen zelfs gewetenloos was — dan is het alleen omdat ik mij niet wil schuldig maken aan h u n vergrijp, en, niet als zij, blozende over mij-zelf, voor de rechtbank van het nageslacht wensch te staan.

Veten en twisten, onrust op onrust, konden dus de groote ontwikkeling onzer gewesten niet beletten. Trots alle bezwaren, trots alle hinderpalen, trots alle tegenkanting, namen zij voortdurend in macht en aanzien toe, en werden weldra van een zóo groot staatkundig belang, dat hun bondgenootschap zoowel als hunne vriendschap gezocht werd.

Graven en Bisschoppen gingen voort met het beschermen van den handel, en boden elkander daarbij in het belang hunner wederzijdsche onderdanen de hand. De overeenkomsten tusschen

Holland en Vlaanderen en Holland en Brabant gesloten, kwamen ons reeds eene vorige maal onder het oog. In 1204 verbindt zich Graaf WILLEM van Holland, bij zijn vredesverdrag met Bisschop DIËRDRYK van Utrecht, dat de Rijn bij Swadenburgh (Zwammerdam) voortaan nimmer en te geener oorzake zal worden gestopt, en dat hij nimmer eenigen koopman zal beletten om zout of andere waren naar het land des Bisschops te vervoeren; daar tegenover verplicht zich de Bisschop, om den kooplieden uit het Graafschap Friesland van Oostergoo en Westergoo naar Holland reizende, vrij te laten trekken. Maar er bestonden ook nog kleine bezwaren, in vele opzichten niet minder belemmerend, en te kwellender, omdat zij bijna dagelijks konden voorvallen: de knevelarijen der tollenaars. Hoe die werden gedreven, spreekt zich uit in het verdrag tusschen den Hertog van Lotharingen en Brabant, en den Heer van Breda en Bergen, over den Strijenschen tol. De Hertog doet daarbij kennisgeving, dat hij de mannen die den scheepstol op Strijne en Schelde van hem in leen hadden, bij vonnisse heeft afgezet, om de baldadigheid en geweldenarij die zij den voorbijvarenden schepen aandeden. Hij stelt de tolheffing op den wijn, die vroeger onmatig hoog geheven werd, op drie Keulsche penningen het vat. »En opdat alle kwade gewoonte van wijn te nemen of te drinken, ophoude," zegt hij: »zoo hebben wij voorgesteld, dat al wie ontvanger van onzen tol zal zijn — zoo hij van de kooplieden wijn gevorderd, of ook, om niet aangeboden, aangenomen zal hebben — zijn lijf zal in onze macht zijn: hij zal, zonder hoop van herstel, van zijne vrijheid worden beroofd, terwijl de koopman, die hem den wijn zal voorgedronken of aangeboden hebben, het beste vat wijn verbeuren moet dat in zijn schip zal worden gevonden." Ook wordt bij dezen zelfden verdragsbrief het leen van Stakersloo den bezitters ontnomen, om het ongelijk en geweld dat zij den lieden hebben aangedaan, zoowel te water als te land.

Ook andere maatregelen, die tot de verbetering des lands en de bevordering van onderling handelsverkeer konden bijdragen, werden niet verzuimd. Dat gold bijvoorbeeld de regeling van den waterstaat: het bestuur en onderhoud der veren en trechten, het uitdiepen van vaarten en rivieren, het graven van kanalen, het leggen van dijken en dammen; en zij kunnen die te gereedelijker alge-

meen nemen, omdat hun alodiaal door koop of opdracht in leen zeer vermeerderd is, sinds zoo menig Edelman naar Palestina toog, en land en luiden verkocht of opdroeg. Ontstaat er verschil tusschen twee gewesten over zulke maatregelen, en wil men de zaak afdoen met het zwaard in de schede, dan wendt men zich tot den Keizer. Zoo zien wij de breede heldenfiguur van BARBAROSSA hier te lande aan de Node, later de Grebbe genoemd, volgens zijne beslissing doorgegraven, opdat het water van den Rijn een beteren afloop hebben mocht naar de Zuiderzee: hiermede in verband bevestigde hij een dam bij Duurstede, en deed eenige dijken slechten die door Holland bij Swadenburgh opgeworpen waren.

Dat het mogelijke werd gedaan om het gevaarlijke onzer kusten te matigen, of den zeeman ten minste de gelegenheid te geven om zich te vergewissen op wat hoogte zijn zeil of zijne riemen hem hebben gebracht, valt te veronderstellen. Het barbaarsche strandrecht bleef nog wel in kracht, maar de waarschuwende brandaris was den Romeinen reeds bekend; en wie in 1352 rondzwierf in de eenzame Zeeuwsche duinen, en verlangde naar het verkwikkende gezicht der rusteloos af- en aangolvende zee — hij behoefde slechts rond te zien naar het baken, daar met vergunning van Graaf WILLEM den Vijfde opgericht, en er zich neêr te zetten op een der zware, zwarte kruisbalken, die het voetstuk uitmaakten van den beschermgeest des zeevaarders.

Verordeningen op de munt bleven mede niet achter. In den aanvang der 14e eeuw had de Hollandsche munt reeds den roem van deugdelijkheid; die van DIEDRIK den Zevende, 1113, wordt onder de Grafelijke voor de oudste gehouden. Dortrecht ontving in 1064 het recht om geld te slaan, en de munt te Medemblik bestond reeds eene eeuw vroeger. Omstreeks dien zelfden tijd, 937, verkreeg ook Utrecht het muntrecht. WILLEM de Eerste en WILLEM de Tweede vangen aan met den naam der Graaflijkheid aan hunne munt te verbinden, en doen ze stempelen met »moneta Hollandiae." Maar ofschoon FLORIS de Vijfde het zilver voor zijn goed geld uit Engeland doet komen, en ook te Medemblik munt, blijft de Hollandsche leeuw nog toeven met zich er op te vertoonen. Eerst onder WILLEM den Derde verschijnt hij, fier en wakker genoeg van houding; en later, als het nu pas opkomende Borgon-

dische Geslacht een KAREL den Stoute zal opleveren, zal men eindelijk aanvangen het jaartal op de Grafelijke munt te plaatsen.

Evenwel — al deze bemoeiingen zouden slechts ten deele haar doel hebben bereikt, wanneer niet de krachtige Grafelijke hand zich te gelijk verstandig en welwillend had uitgestrekt om de nog altijd te veel gebonden wieken der individueele vrijheid allengs, en ofschoon dan ook nog maar bij gedeelten, te ontboeien en te ontkluisteren. Toen de zuidelijke heidenen hun bode der Goden als den genius des handels aannamen, rukten zij hem geenszins de wieken van de voeten, en kozen wel inzonderheid zijn gevleugelden staf tot symbool; en waarlijk, onze Graven waren niet zóo onkundig om hiervan den geest te missen, hoewel zij geen geregeld onderricht in de mythologie hadden genoten. Zij waren er alleen, zouden wij thans zeggen, slechts nog wat te traag in — en bewezen alzoo Nederlanders te zijn.

De gedeeltelijke erkenning van rechten bij de Bruggenaren hebben wij reeds vroeger aangeroerd, zoowel als den invloed dien het voorbeeld van Duitschland op de Noordelijke gewesten moest doen gevoelen. Dat van Frankrijk werkte in nog sterker mate op het Zuiden, waar het bloed altijd ietwat sneller vloeide. LODEWIJK de Dikke, die daar van 1108 tot 1137 ten troon zat, bevond er zich niet rustiger onder zijne groote leenmannen, dan de Keizer onder de zijnen, maar hij zocht zich eene andere uitkomst dan de Duitsche Rijkshoofden, die zich door het eene deel van den Adel tegen het andere sterkten. Koning LODEWIJK bepaalde zich tot zijne domeinen, en gaf zijnen eigenen steden de zoo zeer op het voorbeeld der Italiaansche verlangde rechten van poorterij; daarbij afschaffing van slaafsche diensten, aandeel in het plaatselijk bestuur, vrije markten, het recht om de stad te bewaren, af te sluiten, en te verdedigen, hij schonk ze voorts, naar aanleiding of noodzaak der omstandigheden, eenige grootere of kleinere privilegiën. Natuurlijk kwamen nu ook Grafelijke en Bisschoppelijke steden in spanning, en de Graven en Bisschoppen zagen zich genoodzaakt toe te geven, zoo zij niet in hunne eigene ingewanden wilden gaan wroeten, d. i. te trachten om hunne onderzaten met het zwaard het verscherpte gevoel van onafhankelijkheid af te stompen. Maar beide gevallen hadden eene verzwakking van het onbepaald gezag

der Heeren ten gevolge: in het laatste maakten de steden zichzelf vrij, en riepen de bescherming des Konings in; in het eerste zagen de Baronnen zich genoodzaakt om bijna alles toe te staan wat van hen gevergd werd, en zij behielden slechts eene schaduw van vroegere grootheid, terwijl het koninklijk gezag, door de reeds vrij geworden steden ondersteund, meer wezenlijkheid bekwam.

De Graven BOUDEWIJN de Zevende, KAREL de Goede, en DIEDRYK en FILIPS van den Elzas, van Vlaanderen, volgen 's Konings voorbeeld, en zijn zelfs reeds door Graaf ROBBRECHT den Fries voorgegaan. Gent en Rijssel spreken in 1127 reeds met Brugge van vroeger verkregen rechten. Sint-Omaers verkrijgt ze in 1128. Het oude Santhoven ontvangt in 1160 eene nieuwe haven, en in 1163 eene vrijverklaring, tevens inhoudende dat ook vreemdelingen, die zich te Novus Portus zouden komen vestigen, na jaar en dag er vrij zullen zijn; en dat is de opkomst van Nieuwpoort. De stad Doornik, die oude zetelplaats der Frankische Koningen, was sedert de dagen van KLODORECH voortdurend aan Frankrijk gebleven, en werd bestuurd door Bisschoppen, die zich intusschen volkomen onafhankelijk hadden weten te maken. Maar de goede lieden van Doornik bestaan grootendeels uit vrije burgers, wier voorouderen waarschijnlijk reeds ten tijde der Romeinen de voordeelen van een stedelijk bestuur hadden genoten. Geboren alzoo met het verzet der begrippen tegen heerediensten en slavenarbeid, en niets vuriger wenschende dan het poortrecht, ten einde aldus eene corporatie te kunnen vormen, waartoe hunne Romeinsche vrijheid hun nog geen recht geeft, beginnen zij zich feitelijk tegen den Bisschop en diens kerkelijke regenten te verzetten, en roepen den Koning, hun eigenlijken Heer, als bemiddelaar in. FILIPS AUGUST verschijnt, en werkende in den geest zijns grootvaders, schenkt hij Doornik eene volkomene vrijverklaring, met het recht om eene gemeente te vormen en andere vrije mannen in hare poorterij te mogen opnemen. Twee Burgemeesters en acht-en-twintig der verstandigste, gemeenlijk ook de rijkste poorters, dan Vroedschappen genoemd, zullen het stedelijk bestuur uitmaken, en nog eenige andere aanzienlijke poorters zullen er tot het beheer der geldzaken worden geroepen; er zal eene vaste schepensbank worden opgericht, en die zal der steden gerechte vormen. Daarbij (en het

is om het hoofd der Doornikers te doen duizelen van trots en van vreugde!) daarbij verkrijgen zij de beteekenende vrijheid om de gemeente bijeen te roepen zoo dikwijls dit in haar belang of dat der stede kan zijn: alzoo eene gemeenteklok, die gewis feestelijk met ommegangen en godsdienstige plechtigheden zal worden ingewijd, en waarvan, wanneer de krachtige klepelslag zal klinken en galmen over de gansche vrijheid van Doornik, de poorter zal jubelen en juichen, en, zijn opgeschoten knaap bij de hand grijpende, uitroepen: »Hoor, jongen! dat is onze klok! Dat is de klok der »poorteren van Doornik, kleppende zoo trots of hij gehangen ware »in den hoogsten toren van eene Grafelijke burcht, en louter Edelen »en Jonkers saam roepen moest!" — Hoe gaarne zullen zij den Koning de belofte van drie-honderd gewapende mannen hebben gedaan, in iederen oorlog dien hij voeren zou! Overigens bleef de bevolking dienstplichtig, zooals ter beveiliging van de omliggende Fransche grensplaatsen noodzakelijk was.

In Brabant ging Hertog HENDRIK de Vijfde als de Genius der Vrijheid onder zijne steden en eigenhoorigen rond. In het zelfde jaar, waarop Koning FILIPS AUGUST Doornik vrij maakte, schonk hij eene poorterij aan Gembloux. In het groote bosch, dat hij liggen had aan zijne noordelijke grenzen, tierden wonder wel de bijen, en vermenigvuldigden zich zoozeër, dat, naar het verhaal der kronijk, de lieden van alle kanten in grooten getale en bij menigten langs de woudwegen kwamen met wagens en karren, en te water langs Leie, Dommel, en Aa, met pramen en schuiten, geladen met »ymercorven" (bijenkorven), door welke samenvloeiing allengs veel koopmanschap, ruilhandel, en wisseling van paarden, hoornvee, schapen, boter, kaas, rogge, haver, en dergelijken plaats vond, zoodat het welhaast scheen, »oft een merct van eenighe stede geweest hadde." Om nu die kooplieden en ander volk huisvesting en herberge te geven, werden er eenige huiskens getimmerd, waartoe Hertog HENDRIK de Tweede, daartoe aangezocht, het hout uit zijn bosch schonk. Het plaatsjen breidde zich meer en meer uit, ondanks de aanvallen van die van Heusden. Rees er al niet spoedig eene kerk — een kerkhof was er weldra, want waar menschen wonen, sterven menschen, en eischen hun laatste rustplaats. Een groot houten kruis, opgericht op die plaats waar de christen het stof

zijner geliefden bewaart tot de opstanding, zal aanvankelijk wellicht, even als nog eeuwen later in de Rijp, de godsdienstige verzamelplaats zijn geweest; en als het laatste purper der zinkende avondstralen zich langzaam van de hooge boomtoppen terug trok, zal men daar beneden de kleine gemeente hebben gezien, knielende rondom het houten kruis, terwijl de avondwind de trillende klanken van het Lof, dat zij opzongen, der duisternisse van het woud tegenvoerde. Zoo was 's Hertogenbosch sedert 1184 stellig eene buurtschap. Maar dat geldt Hertog HENDRIK niet genoeg; hij verkrijgt er in 1196 tolvrijheid van den Keizer voor, en van weder eene belemmering ontslagen, gaat de stad langzaam voort om zich door den loop der tijden heen te ontwikkelen tot Noord-Brabants beroemde hoofdstad. — Vilvoorde heeft hij reeds voor vier jaren (1192) met vrijheden begiftigd, en de poorters kennen er geen andere heeredienst meer dan alleen deze enkele, dat zij in den hooibouw verplicht zijn de landerijen des Hertogs mede waar te nemen. Leuven, Antwerpen, Aerschot, en zoo menige andere plaats, danken hem in mindere en meerdere mate vrijheid en poortrechten.

Utrecht, met zijne fraaie markten, zijn levendigen handel, zijne welvarende kooplieden, Utrecht blijft ten achter, en houdt zich aan 't oude: Adel en Geestelijkheid deelen er het bestuur, en de poorters blijven er zonder invloed. Dat Bisschop WILLEBRAND een privilegie aan Swolle geeft, mag wel het gevolg eener volstrekte noodzakelijkheid zijn geweest, sinds Sutfen reeds in 1190 van zijn Graaf OTTO van GELRE met poortrecht begiftigd was, en alzoo goede gelegenheid had om Swolle boven het hoofd te wassen. 't Geldt een verwijt aan Utrecht, daar zelfs het in zijne bergen en bosschen weggescholen Luxemburg teekenen van herleving geeft: Graaf THEOBALD van BAR belooft er in 1212 vrijstelling van lijfeigenschap aan alle lieden die zich op zijne ontvolkte hoeven willen neerzetten. Die van Bourmont moeten hem jaarlijks vijf stuivers hoofdgeld betalen; ook maakt hij eenige bepalingen omtrent het rechtswezen, en stelt de boete voor alle kleine overtredingen door elkander op vijf penningen, maar vechterijen, op vijf stuivers; wordt er echter bloed gestort, dan moet de vechterij met vijftien stuivers worden beboet; daarentegen zal men een lossen klap,

een stoot, of eene gewone dracht slagen, kunnen zoenen met vier penningen.

In Friesland heerscht wel de minste drukking dan ergens elders, want nevens de Geestelijkheid en den in aanzien stijgenden Adel of de groote grondbezitters, heeft de algemeene volksvrijheid (die hier nog wel eens gevaar kon loopen bandeloosheid te worden!) er een stand van vrije mannen gevestigd, die als huurders het land bebouwen, of koopmanschap drijven, of eenig handwerk uitoefenen, en wier dienstbaren zelfs geene slaven of eigenhoorigen meer zijn. Doccum bloeit aan de nabijheid der Lauwerzee; Stavoren aan de Zuiderzee; maar Bolsward, Sneek en IJlst aan den zuidelijken oever van het Borndiep, slinken in welvaart, naarmate die waterplas verlandt, en zullen eindelijk voor Almenum, Workum, en Hindalop het hoofd moeten onderhalen; iets wat menig ondernemende hunner reeds doet denken om zijn huis en goederen tijdig te verplaatsen, en waarover menig zwaartillenden het hoofd diep begint te hangen. Oldenhove, met zijne beroemde leerschool, droomt er nog niet van dat het zich eenmaal, saamgevlochten met het nabijgelegen en later opgekomen Nijenhove, en het oostwaarts van daar strekkende Hoec, ganschelijk zal oplossen in eene nieuwe stad Leeuwarden; en Groningen schijnt zich den verren afstand van zijn Bisschoppelijken Heer ten nutte te maken, om zich-zelf tot eene gemeente te vormen.

In Zeeland vangt dit eigendlijk eerst met Graaf WILLEM den Eerste aan, al had reeds FLORIS de Derde aan Middelburch en Ziericsee eenige vrijheden toegestaan, waarvan de eerste stad het recht gebruik nog niet eens wist te maken, en waar de gemeenteklok dikwerf werd geklept zonder eenige noodzaak, zoodat als er werkelijk hier of daar eene waarschuwende rookwolk opsteeg, of de verraderlijke vlam plotselijk uit een rieten dak opsloeg, er maar weinigen waren die er zich heenspoedden met emmers of ladders, of liefst maar met haken, om het brandend perceel omver te halen: aan blusschen viel toch doorgaans niet te denken. Het nieuwe privilegie, door Graaf WILLEM in overeenstemming met Gravinne JOHANNA van VLAANDEREN geschonken, bepaalde daarom: dat er geen klok zou worden getrokken, anders dan met voorweten en goedvinden der regeering, maar dat de poorters op het gelui daarvan

dan ook terstond op de markt, als hunne loopplaats, zouden moeten verschijnen, op boete van vijf pond aan de Graaflijkheid, en vijf schellingen aan de stad.

FLORIS de Vierde geeft, niet veel beter dan dringend gevergd, in 1223 vrijverklaringen voor Domburg en West-Capelle; maar daarbij blijft het ook. De jonge Graaf is moedig en ridderlijk — minder poorters-gezind. De Edelen hebben zoo goed hunne spreekwoorden als het volk, en ik vrees dat het: »Als dat varken droomt so ist van draf," wel eens met minachtend gebaar op 's volks droomen van vrijheid en voorrechten is gebezigd. FLORIS bestuurde ook slechts twaalf jaar, trok ten torniere en wapenspele en in vreemden oorloge, en viel door verraad, toen hij nog geen vijf en twintig jaren tellen kon.

Maar wat de vader aan zijn volk heeft te kort gedaan, vergeten wij dat — want méer dan dubbel tracht de zoon het te vergoeden. Zie hem aan, dien schoonen blonden jongeling: — de adel op het gelaat, en toch goedhartigheid in het oog, en welwillendheid om den gullen mond; zacht tot tederheid voor den vriend, voor wie hem wel willen vergevensgezind, en barmhartig voor den gebogen vijand; maar hoog en gebiedend voor wie hem tergend tegentreedt met den handschoen of het zwaard. Zie hem aan, in zijn blank harnas, met den geelgouden wapenrok, die den zwarten adelaar des Rijks zoo rustig vereenigt met den rooden liebaart van Holland, op een blazoen dat daar zoo fier prijkt op de breede borst. Zie hem aan, met dat rijklokkig hoofd, dat zich te edeler verheft bij den blik op de keizerskroon die hem wacht — is hij niet geboren om de afgod te worden van een volk, dat hij vrij, welvarend, gelukkig maken wil?

Wie hem dus aanschouwt, en bedenkt hoe hij zijne baan is aangevangen, die hij al te ras ten einde heeft gebracht, moet wel den bitteren wrevel deelen die den Egmonder Monnik in de eenzaamheid zijner schrijfcelle, waar hij de gebeurtenissen zijner dagen nederschreef, een oogenblik zijn christenzin doet vergeten, en uitbarsten: »O gij vervloekt Friesland! vanwaar kwam u deze ver»woedheid, dat gij den Graaf van Holland, den Koning van Duitsch»land, en den beschermer van gansch de Kerstenheid hebt gedood, »en — dat nog meer zegt — uw eigen Vorst vermoord!"....

Reeds als Graaf toonde WILLEM de tweede zich ongemeen werkzaam, en bevond zich tot regeling van algemeene en bijzondere belangen nu eens te Middelburch, dan weder te Leiden of te Utrecht, en veeltijds te 's Gravensande. Ook verbleef hij somwijlen op een jachthuis in de Grafelijke warande, gewoonlijk des Graven hage genoemd, en een deel uitmakende van de aaneenschakeling der overoude prachtige bosschen en woeste wildernissen, palende aan Hollands duinen in breeden omvang, en strekkende zuidwaart over het Westland, tot noordwaart achter Schoorle en Groede; een schoon oord voor de vorstelijke jacht op herten, reën, everzwijnen en wilde ossen, die er bij menigte in tierden. Maar de jeugdige Graaf had een te goed besef zijner roeping, dan dat hij méer dan voor ontspanning met valk en hond in het woud zou rijden, en het wild verontrusten, hair met hair, en veêr met veêr. In 1245 vindt ge hem te Haerlem op het Sant, een weinig minder woeste plek dan de Hage, maar bijna uitlokkender nog, door het met geurig lisch en dulen omzoomde Spaerne, dat er zijne frissche wateren noordwaart langs heen stuwde, en een vrolijker voorkomen gaf aan de met veenen doorbroken boschstreek. WILLEM zag wel dat dit Kennemer dorp — dat ook het ridderoog trok door de goede gelegenheid van zijn ruim en door een frissche duinvalbeek doorsneden plein, om als een krijt of tornierveld te worden gebezigd — met eenige ondersteuning wel verder komen kon: »en hij gaf het eene vrijverklaring, veel ruimer dan men zich in Holland, waar die vergunningen iets nieuws waren, had durven beloven: de gewone belasting stelde hij op veertig pond 's jaars, en vorderde slechts vierenzestig weerbare mannen, zoo dikwijls hij ten oorloge voer." Stel u daarbij evenwel geen regelmatige wapening voor: als de banklok klept, en de vierenzestig zich naar hun hoefslag of loopplaats spoeden, ziet ge meer lederen, dan uit gevlochten ringen, of over elkander slaande schubben vervaardigde kolders. De geslagen wapenrusting, uit helm en ringkraag, borst- en rugharnas, armstukken, en dij- en scheen-stukken bestaande, zijn onder Ridders en Edelen nog zoo zeldsaam dat ringpantsier en maliekolder, of schobbejak, reeds de kenmerkende krijgsdracht van het volk geworden is. De machtige Heer van Putten, om een Hollandsch voorbeeld te noemen, die in

1311 overleed, werd op zijne tombe uitgehouwen met ontbloot hoofd, maar overigens van den hals tot de voeten nog geheel in maliën rusting, met de torniek of wapenrok, reikende tot de kuit, daarover, en met zijn schild aan den riem aan zijne linkerzijde. Let slechts op den Graaf en zijn gevolg, waar zij optrekken ten wapenspel, uit jok of ernst, dat het niet allen arm- en scheenstukken zijn, wat zich vertoont buiten de bonte, prachtige tornieken, met schitterende geslachtswapens bestikt, die ge op de laag nederhangende dekkleeden hunner onstuimige paarden en op de wapperende wimpelkens aan hunne lansen weder ontmoet. Merk, zoo het flikkeren en flitsen van dat staal, dat zilver en verguld, tusschen al die bonte, schitterende kleuren u niet de oogen verblindt — merk wel op den verschillenden vorm hunner helmen, die van boven niet altoos rond of puntig, maar ook dikwerf plat zijn; en zie hoe belachlijk het is, om altoos te spreken van op of neergeslagen vizieren en wuivende pluimen, waar ge op zijn best een vederbos op den kop van een paard, maar als helmversiering slechts afbeeldingen van draken, vogels en dergelijken vindt, of een fladderenden sluier, dien de Ridder ter eere zijner Jonkvrouw aan den helmwrong heeft geknoopt; terwijl het vizier, zoo het niet maar eene dwarsche of kruisvormige opening is, ter wille van gezicht en ademhaling, met den helm één is. Zoo ge het nu nog van u verkrijgen kunt om een blik terug te werpen naar de zich ter loopplaats spoedende Haerlemsche poorters, vast afscheid nemende van hunne vrouwen en meisjens, wier bonte hoofddoeken en huiken gij mede door dat alles heen wemelen ziet, dan bespeurt ge, dat ook zelfs h u n hoofd-beschutting niet altoos een stalen, maar meer nog een lederen, misschien met een paar ijzeren banden overgespannen kap is, en dat geene zwaarden, maar prikkelknotsen, strijdkolven, bijlen, speeren, en lange messen hun krijgsuitrusting voltooien. Intusschen zullen zij niet minder vlug zijn, wanneer het bladerloos najaar het oorlogvoeren tot de volgende lente afbreekt, om hunne houten huizen aan het Sant, in den Anegang, langs de Houte-straat, of aan de Grafte, weder te betrekken: de beste handen zijn bij den hooibouw alreeds weer afwezig geweest; en hoewel 's Graven voorrechtsbrief ook toelaat dat eene vrouw, gewoon te bakken en te brouwen, één baksel brood en één

brouwsel bier verliezen mag, gelijk ook eene vrouw, die gewoon is linnen en wollen goederen te verkoopen, één steens zwaarte daarvan verliezen mag zonder dat in beide gevallen de man daar iets tegen zeggen kan — is 't toch maar beter dat hij thuis zij, en een oog in 't zeil kan houden.

Nu Haerlem door de vrijheid opkomt, is het geen wonder dat vele andere steden een dergelijk privilegie verlangen. De buurten aan de samenvloeiing van Y en Amstel, onder schaduwe van Heer GIJSBRECHTS kasteel neergeslagen, zich geneerende van vischvangst of het bebouwen van een lagen akker, maken Stichtsch leen uit, en behooren dus nog niet tot Holland. Maar Delft, ofschoon nog weinig uitgebreid, gevoelt nu ook behoefte aan meerdere vrijheid dan men in staat van lijf-eigenschap, ook onder de beste Vorsten, genieten kon. De dorpers vallen derhalven hunne Landsvrouwe RICHARDIS, 's Graven tante, te voet, vragen genade, hulp en voorspraak bij den Graaf, en WILLEM verleent hun bijna dezelfde voorrechten als die van Haerlem genieten. Dat was in 1246. En zie nu een vijftal jaren later. De Graaf, of laat ik zeggen de Roomsch-Koning, gelijk hij in Duitschland is, vertoeft eenige dagen te Ehrenbreitstein, een der schoonste bezittingen van zijn boezemvriend, den Aartsbisschop van Trier; maar ook daar, aan »het uiteinde van Germania inferior, met Coblents, en den Moezel tegen over zich, en den Rijn aan zijne voeten" — ook daar vergeet hij Holland niet, en hij bezegelt er eene gunstige beschikking ten behoeve der kleine buurtschap Oud-Delft, nabij de vrije poorte, waar de vroeger verkregene vrijheid thans reeds wonderen deed; waar steeds getimmerd en gebouwd werd, en ge aan de versche verw wel tellen kunt hoevele nieuwe huizen er binnen korten tijd zijn opgerezen. Men is er bezig het hofgebouw van Vrouwe RICHARDIS met een kostbaren toren, een geschenk van eenige Jonkvrouwen uit dien oord, te versieren; men sticht er, bij het reeds bestaande mannenklooster, eene vrouwen-abdij, en men zamelt er gelden in bij de gemeente, die het nieuwe convent eene gift wil doen van ten minste 300 morgen lands. Nog meer: »in het oude Delft, dat men zoo gaarne met de stad vereenigen wil, bouwt reeds Heer BARTHOLOMEUS VAN DER MADE eene kerk uit eigen fondsen, en die verrijst zoo schoon, zoo stevig, en zoo goed, als er in geheel Noord-

Nederland geen tweede kan worden aangewezen. Zeker, die kerk is te groot voor het nederig gehucht, dat Oud-Delft heet; maar langs de grachten verrijzen er weldra sierlijke huizen, en daar voor en daar achter om heen, gansche straten met winkels en stallen, met brouwerijen en taveernen, totdat eindelijk een ringmuur de beide plaatsen komt omvatten, en men zeggen kan, dat de stede Delft eene der schoonste en welvarendste van het gansche graafschap is [1]).

In dien tusschentijd, 1249, had WILLEM zich ook in zijn graafschap een den Roomsch-Koning waardig vorstelijk paleis doen bouwen. De plaats, daartoe gekozen, lag in de onmiddellijke nabijheid van het westelijk uiteinde zijner geliefkoosde hage, van het park, en wel op geringen afstand van het oude jachtslot. Zuidwaarts van daar strekte zich een laag gelegen moerassig terrein verre uit, bestaande uit veen- en rietgronden; misschien hier en daar met kreupelhout begroeid, en bekend, zelfs nog eeuwen daarna, onder den naam van »de wildernis", Ten oosten was de bodem van het omringende land iets hooger, wel veenachtig, maar minder moerassig dan het zuidelijk deel. Ten noorden en noord-oosten had men hooger rijzende duin- en geestgronden, en door deze valeien van het duinland slingerde zich eene beek, die de plaats, waar het paleis werd gesticht, daartoe bijzonder gelegen en geschikt maakte. Daar ook doet nu de Graaf, door de verstandige werklieden die hij heeft ontboden, zijn prachtig hofgebouw optrekken, met eene schoone, hooge zaal, en andere fraaie vertrekken, en eene kapel daarnevens, en hij zat er soms te recht, »om hooghe saken des rijcks." Tegen opbrengst van eenigen jaarlijkschen cijns was het den westlanders en anderen gegund om zich daar in schaduwe van het hooge hof, aan welks voltooiing steeds gearbeid wordt, een huis te timmeren, een akker te bebouwen, of neering te drijven; en zoo verrijst, niet als met een tooverslag, maar toch langzaam en zeker, 's Gravenhage.

Zoo rustig als dat nu alles in het zuidelijke deel van het graafschap toeging, kon het in 't hooge noorden niet. De wilde West-Friezen, vrij maar armelijk levende in hunne lage waterachtige landstreek, vol groote en kleine meren, hooge rietbosschen

---

1) Prof. Visscher.

en begroeide kreken, zijn niet minder roofgierig en strijdziek dan arm, en komen onophoudelijk, dan over den ondiepen waterstroom de Reecker noordelijk, dan over het zwin Ottenvoerde of Oterleec, en de eilandjes tusschen Waarder- en Scharmeir oostelijk, om zich bij de welvarender Kennemers te goed te doen, te plunderen, te branden, en te dooden. Kort na 1250 is het kasteel van Heer GERAERT van HEEMSKERC wel op 's Graven last uitgebouwd en versterkt met een zwaar rondeel, en van eene goede bezetting voorzien, tot welker onderhoud die Edelman eene jaarlijksche wedde van driehonderd pond ontving — maar die burcht ligt te ver van de grenzen. Zonder eenige wapenrusting, in linnen of wollen pijen gekleed, de beenen in vellen en riemen geschoeid, en het hoofd meer door de dikke, ruige lokken dan door de kap gedekt, met kolden, kolven, bijlen, en speeren in de ruwe en stevige vuisten — bewegen die Friesche stroopers zich veel lichter en sneller dan de met maliën of stalen harnasplaten gedekte mannen des Graven, die hun tegen werden gesteld; vertoonen zich in vervaarlijke menigte, wanneer zij het minst worden verwacht, en sleepen de buit binnen hunne grenzen, eer de naburen dikwijls nog kondschap van den nood hunner overvallen geburen bekomen. Er moest alzoo een meer afdoende maatregel worden genomen om aan die verwoestende invallen een einde te maken. De noordelijke weg was dén Friezen versperd, sedert het kasteel der Edelen van EGMOND den duinkant beschermde; die over Alcmare bood echter nog al te open toegang, en daarin besloot de Graaf te voorzien. Een hoog stuk lands, even beöosten dat plaatsjen (dat nu door hem met gelijk privilegie als Haerlem bevoorrecht is) gelegen, en dus in de onmiddellijke nabijheid der Friesche grensboorden, bood eene geschikte gelegenheid tot het bouwen eener sterkte aan. Wel ligt het van de stads zijde afgesloten door een moeras — maar op 's Vorsten last wordt daar midden door heen een dijk gelegd, die het vereenigt met den vasten geestgrond, waarop de Alcmaarsche hoeven en huizen getimmerd staan; en te gelijker tijd begint men nu de grondslagen te leggen van een groot kasteel, met drie grachten en even zooveel poorten en vijf torens versterkt, en dat den naam van Torenburg zal dragen. Op den hoogsten toren zal een ijzeren baken worden ge-

plaatst om vuur in te kunnen stoken, wanneer eenig naderend onheil bij nacht noodzakelijk maakt om het noodsein te geven; komt het onheil bij dag, zoo zal men er den noodkorf uithangen, en de omtrek, die het sein door klokgeklep of slaan op den ketel of eenig ander klinkend huisraad voortzegt, zal weten dat hij zich te wapenen heeft. Onder die vaste bescherming herstelt zich het al te dikwerf gekwelde Alcmare, en gaat nu rustig vooruit in landbouw en visscherij, in nering en scheepvaart.

Eere den jongen held, die, te midden van zoovele en zoo uit één loopende bemoeiingen met zoo juisten blik de behoeften zijns volks overzag niet alleen, maar er ook op zoo degelijke wijze in wist te voorzien!

Holland mocht zich echter niet lang in het bezit van zijn gevierden en veelbeminden Heer verheugen, en voor Duitschland ging weldra in hem de hoop op eene schoone toekomst verloren. De Kerstdagen van 1256 zagen hem te Alcmare, vanwaar hij met een schoon leger uittrok om het weêrspannige West-Friesland te tuchtigen — maar hij keerde niet weder, en liet er, in het ijs overvallen, het leven.

Maar zijn zoon en opvolger FLORIS, door een even uitnemenden geest bezield als zijn vader, richt gelukkig zijne voetstappen naar het schoone voorbeeld dat hem te vroeg ontvallen is. Dertien jaren telde hij, toen hij, in 1266 op het kasteel Teylingen vertoevende, de voorrechten die Leyden, rondom de hooge burcht aan den Rijn, reeds bezat, bekrachtigde, en er nieuwe bijvoegde. Hij ontheft de stad van eene zekere schatting, laat eene andere tot haren laste, en maakt de gewone bepaling betrekkelijk de geldelijke opbrengst. In geval van oorlog moet Leyden den graaf vijf-en-twintig gewapende mannen leveren, die hij-zelf zal onderhouden, en die de eere der nachtwake zullen hebben voor zijne tent. Tevens regelt hij eenige boeten en breuken, in geval van vechterij en verwonding, en laat de rechtsmacht en het stedelijk bestuur over aan zijnen Burchtgraaf, zijn Schout, en acht gezworenen. En hoewel het nu schijnt dat de benoeming der gezworenen, zoo wel als die van den Schout, buiten keuze der poorters omging, zullen de goede mannen van Leyden evenwel met niet weinig vreugde het vat wijns, dat hun deze voorrechtsbrief kostte, op de kar hebben

geladen, en daarmee den zandigen woudweg naar Teylingen ingeslagen zijn. — Dordtrecht was reeds eene vrije stad, maar onder het bestuur van Graaf FLORIS ontstond er twist over het leggen van dijken, waarvan de poorters gaarne de voordeelen willen genieten, zonder voor de kosten aansprakelijk te zijn. De vraag is derhalve: »Wie in zulke geschillen beslissen kon?" En het andwoord natuurlijk: »De Keizer of de Graaf." Maar het volksgezind harte van FLORIS heeft behoefte om zich bemind te maken, en hij stelt op den 21sten December 1270 de merkwaardige bepaling vast, dat de goede mannen nimmer met dijklasten zullen kunnen bezwaard worden, dan krachtens eene uitspraak van schepenen of stedelijke arbiters. Een ander privilegie, van de zelfde dagteekening, aan Dordtrecht gegeven, moet voornamelijk worden beschouwd als eene uitlegging van het jus de non evocando, of het voorrecht om voor geene anderen dan eigen schepenen te recht te kunnen staan, en waarborgt den burgers tegen allen rechtsdwang in het baliuwschap van Zuid-Holland, waar zij vooral door geene schuldeischers zullen kunnen bekommerd worden, zooals destijds, tot nadeel van handel en onderling verkeer, maar al te dikwijls plaats vond. — Rotterdam ontvangt evenzeer eene uitbreiding van vrijheden; Gouda, Schiedam, en Vlaardingen volgen daarna; en Brielle, Gorcum, Heusden, en andere plaatsen verkrijgen ontheffing van tol, en daarbij andere min of meer beteekenende vrijheden. Dat hij boeren adelt, is onwaar in letterlijken, maar bevat eene schoone waarheid in den verhevensten zin; hij geeft ze hunne menschelijke rechten terug; hij behandelt er velen als volstrekt vrije mannen; hij verandert de lijfeigenen voor het minst in huislieden; hij beschermt den opkomenden middelstand; hij is Hollander in zijn hart; hij heeft steeds het oog op nijverheid en handel; en de schimpnaam »der Keerlen Godt", hem in 't heimelijk door zijne Edelen naar 't hoofd geworpen, straalt als een onverdoofbare aureool om zijne heilige grafstede, door alle volgende eeuwen heen.

Inzonderheid die Land-edelen, die op hunne sterkten, hunne burchten en kasteelen, te midden hunner boeren wonen, zien die verheffing van het volk met leede oogen aan. — »Als men den keerle bidt, dan weighert hi meer," is hunne leus; en waar hunne hand de macht heeft, drukt zij nog zwaar, en misbruikt ze tot

grepen, zóo hard en zóo pijnlijk, dat zelfs de vereelte huid van den laaggeborene ze niet langer dulden kan. De geest van doffe onderwerping is nu eenmaal geweken, en sterker drukking leidt slechts tot te feller verzet. Dat hadden de Kennemer Land-edelen ondervonden tijdens FLORIS minderjarigheid. De Kennemer dorpers verbonden zich met de Waterlanders, ja zelfs met hunne geboren vijanden de West-Friezen, en kwamen in openlijken opstand. In gewapende benden trokken zij door het land, en vernielden er de kasteelen hunner onderdrukkers, die op de ontzettende mare, dat de gebonden dorpers in eene bandelooze horde, geducht door aantal en kracht, veranderd waren, der wrake ontweken en naar Haerlem vloden. Nadat de Kennemer kasteelen dus in puin lagen, stroomt de onweêrstaanbare hoop naar Aemstelland, waar de listige GIJSBRECHT zich met hen verstaat, de zijnen met hen vereenigt, aan hun hoofd zich meester maakt van Utrecht, en er Bisschop JAN van NASSAU verdrijft, maar met dit alles zich-zelf een kuil graaft. De Jonker van BEUSICHEM maakt eindelijk aan het fraaie spel wel een einde, maar GIJSBRECHT van AEMSTEL had zich evenwel te zwaar tegen zijn Heer vergrepen, om niet strafbaar te zijn. Met bewilliging van den Hollandschen Graaf wordt straks de heerlijkheid Aemstel aan den ontrouwen vazal ontnomen, en aan JAN van PERSIJN, Heer van Waterland, opgedragen. Allengs verschafte FLORIS zich ook een bijna onbepaalden invloed op de zaken van het Bisdom. Men zou er geen Bisschop meer kiezen dan onder zijne leiding, en als hij er heen kwam om de hoofdstad te bezoeken, en hij daar buiten op de heirbaan de banier van Holland ontrolde, dan moesten hem alle poorten geopend worden. Geen Utrechtsch burger, zegt Visscher: of hij gevoelde al de voordeelen van dien schijnbaar vernederenden toestand, en de Aemstelaars zagen weêr met benijding naar Utrecht op. Maar FLORIS wilde ook hun doen zien dat hij waarlijk een man des volks was, en zich met hunne droevige aangelegenheden bemoeide, om hun goed te doen. Hij zag hunne armoede, hunne afhankelijkheid van den onbeduidenden Heer van Waterland, en deed wat in zijn vermogen was om althans dat schamel volk, aan Y en Aemstel voor 't overige zoo gunstig gezeten, grootmoedig te bevoordeelen: met dat inzicht onthief hij

hun handel van alle Hollandsche tollen, en nu komen er velen naar het Damrak en den Dam, en er verrijzen reeds enkele huizen in de richting van Nes en den Nieuwen dijk. Nu spreekt men van bruggen over het water te leggen, en wil, om niet langer onder Ouder-Aemstel te hooren, zelf eene kerk doen bouwen, en een eigen pastoor hebben; nu komt Aemstelerdam op, en spreekt om eenmaal zoo groot te willen worden als Haerlem en Alcmare; en die arme visschers, bikkers, bakkers, en huidekoopers zijn op den weg om welgestelde burgers, en eenmaal zelfs de eerste mannen van het land te worden. —

En zie daar nu op het einde der dertiende eeuw een geheel nieuw Nederland, bijna zoowel naar den grond als naar de bevolking. De slingerende zand- en kleiwegen, wel nog soms door wouden en wildernissen loopende, maar toch veel meer door welige akkers, groene, met runderen en schapen bevolkte weivelden snijdende, of kronkelende langs den rietzoom der golvende meren, waar de visscher zijne netten uitzet, of zijne watervracht reeds in de wiegelende kaan huiswaart en ter markt voert. Links en rechts dorpen, wier verbeterd voorkomen alleen moet onderdoen voor dat der zich vermenigvuldigende steden, wier trotsche en in aantal toenemende kerktorens als zoovele Jacobs-steenen zijn, waarbij de dankbare gemeente mag getuigen: »Tot hiertoe heeft de Heere geholpen." En overal, wandelende en werkende, varende en trekkende, handelende en zwoegende, een vrij volk, arbeidende aan zijne eigene welvaart.

En wien, wanneer wij ons maar alleen tot het om ons heen liggende graafschap Holland bepalen, wien dankt men nu dat alles?

Twee vorsten, die, door eene zonderlinge lotsbeschikking, op het einde van eene lange loopbaan niet het hoofd rustig mogen nederleggen te midden van hun volk dat zij met zegeningen hebben overladen — maar die beiden vallen, te midden van hun schoonen weg, even onverwacht als treurig: De één, Koninklijke jongeling, bezwijkt in het ijs der Friesche moerassen, bij Hoogwoude, onder de moordende kolfslagen van ruwe boeren; de ander, Vorstelijke man, misschien te weelderig Ridder, maar niet te min uitnemend regent, verbloedt aan twee en twintig wonden, hem door het verraderlijk staal eeniger verraderlijke Edelen geslagen, en de oever

van eene sloot bij Muyderberg is zijn doodbed. — Wel sloeg de mare van den val des eersten het gansche volk met diepen rouw; wel spoedde de verontwaardigde gemeente bij den moord des laatsten zich ter wrake, — maar de nagedachtenis van het onschatbare, dat zij hadden gewrocht, zonk allengs dieper in den stroom des tijds weg.

Doch het nageslacht, in grootheid toegenomen, en der historie vragende hoe zij zijn geworden wat zij zijn — het nageslacht zal rechtvaardigheid oefenen, en het stof der eeuwen weg wisschen van de daaronder nog niet verbleekte glorie....

Het nageslacht!

Hebben 's Gravenhage, en Haarlem, en Delft, en Alkmaar eindelijk hunne verplichting gevoeld, en de handen in een geslagen, en Neêrlands eersten beeldhouwer in staat gesteld, om het denkbeeld van vorstengrootheid en burgermin, van zielenadel en heldenmoed, van onderworpen vroomheid en fiere wilskracht saam te kneden in die schoone vormen en lijnen, waarmee hij het marmer dwingt tot bezieling en het brons tot leven, zoodat ge oogenblikkelijk zeggen moet: »Dat is het standbeeld van een groot Vorst," en uwe historie-kennis: »Dat is de Graaf-Koning WILLEM de Tweede!" —? En heeft het machtige Amsterdam, hebben Utrecht, Vlaardingen, Leyden, Gouda, dat zelfde voor FLORIS gedaan?"

Ik wil het bitter andwoord dat mij op de tong ligt, niet uitspreken. Maar wilt gij zelf u overtuigen h o e hunne nagedachtenis onder ons leeft — zie dan in den Haag de hooge zale, het edel monument van den Roomsch-Koning WILLEM, die het burgerschap heeft geädeld toen hij zijn naam deed schrijven op de rol der poorteren van Utrecht, onteerd en bespot door eene belachelijke verbouwing; hoor dan jaarlijks op den eersten schouwburg van Nederland, den naam van Graaf FLORIS, eenmaal den god des volks bijgenaamd, bezoedelen door de poëzy van den grootsten der Nederlandsche dichters.

D a t is de vergelding van het nageslacht! —

Maar misschien zullen zij die na ons komen eenmaal rechtvaardiger zijn. Misschien, wanneer er eenmaal een pantheon van Neêrlands groote mannen zal worden opgericht, zal het eindelijk zijn als het nu wel reeds wezen mocht, en zal de bezoeker, met eerbied

rondwandelende onder die heroïke gestalten van vroegere dagen, er ook eene schoone groep aanschouwen: MICHIEL ADRIAANSZOON DE RUITER, een blik van innige dankbaarheid slaande naar WILLEM den Tweede en FLORIS den Vijfde, die zijne voorvaderen hebben vrij gemaakt, en den Nederlandschen burgerstand in staat gesteld om zulke helden uit hun midden te doen opkomen.

VIII.

EDELEN EN POORTERS.

Blik slechts rondom, in 't volle menschenleven:
Belangrijk is 't waarheen ge ook schouwt!

zegt de Heros der Duitsche Letterkunde met zijne gewone scherpzinnigheid; en in die groote, veelomvattende waarheid, die hij in zoo weinige woorden samensloot, heeft hij te gelijk uitgesproken het belangwekkende der historie voor elk denkend wezen. Immers, het is u zoowel als mij eene dwaasheid, om die kernachtige uitdrukking zoo grof bekrompen op te vatten, als zou zij alleen gelden van het leven rondom ons heen. Die dat zou willen, doe afstand van het goddelijk voorrecht des menschelijken geestes om de eeuwen te kunnen omvatten en te overschouwen, en begrave zich binnen den beperkten kring van het oogenblik, binnen den engen cirkel, die zijn eigen korten oogstraal tot radius heeft.

»Het volle menschenleven".... dat vangt aan op het onbekend en geheimvol oogenblik waarop de aarde den eersten indruk van den voetstap der eerste menschen ontving, tot aan dat evenmin recht te bepalen, dat altoos vlottende tijdstip dat wij »het heden" noemen — en waarop die zelfde aarde bijna geen handbreed gronds heeft aan te wijzen, waar niet eenmaal het spoor werd gevonden der schreden van één dier millioenen die haar sedert bevolken, en om den wille van vermenigvuldiging, ontwikkeling, en streven naar volmaaktheid, hare onbezielde elementen door den Onbegrijpelijke schijnen samengeroepen.

Het woord »Geschiedenis der Menschheid" alzoo is alleen de

ware lijst, die het ontzaglijk uitgestrekte panorama des »vollen menschenlevens" omvat.

En waarheen gij ook den blik moogt werpen, is het belangwekkend, sprak de groote menschenkenner. Er zijn er geweest, ook onder ons, drie eeuwen lang, die dat of in hunne woorden, of door hunne werken, of ook wel met beiden, hebben ontkend. En dan hadden zij het oog — niet op een gering aantal jaren, maar op bijna den geheelen omvang der eeuwen die over een derde deel der geschiedenis van Europa zijn heen gerold, en aan wier aanvang zoowel als aan wier einde eene merkwaardige sponde staat: de eerste is die, waarop het hoofd van KAREL den Groote zielloos op het kussen terug valt: de tweede — die waarop eene gelukkige moeder haren eerstgeborene aan het hart drukt, dien de wereld later KAREL den Vijfde noemen zal. Gij ziet alzoo welken tijd zij hebben bedoeld; en omdat de gebrekkige organisatie van hunnen wetenschappelijken blik hun er niet het geringst helder gezicht op toeliet, verklaarden zij plechtig: »Er was niets te zien;" en sinds heette het de nacht der middeleeuwen, of: de stikduistere dagen der barbaarschheid, waarvan de documentale overblijfselen b. v., niet beter konden worden gebezigd dan in de beroeringen der Fransche revolutie letterlijk met die van Roussillon geschiedde: »pour le service de l'artillerie de la marine!"

Maar juist van die omwenteling af (een onzer geleerdste mannen heeft het bewezen) dagteekent de verandering: »en nu beschouwt en beoordeelt men dat tijdvak anders; schrijvers van den eersten rang hebben zich bij voorkeur aan de Middeleeuwsche geschiedenis gewijd; hunne werken worden door een talrijk publiek met levendige belangstelling gelezen."

Dat aanvankelijk toen de ontsluierde blikken het meest werden getrokken naar het kleurige en schitterende van het leven van Adeldom en Ridderschap, met zijne tornieren en oorlogsdaden, zijne minnehoven en zangfeesten, zijne jachtpartijen en optochten, ligt voor de hand: dichters en romanschrijvers maakten zich gretig meester van de blinkende stoffe, en beitelden of kneedden er

---

[1] Die voor de geschiedenis van Majorca, Arragon, en Frankrijk van het hoogste belang waren, en waarvan Marca en Vaissette eenige weinige hadden gebezigd of uitgegeven. — Zie de Redev. van Prof. Dozy, ter aanvaarding van zijn professoraat.

hunne levendige groepen van, of beproefden ten minste het te doen al naar mate van den omvang hunner gave en wetenschap — en menig jeugdig gemoed ging voortaan dweepen met die zelfde verachte eeuwen, die nu bij het algemeen den naam hadden ontvangen, en nog wel dragen, van den Riddertijd, waaronder dan tevens eenige rijkgedoste Bisschoppen en Abten, en eenige goedhartige of boze monniken mede begrepen worden. Al weder eenzijdigheid, die een overigens goed gezind, maar in vreemder historie beter dan in zijne eigene ervaren en begaafd man onder ons, nog ten jare 1842 (gij weet dat wij ten onzent steeds achterlijk zijn) deed klagen:

O, Riddertijd! zoo hoog geprezen
 In heldenzang, in minnedicht,
Verbergt gij nog uw ware wezen
 Den sluier voor uw aangezicht?
Helaas! hoezeer de menschheid bloosde,
De wereld zucht bij zuchten loosde,
 De wapenroem behield zijn glans!
Vernietig staten, plunder steden,
Kunt gij u slechts in glorie kleeden,
 Dan siert u toch een eerekrans.

Ja, helaas! hoe zal de glorie van WILLEM den Tweede het hoofd schaamrood onderhalen door des grooten ALEXANDERS aureool, en hoe barbaarsch zijn de ontheffingen en voorrechtsbrieven van een FLORIS den Vijfde, bij de menschelijke verordeningen van LYKOURGOS!!

Maar dus toegevende aan den loop mijner gedachten, zou het schijnen als of ik een stelselmatigen oorlog meen te willen voeren tegen de beoefening der Oude Geschiedenis — en niets zou meer bekrompen mogen heeten. Ik wensch alleen dat men het Leydsch laken niet mete met een Atheensche πῆχυς, of het Delftsch bier niet met een Romeinschen congius; en wend mij na deze verklaring dus »haastelijk" naar het doel, dat ik mij heb voorgesteld om, in volle vertrouwen op de richtigheid van GOETHES woord over het volle menschenleven — een blik te slaan op het leven onzer voorvaderen in de veertiende eeuw.

Het leven van Adel en Geestelijkheid dier dagen vlecht onze kennisrijke SCHOTEL in zijne geschiedenis van »De Abdij van Rijns-

burg" zoo ongezocht door een, en schildert het met zoo eigenaardige trekken en zoo voortreffelijke historische kleur, dat ik u uitnoodig om thans vooral onder zijn geleide hiervan toeschouwer te willen zijn.

Sedert de Grafelijke kroon, kort na des Vijfden FLORIS dood, op het huis van Henegouwen was overgegaan, wedijverden de Hollandsche Edelen met die van Vlaanderen en Frankrijk in pracht en weelde:

't Was wie 't konstigst huisgeraad,
En het kostelijkst gebraad,
En de schoonste rossen had,
En de fijnste spijzen at,
En den hoffelijksten zwier
Toonde in 't schitterend tornier.

Bevonden zij zich niet aan het hof of in het leger; hadden zij geene bediening in het Grafelijk huis; bekleedden zij geene waardigheid van staat, die hen aan 's Hage of Middelburg verbond, dan bewoonden zij hunne voorouderlijke kasteelen. Velen dezer burchten waren door eene valbrug over de diepe gracht, die ze aan alle zijden omringde, van de heirbaan afgescheiden. Zijt ge over die brug en door de voorpoort — aan beiden kanten door kleine torens versterkt, en met het wapen van den adelijken bezitter in den gevel — getreden, dan bevindt ge u op den voorburg, ook het opper of buitenhof genaamd, dat omgeven is door een stevigen muur, waarin wych of vecht-huizen gemetseld zijn. Hier staan de paardenstallen met de travailge of hoefstal; hier vindt ge de bouw-, vleesch-, honden-, valken-, duif-, en hoender-huizen, zoowel als de woningen hunner opzichters en van den portier. Aan het einde van dit plein voert eene andere, soms mede door torens verzekerde brug, u naar den neder- of binnen-hof, in welks midden of aan een van welks hoeken de hooge burcht, de hoofdtoren oprijst, tusschen zware, hoogopgetrokken, en aan den trans uitgetande muren van groote gebakken of gehouwen steenen, aan de hoeken door ronde of vierkante torens gesterkt. Houd u een oogenblik verwijderd van de brug der slotgracht, die het kasteel van den binnen-hof scheidt, want op dezen oogenblik ontwaart gij er den Burchtheer, dien hoogen Baroen, met zijn sedert de moord-

dadige uitroeiing der tempelorde afgeschoren baard, en op het voorhoofd kort gesneden, maar achter en ter zijde van het hoofd lang groeiende lokken; met zijn korten rok of bliout van fijne kostbare stof, door den van edelgesteenten schitterenden en steeds van afhangenden dolk en tasch voorzienen lijfriem om het midden gegord; met het samijt of fluweelen overkleed of sorcoet, met adelyk hermelyn gevoerd, die de kleurige, nauw-sluitende hozen, (soms van tweederlei verwe) nog niet tot de kniën bedekt, daar over, terwijl de scharlaken, evenzeer met bont gevoerde mantel, dien hij niet dan uit eerbiedsbewijs of uit hoffelijkheid aflegt, hem van de breede schouderen plooit. Dat zijne muts, die hij hoed noemt, een krans van bloemen draagt, moet u de overtuiging geven dat hij nog jong is, ook al verried dat niet reeds de nog fijne gevuldheid van zijn gelaat; ware hij bejaard, hij zou zich immers met een gulden koord of met gouddraad en gesteenten doorwerkten fluweelen of fijn-lakenschen band tevreden stellen, en die rozen en geluwe bloemen eene onnutte dartelheid der jeugd noemen! Zoo ge nog niet hebt gelet op den wapperenden standaard boven de poort — gij behoeft toch ook niet te vragen van wat edelen Huize hij is: zijn blazoen op borst of schouder, of wel zijne wapenstukken, over den ganschen rok of mantel geborduurd, zullen het u bij den eersten aanblik doen kennen. Dat ge dien gekapten jachtvogel op zijne geschoeide hand ontwaart, moet u niet doen meenen dat hij vaardig is ten vederspele, of, gelijk hij het noemen zou »om vliegen:" die vogel is zijn geliefkoosde peregrijn, een fiere valk, en ieder Edelman draagt dien met zich, ook wanneer hij slechts eene wandeling maakt: dat is een recht van Edeldom. Intusschen, wanneer hij vertrokken zal zijn, en u den weg vrij gelaten hebben, ga dan verder, in het voorportaal van zijn slot, en geef er wel acht op het jachttuig en op de horens van herten en de koppen van wilde zwijnen die er de eikenhouten wandbekleedsels versieren: het zijn de zegetrofeën, door hem en zijne vaderen in bosschen en velden behaald. Tegenover den ingang geleiden eenige trappen u naar de ridderzaal, de »sale" bij uitnemendheid tot het houden van bijeenkomsten van ernst en vreugde, van rechtspleging, landsvergaderingen, en plechtige maaltijden bestemd. De bovenkamers, meest kleine, door smalle trappen van elkander gescheidene vertrekken, worden, even

als die der torens, door beambten en het dienende »gesinde" bewoond. De overige benedenvertrekken dienen tot verblijf voor den Burchtheer, zijn gezin, verwanten, en gasten, en verstrekken híér tot harnaskamer, dáar tot bewaarplaats der waarderobe, ginds tot kapel. Het vrouwen-vertrek bekleedt daaronder de eerste plaats. Daar bevindt zich de burchtvrouw, die hare zachte blonde haren niet meer in vrije lokken laat golven, of in lange vlechten met zijde en gouddraad doorstikt draagt, maar ze zedig verbergt onder de fijnlinnen huive; sleutelband en tassche draagt ze aan den gordel, die het tot de voeten plooiend, lang-sleepend, kleurig opperkleed omvat, soms met de wapenstukken van haar en heur gemaal geborduurd, en omsluit het nog niet door het corset gepijnigde middel. Ook den langen, met bont omzetten mantel bezigt ze; en zoo haar de huive niet dekt, draagt ze ook wel de sluierkaproen met den kindoek, of de birette of hoofdwrong, met de rijk gesierde oordekkers. En al die pracht van gewaad belet haar niet werkzaam te zijn onder hare dochters en jonkvrouwen en maagden. Daar zijn zij bezig met de naalde, kunstige werken vervaardigende: wapens stikkende van goud- en zilverdraad en kleurige zijde op kussens en rugzittingen van zetels en banken; op de fijne kleederen en gewaden, of die tapytseerende met rijke figuren van slingers en palmen en bloemen, doorweven van schitterende looveren. En als zij den arbeid overziet, speelt er een glimlach om hare lippen, opgewekt door die beminnelijke ijdelheid der vrouw, die er zich op verheft wanneer zij gevoelt dat men van haren gade, of zoon, of geliefde, zeggen zal: »Hoe goed is hij gedost!" Teekenkunst en muziek worden daar mede beoefend. Maar zoo die fijne vingeren slechts de vlugge naald, of de dunne harp- en guiterne-snaren, of het lichte penseel hanteeren — ook kunstwerken van wichtigen omvang en soms opmerkelijke schoonheid, altoos getuigende van het onvermoeidste geduld, en dikwerf van eene frissche, natuurlijke opvatting en geoefenden kunstsmaak, worden in dat vertrek vervaardigd: velen dier hang- en wandtapijten, met bloemen en vogels, of zelfs beeldwerk, jacht-, krijg-, tornier-, of andere tafreelen voorstellende, zijn het werk der Edelvrouw en hare Jonkvrouwen.

Doorwandelt ge nu de hooge zale, of werpt ge een blik rustig

of ter sluik door de vertrekken – uwe aandacht valt reeds terstond op de eigenaartige, ietwat sombere sfeer van licht die u omgeeft, en gij slaat uw oog al van zelf het eerst naar de diepe in den muur gehouwen vensternissen, met hare hooge kruisramen, door welker kleine, ruitvormig in lood gevatte glasschijven, soms met wapens, ook wel met beeldwerk beschilderd, de zonnestraal zoowel als het gewoon daglicht iets van zijne zilverachtigheid verliest, en, zwaarder maar min scherpe schaduwen afwerpende, naar het geele trekt. Sommigen dier nissen vormen, door de ontzaglijke dikte der muren, bijna kleine bijvertrekjens, waarin weêrszijds steenen banken zijn gemetseld, met tapijtwerk en kussens belegd. Hier is de gewone zitplaats van het gezin, tenzij »de vijandt van den wynter," zooals zij het koude jaargetijde noemen, hen heendrijft naar de andere zijde, onder en rondom den reusachtigen schoorsteen of schouw. Zoo ge nu het oog naar boven slaat, en uw blik vervolgens van het gewelf, of ook gehemelte (plafond) naar de met eikenhout beschoten wanden doet dalen, verbazen u de prachtige hangtapijten, die, voor zooverre zij geen eigen arbeid zijn, uit Atrecht, Valencijn, of Utrecht komen; of gij zijt verrast over de keurige tegelen of het verglaasd muzief (mosaïc), of de witte, met kleurige figuren beschilderde wandkalk; en waar de uit geboend en gladgewreven hout, of uit tegels en plavuizen vervaardigde grond niet met bloemen en frisch groen is bestrooid — daar aarzelt ge bijna om uwe voeten te zetten op het kostbaar tapijt, vreezende ook maar een oogwenk die heldere kleuren te vertreden, die er u zoo vrolijk tegen schitteren. Het huisraad oordeelt ge meer prachtig dan bevallig, hoewel er ook meesterstukken van snijwerk, in gothischen stijl, onder worden gevonden; en gij vindt er in de zelfde zaal, in het zelfde vertrek, voorwerpen uit meest verschillende tijden bij elkander: de meubelen die de voorouderlijke eenvoudigheid als zoovele typen harer onbewegelijkheid en sterkte liet vervaardigen, met de nieuwste gewrochten der grillige mode, weldra ook over ons Vaderland heerschende, dooreen geplaatst en vermengd: kostbare kamergewanden (behangsels, in den zuiveren zin des woords, geen beplaksels, en eikenhouten banken; met zilver bewerkte en ingelegde credencies of buffetten, met zilver en verguld of gouden vaatwerk en drinkgeraad beladen, bij zware, onbehaaglijke eiken-

houten tafels; fluweelen vouwstoelen op met groen en loover bestrooide vloeren; groene boomtakken aan de wanden, en zilveren plateelen op den disch; wederom aan den wand het ebbenhouten krucifix, zoowel als de metalen of kristallen spiegels — en ook de in sierlijke zakken gehemelde quaartspellen; luchters aan den schoorsteen, en kroonen aan den zolder, en toch nog dressen en koetsen (ligplaatsen) van vurenhout. En nu nog haastig, opdat ge niets moogt overzien, in eene der slaapkamers het zwaar en prachtig behangsel van die kolossale rustkoets even ter zijde getrokken, opdat ge de gekleurde lakens en de dekens van kostbaar bont op het donzen bed, zoowel als de zachte, sierlijk bewerkte hoofdkussens bewonderen moogt — en dan uw gang naar beneden gericht, waar ge overigens geen lust zult hebben om meer dan een vluchtigen blik te werpen in de keuken met haar groote troggen, en reuzenschoorsteen, en naargeestig licht; of in den kelder met zijn schemerend verwulf, al ligt de voorraad er ook nog zoo hoog opgestapeld. Verder thans nog den smallen slingerenden trap af! Niet terug gehuiverd voor de kille duisternis en de klamme, dompige lucht die u tegengolft: hier in deze onderste verdieping, onder de aarde, beneden het woelige menschenleven, afgesloten en eenzaam, vindt ge de gevangenissen, de pijnkamer, het burchtverlies (oubliette). Uwe borst wordt benauwd, en uw adem gaat zwaar; daar walmt een reuk om, die een kerkhof schijnt ontstegen; daar rijst een doffe toon uit die diepte, die niet de weergalm kan zijn van uwe sidderende schreden — o! ik duid het u niet ten kwade dat ge terug springt dat gij ijlings de nauwe kronkelende trappen weêr opwaart snelt; en wanneer in der haast, waar ge een smal lichtgat voorbij spoedt, de zwijgende, bleeke straal, die daar altoos zoo eenzaam en zoo koud op een klein deel van den muur valt, even over uw gelaat vloeit, en het zwijmen van den blos op uw wang verraadt — ik zal er u niet om bespotten: ik weet wel, het is het minst menschelijk wat voor het oog der menschen onder de aarde wordt verborgen gehouden. Het doet u goed, dat ge de zware muren verlaten hebt, en hier, achter de burcht, waar Gods vriendelijke zon zoo helder straalt over den wijngaard, de warmoes-, en kruidhoven, door »thuinen van gerden" (teenen vlechtwerk) van elkander afgesloten; waar de blauwe hemel zich onbevangen spiegelt in de diepe

gracht, licht gerimpeld door de zwanen, drijvende in de nabijheid hunner kooi; hier, waar snappende vrouwen en luttel stilzwijgende mannen werkzaam zijn in en bij de waschhuizen en andere gebouwen die ge er vindt, en waar een troep hoenders tusschen de stroohalmen krabt, en een paar blanke duiven zich op het dak in den zonneschijn koestert, terwijl de spreeuw op den hoogsten slottrans heur zacht, welluidend kweelen doet hooren — hier beschouwt ge die steil uit de gracht oprijzende muren alreeds weder met een gansch ander gevoel dan het u straks daar beneden te moede was.

In deze trotsche en sterke burchten nu leeft de Baroen met zijn gezin, waarover, indien hij zeer rijk is (wat van de meesten gezegd kan worden) een Hoofmeister, of Sinescalc, het opzicht heeft, en waartoe ook niet zelden maarschalcs, kamerlingen, waarderobemeesters, valkeniers, sommiers, koks, bottelgiers, penciers, lijfknapen, garsoenen, een nar, en andere dienaars behooren, allen gedost in liverijen, wier stoffen te Utrecht, Haerlem, Brugge, Gent, Kortrijk, Dendermonde, en andere Hollandsche of Vlaamsche steden gekocht zijn.

Is het weder gunstig, en de Burchtheer om staats- of krijgszaken niet afwezig, dan klinken bij het aanbreken van den dageraad de klaroenen, en staan lijfknapen en garsoenen met paarden, valken, sperwers of havikken, lansen en sprieten, bogen en pijlen, netten en strikken, hun Heer en diens gasten in de voorburcht op te wachten, om te vliegen en te jagen door bosch en moeras, over veld en duin; en dan

> brogt me thuuswaert bi de joncfrouwen
> edel wiltbraet, lyeflyck t' aenschouwen,
> met cloec beleid, na ridder maniere en wetten,
> ghevangen met orsen, sprieten, ende netten.

Gedoogt weêrgesteldheid noch gelegenheid deze uitspanning — dan weet men zich met kegelen en klotsen, ballen en kaatsen bezig te houden, terwijl de Burchtvrouwe met hare dochters en Joncfers zich met spinnen en tapijtwerken onledig houden. En was nu, wat wel eene enkele maal plaats vond, de Baroen een beminnaar of beoefenaar der letteren — dan gaat hij zich voor zijn schrijfdisch zetten, met een blank francijn en wel versneden pen, en ver-

trouwt, al staan zijne letters allicht niet zoo vast als die van een geleerden monnik of geoefenden schrijfmeester, zijne denkbeelden aan het fijne leder. Of ook wel, 't zij hij de »scone dichte" al of niet beoefent, hij roept zijne Sinescalc tot zich, verneemt naar den stand zijner hoeven en landerijen, zijner tienden en pachten, zijner zwaandrift en visscherij, en handelt over wat er tot verbetering van zijn goed, tot vermeerdering zijner inkomsten dienstig is. Na den noen, als er gemaaltijd is, wordt er gequaart, geschaakt, geworptafeld, of gedobbeld; en zijn er magen of vrienden, die komen kort-avonden — dan banketteert en danst men tot in den nacht. Soms spelen de Edelvrouw en hare Jofferen op de guiterne, macaire (tambourin), vedele, of harpe; en

»Het daghet in den Oosten,
»Het licht schijnt overal;
»hoe weinig weet de liefste — ja de liefste
»waer dat ic henen sal"

kan slechts dáar in zijn vollen eigenaartigen weemoed hebben geklonken, door die ruime, gewelfde gothische zale, zooals het vloeide van de jonkvrouwelijke lippen, en begeleid door de melancholische snaartonen der bebeeldhouwde en vergulde harpe, dan licht getokkeld, dan zwellend aangeslagen, al naarmate het meêgaande harte trilde bij de aanschouwelijke toestanden van het aandoenlijk lied. Ook komen er wel menestrelen, clareysten (klarinetspelers), pypers, of andere rondreizende muzikanten, de lange winteravonden verkorten. Niet zelden doet ook de poortier weten: »Daar buiten staan Zegghers (Sprooksprekers), »en bidden om een dicht te zingen." En dan moeten zij inkomen, en schikt men zich tot aandacht, om te luisteren naar een edel feit van wapen, of een zoet verhaal van minne, of eenig ander vertelsel, eene fabel, of een zedekundig leerdicht, zoo 't maar fraai, vooral — zoo 't maar nieuw zij! — En volgt er dan eene sproke, als b. v. »Van neghen den besten:"

D' eersten Ridder zet ik voren,
Die geroemd is van de auctoren
Boven allen, die op aarde

Eere wonnen metten zwaarde :
Zoo gematigd, goedertieren,
En zoo hofflijk van manieren,
Mildelijk en vol van trouwe,
Zoo beminlyk te eener vrouwe,
Zoo bedachtzaam te elker zake,
Beide in wandel en in sprake,
Dat was Hector, Priamus zone —

dan kan de spreker zoowel op toejuiching als op heuschheden en belooning rekenen, en de Jonkvrouwen onder elkander spreken nog dikwerf van HECTOR, dien vromen en beminnelijken Ridder.

Op een anderen tijd komen er weder »jugleurs, met wilde beesten" aan, of anderen, die een doekenspel vertoonen, ook tumelaers of dansers — en zij worden gaarne gezien, geherbergd, en begiftigd.

Doch niet altijd weërgalmen de burchthallen van het geklank van klaroenen en pypen, vedelen en guiternen: soms verlaat de Edelstoet het slot, om elkander in de taveernen te onthalen, om eene kleine joeste, spiegelgevecht, op eenig kasteel gegeven, bij te wonen, of om ten spele te varen naar het een of ander landgoed, een nabij gelegen stad of gastvrij konvent, waar zij hunne herberghe zullen nemen en jolyt hanteeren. — Zoo bezocht JAN VAN BLOIS nooit zijne Heerlijkheid Beaumont, of hij nam zijne herberge bij de kanonikessen der Abdij Maubeuge aan de Sambre. Nu eens legerde hij er zich eenige achtereenvolgende dagen, dan vertoefde hij er slechts uren. Soms bleef hij er eten en slapen, doch meermalen des nachts banketteeren en dansen, hetzij alleen, hetzij met zijn gevolg. Zoo banketteerde hij er in 1359 met Hertog AELBRECHT, en danste met twintig Jonkvrouwen, die met hem gebanketteerd hadden: zij aten toen »pasteyen van hasenperen en case." — In 1367 vertoefde hij twee dagen in de abdij, in gezelschap van zijn broeder GUY, Heer GYELIS van SAERS, Heer JAN van MASTEYN, en GERRIT van POELGEEST, en gaf aan de vrouwen »een banket des nachts, en dansede." In 1368 reed hij er »ten etene," met JAN van HERLAER, Heer van AMMERSODE, AERNT zijn neef, en anderen; hij vernachtte er toen, en verteerde er dertien pond, »want hi mitten vrouwen at." Later vinden wij er hem weder met den zelfden Heer VAN AMMERSODE, Heer CLAES van de MERWEDE, Heer AERT van HERLAER, met dertig paarden, en hij verteerde er, des nachts ban-

ketteerende mitten vrouwen, .43 schell. 4 gr., wat niet te veel was.

Doch niet slechts in Henegouwen werden den pracht- en vermaaklievenden Ridder met zijn stoet de poorten der abdijen geopend — ook te Leeuwenhorst, in het Catryneklooster te Utrecht (waar hij eens een avondmaaltijd aan 112 Vrouwen en Jonkvrouwen gaf), en vooral te Rijnsburch, was hij een welkome gast. Nu eens kunt gij er hem ontmoeten met Mevrouwe van HOLLAND, die hij dikwerf gaat bezoeken, en welke hem soms noodigt om derwaart te komen: zoo teekende zijn rentmeester bij voorbeeld aan: »Sond. 14 Juli 1364 reet min h. als hi ter Goude ontbeten hadde, te Rynenborch waert, daerne myn vrouwe van BEYEREN ghebede hadde te comen;" dan gaat hij met haar jagen en vliegen in den Haerlemmer houte, waar vossen, herten, en wilde zwijnen schuilen, en (even als in het Goudsche bosch), grauwe en »quaec reyghers (kwakken)" nestelen, en dat zoo dicht en dik begroeid is, dat men, met behulp eener sparre, wel van Teylingen tot voor de stede van Haerlem zou kunnen gaan over de boomen en takken. Nu sluit hij zich met zijne Ridders en knapen aan den stoet van Hertog AELBRECHT, om het jachtvermaak in dat bosch te genieten, terwijl de spijs hun uit Rijnsburch wordt toegezonden; op een anderen tijd komt hij weder alleen om te vliegen »mette voghelen."

Soms gebruikt hij slechts het ontbijt en het middagmaal in de abdij, en overnacht er zonder gevolg; doch meestal is hij er met een talrijk gezelschap, zoo als in 1363 met DIRK van SANDELLES, en een gevolg van dertien paarden; in 1359 met JAN van der GOUDE, en zes en twintig paarden, en nog weder in het zelfde jaar, zonder Ridders, met negentien paarden. In 1364 ontbiedt hij er FREDERIC van den ZEVENDER, GODSCALC en diens broeder JAN van BRAKEL en anderen, die tot zijn »gesinde" behooren, om met hem naar Noord-Holland te trekken. Op zijne reis naar Pruisen, waar hij Ridder der Duitsche Orde werd (1362), rijdt hij alvorens »legghen te Rijnsburch om te vlieghen;" en na zijn keertocht, in 't volgende jaar, komt hij op den 30 Juli wederom des avonds te Rijnsburch, en noodigt er den Heer van HERLAER, Heer HUGHE van BARBENCHON en JOUMONT, en Heer JAN van LANGERACK ten eten. En zij komen aangedraafd met een gevolg van acht en twintig

paarden, en blijven er des nachts dansen en hoveeren met de »cloestervrouwen," en verteeren er veel geld.

De Graaf heeft er eene vaste kamer, waarin hij zijne herberge houdt, en die, wanneer hij op Rijnsburch is, met prachtige tapijten, waarop kapellen, salamanders, accoleyen, witte klokjens en andere bloemen geborduurd zijn, behangen, en met zijn overig »camerghewand," dat hij steeds met zich voert, opgesierd wordt.

Het zou niet moeielijk zijn om al de posten uit de rekeningen van JAN van BLOIS, die betrekking tot Rijnsburch hebben, over te nemen; doch daar allen slechts gewagen van zijn korter of langer verblijf in de abdij, de feesten die er moesten worden aangericht, zijn ontbijten, middagmalen, dansen, hoveeren en banketteeren met de jufferen, zijn vliegen en jagen met Ridders en knapen, en de groote verteeringen die hij er maakte, zoo moge u het aangevoerde vergenoegen.

Maar het was de edele Graaf van BLOIS met zijn vorstelijken Ridderstoet niet alleen, die in de gastvrije abdij, onder gezelligen kout en bij ridderlijk bedrijf, de staatszorgen vergat, en na elk afgelegd bezoek met verhoogd verlangen aan het oogenblik dacht dat hij de grijze muren op nieuw zou wederzien, de trotsche hallen binnentreden, en deelnemen aan de genoegens die de vriendelijke Jonkvrouwen haren edelen en courtoisen gasten zoo gulhartig bereidden. Schier daaglijks worden er de poorten geopend, en davert het voorhof van het getrappel der snuivende rossen van Ridders en knapen; schier daaglijks zien wij de abdijkerk gevuld door den prachtigen stoet van een Baroen, die hier zijn hoogtijd wenscht te houden, zijne gebeden met die zijner verwanten hemelwaart te zenden, en op de graven zijner vaderen neer te knielen; en zijn de laatste galmen van den hoogheerlijken zang weggestorven, en is de zegen van des priesters lippen gevloeid — dan betreedt de adellijke gast de staatsiezaal om daar der Abdisse, in den luisterrijken kring harer Jonkvrouwen, die haar als eene eerewacht omgeven, zijne hulde te brengen, en de geliefde bloedverwante, of het kind van zijn hart, in den stoet der gewijde maagden weêr te zien.

En werd ook voor hem en de zijnen de disch bereid; wachtte ook hem en den zijnen het avond-banket en de vrolijke dans, naar de zeden der eeuw — hij moge dan zwaard en lans, oorlog en

vede vergeten — hij vergat de belofte niet, bij den ridderslag bezworen. En mochten al de Abdis en hare kloosterjonkvrouwen de gestrengheid harer orde matigen; zich met de Jonkers in het paardrijden en jachtvermaak oefenen; bij quaert- en dobbelspel, bij vedel en guiterne, ontspanning zoeken van hare meer ernstige bezigheden — ook zij waren den eed niet ongedachtig, wiens onderhouding alleen haar den krachtigen steun en de hulp van het onbezoedelde zwaard des vromen Ridders waarborgde.

Moge iemand zich echter over dit banketteeren, hoveeren, dansen en vliegen verbazen, en dat herhaald bezoek der Edelen in eene gevierde abdij afkeuren — zoo zij het tot verontschuldiging der Abdissen, die zulke vrijheden veroorloofden, gezegd, dat er toen wel geen abdij of klooster zal hebben bestaan, waarin dergelijke misbruiken niet waren ingeslopen. Wij vinden er zoowel in Frankrijk, Duitschland, Engeland, als in Nederland, zelfs onder het oog der Bisschoppen van Utrecht, de treurigste sporen van. Wel yverden de geestelijken er tegen in hunne sermoenen, wel zonden de Pausen hunne reformatoren — maar het aanlokkelijk kwaad was te algemeen, en had te diepe wortels geschoten om te kunnen worden uitgeroeid. Voeg er bij, dat de Orde zeer toegeeflijk was, en geene te strenge afzondering eischte; dat de adellijke konventen veelal waren bevolkt door d i e jeugdige telgen uit ridderlijke Geslachten, die niet altoos uit vrije keuze, maar verreweg meer uit familiebelang den sluier hadden aangenomen; dat de abdijen en kloosters de eenige herbergen dier dagen waren, geschikt om de Edelen en hunne knapen te ontvangen, en het niet beneden de waardigheid eener abdij of van een kasteel gerekend werd, om er vreemdelingen zelfs tegen betaling van het genotene op te nemen, terwijl de armen om »puyre lyefde Goods" huisvesting erlangden.

En terwijl ik dit oordeel van SCHOTEL gaarne onderschrijf, moet ik er ook nog bij voegen: dat het naar de wetten van den vooruitgang ook niet anders heeft kunnen zijn. Kloosterwezen en Ridderschap hadden hunner roeping voldaan. Zij hadden de taak afgewerkt die hun was opgegeven; zij hadden zich in de maatschappij gevestigd, waren gewassen, hadden gebloeid, en schoone, krachtige, voedzame vruchten afgeworpen: zij hadden de maatschappij opgekweekt tot hetgeen zij geworden was — nu gingen zij ten koste der maatschappij leven.

Ik heb niet noodig terug te komen op de meer stoffelijke bemoeiingen der kloosterlingen, gij hebt ze van tijd tot tijd zelf waargenomen. Maar wel is het hier de plaats om den hoofdomtrek van het godsdienstig geloof der middeleeuwen neêr te schrijven. — De Kerk was het zichtbaar hemelrijk op aarde, dat zijn lichtglans over alle landen uitstraalde; welks dienende engelen, welks op- en afstijgende machten meer gevoeld, dan door het verstand erkend, meer aangebeden, dan slechts plichtmatig vereerd werden. Bij eene geheel andere natuurbeschouwing dan die van latere tijden, schenen zelfs de deuren der graven opengesprongen, en steeg daar een koor van verheerlijkte Heiligen uit op, van wier nabijheid het geloof werd bewust, en wier werkende kracht het ondervond. Ieder kerspel, ieder klooster bezat zijn bovenaardschen Beschermer, en op de plek waar diens stoffelijk overschot rustte geschiedden wonderen, door de oude kronijken bij duizenden vermeld, en waarbij men geenszins altoos aan misleiders en misleiden behoeft te denken: de menschen der elfde en twaalfde, der dertiende en veertiende eeuw zagen de verschijnselen der zinnelijke wereld in een geheel anderen samenhang dan wij; en waar bij ons de onderzoeker koelbloedig ontleedt, en voor oorzaak en uitwerking een mathematiesch formulier uitdenkt, daar stegen zij in eene naar een droom gelijkende bewustheid tot dien oorspronkelijken grond zelf op, en gevoelden, met eene voor ons onverklaarbare levendigheid, met eene voor ons onmogelijke innigheid het aanwezen van andere machten, die voor het geloof alleen zwichten.[1]

Het waren de kloosterlingen bovenal, wien men deze richting van denkbeelden te danken heeft, en ik leg den nadruk op dat te danken hebben: want dit alleen was de vorm waarin, dit alleen was de weg waarlangs het in zich-zelf zoo zuiver geestelijk christendom de gansche Europeesche maatschappij tot in hare uiterste aderen, tot in haar kleinste vezelen, tot in alle uitingen van haar bestaan doordringen moest, om eindelijk de ziel-zelf der menschheid te worden, zelfs zonder vorm-eeredienst.

De Ridderschap, van wat invloed de vervulling harer hooge en edele plichten ook zijn mocht op het individu, werkte wel naar

[1] SPORSCHIL.

buiten meer in op de uiterlijke beschaving, op verfijning der vormen van het leven — maar toch te gelijk ook op verzachting der zeden. Door de eerbiedige hulde, den vrouwen toegebracht, werd van zelf de ruwheid der mannen verzacht, vergevensgezindheid werd niet langer zwakheid gerekend, en er kwam meer menschelijkheid in den krijg. In den eed, dien de Ridder gezworen had om weduwen, weezen, en minderjarigen in hunnen nood bij te staan, leerde hij een open blik en een open hart te hebben voor het lijden van den natuurgenoot, om onrechtvaardigen krijg te vermijden, ongerechte belooningen af te wijzen, de zaak des onschuldigen te verdedigen — dat veredelde het mannelijk gevoel van recht en billijkheid; om niet met meer tegen één te strijden, en nimmer zijn woord te verbreken, dat doorvloeide zijne daden met den frisschen adem van eerlijkheid en goede trouw: en dat alles moest inwerken op zijn geheelen stand, op wie rondom hem waren, op wie hem naar de oogen zagen. De dichterlijke gloed hunner verhevene waardigheid ontsloot hun harte en zin voor poëzij, en de Letterkunde, door den glans zulker lichtstralen gewekt, sprong op, en verliet hare afzondering, om, levendig en vrij, hare wieken te kleppen door de bewegingen van het openbaar leven. De rijkdom van hun gewaad, de weelde hunner levenswijs, de pracht hunner feesten, gepaard aan de hoffelijkheid van hunnen omgang en de beschaafdheid hunner taal, gaf den toon in de hoogere kringen, en deed de lageren ten minste streven naar eene zekere betamelijkheid, die bij eenige meerdere welvaart en richtiger besef van levensgenot allengs welvoegelijkheid werd.

En dus kan men van het klooster en de ridderburcht zeggen, dat zij de taak hadden afgewerkt, die hun was opgedragen: zij hadden gearbeid, en de grondslagen der beschaving vast en stevig gelegd, al waren zij er zich-zelf ook niet van bewust. Nu was hun gemeenschappelijk ideaal — niet het eenige algemeen menschelijke, maar dat wat door de enge begrippen van hun stand was omperkt — bereikt; maar zij verstonden dat niet, en nu zij het perk hunner roeping hadden overschreden, en aan de grenzen stonden van levensgenieting en wereldgenot, nu ligt het in den aart der menschelijke natuur dat zij dien bloemrijken en verlokkenden weg koen en zorgeloos opstreven, totdat eindelijk de tijd zal opstaan,

met ernstigen vinger voor hen tredende op de hoe langer hoe dwazer en nutteloozer baan, en hen terug zal wijzen naar de plaats die zij, niet meer aan het hoofd, maar te midden des volks, en met allen één, zullen moeten innemen.

Waar wij dan nu voortaan den loop der ontwikkeling en vooruitgang hebben na te gaan, moeten wij ons geheel wenden tot de maatschappelijke kracht die wij langzamerhand hebben zien ontstaan; die eerst lang als eene ruige rups daar heen heeft gekropen op koolbladeren en stronken, toen als een verachtelijke zwarte pop daar neer lag en nauwelijks teeken van leven gaf, totdat zij zich eindelijk uit hare zwachtelen heeft vrij gemaakt, en als een schoone vlinder heenzweeft in den helderen zonneschijn des vrijen levens.

Die nieuwe maatschappelijke kracht is de derde stand, het herleefde volk, en de punten van samentrekking, van vereeniging, zijn de steden. Naar de steden alzoo! Den blik naar eene andere zijde van het volle menschenleven gewend, en gezien wat er leeft en weeft, tiert en bloeit, vergaat en weer opkomt en wast met nieuwe kracht, om in die eeuwige wisseling altoos voort te gaan, altoos te streven naar bereiking van het ideaal dat zij zich voor oogen stellen. Ja, zij hebben nog een ideaal: evenmin het waarachtige als dat der anderen; even wereldsch, of des noods als ge wilt, stoffelijk als dat — maar hun toch bezielende met kracht, met moed, met begeestering; en dat is voor den oogenblik genoeg: dat is de stoomkracht, die het groote werktuig in beweging brengt, en nu zijn er geen sleepende raderen meer: allen rollen, grooten en kleinen, allen werken, het geheel is in beweging, dan eens zacht, en dan weer sneller, maar onophoudelijk, onvermoeid; stilstaan is onmooglijk meer, en het snelt voort, voort, en het zal blijven voortsnellen, daarheen, en tot op die ure, waar Gods vinger het nog onzichtbaar merkteeken van de plaats en den tijd als een baken heeft ingeplant.

Zoo ge nu met opmerkzaamheid het voorkomen der steden (of poorten) en hunne poorteren (burgers) waarneemt, verraadt zich hun ideaal van-zelf: rijk en machtig worden, gelijk de Adel het reeds is. Die stedelingen allen te zamen maken één enkel burchtgezin uit, en de stad is hun kasteel, met hooge wallen en diepe grachten en versterkte poorten. Der steden privilegie is hun

adelbrief; der stede zegel is h u n geslachtsmerk; der stede wapen is h u n blazoen; der stede kleuren zijn hunne liverij, waarop zij zoo trotsch zijn als de beste Edelman dat op zijn voorvaderlijk schild wezen kan. Ook baat het dezen niet meer of hij zich tegen die stoute nieuwigheden, die verwaten aanmatigingen kant; beter doet hij om zich rustig en welwillend onder hen neêr te zetten — want die poorters zijn machtiger geworden dan hij; en de rijken onder hen — is hun het hermelijn ook niet geoorloofd — voeren hunne bliouts en sorcoets en tabberden en mantels met witte en bonte konijnen vellen, en, blijft het hun verboden den edelen valk op de hand te dragen — wie wil stelt er een koekoek met zijn evenzeer gedrukten hals en gekromden snavel voor in de plaats, en hij kan o o k zeggen dat hij den vogel draagt.

Op zijn steenen woning behoeft de Adellijke zoo hoog niet meer te stoffen: een blik in welke stad van eenige beteekenis gij maar wilt, doet u tusschen de houten woningen reeds meer dan één steenen huis ontwaren, gewoonlijk meer hoog dan breed, met een spits toeloopenden gevel, en soms met arkel- of hangende hoektorentjens versierd. De deuren en hooge vensterramen — de laatsten met ijzeren traliën gedekt — komen u bovenmate klein en rank voor, gedrongen als ze soms bovendien zijn tusschen pylasters en, waar de weelde eens uitspat, tusschen fantastisch beeldwerk. Ik beken dat het overhangen der bovengevels op zware balken of gemetselde kariatyden iets sombers aan de straat geeft, en veel licht betimmert; maar aan den anderen kant is het weer, even als die gepylerde stoepbanken, zoo in harmonie met het gansche gebouw, dat ik het niet anders zou wenschen, zoo min als ik openingen zou willen in die blinde muren, dat in zichzelf reeds overbodig is, naardien de bewoners tevreden zijn met het uitzicht op de ruime binnenplaats, en daaraan de veiligheid van een gesloten buitenmuur niet willen prijs geven. De stedelijke besturen moedigen dien bouw van steenen huizen aan, door bepalingen te maken dat men eenig nieuw getimmerte tot een bepaald getal voeten boven den grond niet meer van hout m a g, maar van steen zal m o e t e n ophalen: zij komen dengene die zijn dak met tegelen beleggen, of een nieuw steenen huis bouwen wil, met onderstand te gemoet; en om daartoe steeds voorraad

van materialen te hebben, veranderen zij sommige geldboeten in steenboeten, en bepalen voor welke breuken men één of méér »dusent steens" zal moeten betalen.

Maar gij hebt intusschen uwe aandacht gevestigd op den bontgeschilderden kop, met geopenden mond en bellenmuts aan gindsche woning, en gij gist dat gij daar een apotheker vinden zult. Zoo is het ook; en wanneer ge eene kruidmenging behoeft, wend u slechts tot hem; maar wanneer ge belust zijt op malvezie, of op ypocras, of op romenie, of eenigen anderen gekruiden wijn, en gij wilt er een stuk koek bij nuttigen, ga er dan gerustelijk ook heen: die beschilderde houten gaper vervangt den schalknar of bootsemaker, als ge er vroeger reeds op de Utrechtsche markt hebt aangetroffen, en is hier de gapende maar steeds stomme aanprijzer van de deugdelijke waren zijns meesters. Laat u niet afschrikken om er u in 't voorhuis eens op de houten bank te zetten, wijl ge daar juist twee rijk gekleede mannen hebt zien ingaan, waarvan de een door vier knapen in liverij, met zwaarden, de ander door twee dergelijken gevolgd werd; zij komen er noch om letsel te doen, noch omdat zij van der stede gerechte zijn; vrede-, of beter drinklievend zijn hunne bedoelingen: de eerste is een Baanderheer, de tweede een Ridder; beiden maken gebruik van hun voorrecht, bij stadskeure bepaald: »Ende elc baenraeds mach dragen wair hi wil, ende doen na hem draghen vier zwairde. Ende elc ridder mach draghen wat wapen hi wil, ende doen na hem draghen twee zwairde." Daarom zult gij er ook geen gewoon poorter mee zien, want zoo deze eenig scherp wapen bloot in zijne hand droeg, ware 't bij dag, hij zou verbeuren één pond en twee duizend steenen, en ware 't bij nacht, dan het dubbele dezer boete; dat eenige wapening in dienst der stede hierin evenwel ééne uitzondering maakt, ligt voor de hand. — Ik moet u ook nog tegen eene verkeerde beoordeeling der bellendracht waarschuwen. Zoo zoudt ge b. v. te Nijmegen voor het stadhuis den zwaren, ernstigen bouw kunnen staan beschouwen, en er twee mannen, in een ernstig gesprek met elkander, uit de hoofddeur zien treden, met zwarte tabbaarts, en hoofd en schouderen gedekt met een kovel of huifmanteltjen, half rood, half zwart van kleur, met een breeden zilveren band daar rondom, versierd met zilveren bellen. Uit u-zelf twijfelt ge reeds, of man-

nen van zoo deftig voorkomen, al klinken ze van bellen, toch wel stads narren kunnen zijn... en ik zal dien twijfel beslissen, met u te zeggen dat het de Burchtgraaf is, met een der Oversten van Nijmegen, die in hun ambt werkzaam geweest, en daarom met der stede kovel gekleed zijn. Te Utrecht zoudt ge het zelfde kunnen waarnemen, maar daar dan zult ge zien dat de kleuren der stede-kovels rood en wit zijn. De mannen in kortere en ook vrij minder kostelijke gewaden, maar die toch ook stadskleederen en kovels dragen, zijn bodes, roedragers, en andere stedelijke beambten. De schutterijen, met hand- of voetboog gewapend, zijn reeds overal gevestigd en geregeld. De leden daarvan kunt ge onderkennen aan hunne tweekleurige pelluren of wapenrokken, soms met een zilveren boog, koker, en pijlen op den arm gestikt. Ook zij zijn niet weinig trotsch op de schutterkovels die zij dragen, en waarvan zij jaarlijks der hoogste magistraat een geschenk maken, ja er zelfs een prachtig bewerkten den Landsheere toezenden, wanneer zij hem de bede doen om hunne schiet-oefeningen met zijne hooge tegenwoordigheid op te luisteren. Werkelijk komt hij ook soms, of zendt een zijner Edelen, die zijne eere »verwairt" en het schutterfeest bijwoont, dragende den schutkovel als ware hij een der hunnen. Zij mogen ook wel een weinig fier zijn, want zij zijn der stede krijgslieden bij uitnemendheid, en zij zijn het gewoonlijk die uittrekken in den heirban. Ook wanneer de Landsheer zijn intocht in de stad houdt, maken zij zijne eerewacht uit. Ter zulker gelegenheid vindt ge evenwel ook nog andere vereenigingen vertegenwoordigd, en dat zijn de gewone gilden, elk met zijne banier, kleuren, en onderscheidingsteekens.

De verschillende beoefenaars van het zelfde bedrijf hebben zich namelijk allengs tot korporatiën vereenigd. Na de vrijmaking der Gemeenten waren zij door de voordeelen van hunnen arbeid in aantal toegenomen, en verrezen als zelfstandige lichamen, die een gewicht in de schaal gingen leggen tegen de macht der rijke landbezitters; zij verkregen met den dag nieuwe vrijheden, nieuwe voorrechten. 't Was of men zich verheugde in den voorspoed, in den welstand, dien zij aan de jeugdige maatschappijen, die hunne voedsters waren, meedeelden; jaarmarkten werden hun ter gunste toegestaan, en zij kwamen er met de voortbrengselen van hunnen

arbeid. Spoedig zag men de noodzakelijkheid in, om wettelijke bepalingen te maken, ten einde bedrog te voorkomen, en slechten arbeid te weren. Men verdeelde den arbeid; men splitste de beroepen in onderdeelen, waarbij men afdaalde tot de kleinste bijzonderheden: [1] hunne keuren en wetten zijn leerboeken voor de technologie dier dagen, en dat was toen nuttig en noodzakelijk. Maar — wordt er gezegd — men had meer vrijheid moeten laten om verbeteringen aan te brengen, men had de wetenschap niet aan banden moeten leggen. Zeer waar, maar wat later banden werden, waren oorspronkelijk niets anders dan weldadige zwachtelen, om de zwakke en bijkans nog mergelooze of zelfs wel verkeerd wassende beenen te stevigen en te steunen. — Dikwijls behooren verscheidene ambachten tot éen gild. Zoo bestaat b. v. het Sint-Jozefs- of Timmermans-gild (want zij noemen zich gaarne naar hun beschermheilige, wien zij een altaar in de kerk hebben gewijd) uit de schrijnwerkers, stovenmakers, schuierhoutmakers, spinnewielmakers, weefgetouwmakers, en dergelijke. Elk gilde heeft zijn eigen Deken en Overlieden, zijn eigen vaandel, zijne eigene kleuren. Overlieden en leerlingen dragen eene kleeding waarvan gij ze van de overige gildebroeders kunt onderkennen. En die gildebroeders-zelf — hoe trotsch zijn zij op hun beroep, hoe naijverig op de eereplaats die hun toekomt! Hoe hovaardig zijn ze op het onderscheidingsteeken dat hun bode draagt, wanneer hij in zijn ambt is, aanzeggingen doet, of de penningen ophaalt, die zij jaarzangen noemen, en die moeten dienen tot onderhoud van het altaar in de kerk, waarboven aan het gewelf zoo dikwerf het onderscheidend merk van het gilde geschilderd is. En hoe geacht zijn ze ook, en hoe ontzien, ja gevreesd soms! Als er noodzake is, scharen zij zich, elk onder zijne banier, aan de zijde der schutters, om ten strijde te trekken en hunne rechten en vrijheden te verdedigen. Groot is hun invloed alreeds geworden; zij hebben mede eene stem in het bestuur; zij mengen zich dikwerf in de oneenigheden, opgerezen tusschen regeering en burgerij, en kiezen gewoonlijk de partij der laatste tegen de eerste. Maar dat toch is hunne hoofdbezigheid, dat is het doel van hun streven niet: een

1 DE ROOY.

meester worden in zijn ambacht — dat is het. En waarlijk — meesterwerken mogen n o g vele werkstukken heeten die door hun onvermoeiden arbeid zijn gewrocht. Want het zijn natuurlijk niet slechts grove stoffen die hier worden bewerkt. Er zijn wapensmederijen, waar voortreffelijke klingen en harnassen worden vervaardigd; werkplaatsen waar de hermelijnen mantel en de overige kleeding van den Adel worden vervaardigd, waar men de stool des priesters, en het purperkleurig kleed van den Bisschop, zoo wel als zijn myter samenstelt en versiert; waar de zegelring van den Edelman wordt gesneden, en de reliekkast, waarmeê het oratorium pronkt, met edelgesteenten wordt ingelegd; waar men kunstig gewerkte krucifixen en zilveren kerksieraden maakt, en huisraad met ivoor en zilver inlegt; waar de teekenkunst (zich van alle andere tijden onderscheidende door eigenaartige omtrekken, strenge plooivorming, zedige en naïve opvatting, bij hooge, levendige kleuren) wordt aangekweekt en beoefend. — En ook in de werkwinkels der overigen worden yverige handen gerept, en zijn gezellen en leerlingen onder het oog van den meester aan de bezigheid. Korduwaniers en goudsmeden, kleermakers en bakkers, passementwerkers en riemsnijders en dergelijken arbeiden rustig binnen hunne muren; hoef- en wapensmeden en leertouwers, drapiers en bierbrouwers, steenhouwers en kuipers volbrengen een deel hunner taak aan de straat, en wat daarbij klinkt of ratelt, klettert of galmt, dat geeft aan het geheel den eigenaartigen toon van de woeling eener welvarende plaats. Dit wordt te Delft verhoogd door de levendigheid der op bepaalde dagen gehouden botermarkt; te Hoorn door de veemarkt, waar vooral de Denen hunne paarden, ossen, en ander vee aanvoeren, en er per stuk een oude groot marktgeld betalen. Geen wonder dus, dat deze laatste plaats, reeds vijf jaren vóor zij stadsrechten verkreeg (en dat was in 1346), eene verandering aan hare haven en den zeedijk moest doen maken, om er de groote en zwaar geladen schepen eene betere lig- en losplaats te kunnen verschaffen; die kleine en geringere soort van schepen, waarvan gij er velen in de haven vindt, en die den naam van slabbaerts dragen, worden door de inwoners ter haringvisscherij gebruikt. In dezen laatsten tak van nijverheid vindt Hoorn mededingers in andere Zuiderzeesteden, als Campen en Swolle; maar

meer toch waaien de Overijselsche wimpels op den IJsel uit, en de vaartuigen, wier top zij sieren en kenmerken, voeren vooral haver en gort, erwten en boonen naar Dordtrecht, dat wel reeds sedert 1295 zijn stapelrecht van Engelsche wol moet missen, maar er toch nog niet aan behoeft te denken, dat het in handelsgrootheid eenmaal zal moeten zwichten voor het steeds in bloei toenemende Amsterdam. Ook heeft Dordtrecht nog stapelrecht van hout, hop, graan, wijnen, zout, enz., dus genoeg: vreemde kooplieden zeggen zelfs te véel, en beklagen er zich dikwerf over. Het is ook in waarheid een drukkende maatregel, die de stad groot maakt ten koste van anderen, en de naijverige poorters doet overgaan tot allerhande geweldenarijen, die, wederom belemmering gevende, donkere schaduwplekken zijn op het lichtveld der handelsbeweging. De koopwaren langs Rijn, Maas, Waal, IJsel, en Lek afgevoerd, moeten aan de Merwestad stapel houden, dat is: zij moeten de inhebbende goederen aldaar drie dagen te koop stellen, of wel die uitstalling met geld afkoopen. Dat heeft allerlei bezwaren voor vreemden in — maar Dordtrecht wint er bij: de ontscheping der goederen en het gedwongen verblijf doen er pakhuizen en woningen stijgen in prijs; vele vreemde kooplieden zijn genoodzaakt om er ten minste agenten te vestigen, ten einde te beter voor hunne goederen en belangen te kunnen doen waken; de inwoners slaan in uit de eerste hand, terwijl eene tweede hand zich weder onledig houdt met de verspreiding der goederen naar omliggende streken. De Dordtenaars schijnen zich te hebben voorgesteld om hunne stad tot de uitsluitend algemeene markt te maken, en het is gevaarlijk om hun voorrecht, waarop zij dat streven gronden, te willen ontduiken. Een Brandenburger beproeft het, verstapelt niet, en sluipt door naar Schiedam; maar de Dordtsche Argus, bij wien altoos oogen wakende zijn, slaat er plotselijk de hand op, en haalt het vaartuig uit de haven van Schiedam weg. In oneenigheid met Schoonhoven geraakt, maken zij zich meester van de met goederen geladen schepen, en plunderen de stad; op een anderen tijd voeren zij er een Katwijker, met honig bevracht, uit de haven weg; zij rooven in Bommelerwaard, en doen strooptochten op de Zuider-zee. Waarlijk, zij zijn verwend die Dordtenaars, niet minder dan de kinderen van Stavoren en Thiel — maar hun woeste trots is nog veel erger.

Ziericsee en Middelburch, met hun belangrijken zouthandel op Venlo en Keulen, mogen zich wel gelukkig rekenen met hun voorrechtsbrief van 1350: dat parkement onder het oog van den Dordtschen havenwaarder gehouden, doet hem de muts afnemen voor het zegel van Vrouwe MARGARETA, en de Zeeuwsche schippers varen door, zonder te verstapelen, alles naar luide van hun bijzonder privilegie.

Hoe nu Naarden het stapelrecht van de visch heeft, en Rotterdam weder zijne voorrechten ziet uitgebreid (1361) door een vrijgeleide om koren, turf, en haring naar Zaltbommel te brengen; hoe Middelburch met zijn deftig koopmansgilde — waarin geen verkoopers van vettewaren, kleermakers, pakdragers of schuitenvoerders, koperslagers of ketellappers, oude kleerkoopen en baardscheerders, al hadden ze nog zoo fraaien winkel, mochten worden opgenomen — zijne eere van bloeiende handelstad weet op te houden, en wel streng bepaalt, dat niemand der leden van de broederschap voor loon mag scheren, hout hakken of op zijn hals naar de schoeiing dragen, schapen scheren, of wol uit de hand te koop bieden; hoe de Amstellaars aan hun dam zich verhieven, al zagen ze nog met eerbied naar Haerlem op; en hoe Haerlem zijne linnenbleekerijen uitbreidde, waarvan het volgens de legende de uitvinding aan een Bennebroecker Nonne toeschrijft — dat, alles, met den voortgaanden bloei der overige steden, mag ik, als te veel herhaling van het zelfde of het gelijke, niet opsommen. Alleen wil ik hebben opgemerkt, dat onder dezen stoffelijken vooruitgang van velen ook de arme landgenoot, of vreemde reizende, de kranke en de ellendige niet wordt vergeten. Sedert 1300 vindt ge te Haerlem een gebouw, dat zeker niet zoo prachtig is als het schoone hof der Ridders van Sint Jan, met zijne prachtige kerk, maar daarom toch niet minder merkwaardig: het is een H. Geesthuis, of gasthuis, waar de arme vreemdeling eenige dagen om niet mag vertoeven, en de kranke ellendige om Gods wil wordt verpleegd. Zeven jaren later verrijst een dergelijk gesticht te Utrecht; Brussel heeft er reeds een sinds 1253, en dat van Aernhem telt zelfs van 1246. Daar zijn evenwel in die verblijven van weldadigheid soms ondankbare gasten die, wanneer ze naar de voorschriften van 't huis »te achte uren of eerder," in de algemeene slaap-

zale te bedde liggen, en nog geen vaak hebben, moeielijk zoo 't schijnt den mond kunnen houden, en »rijmen en fabulen" willen spreken, en veel woorden gebruiken. Daarom verschijnt soms de kamerwaarder, en gebiedt: »dat zij hun gebed zullen spreken en stil zijn, en diegenen laten rusten die moede gewandeld en krank zijn." Dat baat eene wijle, maar 't is nog niet altoos genoeg; en dan komt de kamerwaarder ongeduldig voor de laatste maal, en spreekt ernstig: »Vrienden! gij hebt herberge gebeden om hier »te slapen om Gods wil — des en 't is u niet geoorloofd hier »te liggen te callen en te roepen, en den anderen hunne rust te »benemen. En merkt gij niet wat gij doet? Gij roept u-zelf »al dol, en al degenen die bij u zijn doof. Voor 't laatste: gij »hebt nog de keur om op te staan en wech te gaan, of te zwij- »gen en te rusten — maar dier een van de tweën moet immer »wezen! —" En dat baat: vreeze voor de koude nacht daar buiten doet de klappers zwijgen, en de stilte keert in de donkere zaal terug.

En zoo hebben wij de burchten gezien, de kloosters bezocht, de steden doorwandeld; wij hebben den rijke aanschouwd in zijne weelde, den burger in zijnen arbeid, den arme in zijne afhankelijkheid. Het zal de schuld mijner onvoldoende voorstelling zijn, wanneer ge aan dit ons slot niet kunt instemmen met Goethes woorden in den aanvang

Blik slechts rondom in 't volle menschenleven,
Belangrijk is 't, waarheen ge ook schouwt.

IX.

ONTWIKKELING EN WEELDE.

Alle uitersten zijn gevaarlijk — want zij hebben een afgrond nevens zich; en, vóor het duizelend oog de gevreesde diepte heeft gepeild, is de voet, ook van wie zich het meest vast staand geloofde, uitgegleden, en heeft de noodlottige val plaats gevonden, die door den koelen beschouwer niet altoos met deernis wordt gade geslagen, die hem niet altoos den traan van smarte over menschelijke zwakheid storten doet.

Waar de welvaart als een lommerrijke weg heen slingert over groene heuvelen en door vruchtbare dalen, met een zonnigen hemel boven, en een frisschen waterstroom nevens zich — daar heeft zij de armoede als linker de weelde als rechter uiterste, en noch ter eener, noch ter anderer zijde is de begrenzende afgrond onbekend. Maar waar die der armoede door naakte rotspunten en dorre zandgronden den onbedorven blik te eerder doet terug sidderen — daar is die der weelde te gevaarlijker, omdat er de zoomen met bloemen zijn bewassen, wier kleuren verblinden, wier geuren bedwelmen. Deze afgrond lokt, vleit, lacht, met de verraderlijkheid eener boeleerster — en de menschheid biedt te zelden weerstand; in gene werpt zij zich zeldzaam eigenwillig, en het is meer de hand van een hard lot, die er haar geweldig in neer slingert.

Wanneer deze beide uitersten in het ontwikkelingsleven van een volk zich verbreeden, uitzetten, en elkander eindelijk ontmoeten, dan ontstaat er, gelijk bij twee samenbruisende stroomen, een oogenblik van minder of meer ontzettende verwarring, en een geheel nieuwe toestand is daar in den regel het gevolg van. Hoe dit

verschijnsel plaats greep onder de volkeren van Europa in de eerste helft der zestiende eeuw, behoort niet binnen den gezichtskreits dien wij ons hebben afgebakend; maar zooveel te meer hebben wij te letten op de omstandigheden, waaronder deze wet des zedelijken levens, zooals ik het wel durf noemen — in Nederland voltrokken werd.

Om de in elkander grijpende schakels van de keten der geschiedenis verder geregeld na te gaan, behoef ik u slechts te herinneren aan de een vorige maal door ons beschouwde verhoudingen der veertiende eeuw, om daarop te laten volgen: »Als een worm aan den wortel des booms, knaagde vervolgens de altijd weder terugkomende strijd tusschen Adel en burgerij, die elkander in alle opzichten vijandig waren, en schier den adem des levens niet gunden." Daaruit ontstonden dan ook tegen het midden van dien tijdkring de vernielende binnenlandsche oorlogen van Hoekschen en Cabiljauwschen in Holland, van Heeckerens en Bronchorsten in Gelderland, en vroeger zelfs reeds van Schieringers en Vetkoopers in Friesland, van Lochorsten en Lichtenbergen in Utrecht, van Lelianen en Claeuwaerts in Vlaanderen, van Awans en Waroux in Luik, allen ontvlamd door eene vonk van staatkundig verschil, die neerspatte in de saamgehoopte brandstof, reeds lang in zich-zelf broeiende en smeulende, en slechts die vonk en een weinig adems van buiten wachtende, om in lichterlaaie, verwoestende vlamme uit te barsten: steden plonderende, het platte land vernielende, den koophandel stremmende, de nijverheid verminkende.

Maar onder dat alles had het Borgondiesch Hertogenhuis, uit Fransch Koningsbloed stammende, in het zuiden voet gekregen, en zich door geweld, door list, door ontzag over het geheele noorden uitgebreid; en toen Hertog FILIPS de Goede in 1467 op twee en zeventig-jarigen ouderdom overleed, kon hij, Friesland en Gelder uitzonderende, zich Heer van alle Nederlandsche gewesten noemen. In 1419 zijn vader JAN Zonder-vrees als Hertog van Borgondië en Graaf van Vlaanderen opgevolgd, bracht hij al aanstonds Namen door koop onder zijn bestuur, maakte zich langs een vrij minder eerlijken weg eindelijk in 1428 meester van Holland, Zeeland, en Henegouwen, de Graafschappen van JACOBA van BEIEREN, en erfde in 1430 het Hertogdom Brabant van FILIPS

van SINT-POL. Bij overeenkomst met JAN van BEIERENS weduwe ELISABETH van GÖRLITZ wist hij Luxemburg aan zijne bezittingen te trekken, en verschafte zich een onmiddellijken invloed op het Utrechtsch bisdom, door er zijn bastert DAVID van BORGONDIË ten zetel te doen stijgen. Aldus verhief hij zich tot Vorst van Nederland — en gold bij zijne tijdgenoten voor het model van een volmaakt Regent. Hij was veel machtiger, dan een zijner voorgangers, veel machtiger dan ooit Hertog of Graaf in de Nederlanden geweest was, en verkreeg te dier oorzake en zonder juist in 't oogvallend inschikkelijk te zijn, den eernaam van »den Goede." Hij streefde in alles naar eenheid »Met de grootheid van zijn Huis bedoelde hij tevens de grootheid der staten die hij uit hunnen verbrokkelden toestand wilde verheffen en in ieder opzicht tot hooger aanzien zocht op te voeren, zonder zich over de middelen, die daartoe moesten voeren, in het allerminst te bekommeren: om een groot doel te bereiken, stapte hij over vele kleine onrechtvaardigheden heen."

Ten laatste hield hij de voornaamste gewesten in de hand, en meende ze door zijne luisterrijke hofhouding te Brussel, zijne hoogeschool te Leuven, zijn Hoogen-raad en Staten-generaal zoo langzamerhand aan meerdere eenheid te gewennen. Ofschoon vereenigd onder één gezag, was men Vlaming, Brabander, Hollander, Fries gebleven — zegt Prof. Visscher te recht: maar men moest allen Borgondiërs worden, en tot één machtig Nederlandsch volk samensmelten. Ongetwijfeld, veler belangen werden daardoor gekwetst; aanzienlijke Geslachten gingen onder, andere kwamen op; de Adel werd tot gehoorzamen, de gemeente tot onderwerping gedwongen; en zoo kon het niet anders of de Vorst, die voor velen een vader des lands was, moest door anderen daarentegen als een overweldiger worden uitgekreten.

Intusschen ging het de overheerde en met Vlaanderen saamgeschakelde gewesten bij uitnemendheid goed. Waar men vrijheid en welvaart zelf niet vernielde, daar was vrijheid met orde gepaard, en daar bloeiden de steden en dorpen meer dan in eenig ander gedeelte der waereld. Amsterdam, dat reeds in 1416 zijne schepen uitrustte tegen de Likedeelers van Edinburg, Schotsche kapers, die Amsterdamsche, Haerlemsche, en Monnickendamsche koopvaar-

ders op zee hadden aangerand en geplunderd — Amsterdam begon zich allengs te verheffen tot eene stad van den eersten rang, en werd door zijn handel, vooral dien op Engeland, van gewichtige beteekenis. Het verkeer met de Oostzee werd door de Duitsche vereeniging van handelssteden, bekend onder den naam van Hanzee, waartoe men eerst behoord, maar waarvan men zich later afgescheiden had, op alle mooglijke wijze belemmerd. De naijver baatte niet, en toen het, ten gevolge van meer onrechtvaardigheden, tot een oorlog met de Oosterlingen kwam, en er in 1438 eene Hollandsche vloot werd uitgerust, leverde Amsterdam daarin het grootste aandeel, bestaande in vier nieuwe schepen, van eene soort die baardsen werden genoemd. In 1452 noemt Hertog FILIPS het de stad die den grootsten handel dreef in geheel zijn land van Holland; dat was echter bij eene treurige gelegenheid, en die getuigenis rolde daarheen als eene sombere weeklacht over een rookenden puinhoop: er had een ontzettende brand gewoed, drie vierden der gebouwen lagen in asch, en een schat van koopwaren, doòr de vlammen tot gloeiende cintels verteerd, werd daarbij geheel vernietigd. Door meewerking van den Hertog werden evenwel de handen aan 't werk geslagen, de puinen opgeruimd, de straten en grachten herkenbaar gemaakt, de huizen herbouwd, en weldra was het weder de oude levendige stad, met hare schoone haven, en waar vele kooplieden van alle zijden heen trokken. Zestien jaren later, toen KAREL de Stoute de hertogskroon op den koenen schedel droeg, is zij reeds de vijfde in rang onder de steden van Holland, op de rolle van omslag voor de van dat Graafschap gevorderde belasting of bede. Als eene bijdrage tot de kennis van den aart dier belasting, zoo wel als om de verhouding der geschatte steden onderling daaruit te kunnen opmerken, moge die opgave hier eene plaats vinden.

De Hertog eischt voor zich-zelf, twee honderd veertig duizend leeuwen van dertig stuivers het stuk, of vier honderd tachtig duizend schilden van vijftien stuivers; voor de Hertogin een speldegeld van twee en dertig duizend schilden; voor geschenkèn aan eenigen zijner hofbedienden zestien duizend, en voor reisgelden en andere onkosten veertien duizend acht honderd schilden. Holland en West-Friesland moesten daarvan opbrengen drie honderd twee

en zeventig duizend en acht honderd schilden, en Zeeland honderd zestig duizend, in den tijd van vijftien halve jaren. In het aandeel van Holland en Zeeland droegen:

Dordtrecht en de Zuid-Hollandsche dorpen	39200	schilden.
Haerlem	3549	»
Delft	3375	»
Leijden	3375	»
Amsterdam	2875	»
Gouda	1770	»
Alcmaar	800	»
Rotterdam.	1150	»
Schiedam	350	»
Hoorn	2000	»
Medemblic.	450	»
Enchuijsen.	470	»

waardoor alzoo eene somme werd gevonden van 59364 schilden. De overige steden betaalden mede naar evenredigheid. Intusschen kan het opgegevene doen blijken van de hier heerschende welvaart, naardien het anders ondoenlijk ware geweest om zulke sommen bijeen te brengen.

Maar nu meene men niet dat deze gelden louter worden gebezigd voor uitgaven van Staat, ten oorloge, en dergelijken: hoffeesten nemen er een niet gering deel van weg, en over het geheel leven de Borgondische Vorsten op grooten voet, eene spreekwijze, ontleend uit de onmatig lange toten of snavels, punten, der schoenen in de vijftiende eeuw, die soms vooruitstekend, soms ook als een ramshoren naar de knieën omgebogen, en dikwerf met eene klinkende bel versierd zijn. De pracht van het Fransche hof vond bij de Borgondiërs méer dan navolging, en de feesten der laatsten waren niet de minst schitterenden. Daaronder muntte vooral uit het feest, door Hertog FILIPS in 1453 te Rijssel gegeven. Zoo gij de daartoe ingerichte ontzaglijk groote zaal binnentreedt, zult gij meenen dat zij voor reuzen is gebouwd. Geef slechts niet aan uwe verwondering toe, maar breng u-zelf in veiligheid, door u te zetten op eene dier vijf stellages ten behoeve der toeschouwers opgeslagen, en reeds door een

schitterenden stoet bezet. Van daar valt uw blik reeds terstond op de drie in het midden geplaatste groote tafels, bezet met voorwerpen, even wonderbaar als kunstig van samenstelling. En gij weet niet waarheen ge het eerst of het langst zult staren. Op de eene geraakt uwe aandacht verdeeld tusschen die schoone kerk met orgels, klokken, en vier zangers, en die prachtige weide, met struikgewas en bloemen, omgeven van rotsen, die met saffieren en andere edelgesteenen bestrooid zijn; de tweede wekt uwe verbazing door die ongehoorde reuzenpastei, waaruit acht en twintig muzikanten den vrolijken klank hunner speeltuigen doen hooren, waarmee zich het spattend gedruisch van het oranjewater vermengt, dat neerstroomt van de torens der daar nevens geplaatste burcht, die in keurigheid van bewerking weder wedijvert met het daar aan grenzend meer, waarop een schip met volle zeilen ronddrijft, en welks oevers met steden en dorpen bezet zijn. »Maar dat is »niet te overtreffen!" zegt ge voor u-zelf heen; doch gij verandert van meening, zoodra ge heen tuurt naar de derde tafel, waar de vreemdste wilde dieren zoo lustig rond springen door dat Indiaansche woud, dat ge er verbaasd van zijt. — Wat zult ge nu nog zeggen, wanneer ge straks ziet dat de zoldering zich gaat openen, en de spijzen neerdalen in azuurkleurige schalen, rijkelijk met goud versierd! Wat, later nog — wanneer gindsche groote deuren zullen openspringen, en een levende olifant, door een Saraceen gevoerd, met zijn loggen tred binnen treedt, dragende in een toren op zijn rug eene jonkvrouw, de lijdende Kerk voorstellende, die in een treurigen zang het leed klaagt dat de ongeloovigen haar hebben aangedaan — want Konstantinopel is gevallen, en de schoone Sofiakerk is verontreinigd tot eene moskee, en torscht de halve maan op haar spits!

Valt het nog te verwonderen, wanneer daarna een levende fazant, met gouden halsband en edelgesteenten getooid, wordt binnen gedragen, dat de Ridders en Edelen, door 's Hertogen toespraak daartoe gebracht, in volle opgewondenheid een eed zweren op den schitterenden vogel, dat zij zich zullen wapenen en heentijgen naar Grieken, om de valsche aanbidders van Mahoen en Termogant te verdrijven uit de muren van Konstantijns rijke stad?

De volbrenging van dien eed blijft evenwel achterwege (de tij-

den der kruistochten zijn voorbij!), en de vrees om weder te worden geperst tot eene gelofte, die een lastigen nasleep achter zich voert, behoeft u niet te weerhouden om u nogmaals van nabij in een feestgewoel te mengen, en wel ter gelegenheid van des Koenen CARELS huwelijk met de Prinses MARGARETA van YORK.

Ik wil u niet ophouden met te wijzen op al den rijkdom en de pracht die ge er aanschouwt; niet eens u wenken naar het kostbaar dressoir met het rijkste en schitterendste drinkgeraad van gouden en zilveren kannen en kruiken, nappen en bekers, schalen en schotels; niet eens naar dien prachtigsten schotel van allen, van zuiver gedegen en kostelijk bewerkt goud, die op de waarde van negentig duizend gulden wordt geschat. Gij behoeft geen blik te werpen op den rijkdom der tintelende en vonkelende gewaden, waar zelfs de dienaars zijn gekleed in fluweel en zwart en rood laken, met goud doorstikt, en 's Hertogen herauten geheel in 't damast. Evenmin behoeft gij de statelijke langwijligheid der maaltijdsvormen bij te wonen: het uur is reeds lang voorbij, waarop de »Deurwaerder van der zale" den »eersten Panetier" is gaan halen »die op dien dach behoort te dienene," naar de »reghele van ordonnantie," en waarbij gewisselijk wel zijn vijftig »Jonkers Panetiers" aanwezig moeten zijn geweest in hun vol getal. En niet alleen dat de Sommelier reeds heeft gedekt met »twee ammelakenen voor den Prince, gelijc een dobblet," ende het »broot, den mostaert, de case, de versche boter, ende den zoeten zanc" geleverd, en den wijn getemperd, dien de Hertog zoo matig drinkt, en waarby de chanson met gebogen knie eene schale houdt onder den beker, »tot dat de Prince gedroncken heeft, omme te bewaerne de suverhede van den Prince van zijnen abijte" naar luid van 't voorschrift — maar ook reeds zijn de spijzen genoten naar rang en regel, »dats te wetene de pottage eer de scotelen, en de eijeren voor den visch;" ja zelfs de fruiten en het nagerecht, de »droghe prumen, cappers, vijghen, dadelen, rossijnen, okernoten, ende hasenoten" zijn afgedragen. Onder het klinken der heldere muziek, waarbij 's Hertogen vijf minstreelen met hunnen Koning, en vier »speellieden van heimelicken en nederen instrumenten," allen zijn blazoen dragende, den toon geven,

verwachten de gasten met gespannen ongeduld eene of andere verrassing, die den luister van een Borgondiesch feest waardig zal zijn. En zij wachten niet te vergeefs. Daar verschijnt eerst een groote witte eenhoorn, met een gevlekt pantherdier op den rug, dat in de eene klauw de banier van Engeland, in de andere eene margrite-bloem draagt; de eenhoorn trappelt om alle tafels rond, totdat hij den Hertoge genaderd is, voor wien hij stand houdt, hem met een sierlijke aanspraak de zinnebeeldige bloem overreikende. Daarna volgt eene herderin, gezeten op een vergulden leeuw, de banier van Borgondiën dragende, en zij zingt een teeder lied op de pas gehuwden, dat met groot gejuich ontvangen wordt. Eindelijk komt er een kameel met een Saraceen, die geen krijgsgeloften vergt, maar bij het rondrijden allerlei uitlandsche vogelen uit een korf haalt en ze op den disch werpt.

Daarmede zijn de entremets, zooals men deze voorstellingen noemt, evenwel nog niet gesloten: het vreemdsoortigste zal eerst plaats vinden ten derden dage van het feest: dan komen er uit de hooge vensters van den afgebeelden Gorcummer slottoren vier everzwijnen gesprongen, die op trompetten blazen, en drie geiten en een bok, die een instrumentaal concert uitvoeren; vervolgens vier wolven die de fluit blazen; dan, minder zeldzaam —, vier groote ezels die een fransch lied zingen; en eindelijk op eene der torengaanderijen zeven apen met een tambourin, eene fluit enz., die een slapenden koopman een treek spelen, en dan sluiten met een dans.

Eene andere maal verscheen er een zestig voet lange walvisch, die vinnen en staart roerde alsof hij leefde, en, door twee prachtig gedoschte reuzen voorafgegaan, door de gansche zaal trok. Vervolgens wierp hij twee meerminnen en twaalf zeeridders uit zijn wijd geopenden muil, waarvan de eersten een liefelijk lied zongen, en toen met de ridders dansten, tot dat allen eindelijk door de beide reuzen werden aangegrepen en in den buik van den walvisch terug gejaagd. Dat zulke feesten, dagen achtereen durende, met gedurige afwisseling van toestel en pracht, ook den rijken Adel tot navolging uitlokken, ligt voor de hand. Weinig minder prachtig zijn ook de begrafenissen, waarvan wij straks een burgerlijk voorbeeld zullen zien.

Want het gaat in de steden niet veel beter. Naar mate de in-

komsten vermeerderen, en vele poorters door handel en handwerk rijk worden, doen zij dien rijkdom ook spreken in hun gewaad; en wanneer ge daar die deftige gestalte ziet wandelen, in een langen tabbaart van gebloemd damast, het hoofd gedekt met een kaproen, waarvan de lange sluier of lamfer, ofschoon reeds om haar hals geslagen, nog op haar borst of langs den rug neer plooit; of wanneer ge gindschen trotschen jonkman bewondert, met zijn bestikten fluweelen rok, waarvan de wijde mouwen hoog aan de schouders zijn gepoft, terwijl zijn nauwsluitende tweekleurige hozen in net bewerkte, spits gepunte, lederen halve laarsjens sluiten — dan moet ge al een goede kenner van bont zijn, om te kunnen oordeelen of de zoomen en opslagen van hun gewaad valsch of echt zijn, vooral wanneer zij in der stede dienst staan, en wapenen mogen dragen; en gij zijt geneigd te vragen »wie is »hier Edelman, wie poorter?" Wanneer gij hier en daar hunne steenen huizen beschouwt, met trapgevels en tusschengevoegd kolom- en beeldwerk, dan is u dit genoegzaam bewijs dat de buidel niet bekrompen kan zijn, waaruit zulk eene woning werd opgehaald. In de hooge vertrekken van binnen komen die met bruin hout beschotenen u somber, en de gewitten of met tegelen belegden u kil voor; maar gij kunt toch niet ontkennen dat dit helder blinkend koper en tinwerk, die teljoren en schotels in de rekken, die schalen en kroezen en kannen op de rechtbank, die ijzeren luchters aan den schoorsteen, alles in veel meer overvloed dan het gebruik behoeft, voor het gemoed iets verwarmends hebben, naardien ze, om het zoo eens te noemen, de bloemen rondom den huiselijken haard zijn, in de zonne der welvaart ontloken. Wanneer ge in die zware schrijnen van eikenhout een blik wierpt, zoudt ge evenzeer verstomd staan over den voorraad van linnen en fijn tafelgoed, als over den niet geringen overvloed van kleederen, soms met zijde of bont gevoerd, en de ruimte van badschorten, voordoeken, gestreepte hoofddoeken, hoofdbanden, huiven, gordels, schoenen van zeem- of corduaan-leder, of van fluweel, soms met gesteenten bezet of met gouden bloemen bestikt, alles behoorende tot de waarderobe der aanzienlijke huisvrouw. Gij zoudt moeten toestemmen dat, wanneer men weet te pronken daar buiten, het ten minste niet geschiedt ten koste der degelijk-

heid van daar binnen. Alleen wenschte ik nu, dat er ook slechts wat meer huiselijke zin gevonden werd, want dit laat vrij veel te wenschen over. De uitspanningen worden meest buitenshuis gehouden. De mannen gaan naar hunne gildehuizen, en de vrouwen zomer-avonden op de stoepbanken, die dikwijls buiten de pothuizen of zoogenaamde troggen op de straat zijn uitgebouwd, waardoor de ruimte voor den voorbijganger, vooral op marktdagen, met de drukke beweging van wagens en huifkarren, niet weinig belemmerd wordt. Er zijn evenwel ook openbare vermakelijkheden genoeg, waarheen mannen en vrouwen zich gezamenlijk begeven. De tornieren der Edelen lokten de burgerijen tot dergelijke, al waren het dan ook minder prachtige, en evenzeer minder bloedige feestvieringen: de schuttersfeesten en sierlijke optochten; dan zijn er het palingtrekken en het katkneppelen voor de geringeren — maar voor allen, groot en klein, voornaam en gering, de schouwspelen, waarvan de groote toestellen op pleinen of op de kerkhoven worden opgeslagen, en die, als van te merkwaardig belang bij ontwikkeling en volksbeschaving, meer van nabij moeten worden gezien.

Met het verval van het ridderwezen waren de weleer zoo hooggeschatte minstreels en sprooksprekers tot den lageren rang van straatzangers, goochelaars, en potsenmakers afgedaald, en geraakten zij welhaast in algemeene minachting. De toenemende bloei der steden aan den anderen kant, had ook vele minstreels, vooral diegenen onder hen, wier krachtiger talent zich eener betere roeping dan van zwervenden straatkunstenaar bewust was, derwaart gelokt, die er zich vestigden en hun bestaan vonden onder de poorters, wie zij door hunne gedichten een zekeren smaak v o o r, eene zekere behoefte a a n poëzie inboezemden. De gevolgen daarvan werden weldra zichtbaar door vereenigingen, die, in samenwerking met eene verandering in een kerkelijk gebruik, een gewichtig gevolg voor de Letterkunde dier dagen had. Het onderricht in de geschiedenissen des nieuwen testaments, in de merkwaardigste gebeurtenissen uit het leven van onzen Heiland en zijne jongeren, door de christenheid bij plechtige en verheffende feesten herdacht en gevierd, kon natuurlijk nog niet algemeen door leerboeken geschieden, en was toch onontbeerlijk. Om hierin te voorzien, was men reeds sedert onheugelijke

tijden gewoon om op de voornaamste feestdagen, na afloop van de dienst, in de kerken zekere vertooningen voor te stellen, hetzij bij wijze van processie, b. v. den intocht van Jezus in Jeruzalem, hetzij door eene of andere groep, b. v. de aanbidding der drie Koningen: waarbij de uitvoerende personen steeds in een gewaad waren gedost dat de overlevering als Oostersch gelden deed. Eenige handeling in deze voorstellingen gebracht, maakte ze tot eene soort van spel, en daar ze nu heilige geloofszaken, verborgenheden van de godsdienst behandelden, werden ze Mysteriespelen genoemd.

De pracht, de ontzettende ernst, de bedwelmende samensmelting van den heiligen yver, diepen ootmoed, en schuldelooze eenvoudigheid van ziel, waarmee deze schouwspelen uitgevoerd en bijgewoond werden (zegt Bilderdijk), en de diepe indruk dien zij in de weeke gemoederen nalieten, maakten deze verborgenheden tot een aanloksel, dat het volk aan de Kerk en hare leer vast verknochtte, en vervulde hunne zielen met eerbied, bewondering, en liefde voor hunnen gezegenden Verlosser, zijne Heiligen en Engelen, waarvan zij als een schijnsel en afstraling in dezen gezien hadden.

Reizende pelgrims, uit het Oosten terug gekomen, vertoonden ook van tijd tot tijd bijzondere voorvallen uit Jezus' leven: en zoo werd de grond gelegd tot eene soort van geestelijk drama, waarin het volk, aan zinnelijke voorstellingen gehecht, aanvankelijk het hoogste behagen schepte. Mettertijd echter ontaartten deze spelen, en weken van hunne ernstige bedoeling af, waardoor de Bisschoppen en andere toezicht-hebbende Prelaten zich gedrongen gevoelden om ze eerst te beperken, en later zelfs geheel af te schaffen. Maar de geestelijke vertooningen hadden inmiddels zoo al niet het denkbeeld van waereldlijke aangegeven, dan toch de zucht van het volk er voor opgewekt en levend gehouden; en dit nu, gevoegd bij het meer burgerlijk worden der poëzie, door het ontstaan van dichtgezelschappen in de steden, nadat rondtrekkende minstreels daar hun staf aan den wand hadden gehangen, riep het waereldlijk drama in het leven.

De eerste sporen dezer dichtsoort worden bij de Duitschers reeds in den aanvang der dertiende eeuw gevonden. Hier te lande komen zij echter eerst in de laatste helft der volgende voor; maar datgene, wat wij er dan van ontmoeten, bezit reeds een zoo belang-

rijken graad van ontwikkeling, dat het veeleer stukken van betrekkelijke volmaaktheid, dan proeven genoemd moeten worden. Een handschrift uit het begin der vijftiende eeuw heeft ons een klein getal ernstige en boertige dramatische stukken of spelen overgeleverd, die blijkbaar hun bestaan te danken hebben aan den zelfden dichter, van wiens krachtig talent ons daarbij een zeer goede dunk gewordt. Zijne boertige stukken heeft hij geheel uit het volksleven der Nederlanders ontleend: met eene naïve koenheid brengt hij de dwaasheden en gebreken zijner poorters en dorpers op het tooneel, en in deze wereld is hij recht te huis. Zijne drie ernstige stukken, abele spelen geheeten, behooren daarentegen tot een voornameren, vreemden kring: Prinsen en Ridders uit andere landen treden daarin op, maar het is alsof zij den dichter zelf vreemd zijn. Wij gevoelen dat het niet de frissche tegenwoordigheid is, waarin hij zich beweegt, en de hartstochten en handelingen komen voor als de achtergeblevene herinnering aan een vervlogen tijd, aan eene verwijderde geboorteplaats. De dichter verkoos deze dubbele verwijdering van tijd en plaats, om zoo doende speelruimte voor de grootste avontuurlijkheden te winnen, en den toeschouwers een schooner beeld der oude Ridderlijkheid voor oogen te stellen, dan zijn leeftijd, de tweede helft der 14de eeuw, meer aanbieden mocht. [1]

De abele spelen zijn eigenlijk gedramatizeerde romans.

Maar waarom zouden wij ons niet heenspoeden naar gindschen hoogen toestel van planken, het raduis, opgeslagen tegen een der zijmuren van het stedehuis, om zelf eene vertooning bij te wonen? Dáar is het tooneel opgericht, en het ruime plein daarvóor is de plaats voor de toeschouwers, die er zich reeds levendig en luidruchtig door elkander dringen.

Meen evenwel niet dat ge iets fraais zult zien van zijschermen en achterdoek, kleurig als de middeleeuwen dat gewoon zijn. Wanneer er eenige stad of burcht op een afstand moet worden voorgesteld, zult ge er een tapijt vinden met een of ander landschap bestikt. Eenige groene boomen moeten u verplaatsen in een woud. Maar gij hebt dat zelfs reeds met éen oogopslag overzien.

---

1 HOFFMAN VON FALLERSLEBEN.

Ook zijn wij niet te vroeg: de heraut of bode is reeds op 't tooneel verschenen, en heeft den volke verkondigd, dat men spelen zal: »Een abel spel ende een edel dinc van den hertoghe van Bruunswijc, hoe hi wert minnende des rode lioens dochter van Abelant.

Het spel is reeds aangevangen, en gij ziet daar thans den Edelen Hertog GLORIANT, door zijne verwanten en Edelen aangemaand wordende om in 't huwelijk te treden, maar het uit fierheid en hoogmoed afslaande.

Ic en weet gheen wijf van so hogher gheboort,
dat icker seker om gave twee peren!

zegt hij:

En es gheen wijf op eerde mijns ghelijc,
ic wil bliven mijns selves man.

mijn herte dat vliecht ghelijc den are
boven alle vrouwenminne.

Zijn oom GHERAERT van NORMANDIËN en GODEVAERT, een Edelman van zijn hof, waarschuwen den overmoedige, en voorspellen hem dat zijne boze woorden van de vrouwen nog wel eens zullen worden gewroken. Hiermede heeft de eerste acte een einde, en gij moet u plotselijk, en zonder zichtbaar hulpmiddel voor uwe verbeelding, verplaatsen in de »wel soete stede van Abelant," ergens in Heidenesse. Die Jonkvrouw, ofschoon gij om haar uiterlijk en gewaad, in niets van de dracht rondom u heen verschillende, het niet vermoeden zoudt, is FLORENTIJN, des rooden Lioens [1] dochter, en gij hoort haar in hare alleenspraak dezelfde gevoelens van fierheid en onafhankelijken zin aan den dag leggen als GLORIANT, en verklaren nimmer iemand te willen

tot enen man;
noch amerael, noch soudan,
noch nie man so hoghe gheboren.

Zij heeft echter vernomen

van enen man in kerstenrijc.

den Hertoghe van Brunswijc namelijk, die zoo koen van hart en

[1] De naam, waaronder de Heerscher van Abelant voorkomt.

zoo hoog van moed is, dat hij ook niemand zijner liefde waardig acht; nu wil zij hem heur beeltenis zenden, en zal op deze wijze

horen wat hi soect.

En zoo ziet ge vervolgens hoe zij daarop haren getrouwen metselgier[1] ROGIER met haaste naar Brunswijc zendt, waar hij het afbeeldsel overlaat in handen van den Hertog, die terstond eene vurige liefde voor de onbekende schoone opvat, ROGIER zijne groete aan haar opdraagt, en hem verzekert dat hij haar zal komen zien en spreken,

eer dat liden die seven weken.

ROGIER spoedt zich tot FLORENTIJN terug, brengt haar zijne boodschap over, en haalt breed op van den Hertog, als van

een man van hogher weerde,

die op aarde zijns gelijken niet heeft. Terwijl wij van de met verlangen uitziende FLORENTIJN scheiden, vinden wij den Hertog weder, zijnen oom bekennende dat hij weleer domme woorden gesproken heeft, en hem om raad vragende hoe hij de Saraceensche schoone ter vrouwe verkrijgen mag. Heer GHERAERT geeft hem luttel hoop: de roode Lioen is niet alleen een heiden, een aanbidder van Mamet en Mahoen,[2] maar bovendien de persoonlijke vijand van hun geslacht. »Want," zegt hij:

Want ic versloech metten sweerde
sinen vader voor Abelant,
ende uw vader, die coene wigant,
versloech sinen oom EISENBAERT.

noch dede hi hem scade me,
daer hi noit sint omme loech:
twe sire moejen kindren hi versloech,
die uut Antiochen waren gheboren
dies heeft die roode lioen noch toren.

Maar thans zoo wel als vroeger zijn des Normandiërs woorden te vergeefs: GLORIANT doet zich wapenen, zet zich op zijn krijgsros Valentijf, laat zijn rijk in hoede van Heer GHERAERT en trekt

---

1 Messager, bode.

2 Beide verbasteringen van Mohammed, die bij de christenheid der middeleeuwen voor een duivel gold.

naar der Saracenen land. Na lang rijdens bereikt hij het doel van zijn tocht. Het is twee uren in de nacht, wanneer hij voor Abelant aankomt, en de stad in den stillen glans van het maanlicht ziet liggen. De poorten zijn gesloten; maar de Hertog denkt:

daer goede hoede es, daar es goeden vrede;

en hij besluit om zijn ros te laten weiden in 't groen, en zelf zijne nachtrust in 't open veld te nemen, totdat de zon zal zijn opgegaan.

FLORENTIJN heeft den vreemdeling echter gezien en herkend, en vrolijk roept zij uit:

Danc hebbe Mamet ende Apolijn!
ic sie den valke van hogher aert
nederdalen in minen bogaert,
daer ic so langhe na hebbe ghewacht;
hi heeft een teken vore hem bracht
daer ane dat ickene kinne.

IJlings spoedt zij zich ter poorte uit, en ten »valke uut kerstenlant" heen, hem minnelijk begroetende:

Sijt Willecome Gloriant!
ghi hebt beseten dat herte mijn.
ic sach u onder dat maenschijn,
ende ooc verhoordic uwe tale.

Zij stelt prijs op de genegenheid van den man, die om harentwille herwaart kwam,

aldus ghedoolt allene,
ghelijc enen armen cnecht;

en weigert geenszins met hem te trekken naar het goede land van Brunswijc; maar zij raadt nog een weinig te toeven, en zij gaan zoo lang

nedersitten int groen,
tote nedergaet dat maenschijn;
dan selense alle gader slapen sijn

die tot haars vaders hof behooren, waardoor de gelegenheid tot vluchten gemakkelijker worden zal. Doch dat vertoef strekt hun

ten verderve: zij vallen in sluimering, terwijl FLORANT, »des roden Lioens neve", hen in den boomgaard bespiedt. Heimelijk ontsteelt hij GLORIANT diens zwaard, hij leidt Valentijf ter zijde, en vol woede en ijverzucht haast hij zich dan ten paleize, er den hooggeboren Baroen van Abelant wekkende om hem deelgenoot te maken van de schandelijke handelwijze zijner dochter, die gereed staat om met »enen kerstenen man" uit het land te varen. De roode Lioen, even vergramd als verbaasd, zweert in zijnen toorn dat hij zijne dochter zal doen branden in een vuur, en den Hertoge aan een boom hangen. GLORIANT, met FLORENTIJN overvallen en gebonden, smeekt vergeefs genade voor de Jonkvrouw: zij worden ieder in een afzonderlijk gewelf opgesloten, en de volvoering van het uitgesproken vonnis zal weldra volgen.

Na een blik te hebben gehad in den »prisoene", waar de Hertog in eene alleenspraak de Goddelijke en menschelijke liefde op eene zonderlinge maar in de middeleeuwen zeer gewone wijze dooreen wart, werpen wij er ook een in de gevangenis van FLORENTIJN, op het oogenblik dat ze haar getrouwen ROGIER weet te belezen om GLORIANT te bevrijden uit den kerkersteen, waar adderen, padden en slangen zijne naaste geburen waren. ROGIER verlost hem niet alleen, maar geeft hem bovendien zijn Brant, dat edele zwaard, en Valentijf, dat goede paard, terug, en verklaart zich bereid om mede naar Brunswijc te trekken, en »kerstenheit" aan te nemen. De Hertog wil echter zonder FLORENTIJN niet op weg: hij zal zich verschuilen in de groene wildernis, en op morgen, wanneer de roode Lioen zijne dochter ten brandstapel gaat voeren, op aanstoken van ROGIER met dezen op de beulen toespringen en haar verlossen. Wij zien dien morgen aanbreken, en FLORENTIJN, die plotselijk christinne is geworden, en tot groote ergernis haars vaders niet meer zweert bij MAHOM of APOLLIJN, wordt ter poorte uitgeleid om hare straf te ontvangen. De »hancdief" tracht haar nog over te halen tot weder-aanbidding van MAMET, maar de roode Lioen, minder genadig, gebiedt hem haar het hoofd af te slaan. Eer echter de bloedige slag valt, stort de Hertog met het blanke zwaard uit zijne schuilplaats, verjaagt, door ROGIER bijgestaan, de belagers zijner geliefde, en voert haar in triomf met zich naar Brunswijc, waar men de poorten wijde ontdoet, en hen met blijden zinne

welkom heet. Heer GHERAERT VAN NORMANDIËN prijst de volharding van zijn neef. »Gij hebt welgedaen," zegt hij:

met volherdene hebdi overwonnen;
en dochte ooc geen dinc begonnen
dat men niet volherden en wille.

Met deze zedeleer sluit het spel. De verrukte gemeente juicht den goeden uitgang toe met luider stemme, maar nu treedt de heraut of bode weder op, en vermaant de luidruchtigen:

Nu swijcht, ende maect een ghestille!
dit voorspel is ghedaen;
men sal u ene sotternie spelen gaen.

Laat ons blijven toeven, en nu ook getuige zijn der voorstelling van:

Ene sotte boerde van drie daghe here.

De bode treedt ten derde male op, en meldt hoe er thans al spelende zal bewezen worden, dat men

met ghenen dinghen
en mach een quaet wijf gedwinghen.

IMBERECHT, een der dramatische personen, volgt hem bijna op den voet, drijft hem met schampere woorden heen, en wendt zich naar de »tappe" of herberg:

Tapt in, tapt uut van den biere!
tapt al vol; haest u ter vaert!
God gheve hem ramp die hemer spaert!
ic sal drinken sonder sorghen:
levic nu, ic sterve morghen.
laet sien, can icker niet an?
het riect wel; bi sente Jan!...
ende nu weet ic wel hoet smaect.

En daarop keert hij zich tot de toeschouwers, met al de onbeschaafde trots en de komische scherpte van een man uit het volk:

Siet, hoe dit volc nu steet ende gaept!
saechdi noit liede? wildi mi copen?
mi dunct, ik derf niet verre lope
om sotte te vane al sonder nette.

Ay! siet dese gaeperts, bi Cools sette!
men soude meer liede vaen dan musschen.
ic moet drinken ondertusschen.
ba! wat dunct u, mach ict wel?

Nu wordt hij in zijn razen gestoord door zijne vrouw en zijn buurman JAN, den held van het stuk, die hem eenigermate tot rede brengen. JAN gaat zelf onder een leed gebukt, en bekent zijn »ghebuur" IMBERECHT dan ook, dat hij zich te beklagen heeft van BETTE zijne vrouw, »een quaet wijf," die niet alleen scheldt en schimpt, maar hem dikwerf hare vuisten laat voelen dat er hem de »rebben van kraken." Ghebuur raadt hem geduld te gebruiken, en zijne vrouw met zachte woorden en zoete taal, ja met een of ander geschenk, minzamer te stemmen, en JAN, dien raad volgende, koopt met eene »scone pels uut Inghelant" van BETTE het voorrecht om drie dagen heer en meester in huis te mogen zijn. Hij noodigt daarop terstond IMBERECHT, die hem bezoekt, met diens vrouw om bij hem te komen middagmalen. BETTE onderwerpt zich, al is 't noode, ofschoon 't haar tegenstaat dus onderworpen te zijn in tegenwoordigheid van anderen. De genoodigden verschijnen; het tafereel wordt hier eene echte schilderij van het huislijk leven eens poorters uit dien tijd, al is het ook van een gezin waar luttel hartelijkheid en vrede heerschen. JAN ontvangt zijne gasten blijdelijk:

Willecome, ghebuur! gaet dwaen! [1]
sit daer ende uw weerdinne hier;
ende ic sal sitten neven tfier.
Bette! lecht hier sout ende broot
ende al dat teten es, cleine ende groot.
haelt ons wijn en brinkt ons nappe!

En BETTE haast zich ter uitvoering van het bevel, tot groote verbazing van den buurman en diens vrouw, en is weldra terug:

Nu drinct sere! siet hier den wijn.

Ghebuur,
Willecome! nu gheeft haer drinken.

[1] Men ging in de middeleeuwen nooit aan tafel, zonder zich alvorens de handen te hebben gewasschen. Bij edelen en rijken werd men daarbij bediend; onder de poorters gebruikte men, blijkens JANS woorden, minder omslag.

Bette.
Bi gode! ghi en dorst om niet schinken.
wildi els iet, dat laet mi weten,
dat ic ooc mag comen eten.
nu segghet mi, ende comes af.

Jan.
Bette, hets noch maer een caf.
ghi moet ons compost gaen ghereiden,
die wi eten eer wi scheiden.

En als BETTE nu toch eenigszins schijnt te weifelen, vaart hij op hooger toon voort:

nu ga, ende doetene slechts te viere,
ende en makes u niet diere!
het moet sijn, dat segghic u.

Ook gaat ze, na nog eene kleine tegenstribbeling; bereidt het gebak (terwijl JAN blijft, en snoeft op zijne heerschappij) en brengt het spoedig op, met de verzekering, dat het haar »harde wel ghemaect dunct." Maar dat dunkt het JAN niet: »het es te dinne!" Zij moet het beter gaan doen, dan kan ze terug komen om hem als schenkster te dienen. De buurvrouw heeft tot hiertoe alles zwijgend, maar vast niet onverschillig aangezien; thans is hare verontwaardiging tot woorden gerijpt: zij neemt BETTE ter zijde, verwijt haar heure lafhartige dwaasheid, en dringt bij haar aan dat ze zich toch weder doe gelden. En BETTE, bij wie een allengs hooger wordend rood op het gelaat en een strakker gespannen trek om den mond genoeg van heur inwendigen kamp verraden, aarzelt niet om haar nog half bedwongen toe te fluisteren:

So en sal ic ooc.
ic hinghe mi liever in den rooc
in ons roocgat in ene mande.

JAN noch zijn gebuur bemerken intusschen den inhoud dezer korte samenspraak; de laatste wendt zich zelfs tot zijne vrouw, als ze zich weder heeft gezet, en dreigt dat hij haar ook aldus zal leeren loopen en rennen. De goede huisvrouw maakt zich daarover in 't minst niet bevreesd: ze weet wat het voorbeeld geldt waaraan hij zich spiegelen wil; daarom zegt ze rustig:

daer en soudi niet vele ane winnen.

en, op den laatdunkenden buurman wijzende:

so en sal hi ooc, dat weet ic wel

JAN blijft nog stoffende op zijne meerderheid:

Ic wille dat si wete snel
te doene dat ic haer bevele....

Maar helaas nu — jammer voor de toeschouwers, en jammer voor ons — de zon, nadat zij straks zoo fraai en helder scheen in Brunswijc en in Abelant in gaarde en prisoene, heeft onder het razen van IMBERECHT haar hoofd achter de wolken gehaald, en de dreigende bui, langzaam maar zeker voorttrekkende, ontlast zich thans in stroomen regens. Huiven en kappen worden opgeslagen, mantels over de hoofden gehaald — maar 't fraaie is heen: het kletteren van den regen, het spatten en druipen en lekken op schouwplaats en tooneel, het gewoel en geschreeuw der beregenden maken de voortzetting zoo niet onmooglijk, dan voor 't minst toch doelloos. En of er ook nog hier of daar een enkel hardnekkig beminnaar der dramatische konste blijft standhouden — de spelers doen als 't publiek: zij bergen zich voor den regen, en klagen van den ongunstigen dag, die weder eenige berekening heeft te leur gesteld.

Waren nu alle uitspanningen van dezen aart — ik zou ze gaarne met u prijzen; maar daar zijn nog zoovele kermissen en jaarmarkten, zoovele heilige dagen en bruiloften, en daar gaat het gansch anders toe. Zelfs de begrafenissen worden misbruikt om er slemppartijen van te maken, niet alleen bij den onbeschaafden dorper ten plattelande, maar ook zelfs in de steden, waar men buurtmaaltijden heeft waarop het geld, voor het dragen ter begrafenis ontvangen, wordt verdronken aan wijn of bier. Kerstdagen en Nieuwjaar worden ontheiligd door dronkenschap en dartelheid; en de gedurige herhaling van de verordeningen der magistraten daartegen bewijst reeds hoe luttel het volk daaraan gehoor gaf. Wanneer ge op den 14den en 21sten Januari, de feestdagen van sint Ponciaen en van sinte Agniet, binnen de stede van Utrecht zijt, kunt ge zien hoe die goede Sint-Maartens-mannen

er woelig en luidruchtig zijn; etende en drinkende, dansende en springende, en mommerijen vertoonende van allerlei aart. En zoo ge dan nog lust hebt te blijven tot den avond, kunt gij ze 's avonds na den eten zien rondtrekken door de donkere straten, met fakkellicht en bekkenklank, aan hunne goede gezellen en vrienden geschenken rondbrengende die op den eersten feestdag »ponceen" heeten, en die acht dagen later op de zelfde wijze worden vergolden met tegen-geschenken, die dan den naam van »agneeten" dragen.

Op »Verloren-maandag" (Maandag na drie Koningen) kunt ge er de oplossing vinden vanwaar het spreekwoord komt »de Stad is op stelten:" dan loopen de geringe poorters, in allerlei kleeding gedoscht, bont en vreemd, op stelten langs de huizen rond, en brengen er nu geene geschenken, maar vragen ze, huis aan huis. Het ontvangene, dat meest in eetwaren bestaat, wordt dan 's avonds verteerd, en de goede gemeente, meestal, helaas! slechts wat veel aan het bier doende, is overigens daarbij even verrukt als de Fransche Adel bij het Carcassonsche, of de Bourgondische Edelen op het Brusselsche donder-banket, waar het gehemelte der zaal zich opende, en eene donkere wolk vertoonde, die onder knetterende bliksemstralen en rollenden donder, een hagel van... suikerwerk en een regen van welriekend water op de gasten deed neerstroomen.

Van dergelijke fijne vindingen hebben de poorters evenwel nog geen begrip, maar zij trachten dat te vergoeden door eene ruimte, die wel te recht »plompe overdadigheid" genoemd is. Toen hertog CAREL van EGMOND te Nijmegen eens geheel alleen zou maaltijden, werden hem onder anderen een halve hamel en vijf hoenderen voorgezet. Men zou het overigens toch ook als eene onnatuurlijke onbeleefdheid, als eene schande voor elken poorter hebben aangemerkt, zoo niet de Vorst, een Edelman, een hoog Ambtenaar, of de leden der regeering van vreemde steden, die iets met de stad hebben te behandelen, als gasten ter maaltijd, of op een eerlijk glas wijn onthaald worden. In 1437 zijn de Arnhemmers verrukt over de wijze waarop hun Magistraat de eere der stad ophoudt: Hertog AERNOLD, met zijne gemalin en honderd zes en zestig andere Heeren en Vrouwen, zijn bij den raad ter maaltijde, en er wordt zóo goed opgedischt, dat de kosten wel 57 goudguldens

bedragen! Dat kon waarlijk wedyveren met de Bisschoppelijke stede van Utrecht, die tien jaren te voren Postulaat en eenige vrienden van Vrouwe JACOBA op noen- en avondmaal ontvangen had, waarvan de onkosten kwamen op zes en twintig stads-ponden, twaalf wit (stuivers), en twee duiten, of twintig gulden en twaalf wit. Evenwel — daar was de wijn niet onder berekend, die vrij meer dan de spijzen op de rekening bracht: want in 1429 maaltijdde er de zelfde Postulaat, met zijne Raden en Ridderschap, de Raden des Hertogen van Borgondiën, en de Raden der Steden van Overijsel; en dat kostte der stad aan spijzen, kruiden, wijn, malvezeien, ypokras, en menigerhande gerechten met al den onraad, twee honderd zes en tachtig ponden en vier stuivers: alzoo ruim tienmaal meer dan de vorige maaltijd. Dat is toe te schrijven aan de opname der rekening van den wijn, die met stoute teugen gedronken wordt, en uit kroezen of hensen van niet geringen omvang: getuige die van den beruchten Groningschen zeeroover Stortebeker, welks omvang thans bijna een reus vervaren zou, en waarop toch in kreupel rijm geschreven stond:

Ick Joncker Sissingha
Van Groninga,
Dronck dees hensa,
In een flensa, (slag)
Door mijn kraga
In mijn maga.

Het gebruik om elkander toe te drinken, en alzoo tot wederdrinken te noodzaken, is bij die oude, krachtige Nederlanders maar al te sterk in zwang, en zij verzinnen allerlei drinkleuzen waarop men verplicht is bescheid te doen, wil men den wijn of het bier niet over het lijf gegoten zien; en te midden van al de binnenlandsche oneenigheid en de oorlogen naar buiten, waar een man wel in staat is den moed van zijn hart en de kracht zijner vuist te toonen, wordt een groot drinker toch nog voor een groot held gehouden. Keizer MAXIMILIAAN kan zich met deze onhebbelijke Germaansche gewoonte moeielijk vereenigen, en dringt bij de hem omringende Vorsten en Grooten aan om ze, ieder voor zich en onder de zijnen, te keer te gaan; en zij verbinden zich

daartoe — maar onder éene voorwaarde: dat zij, wanneer zij zich in de oude drinklanden, de Nederlanden, bevinden, aan hunne belofte niet zullen gebonden zijn, maar mede mogen toedrinken, zoo wel onder als na den maaltijd.. BONIFACIUS, om bij de monniken het opstaan van den maaltijd zonder dankzegging te voorkomen, bepaalde reeds: dat zij na het dankgebed nog een glas moesten drinken. De leeken vonden die bepaling te zeer naar hun smaak, om ze niet getrouw ten drinkregel aan te nemen, en de leuze

Een glacie na de gracie,
Naar de les van Bonifacie,

was bij waereldlijken zoowel als bij geestelijken algemeen. Dat de wijnhandel alzoo in Nederland bloeiende was, en Haerlem, Delft, Amersfoort in hunne brouwerijen een belangrijken steun ter welvaart vonden, behoeft nu niet meer te worden opgehelderd. Maar wat er bij deze overmaat van weelde tot weelderigheid ontaart; wat er worden moet van de zedelijkheid, van den godsdienstigen zin, die christelijke feestdagen op echt heidensche wijze viert — dat is evenzeer duidelijk. Wanneer ge in eene plaatselijke keure leest, dat men in 't vervolg streng zal straffen wie »in de kercke" zijn mes trekt, vecht, of door onbetamelijkheid de dienst onderbreekt — wat stelt ge u dan voor van godsdienstige aandacht? — Wanneer ge alom badstooven ziet opgericht, niet zoo als PIETER UTERLEEN in 1366 stichtte buiten Utrecht, — waar de armen zich om Gods wille mochten komen warmen bij het vuur, dat er werd gestookt te nacht en bij dage — maar meer als eene soort van gemeenen haard, waarbij mannen en vrouwen, niet altoos afgezonderd, maar dikwijls door een, zich voor geld komen warmen, uitspannen, drinken; en ge ziet dan, dat een stedelijke Raad er toe moet komen om het oprichten van nieuwe badstooven te verbieden, en de opheffing der bestaanden te gelasten, ten zij men wille opgeven voor welke bepaalde sexe de stoof is ingericht — wat oordeelt ge dan van de openbare welvoegelijkheid? En wanneer u eene keure onder het oog ligt, die toelaat: »Wanneer een vischhoeker aankomt, kunnen de jonge gezellen van boord gaan, en de moeielijkheden der vischvangst vergeten in de badstooven; de priesters en klerken zullen in de taveernen, de openbare huizen

(bordeelen) de badstooven niet worden gegrepen dan alleen wanneer zij wapens bij zich dragen, vechten, kijven, of slaan; de onzedelijke vrouwen zullen noch in schemeravond, noch bij de nacht, rondom de kerken mogen loopen..... op straffe van in de gevangenis gezet, of van den mantel beroofd te worden" — wat oordeelt ge dan van de zedelijkheid?..

En waar de weelde dus de rijken bedierf, viel de geringe of de verarmde door armoede. Die mannen met hun kort, gesloten wambuis, en even gesloten hozen; die dorpers, met hun sluiken, breed geranden hoed, korte aan de knie sluitende broek, slobberige kousen en houten klompen; en die vrouwen, met hare neerhangende hoofddoeken, korte jakken en rokken, strompelingen of korte kousen, en klompen — zij hebben geen vrees van door de weelde bedorven te worden. Maar even erg — bij den minsten stilstand van handel, door oorlog, door tweespalt, door wat dan ook, herhaaldelijk voorkomende (want het is alles behalve vrede) — houdt de rijke zich staande van zijn geld. Maar zij, die morgen leven van wat zij heden verdienen — of wel omgekeerd; en wier dagloon zoo ongeveer twaalf duiten ($7^1/_2$ cents) bedraagt?... Zij?... Ik heb u straks weelde geschetst, ik moet u ter vervolkomening van mijn historisch tafereel ook armoede schetsen, hoe karig dan ook.

Op verschillende tijden — dan door overval van een binnenlandschen vijand, dan door oorlog naar buiten, dan door stremming van den graanhandel met de Oosterlingen, dan door mislukking van den oogst, dan door watervloed — greep het onheil met zijne magere, snijdende vuist hevig in de klimmende welvaart in, en de arme werd er het slachtoffer van. Weigerde hij de te hoog opgevoerde belasting te betalen, zoo werd hem het weinige ontnomen wat hij nog het zijne kon noemen, kwam hij, tot het uiterste getergd, in opstand, zoo verloor hij toch eindelijk met zijne armelijke bezitting nog dikwerf het lijf. Maar wat moet hij dan?.... bedelen; en zoo de kloosters en de rijken zich zijner niet ontfermen; zoo hij niet in een liefdadig gesticht, eene lazarij, een gasthuis kan worden opgenomen — zich voeden met wat hij vindt.... daarna de pest krijgen.... en sterven, wanneer hij vóor dit alles niet reeds bezweken is.

Een enkel tafereel uit het jaar 1315, niet te sterk gekleurd; waar, zonder eenige overdrijving. Het is een jaar van hongersnood. Talrijke scharen, met honger en ziekte worstelende, trekken onder woeste jammerkreten door het land, en plondering en verwoesting teekenen hun spoor. Door het scherpsnijdende zwaard des hongers aangedreven, worden zij tot uitersten geperst, die de ziel met siddering en afgrijzen vervullen. En zoo verteert die hongerende hoop niet slechts onkruid, maar hij verslindt zelfs de overblijfselen van gestorvene dieren. — En daar is nog meer — zoo ik roman schreef, ik zou hier eindigen, maar ik geef u historie: — de honger doodde in den mensch de natuurlijkste walging en afkeer: hij verslond lijken; en met kanibalenwoede betwistte men elkander den buit van het galgenveld, de lijken der gehangenen!... Dus hoopten zij het rampzalig leven te verlengen, en zwolgen er de kiem der pestziekte mede in, die hen weldra van hun vreeselijk aanzijn verlossen zou. Zóo groot was de sterfte, dat de wegen met lijken waren bedekt, en zóo fel de honger, dat de biddenden in de bosschen, in de wildernissen, en aan de wegen, dood nedervielen. [1]

Zie daar het tegenovergesteld uiterste der weelde, die gij straks onder uw oog hebt zien voorbij gaan.

Wat moet deze toestand, herhaald, hoewel dan ook Goddank! in minder ontzettende volheid, over het hoofd der lagere klassen komende, op hare zedelijkheid uitwerken? Wilt gij dat zien, met het oog van den tijd, juist en nauwkeurig — aanschouw dan de schilderijen der 7 barmhartigheden, nog op zoo menige plaats overgebleven: zie daar op de gelaatstrekken dier bedelaars en ellendigen, met hunne verwrongen gestalten in hunne havelooze kleederen, en op die vermagerde en uitgeteerde wezens in ziekenhuizen en lazarijen, de onverschilligheid, de verstomping, de verdierlijking. Aan den anderen kant ook hun onbeschaamdheid, hun list, hun bedrog: zie dat in deze, met zijn haveloozen zwarten mantel en zwarten slappen hoed: de verlamming in zijne beenen, waarvoor hij de ontferming der goede christenen inroept, is bedrog, en dat hij daarbij durft reizen onder het teeken van o. L. V. en sinte ANNA,

---

[1] DIJKEMA.

wier beeltenissen hij op eene plank met zich draagt, getuigt van zijne ontzettende onbeschaamdheid. Die half naakte daar, die om aalmoezen schreeuwt in naam van den heiligen CYRIACUS, houdt opzettelijk die bloedige wonde aan den rechter arm open, omdat zij de bron zijner inkomsten is.

Maar ik wil de walglijke schilderij niet voortzetten. Voeg het gegevene slechts weder bij wat ik u straks van de zedelijkheid heb gezegd — en antwoord mij, wanneer ik u vraag: Waarheen met deze ontzettende richting in de maatschappij?

Daar is een nieuw rustpunt noodig, om met het andwoord daarop aan te vangen – maar thans zijn de beide stroomen nabij het punt van samenbruising, en de verwarring zal ontstaan, bruisend en schuimend, en een nieuwe toestand zal daaruit moeten geboren worden.

X.

ONTWIKKELING DER STEDELINGEN.

»De wind waait, en gij weet niet van waar hij komt, noch waarheen hij gaat,'' — leeraarde onzer aller Levens-leidsman, in eene gelijkenis aan zijne jongeren; en die uitspraak van den Heiland rijst dikwerf voor mij op bij de betrachting van den geest eener eeuw, als hij zich uit den gang der gebeurtenissen voor ons oog openbaart; zoo als hij heenlicht door het transparant, waarop de feiten voor ons oog geschilderd staan.

Maar onze rede is van dusdanigen aart, dat zij in heur rusteloos (hetzij bevangen, hetzij onbevangen) streven naar onderzoek geen ruste heeft, vóor zij de dingen heeft gevonden die zij als oorzaken erkennen moet. Dat is echter dikwerf moeielijk, vooral in veelbewogen tijden. Maar evenwel niet altoos; en zoo zij ergens voor de hand liggen, is het daar, waar groote gebeurtenissen in de vijftiende eeuw de groote beweging der zestiende voorafgaän en voorbereiden.

Een kort overzicht dier gebeurtenissen, in hare opeenvolging en samenhang, is ook met betrekking tot onze eigene historie noodzakelijk.

Dat Konstantinopel gevallen was, en, sinds den 29sten Mei 1453, het groene vendel van MOHAMMED op torens en wallen moest laten wapperen, onmachtig om het ooit weer door het kruis te doen vervangen, scheen niet minder schade dan schande over Europa te zullen brengen — en toch was dat nog zoo niet: de Grieksche letterkunde, door vluchtelingen overgebracht en verspreid, werd daardoor in het zuiden van ons werelddeel veel ruimer en veel-

zijdiger bekend dan vroeger ooit, en wekte allengs een geest van zelf-denken op, die door zucht naar vrij onderzoek op den voet werd gevolgd. ARISTOTELES, de gevierde wijsgeer door de middel-eeuwen, werd niet langer met de oude onderwerping bejegend: een ander gezag, dat van PLATO, werd hem door sommigen tegenover gesteld, en weldra als meer geldend aangenomen — en ziedaar eene omwenteling in de eentonige, en niet minder eenzijdige en spitsvondige leerwijze van betoog, die tot hiertoe gevolgd was; in de wijsgeerige begrippen, die men meende in hardsteenen tafelen uitgehouwen te zijn. Maar sommigen dezer begrippen waren met de opvattingen en verklaringen van het christelijk dogma vereenzelvigd geworden — en de aangevangen strijd, al mocht men het in den beginne ook nog niet voorzien, kon met geene mooglijkheid op den duur meer weg blijven van het godsdienstig terrein. GEERT GROOTE (GERARDUS MAGNUS), THOMAS HAMERKEN (à KEMPIS), RUDOLF HUYSMAN (AGRIKOLA) arbeidden op den nieuwen wijsgeerigen grondslag, met betrekking tot verbetering van het schoolwezen, en drongen te gelijker tijd aan op reiniging van zeden en vereenvoudiging van levenswandel. Vroeger in de middeleeuwen zou deze omwenteling niet zoo groote gevolgen hebben gehad: toen was de wetenschap in het bezit der Kerk: maar met den vooruitgang der beschaving, met de ontwikkeling der gemeenten, was ook het weten, mocht het nog zoo bekrompen zijn als het wilde, over een ruimer veld gegaan: de wetenschap was b u i t e n de Kerk getreden. Scholen verrezen alom, niet alleen voor de gegoeden — de barmhartigheid richtte ze ook voor de armen op; nieuwere eeuwen hebben dat stelsel verbeterd, dat is altoos: naar de behoeften des tijds gewijzigd, nog meer verruimd — maar niet eerst voortgebracht. Wilt ge bewijs? Zie hier eene stichting uit het midden der zestiende eeuw:

»An° 1547, heeft BAERT JELISSEN en zijn huysvrouw gegeven aan 't Huyssittenhuijs binnen Alckmaer, de helft van een stuk lants in de Berger meir, groot het geheele lant vier koeweyd, op beding dat de Huyssittenmeesteren souden houden en loonen, ten eeuwigen dage, een bequaam klerk of priester, die alle sondagen soude moeten leeren twintig kinderen, arme knegtjens en meysjens, diet souden begeeren om Gots wille 't school te gaan, en souden

de kinderen sondags namiddags een uur of twee ter school komen.

De kinderen moesten out zijn tien jaren en daar boven, ende mogten drie jaren daar school gaan.

Zoo meer van 't land quam als 't loon des schoolmeesters, dat soude onder de kinderen omgedeelt worden.

Dit beloofden de Huyssitten meesters, en 't wierd door den geregte geconsenteert den x may 1547."

Wie alzoo lust had, kon leeren lezen, en lezende de kennis van vele dingen verzamelen. De tijd is voor goed voorbij, waarin eene Gravin van ANJOU voor een enkel exemplaar der Homiliën van HAIMON twee honderd schapen en drie halve lasten graan (tarwe, rogge, en gierst) betaalde: sedert de Maintzer JOHAN GENSFLEISCH GUTENBERG omstreeks 1430 de Hollandsche (de legende zegt zelfs de Haarlemsche) uitvinding der drukkunst met losse letters verbeterd heeft, zijn de boeken vrij matiger in prijs geworden, en voor geen gegoeden burger langer onverkrijgbaar. En hoeveel meer valt er te leeren dan vroeger ooit, nadat VASCO DE GAMA, bij de Stormkaap om, over de zee den Ooster Indiaan heeft bezocht, en CHRISTOPHORO COLOMBO den standert van Arragon en Castilië heeft geplant in een geheel nieuw waerelddeel, een land van reuzenbergen en van reuzenstroomen, een land van wonderen en van goud: »een nieuwe waereld onder een nieuwen hemel", zooals de groote ontdekker-zelf zegt. Hoeveel om te onderzoeken, te overdenken, te vergelijken, te bespreken! En dat werd onder de geleerden gedaan, met afbreuk van menig, tot hiertoe door de Kerk streng vastgehouden begrip, dat thans voor de nog strengere wetenschap wijken moest.

Zóo wijd ging echter het volk niet: het volgde hierin slechts van verre; maar het had eene andere grieve en wel tegen de levenswijze der geestelijken, vooral tegen de orden der bedelmonniken, wier onzedelijke wandel in onkiesche straatzangen zoowel als in weinig stichtelijker sotte-cluyten of kluchtspelen werd ten toon gesteld; en in de tweede plaats (die al dikwerf de eerste mag zijn geweest), dat vele geprofessijden waereldlijke neering en handteering dreven, tot groot nadeel der gemeente. Reeds een brief van Hertog FILIPS, in 1456, spreekt van »vele grote clachte" opgegaan in »Hollant, Zeelant en Vrieslant," dat er »zoe vele Cloes-

teren van Regulieren, Regulieressen, en van der derden orde van sinte FRANCISCUS, beyde van mannen en van vrouwen, en andere Regulieressen, Begynen en Begaerden upresen, die welke hun vervoirderden en vervorderen te coepen ende te anverden erven, renten en versterften, die zij den voirsz. Cloesteren laeten en niet weder en willen vuyt erven, in sulcken vouge, dat zy binnen corten jaeren gescepen souden wesen op dat him gedocht waere te gecrijgen ende te hemwaerts te hebben die meeste deel van den erven, landen, rente ende goeden onser voirsz. landen. Oick mede van dat die van den voirsz. geestelicken persoonen en cloesteren hen onderwonden en onderwinden dagelicx te doen wairlicke ambochten en neeryngen, als wol weven, draperyen, linwaet maeken en andere ambochten, en te nemen te hemwaerts winninge die sculdich waeren te hebben seculieren persoonen, dair zij onse arme gemeente en ondersaeten, die ons dagelicx dienen in onse beeden, assysgelt, waiken en andere saiken, mede vercorten in hoeren neeringe, en ambochten doen die welke onse ondersaeten, die te onderhouden hebben heuren wyven, kinderen en huysgezinne, etc. dair mede verachtert sijn in huere winninge en andersints."

Voeg hier nu bij dat onrustige, dat onhoudbare in den warrenden toestand van het maatschappelijk leven: de uitspattingen der weelde aan de eene, de uitmergeling door armoede aan de andere zijde, en de daaruit geboren grove onzedelijkheid bij beiden, die den beter gezinden meer dan doornen in het oog en zwaarden in de zijde zijn, en die zoo vurig doen wenschen en zoo noodwendig moeten leiden naar een anderen toestand. Niet dat er niet worden gevonden die helder genoeg zijn van blik, en goed genoeg zijn van wil, om de kloven en scheuren te zien, en te trachten naar heeling en herstel — maar de maatregelen die zij nemen zijn te onbepaald, te krachteloos, te half. En er zijn er zelfs die dat inzien, en die denken en fluisteren: »Vernieuwing"... maar dat is zelf te onbepaald, te krachteloos, te half — en de verwarring gaat voort, en de ontevredenheid stijgt, en dreigender wordt het aanzien van alles — totdat eindelijk in Duitschland een man opstaat die het woord, dat heenruischt door den tijd, op zijne lippen neemt en uitspreekt. En van dat oogenblik af, het oogenblik waarop de Augustijner MARTEN LUTHER in Wittenbergh de recht-

vaardiging door het geloof leeraart, is de Hervorming een feit in de geschiedenis.

Kort daarna was KAREL van OOSTENRIJK de Opperheer van bijna al de Nederlandsche gewesten en Keizer van Duitschland. De bleeke, bijna zwak schijnende twintigjarige jongeling, koel, zwijgend, ofschoon van welwillend voorkomen, uitwendig door niets die groote gedachten verradend, die zijne ziel vervulden — droeg als ideaal het denkbeeld met zich om: als waereldlijk Opperhoofd der Christenheid, in eendracht en overeenstemming met heur geestelijk Opperhoofd, den scepter te voeren, en moest derhalve in beginsel tegen de hervorming zijn. Nederland ervoer dat het bloedigst. Dáar, waar men na weinige weken bekend raakte met wat er in Saxen geschied was, zoodat de Dordtsche Magistraat zelfs in ongelegenheid kwam met hare Augustijner monniken, die zich openlijk voor den Wittenbergschen doctor verklaarden — daar verbood de Keizer het psalmgezang, dat, als een kreet van herleving en vernieuwing, weldra honderden met geestdrift bezielde; »hij verbood alle bybels en boeken, door de bewegings-partij in het licht gegeven; hij deed een streng toezicht houden op de scholen, op de samenkomsten der geloovigen, en gedoogde zelfs dat er in Brabant, Vlaanderen en Holland eenige priesters en leeken om den geloove verbrand werden." HENRIC VOES en JAN VAN ESSEN, beiden jonge Augustijnen, waren in 1523 de eerste slachtoffers van 's Keizers justitie in het Zuiden (Antwerpen), de Woerdensche priester JAN DE BAKKER was het twee jaren later in het noorden. Maar wat baatte dat! Holland was wel bij uitstek een land van ernstig nadenken, voor peinzen op zaken van religie. Groote mannen, merkwaardige kerk- en kloostervoogden waren er, die de nieuwe richting van denkbeelden in minder of meerdere mate voorstonden, zeker sommigen ook uit lichtvaardigheid of uit waereldsche oorzaken of inzichten; het was bij deze kruisvaart op het gebied van den geest even als bij die om de stad Jeruzalem en het heilige land — het menschelijke voegt zich overal tusschen. Maar bij de beteren, bij velen, bij de meesten was het eene zaak van het hart, van nadenken ernstig en gezet, van overtuiging. LUTHERS geschriften gingen met Duitsche handelswaren de Nederlanden door. Het verbod des Keizers om ze te koopen of te verspreiden zou

15

eene nuttelooze uitlokking der nieuwsgierigheid zijn geweest, wanneer hij niet geweten had dat ze werkelijk verspreid en verkocht werden. LUTHERS eerste geschriften waren meer een scherp aanvallen van misbruiken, dan een scheppen van nieuwe stelsels. En deze menschen (zoo als men de gebreken van het oude altoos beter begrijpt dan de voordeelen van het nieuwe) hadden de overtuiging van die misbruiken in zich; zij zagen die overtuiging versterkt door eene welsprekendheid, die uitdrukte wat zij hadden gevoeld zonder het te hebben gezegd; ze zagen die misbruiken ontleed en ten toon gesteld, en de plegers daarvan onbarmhartig aangevallen; en daarenboven — die geschriften lokten uit tot een vrij onderzoek. In geene eeuw en onder geen volk was er een denkbeeld beter begrepen geworden dan dit, in Nederland en in de zestiende eeuw. Hun maatschappelijke toestand, die een ongekenden trap van bloei en welvaart had mogen bereiken, en die dus toeliet aan de behoeften der ziel te denken, naarmate zich die van het lichaam zonder moeite naar wensch en willekeur zagen voldaan; en zelfs hun luchtgestel, dat, zwaar en beneveld, meer uitlokte tot peinzen dan prikkelde tot de genietingen der zinnelijkheid, werkte daartoe mede. Zij hadden behoefte aan iets hoogers en bovenzinnelijks, die hunne grof onwetende monniken niet wisten te voldoen, en die de meer schranderen en kundigen met listige baatzucht niet willens waren te bevredigen. Ze zagen die geestelijkheid haar voordeel doen met de fabel van CHRISTUS (zoo als LEO de Tiende zou hebben gezegd), met zooveel vermetelheid, met zoo weinig schaamte, en met zooveel losbandigen spot, als ware het werkelijk eene fabel geweest. De zulken dus, die nog overtuigd bleven en geloofden dat het geen fabel was, maar eene gebeurtenis waarbij zij het hoogste belang hadden, kregen dien dorst naar waarheid en evangelische kennis, waarvan LUTHER hun de bron aanwees, tegelijk met de vrijheid om er uit te putten; wat ze gemeend hadden niet te mogen aanvatten, toonde hij hun als hun eigendom, en noodigde hen uit om te naderen en toe te tasten. [1]

Daar kwam zelfs godsdienst-staatkunde in het spel. CLEMENS de Zevende was ADRIAAN den Zesde op den Pauselijken stoel gevolgd,

1 MW. BOSBOOM TOUSSAINT.

en hield de zijde der Fransche partij tegen KAREL den Vijfde, waardoor er, voorzeker niet in het belang der oude leer, in Duitschland en de Nederlanden eene anti-pauselijke partij ontstond, waartoe de Keizer zelf, de meest aanzienlijke staatsmannen, en schier alle krijgslieden behoorden. Dien onverminderd echter (en het pleit voor de eerlijkheid van 's Keizers bedoelingen) werden de dwangplakaten, hoewel ze inhielden »barmhertelijck ende met misericordie te corrigeren," tegen het vrije onderzoek en de sectarissen gehandhaafd. Doch — wat na al het voorgevallene te voorzien was — de aanhangers van LUTHER vertalrijkten in alle provinciën, en vormden zich in de scholen waar de herleving der oude letteren doordrong, in de huisgezinnen en gildekamers der neringdoenden, en in de schouwburgen der rederijkers. Gend en Andwerpen zaten reeds vol ketters. In laatst gemelde stad bracht men weder een Augustijner monnik ter dood, en die terechtstelling hield de gemeente in toom; maar te Utrecht, waar men WILLEM DIERCKSZ, anders gezegd de Roode Kuiper, liet doodmartelen, moest men weldra eenen geestelijke ontwijden en ter vlamme voeren, en daar kwam geen rust, dan nadat er nog verscheidenen van hunne denkwijze heimelijk verdronken waren. Gelderland had mede zijne voorstanders van de hervorming, en daarnevens zijne beulen en brandstapels, ongeveer op de zelfde wijze als in de Borgondische provinciën. Wat eindelijk Friesland en Groningen betreft, daar bleef vooreerst de dorpeling en bedrijvige poorter, die nu allengs burger begon te heeten, buiten de beweging; maar enkele Geestelijken brachten er onder de meer beschaafden eene groote ingenomenheid met de nieuwe begrippen te weeg, waartoe de nabijheid van Oost-Friesland, door Grave EDZARD tot de hervorming geleid, ongetwijfeld zal hebben meegewerkt. [1]

Waarlijk, Nederland was een omgeploegde akker, en daar behoefde slechts eene hand te komen om te zaaien. En nu er gezaaid was, wies het, openbaar en in den stille; en al waren er die dat naar conscientie voor doodelijk onkruid hielden, die al wiedden en rooiden, ja wat hoog genoeg opschoot tot stoppels afsneden en verbrandden — de tijd volbracht wat hem was opgelegd. De

1 Prof. VISSCHER.

machtige Keizer trad van het tooneel der handelingen af; de kortzichtige en voor een regent van dien tijd geheel onbekwame FILIPS kreeg de heerschappij over een volk, dat hij niet kennen kon. Toen een ORANJE tegen hem optrad, verloor hij het, al had hij een ALBA aan zijne zijde; en de schatten der nieuwe waereld werden vruchteloos verspild om eenige kleine gewesten, maar waar nu bleek een groothartig volk te wonen, weder te brengen onder eene kroon, die hij bewezen heeft niet waardig te zijn om te dragen. Ik wil hier geenszins de echo nabauwen van wat drie eeuwen lang, tot vervelens toe, is geschreven, gezegd, gezeurd, en gezongen, alleen dewijl het een nu eenmaal gestereotypeerd denkbeeld was om FILIPS den naam van aartstyran, den bloeddorstigen dwingeland met »bloed bemorste klaauwen" — en dergelijke versleten flauwheden meer naar het hoofd te werpen. BILDERDIJK, GROEN VAN PRINSTERER, en andere uitnemende mannen hebben hem verdedigd, en waren er, op grond der bestaande historische bescheiden, ten deele toe gerechtigd. Maar in onze dagen is een zware en, zoo het lang geschenen heeft, niet te plooien gordijn ter zijde geschoven, en eene verborgen deur geopend: het Kabinet van Madrid heeft den Spaanschen geschiedkundigen eindelijk toegestaan om de staats-archiven te doorvorschen. Dat heeft geleid tot menig nieuw resultaat — en Spanje zelf heeft het oordeel over zijn Koning FILIPS den Tweede uitgesproken. Wee den Vorst, over wiens nagedachtenis de lang gesloten, maar eindelijk onwederlegbare staatsstukken en geheime uitingen van het verborgen gemoedsleven zulk een bloedig, zulk een onteerend licht werpen! Wee den mensch, over wien zulk eene stem moet opgaan! Wee over een menschenhart, dat van zulke kloppingen heeft getrild!

Gij allen kent de feiten dier dagen; van het verbond der Edelen en de hagepreken en geuzenliederen en de onbezuisde beeldstorming af, tot aan den moord van WILLEM, de overwinningen van MAURITS, de victorie van FREDERIK HENDRIK, en den Munsterschen vrede toe. Gij kent ORANJE en BREDERODE, EGMOND en BERGEN, MONTIGNIJ en PALLANDT, de NASSAUWEN en VAN STRALEN, mannen, wier hooge gestalten wij nog op onzen schouwburg met toejuiching en eerbied moesten begroeten, indien men bij ons ooit eenig begrip had gehad van het innig en heerlijk

verband, dat er bestaat tusschen de geschiedenis van een volk en zijn tooneel, tusschen de groote dramaas der historie, met zooveel studie, met zooveel inspanning, met zooveel moed, met zooveel zorg eenmaal in de werkelijkheid afgespeeld — en de kleine dramaas der kunst, beperkt binnen de grenzen van het geschilderd doek, maar die zoo uitnemende spiegels van de uit- en inwendige toestanden der eersten kunnen zijn, en niet minder groote en zelfs meer dadelijk in 't oog springende waarheden kunnen verkondigen dan deze.

Intusschen behoort het staatkundig leven niet tot het terrein dat wij ons hebben voorgesteld te bewandelen; en tusschen de bloedige bedrijven door, kiezen wij de rustiger oogenblikken om het burgerlijk leven te bespieden, waarbij de invloed van de gebeurtenissen des tijds van zelf in het oog vallen moet.

Wat de merkwaardigste dier allen, de hervorming betreft — heur oogenblikkelijke inwerking vertoont zich bij beide partijen op één punt in treffende gelijkheid; meer belangstelling, meer warmte voor de religie, meer waarachtige godsdienstzin; meer vastheid in den tred op den weg der overtuiging, en niet meer die onzalige slentergang der gewoonte, die de gevaarlijkste is, omdat hij zoo licht op het pad der onverschilligheid voert. De strijd had goed gedaan; beide partijen waren geharnast voor hare zaak: leven en kracht h i e r voor den aanval, d a a r voor den weerstand; de onverschilligheid begon zich te schamen, de onzedelijkheid zich te omsluieren, de onkunde hare kracht te wijden aan het onderzoek; de geest keerde voor a l l e n terug in wat voor v e l e n bloot een vorm geworden was — en d u s mocht de warmste Roomsche erkennen dat waarlijk de hervorming het Christendom had gered.

Anders werkte de oorlog. Reeds het bericht en de zekerheid van ALBAAS komst hadden honderdduizend inwoners het land doen ruimen, en hoeveel gegoede kooplieden daaronder! — »De opstand, die kort na de invordering van den tienden penning uitbrak, vergerde dezen toestand; de handel werd verjaagd, het platte land geplonderd en plat gebrand door vriend en vijand." De plonderingen en belegeringen der steden, de gevechten te water en te land, de inlegeringen en strooptochten te vermelden — dat alles ligt buiten ons bestek; niet daarentegen het vermelden van den

hoogen prijs der levensmiddelen en het woeden der pest in sommige plaatsen, waardoor alleen in de kleine stad Oudewater in 1574 drie duizend menschen stierven!

De vooruitgang van het verzet in Holland, en de vereeniging der Gewesten bij de Unie, deden handel en nijverheid evenwel allengs en wonder snel weder herleven, hoewel de armoede in dien tusschentijd groote veroveringen onder de bevolking had gemaakt, en het land van bedelaars wemelde, ter weering waarvan allerhande strenge maatregelen moesten worden genomen. Wie zich hadden kunnen staande houden, wonnen weldra in den handel weder belangrijke sommen, en zoo kwamen vertier en levendigheid weder terug, en de veerkracht des volks, in den strijd opgewekt, deed zich in alles gelden. Er wordt gewerkt en gearbeid op het veld van kunst en wetenschap; er kunnen namen worden genoemd van KOORNHERT en van DODOENS, van ROEMER VISSCHER en van MERCATOR, van MARNIX en van VESALIUS, van SCALIGER en van JUNIUS; en het volk, dat niet zoo hoog gaat, wint toch aan in kennis, in eene soort van kunstzin, en voedt zijn Rederijkkamers in zich-zelf, leert er van en vermaakt er zich bij.

En deze Rederijkers-kamers zijn zóo geheel eigenaartig aan den tijd, kenmerken zóo zeer de uitspanningszucht van het volk, en oefenen zóo grooten invloed op zijne denkwijze uit, dat het hier wel de plaats is om ze eenigszins meer van nabij in oogenschouw te nemen.

De dichtgenootschappen, ontstaan door nederzetting der minstreels in de steden, waarvan bij eene vorige gelegenheid sprake was, en wier leden nog in 1469 te Middelburg »Sprooksprekers" werden genoemd, waren het vooral die de dramatische stukken ten tooneele voerden. Weldra, aangestoken door den Franschen geest, en te zekerder dus de bescherming der Regeering verwachtende, schoeiden zij zich in Vlaanderen geheel op den voet der »Colleges" of »Chambres de Rethorique", en heetten sedert Rethorijkers. De noordelijke Nederlanders bleven niet lang ten achter. Reeds vóor het midden der vijftiende eeuw vond men, behalve te Doornik, Diest, Brussel, Audenaerde, Gent, Brugge, Kortrijk, en alom in België, ook in Noord-Nederland: te Middelburg, te Gouda, te Vlaardingen, en te Haarlem, Cameren van Rethorica,

terwijl Delft en Amsterdam nog vóor het einde dier eeuw het voorbeeld der genoemde steden volgden. En nu overstroomden de »excellente poëten," het land met gedichten, dikwerf even barbaarsch van naam als onhollandsch van vorm: Baquenauden, Balladen, Cocorullen, Envoys, Refereynen, Retrogaden, Ricqueracken, Rondeelen, en dergelijken, vloeiden van hunne lippen; en de goede gemeente, verbaasd over hunne geleerdheid, verrukt over de prachtige feesten die zij gaven, luisterde met aandacht, wiegelde op den algemeenen stroom mede, en hield eindelijk de »eerlicke, heerlicke ende landnutte, als oock vermakelicke oude vrije Conste der Reden-rijcken, die niet min stichtelick en was als recreatyf ende vermakelick, voor de éenig ware poëzie.

En zoo is het niet vreemd dat de »Cameren van Rethorica" zoo grooten opgang maakten en dien lang behielden; uit het volk te voorschijn gekomen, had het volk ze ook als zijne eigene schepping lief; de pracht der optochten die zij hielden voldeed hunne zucht voor zinnelijke voorstellingen, en het streelde de ijdelheid van dien te lang miskenden, maar nu niet meer in onwetendheid verzonken derden stand, dat het huns gelijken, hunne vaders en broeders, echtgenoten en vrienden waren, die daar spraken in het openbaar, onbevangen en vrij als de beste reizende monnik, en cierlijker zelfs dan menig een van dezen; dat zij, trots den grootsten geleerde, niet alleen VENUS en BACCHUS en FORTUNA, maar zelfs de namen aller Muzen, en veler filozofen, Koningen en Helden der oudheid kenden.

Iedere kamer draagt een bijzonderen naam, heeft een eigen blazoen of wapenbord, en voert eene eigenaartige kenspreuk. Zoo heet b. v. de oudste kamer van Andwerpen: »de Violieren"; in haar blazoen voert zij het wapen van sint-LUCAS, door een zittenden gevleugelden os gehouden, en haar kenspreuk is: »Wt ionsten versaemt." De Leidsche kamer »de witte Acoleykens" voert de slang van MOZES, uit akoleien ontspruitende, met de kenspreuk »Liefd ist fondament." Floraas hof wordt voornamelijk door de Rethorijkers bij het zoeken naar een naam geplonderd, alsof »Witte Argierkens, Violetten, Orange Leliën, Goudblomkens" en dergelijken van hun glans en geur aan de kamers zouden bijzetten. Gij vindt evenwel ook Pellicanisten, Barbelisten, Fon-

teinisten, en anderen meer, terwijl »oude" of »jonghe," »Brabantsche", of »Vlaamsche Camer" naar ouderdom of afkomst der vereeniging heen wijzen. De kenspreuken zijn zoowel boertig als ernstig: »de Koornaire" van Kortrijk voert onder heur blazoen: »God voedt veel Sotten."

De werkkring der Kamers van Rethorika bestond in het beoefenen der poëzie, het vervaardigen en voordragen van vaerzen, vooral van dramatische dichtstukken; en (zegt de Vlaming VISSCHERS niet ten onrechte) het voornaamste doeleinde hiervan strekte, zoo het schijnt, om door deze spelen de zeden te verbeteren, met nu op eene boertige, dan op eene ernstige wijze aan ieder zijne plichten te leeren. — Vandaar ook, dat de stukken doorgaand eene streng zedelijke richting hadden, hoewel de vorm niet altoos even kiesch was. De ernstige spelen heette men Mysteriën, wanneer zij eenige verborgenheid des geloofs voorstelden, en Moralisatiën, of Spelen van Sinne, wanneer zij door zinnebeeldige voorstellingen de voordeelen der deugd en de nadeelen der ondeugd op eene ernstige wijze aan het licht stelden. Tot de boertige spelen rekende men de Ebatementen, die men thans zedelijke dramaas zou heeten, en de Cluyten of Kluchtspelen, die, wanneer zij geheel in den platten volkstoon vervielen, ook sotte, boertige, of drollige, outbollighe Cluyten genoemd werden; een kleiner soort van kluchtspel in één bedrijf, dat men gewoonlijk met een lied sloot, droeg den naam van Factie.

De vertooning der spelen geschiedde in het openbaar; en dikwerf riep eene kamer, onder bescherming en ondersteuning van het Bestuur harer stad, de verschillende anderen ten prijskamp op, daartoe rondzendende hare zoogenaamde »Chaerte," die eene opgave der prijsstoffe, eene aanwijzing van dag en uur der samenkomst, en eene geheele regeling van den zangstrijd inhield, alles gesteld in rhethoriesch rijm, met eene nota die tot zelfs de plaats der ontvangst ten duidelijkste aanwees. Zoo schreven de Leidenaars:

Op d' uyr en dach, die u ooch zach,
Daer naer gij voor een wijl spoort,
Vint u precijs, in stads logijs,
Al hier voor onzen Zijlpoort.

Zulke samenkomsten of intreden ten prijskamp heetten, wanneer zij in de steden plaats vonden: »Landtjuweelen," wanneer zij ten platten lande geschiedden: »Haechspelen," [1] en werden met de meest mogelijke pracht gevierd. Die intreden maakten zulk een wezenlijk deel uit van den arbeid der Rederijkers, dat wij daarom een en ander, tevens met de proeven hunner rijmkunst, willen samenvatten in eene korte voorstelling, en u inleiden ter bijwoning van de »t' Samenkomsten der Hollantscher Cameren van de Reden-rijckers, binnen Leyden geschiedt, den 26 Mey, des jaers 1596, ende volgende dagen, met het gene aldaer gedaen ende verhandelt is."

Het »heerlick, triomphant, costelick Landt-Iuweel ofte Rethorische Feeste, binnen Antwerpen, in Augusto des jaers 1561, aldaer solemnelicken gecelebreert ende gehouden," spoorde de Leidsche Witte Acoleye mede tot eene uitschrijving aan. De kaart van uitnoodiging omschreef in rijm al wat er gevraagd kon worden; de intrede moest voorstellen.

> Het leven der tyrannen: mit een, wat een beloonen
> Zy oyt verworven hebben, voor haar doot en naer.

De grond moest een »geloofwaerdige historie" zijn. Wat den prijs betrof —

> Stoops-vlessen tweemaal zes, van tin, puyr, lovter claer,
> Zijn des bestdoenders loon: den tweeden men voorwaar
> 'Tgetal van negene in vereering zal genieten:
> Den derden zes; voorts drie die volgen zal aldaer.

Na de vermaning om zich te wachten voor »schandael, spijt en schimpich schieten," volgt de bepaling van den tijd ter intreê en der wijze van ontvangst. Voorts luidt het:

> Wilt dan den zin uwes Intrees haer [2] adverteeren,
> Tzy by memory, of schriftlic: kent u, om niet te falen,
> Ten hoochsten met zes clausen, wel min, na u zelts begeeren.
> Elx van vijftien regels wilt proponeeren.
> Levert mit een u blasoen aldaer beneven:
> Die tschoonste brengt, zal men mildelic vereeren
> Mit acht schenc-kannen : voorts zal men d'ander geven

[1] Een kleinere optocht, die somtijds in de steden den zangstrijd sloot, werd mede een haechspel genoemd.

[2] Den broederen der overige kamers.

Zes: daer aen vier: het laechste zal aencleven
Twee. Die tbest pronunchieert, van ons verbeyt
Een Becken en Lampet, fraey gedreven.

Verder, voor een referein op den regel

Voor een beveynsde paeys, een rechte crijch te prijsen is,

zes, vier, en twee tinnen stoopen. Daar bij vroeg men nog:

Zingt in een Liedeken: Hoe Godes gonst staet open
Voor die den armen bystant doen en toonen deucht.
Dat levert ons in prent, [1] op dat het strec tot vreucht
Des volx.

Tien kamers gaven aan de uitnoodiging gehoor, en lieten zich op den bestemden Zondag voor de Zijlpoort te Leiden vinden, werden bij loting verwelkomd en op een aldaar opgericht tooneel ontvangen, »naer middach ten een uyren, bij xj. Broederen van Liefd' is t' fondament, met vliegende vendel en drie Blazoendragers, die al gecleet waren met rocken van incarnate gefriseerde baij, geboort met geconterfeijt silver en gout passement, deur malcander gewrocht, van welcke den Keijser, Prins ende Factoor (gaende in eene gelede) aen hadden rocken ter aerden toe, geboort met gelijcke geconterfeijt gout passement, ende de ander acht broeders (die twee ende twee voor den Keijser, Prins ende Factor henen gingen) waren haer rocken tot over de knien toe lang, omgort met rode ende witte sloeijers, de mouwen van gestijft camericx doeck, daer onder root linnen gelict [2], groene gebreide neerhosen, witte schoenen, ende graeuwe gespickelde hoeden, met banden van rode en witte sloeijers, de Blasoendragers rocxkens van gelijcke baij, maer cort met mouwen achter aen."

Nu werden de dingende kamers, waarvan er drie uit Haarlem, twee uit de beide Katwijken, en de vijf overigen uit 's Gravenhage, Rotterdam, Vlaardingen, Gouda, en Leiden (de Vlaemsche camer) waren opgekomen, bij »conste van Rethorica," of wel al rijmende, onderricht van de regeling des optochts:

---

[1] In druk.
[2] Geglansd.

Van der poorten af elc dan aldus geleyt wert
Naer der herberch, die voor elc van u bereyt wert,
Als in de chaert gezeyt wert;

en, telkens met toespeling op de bijzondere kenspreuken, ieder de bestelde herberge kenbaar gemaakt. Zoo heette het tot de Goudenaars:

»Goudtblomken" eel!
Uws logys deel
Vindt by de craensche schepen:
De corper gout
U wert vertrout.
Want tes »uyt ionst begrepen."

Tot de Vlaardingers klonk het:

Slaet u zaec goom,
»Oude aeckerboom!"
Comt, hout hier binnenshuis school:
De »Liefde aensiet,"
Die u geschiet
Alhier in den Cabuyscool.

Maar wij willen ons aan de Goudsche kamer »Uyt Ionsten begrepen" houden, en, met den hoofdblik op deze, het gansche letterfeest doorloopen.

De Goutbloemkens hadden bij de loting den voorrang bekomen, en worden alzoo 't eerst, en wel aldus, door de Acoleyen verwelkomd:

Als dese stadt Leyden vanden viant belegen was,
En wy Burgers lagen gevangen, als een vis int net,
Negentien weecken lang: en daer nae vercregen ras,
Door Gods stercke hant, verlossing die ons heeft ontset:
Met alzulcken blijdschap is ons hert althans mede te bet,
Door dien ghy »uyt jonsten begrepen," niet naer laeten
Ons te comen besoucken uyt liefden boven maten,
Ghy vermaerde »Goutblomkens" wiens deucht ver en naer bekent is:
U gedistileerde cracht den menschen tot hulp aenvaeten.
Welcom heeten wij u, daer »Liefd' 't fondament is."

En de Factor der Goudenaars antwoordt:

Wy u bedancken, »wit Acoleye," die u jonst tonswaert gaet keeren.
Om const te useeren wij u comen ontrent,
Opdat wy alle in vreuchden hier vermeeren,

By u daer »Liefd' is 't fondament."
De liefde tot Rethorica heeft ons tuwaerts gewent,
Om te verzamen alle, als Broeders, vrij, onbenepen,
Vrientlick: partischap laat hier niet zijn bekent,
Maar const gebruycken, als die in const zijn geschepen."
En metter daet bewijsen, »Uyt Jonsten begrepen."

Op gelijken voet gaat het met de overige kamers. Thans volgt de statige intrede, waarbij die van Gouda, »verthoont hebben de Parijsche moort, met 13 Personagiën, behalven de Blasoendragers." De orde van den trein is deze: vooraf gaan de twee Blazoendragers, gekleed in papier, met dalmatiken ter aarde toe hangende, blauw van grond, met boorden wit en rood, en verwapend met der stede wapenen, zoo achter als voor. Dan volgt; »1. CAROLUS de negende, Coninck van Vranckrijck, gecleet in enckel papier, bruyn damast, met een croon ende keten van stroo. — 2. Hier aen quam CATHARINA DE MEDICIS, moeder van CAROLUS voorschreven, gecleedt als voren, met een slange in haer handt. — 3. Valsch ingeven, een Camerling, met een houten rapier onder den arm, gecleedt int blaeu papier gefluerdeliseert. — 4. Bloetgierigen raedt, den Cardinael van Lotharingen, met een blaesbalch in de handt, gecleedt met een papieren tabbaert van roodt damast. [1] — 5. Geveynsden raet, een Raets-heer: was gecleet met tabbaert van papier, de gront bruijn, met blau damast daer op geponst. — 6. Tyrannije, gecleet met een bruijn corselet van stijf papier, hebbende een bloedig swaerd in de hant, aan de slincker arm een schilt. — 7. NAVARRE, gecleedt met een papieren rock, de gront paerts, daer op geponst damast van rowaens coleur. — 8. Zijn Bruyt, gecleedt met een tabbaert van gelijcken. — 9. De Admirael van Vranckrijck, gecleet met een swarten tabbaert van papier, geborduert met lelien op ende neder gaende, met een swaerd op zijn zijde, had,

---

[1] Hoe gezocht hunne gewone (en geliefkoosde) allegorie was, en hoe plat van voorstelling, daarvan leverde onder meer der opgekomen kamers vooral die van Rotterdam weder 't bewijs in de vertooning der »Tyrannije Neronis door 16 personen," waarvan de zestiende in den trein voorstelde: »schrickelijcke wreedtheyt, een man, wredelick gebaer toonende, hebbende in de handt een claeuwe genaemt Roof, een vlammeken genaemt Brandt, een bulle off brieve met groote zegels genaemt Banningh: item een glas met fenijn, een swaerdt daer aen stroppen ende coorden, t'samen genaemt Menigerley moort."

bovendien aen een rocxken, de grondt paerts, geponst met roosachtich blaeu. — 10. De meeste adel van Vranckrijck, gecleet t'boven wambaijs, de grondt geluwe, doortogen met bruyn. — 11. Menich onnosel mensch, was gecleet met een mantel, rocxken, ende boxen; den mantel, die gront root, daer op geponst met rootachtich blaeu: het rocxken, de grond geluwe, geponst met bruyn; de brouc, de grondt roodt, geponst met rootachtich blaeu. — 12. CAROLUS de Coninck voorschreven, gelijck hy zijn leven geëynt heeft, te weten: In 't bloet, 'twelck tot alle plaetsen zijns lijfs uyt gelopen is; was gecleet met papier dicht om 'tlijf, de gront lijffverwe, de wonden bloeden. — 13. De straffe Gods, gecleet met een langen tabbaert, bruijn, slecht geboort, uijten blaeuwen, hebbende in de handt een roede." De hierop volgende stoet werd gevormd door de Kempenbloemkens van Katwijk op Zee, »die verthoont hebben de Tijrannije", in acht personen: de Tyranny trad het eerst voor, met bloedige armen en handen, gevolgd door TARQUINIUS SUPERBUS, PHALARIS, CYRUS, HERODES, NERO, en ATTILA, »waren al t' samen gecleet, onder met out zeijldouck, benaeijt met Klijfbladeren, schaeli gewijs over den andere." Zij werden gesloten door Furia, eene »Vrouw met hangende kleet ter aerden toe, met een manier van slangen doort haijr gevlochten; opt hooft hayr van mos." — Op gelijken voet volgden de overige kamers, ieder op eene eigenaartige wijze de beantwoording der vraag voorstellende; zij werden door de beschrijvende kamer, tot groote vreugde der verrukte Leidenaars en toegevloeide vreemdelingen, langs de voornaamste grachten en eenige straten naar de aangewezen herbergen geleid, en ieder aan de voor haar bepaalde met een »maetclinckentgedichte" afgezet.

De eerste maal toeft de trein voor het huis, waar een uitgehangen schilt »den Gulden Corper'' droeg; en nu treedt de Factor der Acoleyen voor, met deze woorden tot de Goudsche kunstbroeders:

Dees herberge vry, is Liefbroeders dy,
Eel »Goudblomkens" niet ondorper
Als ander daer ghy oock zout wezen bly,
Als in desen gulden Corper.
Den dranck dien ghij vint, uyt ionsten bemint,

Laet die vrolick zijn uyt gonsten gepepen.
Goede ionst ontbint. En weest eens gezint.
Rethorica heeft »Uyt Jonsten begrepen."

De Goudenaars trekken binnen, en de hoofdtrein gaat verder, om nu 't allereerst die van Katwijk op Zee, en vervolgens de overigen op gelijke wijze verblijf te bezorgen.

»Des manendachs smorgens, omtrent den achten," stonden zij weder gereed, »in tselfd' habijt," om in twee partijen, vijf en vijf, afgehaald en op het tooneel geleid te worden, waar Rethorica hen verwachtte, om de poëtische oplossing van hun intreê aan te hooren. Gouda, Catwijck op Zee, Vlaerdingen, Rotterdam, en Haerlem (de jonge camer) waren de eersten aan de beurt. Rethorica ontving hen »opt tonneel zittende in een heerlicke verchierde hooge zetel, aen weerzijden drye van haer gesusters inder vrye consten, die dalende nevens haer zaten, elcx met hunne tytels ende bewijs van hun constige handtwercken, zeer costelicken ende triomphantelicken toegemaect; voor haer voeten zaten Keyzer, Prins, ende Factoor van de witte Acoleyen, die de overgeleverde Blasoenen ofte Blomschilden ontfingen." Zij wendde zich eerst tot de vijf kamers in 't algemeen, en daarna tot de »Camer vander Goude" in 't bijzonder:

Soo vraegh ick het »Gouts-blomken," dat hem hier comt thonen
Constig zijn werk »Uyt Jonsten begrepen" eenpaer,
Dat ghy mijn hier wilt vertellen claer
Den zin uwes Intrees: doet mijn triumphant weten,
Op dat elck een den sin hoort openbaer.
Want woorden in personering gesproken, doent best verstant weten.

En met scherpe aandacht zette men zich toen, om te luisteren naar den spreker der Goudtbloemkens, voordragende de

Ballade op den Intrede van de Camer van der Goude.

Alsoomen in d' oude Chronycken vindt veel beschreven
Van Tyrannen, hoe gestaen heeft haer leven,
Ende hoe zij haer Landen hebben geregeert,
Soo leestmen van ANTIOCHUS, vol felheyds gedreven,
Oock HERODUS de groote daer beneven,
Mede wat quaet dat NERO heeft geuseert,

DOMITIANUS, en meer ander, soo OROSIUS leert.
Noch vint men van ASTIAGES, en CAMBYSES zijn zoon.
Eenen POPIëL Coninck van Polen wilde zijn geëert,
Dede doden zijn Oomen, om alleen te hebben de Croon:
Maar van Godt heeft hij ontvangen zijn rechte loon.
En dese alle zijn niet te vergelijcken
Bij het gheen dat wij u hier betoogen schoon,
Als CAROLUS de negende: Coninck van Vranckrijken,
Diese in wreedtheidt te boven gaat, alst mach blijcken.

Vier coupletten volgen, en geven de verlangde verklaring van den optocht, in even gerekte en gewrongen rijmregels als dezen; waarom wij ook naar het geheel niet zullen luisteren, ten einde daarna liever het oor te gunnen aan den Keizer der Acoleyen, die, het blazoen der Goudenaars ontvangende, hun aldus den dank zijner kamer brengt:

Wy dancken »'t Goudtblomken" seer hartelijcken,
Onze Const-lieve Broeders in de Reden-rijcken,
Ghij die daar zijt rijcklick in veel consten geslepen.
Van u heerlicke Blasoen, vol constige practijcken,
Gelijck t' selve by de wercken mach blijcken,
Ontfangen wy vriendlijck, als uit gonsten geschepen.
Daer »Liefd' is t' Fondament," ist al »Uyt Jonsten begrepen."

En nadat »die vijf eerste cameren verclaringe van hunluyden intreden opentlicken voorden volcke hadden gedaen, ter presentie van de Auditores (die uyt elcke Camer éen waren vercooren) die aldaar opt Tonneel mede zaten, zijn de zelve Cameren bij de vier van de broederen (die haer opt Tonneel hadden gebracht) in hun herbergen weder geleydt met versen ofte gedichten."

Daarmede was intusschen de voormiddag ten einde gespoed, zoodat er eene pauze moest invallen voor 't noenmaal; waarop de vijf overigen des namiddags hunne gaven vertoonden, en allen te zamen des avonds door de »Witte Acoleyen" onthaald werden op »een Prologe van twee personagiën, d' eene genaemt liefhebber van conste, en d' ander diet alles ten quaesten duyt, bewijsende dat de consten der Reden-rijcken niet alleen in de Nederlanden, maar bij de Hebreën, Griecken, ende Latijnen, en in veel Conincrijcken in grooter reputatiën ende eeren is gehouden: ende over duysent

jaren bekent is geweest. Ende is voorts een Spel van Zinne daer opgevolcht van acht Personagiën, verclarende

Vande vier des Werelts staten, zijnde zeer beladen,
Soekende vertroostinge in haer hertclimmende swaerheit,
Deur bij hun te Land, Water, Lucht, Vier geleden schaden,
Al om vergeefs, maer vindense in de heilgevende waerheyt."

Dinsdagsmorgens ten achten vingen de letterspelen op nieuw aan met den liederstrijd in 't referein, en den kamp in 't zingen der liedekens. De vijf eerste kamers traden 's voormiddags, de vijf laatsten 's namiddags op. Die van Gouda kwam weder 't eerst in 't perk, en gaf hare »vier zeventienen" op den uitgeschreven regel: »Voor een beveynsde paeys, een rechte crijch te prijsen is." Alleen de Prince (dat is het slotvaers) dezer vier zal kunnen volstaan, om u van 't geheel en ook van die der overige kamers een denkbeeld te geven:

Prince.

Ghy Princelicke Borgers, wacht u voor 't Spaansch gebroet,
Die haer vermommen als oft zij waren goet,
Maer vol fenijn zijn zy geheel gesteken:
Resisteert haer Tyranni, met eenen moet,
Van haer schoone beloften zijt afgeweken.
Hoe menighe aenslagen, het heeft gebleken,
Hebben zy over deez Landen te weegh gebrocht:
Den Prins doorschoten: noch meer ander streken,
Zoo Moorden en Branden, het sy u ontknocht:
En al ist dat ghy van haer wert aengesocht
Om vrede te houden, wilt se niet geloven:
Door sulcken schijn hebben sy tallen tyden haer werck gewrocht,
En op het onzekerste souden sy u berooven
Van goet en leven: veel landen hebbent gaen proven:
Maar stelt u tegen haer wreetheyt, t'welc ons een verrijsen is,
En ghy oock verstaen moeght, dat sonder verdoven,
Voor een beveynsde Paeys een rechte crijgh te prijsen is.

Terstond daarop volgde het »Liedeken," met den berijmden titel

Gods gonste staet open wel
Voor die barmherticheyt bewijsen hier
Aen den armen, want zy met hopen snel
Hier sullen versaet werden, en God prijsen fier,

dat, gezongen op eene reeds bekende wijze, aldus aanving:

Wel salich ende verblijt
Sal den mensch zijn bevonden.
Al na desen levens tijt,
Die barmhertich van gronden
Is; hem zal, hier na spoort,
Oock barmherticheyt voort
Van God comen aen boort.
En hooren een troostlick woort:
Coemt ghebenedijde reyn,
Bezit nu ongestoort
Het Rijck, dat u behoort,
Met mijn Vader ghemeyn.

En waarvan de voortzetting tegenover u onverandwoordelijk zou zijn.

Daarmede was het feest evenwel nog niet afgeloopen. De twee volgende dagen, Woensdag en Donderdag, werd door de ingekomen kamers bij beurte »een spel van Sinnen, Ebattement, ofte sotte Cluyte" gespeeld. De bepaalde en nog eenige buitengewone prijzen werden daarop elker kamer »met ghedichten in hun herbergen gebragt, die hun prijsen met dancksegginge reden-rijckelicken met sonnetten, epigrammen, ofte rondeelen ontfingen. Ende daer naer hun luyden adieu van gelijcken mede geseyt, als oock in liedekens gesongen. Ende zijn so vrolicken mit hun prijsen triomphantelicken naar huys gereyst, elk naar zijner stede."

Is nu de bevolking aldus ontwikkeld en vooruitgegaan — ook de steden-zelf hebben haar uitwendig voorkomen, wat het door de beroerten ook moge hebben geleden, hersteld, sommigen zelfs opgefrischt.

Zoo ge uwe schreden wendt naar de stad die ge in de twaalfde eeuw hebt aanschouwd en doorwandeld, vindt ge niets meer dat u aan den vroegeren toestand herinnert; of het moest alleen zijn (wanneer ge een sterk geheugen hebt) de hoofdrichting van eenige straten en grachten, en de plaats waar de kerk, thans allicht niet meer de hoofdkerk, stond. De oude aarden wallen zijn geheel verdwenen; de gracht bewaart er misschien nog den naam van, maar de omvang der stad is uitgelegd, en omgeven door vaste muren met breede bolwerken, verlevendigd soms door een hoogen

wachttoren, door ranke klepperende windmolens, rustende op kleine balkpiramiden, en met hun nog onbeweegbare kap [1] heenturende zelfs over de poorten, met hare fier omhoog rijzende torens, wier leien spitsen en vergulde windvaantjens en weerhanen tintelen in den zonneschijn. In de hoofdstraten ontwaart ge geene geheel houten huizen meer; en al schijnt de bouwstof u nog altoos wat zwaar — er is geen aangename levendigheid te ontkennen in die afwisseling van spitse, van met eene golvende lijn oprijzende, van nog enkele gekanteelde, en van vele trapgevels; in die met goeden smaak aangebrachte geele tufsteenen tusschen de roode baksteenen; in die krullen, die bloem- en vruchttrossen, hier en daar aan de gevels of in het voorpui van openbare gebouwen, of nieuwe huizen der rijken aangebracht, en een in 't oog vallend verschil opleverende met den strenger of luchtiger gothischen vorm van het oudere raadhuis, of dezer of gener kerk, of Sint-Jans-Heeren-hof, of eener andere stichting. Gij ziet dat er eene nieuwe, gelukkig nog niet erbarmelijk slaafsche, richting in de bouwkunst gekomen is: 't is de laatste zelfstandige, en gij kent ze onder den naam van renaissance. Er is nog eene frischheid in, die zij ontleend heeft aan natuur en studie beiden. Maar nu gaat ze ook langzamerhand oud worden, de arme! behelpt zich vervolgens met een klassieken bril, en zal dan in de negentiende eeuw in volslagen blindheid op den tast rond grijpen, en in dien toestand van verkindsching allerlei beklaaglijke dwaasheden uitvoeren. Arme kunst!

Maar denk daar nog niet aan. Wandel over de wel een weinig ruw met niet al te evenredige keien en keitjens geplaveide straten; of, wanneer het u daar door de overhangende gevels en luifels boven, of de vooruitstekende troggen en stoepbanken nevens u, te beklemd wordt, en dezen zelfs uwe stemming eenigszins drukken — neem dan ruimer pad. Langs de met houten schoeiingen voorziene grachten, waar ge aan den walkant nog menig groen grasperk vindt, niet zeldzaam tot bleekveld gebezigd, ten minste wanneer daar niet de weg over gaat naar een steenen sluis of een houten

1 Vlaamsche uitvinding der beweegbare kap, in 1573.

brug, hetzij vast, hetzij reeds voorzien van enkele of dubbele klep en wip, ter doorvaart der schepen, die nu reeds lang niet meer uit over elkander geslagen, maar op elkander bevestigde planken vervaardigd worden. Dien man met zijne ruige muts, zijn ruim, maar kort overjak over het wambuis, zijne zeer wijde, korte of ook wel slobberig neerhangende lange broek, met lage en diepe zakken, waaruit zoo dikwerf het houten of beenen meshecht zichtbaar is, zult ge reeds van zelf als varensgast begroeten, hetzij gij hem op zijne schuit of aan wal ontmoet; ondanks zijne gelijkheid van gewaad met dien boer, die bijna alleen in den ronden, met strik of haneveder versierden hoed, of in de enger sluitende broek, met hem verschilt, heeft hij in gang en beweging dat eigenaartige van den varensgezel, dat hem altoos in zijn voordeel van den boer onderscheidt.

Den gegoeden burger herkent ge even licht, al kunt ge slechts moeielijk eenig spoor der dracht van vroegere eeuw in zijn gewaad vinden. Werp slechts een blik op den eerste dien ge ontmoet. Gij ziet zijn kort, lakensch of satijnen wambuis met figuren bestikt, en met tallooze gouden of zilveren knoopjens (eenvoudiger ook wel met een rijgveter) van voren vastgemaakt. Zijne niet minder kleurige en zeer wijde, korte broek is bij of boven de knie toegestrikt, en vertoont dan de roode of blauwe of bruine kousen, boven of onder de knie (ook wel beiden) met lint en strik opgebonden. Even in 't oog vallend zijn soms de openingen in zijne niet meer puntige, maar van voren zeer breede schoenen die door dat snijwerk de gekleurde voering doen zien. Zoo gij dezen zich aan den hals ziet vergenoegen met een eenvoudig bestikt of beborduurd opstaand hemdsboord — gene beweegt het hoofd, niet zonder trots, over een breeden, gesteven en geplooiden halskraag van Kamerrijksch doek of kant, eene weelde die nu in de mode komt, en die vrij grooter is dan ge aanvankelijk zoudt vermoeden: want de veertig, vijftig, zestig el kant, daaraan besteed, is soms ja slechts op een ijzeren, maar dikwerf op een zilveren, en niet zelden op een gouden halsband geplooid. Een ietwat spits toeloopend hoedjen, met koord of strik gesierd, en met niet zeer breeden rand, op de kort gesneden hairen, en een korte mantel, ook nog wel met opengesneden mouwen, voltooien deze

dracht, die later, door den invloed van eene stroef ernstige richting in de godsdienstige begrippen, meer eentonig en donker van kleur gaat worden. Maar ook hij, dien gij zoo nauwkeurig hebt beschouwd, is een stemmig man: dat moogt ge opmaken uit het eenvoudig gewaad zijner dochter, dat wel eene teedere soberheid van vorm, maar geenszins armoede van stof verraadt. Of erkent ge niet een keurigen smaak in dat zwart fluweelen jak met opgelegde groen zijden strooken, over dat violet satijnen bouwen of rok, die laag genoeg is neergeplooid, om de gekleurde, waarschijnlijk wel roode, kous te verbergen, maar toch het kleine voetjen gelegenheid geeft om te verraden hoe sierlijk de purperen rozet op het schoentjen prijkt met een diamanten gesp? De stemmig geplooide halskraag schijnt uitgevonden voor dat gewaad, en mag wel, niet minder dan het gesteven, aan de wangen uitstaande, en naar het voorhoofd neergetipt linnen mutsjen, door een helder wit den blos van het ietwat bleek gelaat verhoogen. De vrouwendracht der gegoeden is anders over 't geheel vrij wat zwieriger, waarvan ge reeds overtuigd zijt geworden door het opmerken van die prachtige, bestikte en beborduurde overkleederen van fluweel, satijn, en damast, onder het gaan een weinig opgeheven, ten einde het keurig onderkleed te doen zien; van die sierlijke hoofdtooisels van fijn linnen en kant, of hoedjes van vorm als die der mannen, maar soms met struis- en pauwenvederen, of met een krans van edelgesteenten versierd; van die korte, met passement gewerkte manteltjens, en van hoeveel kleinigheden nog, als ge zoudt hebben acht gegeven op die oorringen en vingerlingen, die baggen of snoeren om den hals of over den boezem, die hairspelden en armbanden, alles schitterende van goud en edelgesteente. En ge zoudt meenen dat hier alles weelde was, zoo uw verwonderde blik slechts niet ruim zoo dikwerf strandde op een versleten gewaad, op gedaanten met lompen en leuren, op gestalten omtrent wie ge in het onzekere zijt of het gauwdieven of bedelaars zijn. Zie slechts dien haveloozen ellendeling, leunende aan een der pijlers die den luifel der stadswage stutten: met zijn gekleurden en slecht gelapten zwarten mantel, en zijn ruigen rooden baard, die de hulp schijnt te vragen van den grauwen slappen hoed om het morsig en verweerd gelaat maar liever gansch te ver-

bergen. Al draagt hij het kempensnoer met het loodjen, ten teeken dat hij bidden mag — ik weet niet, of er in dien dikken knoestigen stok nevens hem, met een ijzeren punt beneden en een haak van boven, misschien wel niet een dolk verborgen is; en ik verdenk hem dat hij dat zesjarig meisjen dat hij torscht, en waarvan hij zegt dat het niet loopen kan, de beentjes heeft opgebonden. Wees verstandiger dan die eerzame burgeresse, met hare van voren over het hoofd geplooide en naar de zijden en van achter tot aan het kruisgewricht neerhangende huik: geef den schreeuwenden broodbidder niet; dat z ij haren buidel opent, kan vergeeflijk zijn: zij zal moeder wezen, en het gezicht van het bleeke, dommelige schepseltjen, in die vuile bedelaarsarmen, moet haar medelijden hebben opgewekt. Wist de sluwe vagebond wat er aan het andere einde der stad geschiedt, in een vrij deftig, half houten half steenen gebouw — hij zou waarlijk niet marren, maar zich heenreppen met spoed, en zich legeren bij de andere schamelen om de deur. Er is wel geene uitdeeling eener armenloterij, zooals soms aan het gasthuis plaats vindt, maar er zal toch worden gegeven, want er is hoogtijd: er wordt bruiloft gevierd, en de huisheer is een man van middelen, die het recht heeft om een fluweelen tabbaart te dragen, want hij houdt drie paarden, en des bruidegoms vader houdt er twee, en draagt dus zijn tabbaart naar willekeur van satijn of van damast. Milddadig is hij ook, want hij verhoogt in slechte jaren het loon zijner daghuurders op vijf stuivers per dag, zonder dat hij zich daarvoor behoeft te bekrimpen, en men zegt zelfs dat hij dien kostbaren vreemden drank drinkt, die de Spanjolen uit Mexico hebben aangebracht, en die den moeielijk te onthouden naam van chocollatl draagt.

Maar de bruidsvader overtreft hem in rijkdom, en spreekt dat ook uit in de bruidsgifte aan zijne dochter, die waarlijk wel bijna de benijding harer standgenootjens mag opwekken. Hij heeft haar geschonken een damasten rok en een zwart fluweelen rok met paarlen versierd; een gebedenboek van blauw fluweel met gouden sloten; twee gouden ringen met edelgesteenten; een paar gouden armringen, en een armband van roode koralen; een gouden hart; een parelsnoer, en verder eenig lijnwaad en kanten. De

bruidegom heeft haar vereerd een snoer gekromde goudguldens; een paar armbanden: een gordel met zilver en gesteenten ingelegd; een gouden ring met een kruis; een gewonen gouden ring en nog een met edelsteenen; een gouden kruis; een zijden kleed, een damasten kleed en een kleed van neteldoek; een paar kamoesde dansschoenen; een paar pantoffels met zilver gestikt, en een zeer schoon genaaiden neusdoek. Ook de verwanten en bloedmagen, die met de volle twintig, het hoogste getal bij de wet op de weelde toegestaan, aanwezig zijn, hebben geene ledige handen geboden: van hen ontving de bruid een groot zilveren drinkvat; een fraai spinnewiel; eene kostbare wieg van vijftig gulden; een fijn tafellaken; lijnwaden, kanten, bekers, drinkschalen, een stel vorken, nu in gebruik gekomen, en dergelijke geschenken.

Maar terwijl ge aldus luistert naar deze verbazende mededeeling uit echte bron, schrikt ge plotselijk op bij dat somber klokgeklep dat daar op eens uwe ooren treft, en heengalmt over gevels en daken, alsof het eene stemme is die een woord van rouw heeft tot allen. En eenigermate is dat ook zoo. Volg slechts dien volkstroom, heentrekkende naar de hoofdstraat die ter kerke voert, en zie nauwkeurig toe waarom de dichtgedrongen menigte zoo eerbiedig terugwijkt, zich samenpakkende onder de luifels op de stoepen, en er de stoepbanken en troggen beklimt, om toch niets te missen van het gezicht, en te gelijk de volle breedte der straat ruim te laten. Altoos galmen de klokken haar treurig gelui, en gij ontwaart eindelijk in het midden der straat, langzaam en met afgemeten tred een man, in eenvoudige zwarte dracht, waarvan de stoffe niet rijk is, al draagt hij in de hand een doornen stokjen met zilver beslagen. Zoo gij de naast u staande frischwangige dienstmaagd, met heur engsluitend linnen kapjen en heur wijd wollen bouwen, vraagt wie die man is, zal ze u toefluisteren (alsof die luide treurige klokgalm hare woorden niet reeds bijna onverstaanbaar maakt) dat hij de algemeene gildeknecht is. En dat wordt u reeds duidelijk, want nu bespeurt ge bijna onmiddellijk achter hem een wederom in 't zwart gekleede, dragende een wapen en blazoen, kruisgewijze aan zwarte stokken over elkander gehecht; en aan den vorm der groote, met zilververf geschilderde schaar op het roode veld, herkent ge het onderscheidingsteeken van het dra-

piersgilde, waarvan de banierdrager derhalve wel de bijzondere knecht zal zijn. De deftige, in den zwarten mantel gehulde gestalte die op hem volgt is de deken, en die mannen die hem na treden, en nu inmiddels reeds voor u voorbijgaan met even afgemeten tred als de vorigen, waartoe de treurige klokgalm de maat schijnt aan te geven, zijn de broeders van het gilde. De blazoendrager, die thans volgt, en passer en driehoek in zijne banier voert, toont dat het Sint-Jozefs of timmermans-gilde u voorbijgaat; en zoo wijst u de dissel het kuipers-, sint-Eloys hamer het smids, sint-Pieters scheepjen het visschersgilde, enz., totdat ge moede zijt van het staren op die eentonige zwarte of donkerbruine gewaden en dien slependen klokgalm-tred, en het uw oog goed doet, al maakt het uw harte wee, dat ge thans volgen ziet dien langen, moeizaam zwijgenden sleep van weeskinderen, in hun tweekleurig gewaad. Dat ge een begrafenisstoet langs u heen ziet gaan, behoeft de frischwangige naast u niet meer aan het oor te fluisteren, maar het daarzijn dezer ouderloozen bewijst u daarbij, dat de gestorvene een der voornaamste regenten van het weeshuis moet zijn geweest. De met zilver beslagen roeden in de handen der beide in rouw gekleede mannen, kennelijk der stede deurwaarders, maken u des overledenen rang ten volle duidelijk: hij moet Burgemeester zijn geweest, en zijn stamhuis wordt u verklaard door dat blazoen met de vier kwartieren, door zijn treurenden lijfdienaar gedragen. En thans — maar de waarschuwing is niet noodig: gij hebt het hoofd reeds ontbloot — daar is het lijk. En nu is het of de zware klokgalmen nog somberder dreunen, nu dat zielloos overschot van een geacht en geëerd man daar voor u voorbij gaat, met dat groote zwarte rouwlaken bedekt, en gedragen door de Heeren van den Gerechte, ondersteund door de stadsboden, dragende elk op de borst der stede wapenbussen, aan zwarte strikken gehecht. De Burgemeesterlijke hellebaardiers in den rouw, met hunne sleepende en met floers omwonden hellebaarden, die onmiddellijk achter het lijk sluiten, treffen nu bijna uwe aandacht niet meer; en even weinig de sleep der Raadsleden, die der Schutmeesteren, de Dekens der schutterijen, door hunne kavels gevolgd, en opgesloten door de leden van den krijgsraad, allen in den rouw. Slechts de daarna komende stoet wekt uwe

meewarigheid op: daar is rouw, nog dieper dan op het kleed, daar uit zich het snikkende hart in de tranen op het gelaat: daar valt iedere schrede hard op dien langen, laatsten, treurigen weg; daar snijdt de sombere klokgalm pijnlijk door de ziel: het is wel zichtbaar dat dezen de bloedverwanten zijn. En nu vormt de koelheid op de trekken van die naar rangorde volgen: die Heeren van den Oud-Raad, die Pensionarissen en die Secretarissen der stede, die predikanten en ouderlingen, en die doktoren en andere aanzienlijke luiden die den trein sluiten, een zoo onaangenaam kontrast, dat ge u gelukkig rekent door het gedrang te kunnen ontwijken en uwen weg te gaan, ofschoon de galmen der doodklok u thans nog onaangenamer in de ooren klinken.

Ook de gemeente gaat vervolgens langzaam uiteen, en onder die allen is er één, wiens gelaat eene zekere trotsche tevredenheid uitspreekt. Dat is een man die zich geroepen rekent de gebeurtenissen van zijn tijd, binnen zijne stede en haren omtrek voorgevallen, voor den nakomeling te bewaren. En in zijn hooggezolderd en door een kruisraam verlicht vertrek teruggekeerd, zet hij zich in zijn lederen armstoel voor zijne zware eikenhouten tafel, en schrijft nauwkeurig in zijn kwartijn met perkamenten omslag neêr wat hij daartoe opzettelijk heeft opgenomen, en waartoe hij de tweeduizend driehonderd zeventien menschen, die den statigen begrafenisstoet hebben uitgemaakt, hoofd voor hoofd heeft geteld. En als zijne gevederde ganzenschacht alles nauwkeurig heeft opgeteekend, sluit hij zijn verslag, terwijl er een glimlach van voldoening over zich-zelf en zijne stad rondom zijne lippen speelt, aldus: »Zodanige begraavenisse en heerlijke uitvaart werd gepleegt, wanneer eenig Burgemeester der stede overlijd ten tijde zijner bedieninge."

En zie nu — wanneer ik van al dit aanschouwde ook nog iets terug wensch in deze onze negentiende eeuw, dan is het iets van dien eerbied voor de Magistraat: voor die mannen, uit ons midden geroepen om voor de orde, de veiligheid, den vrede, de rust hunner medeburgers te waken; zich veel arbeids, veel moeite, veel zorge te getroosten; te midden van groote, omvangrijke zaken slaaf te zijn van honderd kleine, lastige formali-

teiten; altoos bezig om het loopende uurwerk gaande te houden, te regelen, en te doen blijven op de hoogte van den tijd; die mannen, van wier burgerkroon, uit eikenloof gevlochten, thans geen sprake meer is, maar jegens wie vele vinnige handen immer gaarne gereed zijn om hun den schedel te kroonen met netelen en distels.

XI.

STEDELINGEN IN DE ZEVENTIENDE EEUW.

De krachtige ruwheid van het voorjaar, al is het ook in zijne laatste dagen, gaat nimmer plotselijk in de zachtere lente-temperatuur over. Grasmaandsdagen, met al hunne belovende knoppen, met al hun frisch uitgebot groen, hebben altijd nog evenveel van February als van Mei. De natuur maakt geene sprongen. En zoo min zij dit doet in de ontwikkeling der stof, evenzoomin doet zij het op de baan der ontwikkeling van den geest, op den weg des vooruitgangs van maatschappelijke beschaving. Dit is geene nieuwe stelling, en ze zou het in elk geval voor ons niet zijn, die dien ontwikkelingsgang op onzen bodem reeds eenigszins tot in de zestiende eeuw hebben nagegaan, en er nu weder een nieuw bewijs voor zullen vinden in een blik op de zeventiende.

Het open leven van de zeventiende eeuw draagt nog altijd eene eenigszins ruwe kleur, en dat kon ook niet anders worden verwacht. De fijnere beschaving van den geest was nog niet zoo algemeen bij den bedrijvigen burger, zelfs niet bij de iets meer voornameren onder hen, dat de door vele geslachten heengegane ruwere uitdrukking in taal en levenswijze reeds in 't oogspringend was verzacht, al moet er worden erkend dat er toch tempering merkbaar is. Op het land is dit evenwel nog het minst zichtbaar; iets meer in het stads-leven: en zoo moge dan een blik op de stad der steden van Nederland in het midden der zeventiende eeuw, aan de hand van een tijdgenoot die voor alles een scherpen blik had om het op te merken en een geestigen omtrek om het weertegeven, ons daarvan de schets leveren. Het zijn alzoo de toe-

standen van die dagen, gezien met een oog van den tijd, en uitgesproken in de taal van den tijd zelf. Het gansche tafereel heeft daardoor zooveel levendigheid ontvangen, en het zegelmerk der waarheid is er zoo karakteristiek op afgedrukt, dat ik niet gewaagd heb er iets meer van mij-zelf bij te voegen, dan alleen de rangschikking.

Wij wandelen in gezelschap van een begaafde, die in Nederland eene hoogst zeldzame, ik durf gerust zeggen éenige verschijning is: een blijspel-dichter, de geestige tijdgenoot en vriend van VONDEL, van HOOFT, van HUYGENS, van TESSELSCHADE, van Prof. BARLAEUS: GERBRANDT ADRIAENSEN BREDEROÔ; en ons houdende aan het »les amis de ses amis sont nos amis," zullen wij zonder tegenspraak volgen wie hij ons nog buiten zich-zelf als geleiders voorstelt.

Wij wandelen van de Diemermeir-zijde stadwaart, en een huisman die van verre komt, en zich sprekende bij ons heeft gevoegd, kan op het gezicht van al dat nieuws, dat zijne oogen treft en bijna verblindt, niet nalaten uit te roepen:

»Hoe vreemt loopt dese dijck, wat seylt hier mennige schuyt,
»Hoe varen dese witte-broots kyeren met heur jachten uyt,
»Hoe heerlyck doet hem de stad op, met al die nieuwe huysen.
»Dit hiele land, hoor ick, wert gehouwen met dijcken en met sluysen.
»'t Is wongder, niet waer? hoe fray siet men de Suyer-kerk?
»Met de witte steenen tooren, 't is wel een treflijck werk!
»Hoe flickert de son met weerlichtend geschimmer
»Op die verglaesde daken, en op dat nuw getimmer!"

Ware hij evenwel van de Haarlemmerzijde binnengekomen, hij zou een gansch ander lied hebben gezongen, want

die Haerlemer-dyck, o bloedt! die levert ael, uit;
Wat woont daer een gesnor van volck van wijt en zijt;
Daar is nauwlijck een dach dat mer niet vecht en smijt.
Wat comter vrijdaechs en gherit ter poort indringhen
Van revelduytsche en van vreemde hommelinghen,
Al ghesonde wijven, met besiekte doecken om,
By hiele vaendels vol, doch met een stille trom,
De Nieuwendijck langhes, en voort door alle straten.
Het volk is hier goetgeefs, 't blijckt an haer karitaten,
Elck werpt zijn aelmoes wech, want is het niet van 't mal,
Dat men lieden gheeft, die het verkaetsen met de bal,

Sundaechs 's morghens voor de poort, of daar yewers buiten?
Of verdobblen met rabauwen en met guyten?
Of ver-evenhoutend, of husselen met mekaer?
Of in 't kuyltje, of opschieten, of lechtse me daer?
Wat voordeel doet haer 't gelt? niet al zijnt kop're duyten,
Men sieter bloedstorting en doodslaghen uit spruyten,
Ja, moort en dievery. En wordense ghevat
Van schoutendienders of soldaten van de stadt,
En raken sy int gat, so sullen de viswijven
Dit eerloose volck noch voorspreken en voorschrijven,
Of 't recht dat wort door 't geld geblintdoeckt en verbreyt,
Door den yver van haer sotte barmhertichheyt;
En noch en mach men niet op dit misbruyck eens schempen,
Noch schrollen op die gheen die 't geld onnut verslempen,
En laten wijf en kint in commer en in rouw,
Daer men het vlijtich voor den noot bewaren souw.
Of konden Overtoom of de Kathuysers spreken,
Of Sloterdijck, wat souwer een bommel uyt-breken.

Want daar worden nuttelooze pleisters, krukken en houten beenen, valsche pleisters en schoeisels weggeworpen; daar worden lamme leden rap, en blinde oogen ziende; daar wordt maar al te dikwerf geslempt en gebrast van de duiten en penningen, door inroeping van barmhartigheid ter wille Gods verkregen. En de Amsterdammers zijn goedgeefsch: niet alleen de rijken, ook zelfs de kleine burgers kunnen wat missen, en hebben een misschien al te week harte voor de klachten, waarvan zij niet kunnen onderscheiden of het natuur of kunst is. Die weldadigheid wordt zelfs door de bedelende armen erkend: luister slechts naar de beide in lompen gekleede slooven, die ons daar pratende vooruit sukkelen; hoor wat die lange magere, met heur beenachtig parkement gelaat, slechts door de lang verbruikte en reeds als aflegger tot gifte ontvangen huik voor de zwoele zon beschut, tot hare saamgekrompen en aan den rechter schouder zwaar-gebulte gezellinne fluistert:

Elsjen kals, heb je nou een lootjen van de ouwe of nieuwe kerck?
d'Aelmosseniers dielense 's weeks wat uyt voor de arme luytjes?
De luy werpen nou so niet over, sy bestellent nou met duytjes
Die wel eer guldens gaven, doe gingen de vaers grof;
Trouwen, 't is nou een dure tijdt, 't macher nou so niet of.
Kijck, alle dingh is duur, maar Anne Klaes, in de drie testen,
Die doet so veel goedts (God loontser) hier an de vesten:

Gy wetet niet, hoe veel booghjes datse 'sjaers wel huurt,
En daer se alle Sondags warmis, kool, erreten en boonen stuurt,
En stokvis en bry. Och s' is so goet arms, jen hebtje leven,
Dat se selfs een Roggenbroot was, ik loof niet of sy souwer self wech geven.
Tis, tis dat ickje niet zeggen en kan, tis te goedthartigen wijf,
Sy souw verseepertjes heur hert wel duwen uit heur lijf
En gheven 't an een aer. Stuurdese daar gisteren niet so veel laken
Datter Lobberich, Dibberich en Gerberich een rock of souwen maken.
Sy haelden eensdaeghs een groot linneweb uit het middelste bom.
Wat ginse doen? maer sy dieldent daert noodt was rustich om.

Intusschen zijn er niet alle behoeftigen bedelaars, en niet allen, die daar nog heenloopen in ouderwetsche dracht, arm. Daartoe (laat het u niet tegen de borst stuiten) moeten wij weer een oogenblik afluisteren wat er te midden van dit onophoudelijk gewoel, gerij, getorsch, geschuifel en geratel (dat nu eenmaal de daaglijksche straatharmonie eener welvarende koopstad is) zoo heimelijk wordt gesproken tusschen dezen ouden vrijer, die zijn hof schijnt te willen maken aan de trouwens ook niet meer zevenentwintig jarige dienstmaagd, met heur wit linnen mop, heur blauw jak en bouwen, en heur bont-geruiten schorteldoek. »Gij behoeft mij niet zoo vreemd en bevreesd aan te zien," zegt hij:

Ick bin gien Joncker, al heb ick een weyts pack an.

Maar inmiddels kan hij toch niet nalaten een oogenblik op dat »weyts pack" te snoeven; hij wil wel dat zij er op lette, al neemt hij den schijn aan of 't iets alledaagsch is:

Mijn fluwiele hoedt, met mijn schoone Kramerijcksche kraghen
En deuse blancke rampuyt, die draegh ick alle daghen.
Mijn bonte mantel is rustich, wijt en onbekrompen.
Kijck hoe past mijn dit lijf, hoe staan mijn deuse klompen,
Hoe ruim is mijn deuse broeck, wat bin ick nou al mans!

Maar hij ziet wel aan haar loenschen blik, die niet gansch zonder spot is, dat hij beter aas aan den hoek moet slaan dan die fraaie kleeren; hij beschouwt haar opmerkzaam, en hare (natuurlijk ongehandschoende) handen verraden dat ze hare dagen niet in ledigheid doorbrengt. En nu is de slimmert er: hij gaat haar een gemakkelijk leven in de toekomst voorspiegelen. »Gij zult dagen »van ruste hebben," zegt hij:

Als gy sult slapen sacht, so sal ick metter vaert
't Huis schrobben en feylen, en opnemen den haert.
Ick selde pottebanck houwen so helder en so klaer,
Aers niet of gy der overal tegenwoordig waer.
En de kost, lieve kijnt, die kan ick rijckelijck winnen,
Want ick kan alle jaer een moy web laken spinnen,
Ick heb twalef hembden, en negen nieuwe sloopen.
Ick bin al een vet veugeltje, ick ken me self wel bedroopen!
Al bin ick arm, ick bin warm, ick ben stilzwijgend wel estelt,
Ick heb vijf huysen ende drye sackjes met geldt,
Alle dingen is vol, ick heb moy turf en hout,
En, also wel as de rijcke luy, ien halven os in 't sout.

Maar leen nu het oor aan den Amsterdammer, die ons de eigenaartige markten zijner stede wil doen kennen, en naar wiens verhaal wij tot hiertoe slechts met een half oor hebben geluisterd, terwijl het toch wel der moeite waardig is om te worden opgevangen, wegens het karaktervolle der natuur, dat zich op het geheele tafreel afdrukt. — »Wandelende met mijn gezelle," zegt hij: »en kou-»tende en kallende over dit en over dat, zoo kwam ik in de hal.

Daer riepen de vleyshouwers ghelijck van overal:
Hy sick! hem sick! hou sick! mijn Heer sel je wat koopen?
Hier gy! ouwe kennis, je moet van men banck niet loopen,
Ick heb moy kallef-vleys, runt-vleys, were-vleys, schapen-vleys, hoort me Kaer!
Sie dats een Wieringher sock-lam, dats een Schager-schaep, dats een lang-staert van een jaer. —
Wel ga je op een aer? gy seltet jou seper beklaghen. —
Doe quam mijn Pieterse en Wabbetje Gerrets vraghen;
Heerschip, sal ick wat draghen? — en ick liep uyt de Hal van 't geraes.
Op de Veugel-marckt daer kreten de wijven, hoort hier wat, elen baes!
Schortje nou een exellente haes! of geerje nou gien reyne kappoenen?
Wel Vennetje, wilje gien knynen, gien duyven, gien hoenders noch kalkoenen
Om in de venesoenen te setten, te larderen of te bra'en? —
Van daer ben ik moytjes met hem op de Gaer-marckt egaen,
Bij 't volkje die daer voort-staen, met heur jonghe biesten en nochtere kalven.
Siet dats een kruys-schonckje, dats een koocker-stikje, die voor noos om vier en een halven,
En die halsknoot om derdhalve stuyver; wil je nou geen pens, noch koevoet?
Gien nieren, gien lever, gien middel-rift, gien hoofdvleys, noch het smaackt so soet!
Wil je gien warme beuling, leverling, bloeling, pieperling hiel goet,
Soeckje slabberaen, Jasper Goetbloet? ick kanjen waar niet prijsen:
Wat hadje gare, goê Heer, gesalyde worste, verkensjeus, of fijne saucysen?
Nou niet, seid ick, Giertje Gysen, en so kuyerden wy vast voort

Verby de speck-koopers, by de vreemde veugelluy, die vielen my an boort,
Hier, ouwe koopman! hoort, wel so verby? dat mag niet door den beugel,
Waer na sieje na: een overseesche swaen, een rotgans, of na een entveugel;
Ick kreeg vlus uyt de kuegel een slee, met winders en tayllingen, siet:
Dat zijn knobben, dat zijn smienten, dats een vogel die hans hiet.
Dats een pijl-start, 't eelste beesje dat bij de lucht vlieght, sulcx heb icker nog by waren.
Wil je gheen Kamperveugels, al geplockt? Neen seyd ik, die sie ik niet garen,
Se siender uyt so smerich, als haddense voor kocxjonghen in de kombuys evaren,
En al de aeren die sin mijn te paers en te groen. 't Is dat niet seidy, gy hebt te veul keurs;
Nou Monseur Kackerlac geeft nu e-reys een vaen in de Graef van Meurs,
By onse ouwe drinkebreurs? Nou niet sey 'k, ick moet deuse wech kiesen.
Doe ginge wy op Sinte Pieters Kerc-hof, ant kleyn halletje by de Vriese. —
Ick macher niet an verliesen sey Sieuken Sipkes van 't Traentjier, so waer ick leef,
De hielle bouwt om ien rijaal. Ick docht dat morsige goedt is duur enoch te geef.
Mit siet my de Wortel-teef, Trijn Dubbeldin van Bunschooten,
Wat sel je hebben liestentje, Pynsternaklen, Biet-wortlen of krooten,
Kyck, dat hartjen is esloten, ick heb warmisje en groen toekruytje daer by,
En Horense wortele-, en Raepjes, se smake als emmer-appele- en rysen-brij.
Doe ginghen wy verby de brouwerij van 't Jerusalems Kruis,
En juist most ik bloemen, en ick liep onghder de Varcke-sluys;
Daer sat Koren Jansz, en vertrock van 't huys en d'afcomst van Britten,
Mit dat hy men sach, nam hy zen naers in sen arm, hy rees en liet me sitten,
Mijn lantsman sach ditte, die gingh vast preutelen en sprack:
Tmoet een groot monseur wesen, desen verschreven kackerlack.
Doe verlienden ickse daar een quack van ouwe kousjes jaergetijen,
Van 't evengely van 't spinrocken, van waaren en spookerijen,
Die in hiel ouwe tijen hier dickwijls pleghen te gheschien;
De geuse moete Duyveljagers wese (seyd ic) want hy latum nou niet sien,
Doe teghen wij op de bien deur de Hal-steech, en onderwegen
So groeten ons al de arebijers die ons quamen tegen.
Ik schickte mijn baert te deghen, die mijn schier in de mont quam,
En so strijcke-baerdendé, so quam ick in mijn fasol op de middeldam:
Doe Lijsbet Fokels my vernam, seyse: koopman ik geef je schier de granje,
Komt koopt nu krenten, mangelen, garsijnen en Applen van Jeranje,
En nuwe karstengen uyt Spanje, die ons volck lest hebben evrijbuit.
Doe quamen wy op de Vismarckt, daer was 't: Pieter Cely, dit uyt:
Emmerlock, hoort hier kornuyt, komt hier me vaar: koopt een sootje,
Leest iou ga'ing uit dit tobbetje, en schietse in dit vlootje,
Ick heb se noch wel een schootje grooter, komt hier! waar sin je Ot?
Haelt een net met vis, uit de korf of kaer by 't vlodt,
Brengt doch gien uytschot, gaat heen mijn koorentje van achttien jaren.
Alree man (seyde hy) moêr, ick selje dat wel op sen elvendartichst klaren,
Ick verstame op die snaren, al so wel als onze buurman Klaes Os.

IJ-bot, hoeck-bot, dats blaauwe braet-spiering, dat sin melck-baersjes, en Purmer pos.
Kom heerschip, maeck't me los, dats lustighe water-scheeps vis,
Datsen rootschilde braessem, en een korper die in den IJsel gevangen is.
Die meun-vooren dobbelt die mis? siet, datsen lecker gelt-snoeckje?
Hoort hier wat, Lijsbet Leffers, hoort hier wat, wel moêr wat soeckje.
Met snapten ick om 't hoeckje, daer stonden die mossel eters, een hiel gerit.
Hael mosselen, hael mosselen, Zeelantsche mosselen, varsch ende wit!
Wat varsche mossele benne dit, 't zijn mossele as oesters, seyde die kluyvers.
Daer quam onse Buur-wijfs Meit, en haelden een emmer vol voor twee stuyvers.
Get hoe gluurden daer die snuyvers, na een tas van een parlde-pop.
Daer quamen die Dief-leyers, en maeckten daer by 't huysjen een so ruym op,
D'ien gaf de meyt een schop, d'ien een koontje, en d'ander een klater,
En wurpen de maten, de paenders int water
Plom verloren van de sluys.
Andren schortent onder haer arem, en brochtent mopjes t'huys.
O, docht ick, dat ghespuys, wie mienen se nou wel dat se binne?
Se souwe de dieve vangen, en late de schamel-luy een duytje winne.
Wat selt volckje nou beginne, sy hadde daer soo moy voort edaen,
Ja, docht ick in mijn selfs, 't is leelyk so op middel-straet staen.
Doe saggen wy de vis-slaghers de vis-ofslaen, doe sach ick na de zeevisbancken,
Daer stonden die Brandewijn-Drinkers, en dronken 't mutsjen om twee blancken.
Met riep Jannetje Vrancke, dat se strangtvisje, dat ze gul, dats schellevis!
Ick heb ze met lever en kuyt, die so varsch als een wronghel is,
Siet vryer hoe stijf datse is, s'is tangjes ierst of eslaghen.
Dat sin Meysjes met blancke borsjes, meugese jou niet behaghen?
Maer Aaltje van Schagen, mijn koopwijf, die wees me gaet verbij.
Doen traden wy na de ael-wijven, daer an de drie vyseltjes sy,
Bij Griet Jan dicken, en Fy die so ficks is op het vel te stroopen,
Daer wast: hoor hier vrient, selje neb-ael, grof-ael, of fijn-ael koopen?
Soeckje puyt-ael, leb-ael, kat-ael, wilt niet veerder loopen, ik heb vry wat keurs,
Doe gingen wy de waech neêr, 't water langs, over de korenmarkt na de beurs.

En wat hij verder mag praten is u reeds weer ontgaan, doordien ge het oor hebt geleend aan dat half kinderlijk, half kinderachtig gekeuvel dier twee oudjens voor u uit, wier harte nog leeft in de herinnering aan den vervlogen kindertijd, en die zich nog eens te goed doen op de hervoorstelling van de tafreelen uit het zorgeloos verleden.

»O!" roemt er eene:

In jou moer die was zoo rustig van gemoet,
Wanckt ast kermis was, dan koft sy onghs schoon-hoofsche Koeck en Poppengoed;
Ongse Niesje het noch so veel huys-raatje van stoeltjes en van bancken,

Wat sal ick mier seggen: Ick heb jou Ouwers seer te bedancken.
Asset sinter Klaes was, so setten mijn seun tot jouwent de schoen,
Wat pleger jou moer Griet Jans daar een hielle koop goet in te doen,
Hielle peper huysjes met suyker erreten, met kabeljousoogen en kapittelstokken,
Dat pleech onse Arent voor klock-spijs, met huyt en met hayr in te schokken,
Noch kreech hy een kolf van Klaasje Buitenaer, songder quast en songder scheur.
Met een walbarcken warptol, met een stale pen en een plaatje daar veur,
Met een groote Embder, en een Euangely, met een schrijfboek van fijn kapitoorye
Met een nuwt schoolbort, met een kategismus, en met de moye stoorie
Van Fortunates beursje, van Blancefleur, van Amadis de Gauwelen
Wat! onse jongen en kont niet uytstameren, so vuel had hy te wauwelen
An sen vijgen, an sen nueten, an sen boekedeflensies, en sulck gebras.
Seker het kynt sager uyt so begrobbelt, dattet mier as wongder was.
Wat staeker een gelt in d' Appelen! een platbeck, een stooter, een rijer,
Een' klimmer, vijf state stuyvers, dat stack hy in sen spaarpot as een vrijer.
In as het Kortsttijd was, dan noode hy ons op de witte broots sop.
Heer wat grooter jou Fytje Floris een pot met gulle boter op!
In dan droncke wy de Betouw en de Wijn so lustich als water.
En alle drie Koninghen stuurde sy ons een so moye Duvecater:
In jou vaâr die was so milt en so royaals, dat hy ons songder vragen
Gaf een niewe-jaar, met een teerpenningh tiegen de Kopperdagen:
Hy wist wat op de taerling liep, o mijn!

Maar het waren niet alleen de kinderen, die genoegen schepten in kinderlijke uitspanningen — het waren ook de jongelingen, die maar alteveel lust betoonden in tijdverdrijf dat vrij veel van uitspatting had. Die nauwlijks jonkman geworden knaap, met zijn gepluimden hoed, zijn weelderig kantwerk aan kraag en lubben, zijn strikken en rozetten aan broek en schoenen, en dat alles zoo geurig en gemuskeerd, als kwam hij zoo even uit de handen van zijn kapper — geeft onzen dichter een verslag van zijn weervaren des vorigen daags, als of 't een heldenbedrijf gold, terwijl het toch geene andere verdienste heeft dan dat het u vrij nauwkeurig met den gang van hun wild leven bekend maakt:

Nu, gist're middach, soo wy gingen op den Dam,
Daar d'een en d'ander lanst bij de borsten quam,
So maeckten wy een ring gelijck de Portegijsen,
Den een die begon dit, en d'ander dat te prijsen:
Wat, seyde Licht-hart, 't is hier lang genoech estaen,
Goemannen wat raat, waar selle wy toch gaen?
Komt gaen wy op de Hal en sien de geesten spelen.

Maer Packe-bier die sey: ick mach geen schempen velen,
'k Ben liever in de kroech by exellente Trijn:
Ick mach so lang oock by geen Redenrijckers zijn:
Want dit volckje wil steeds met alle menschen gecken,
En sy kunnen als d' Aap haer afterst niet bedecken;
Sy seggen op haer les, so stemmich en so stijf,
Als waer gevoert, gevult met klaphout al haer lijf.

En de jongelieden van 1620 waren immers waarlijk niet veel nationaler dan thands; luister:

Warent de Engelsche, of andere uytlantsche
Die men hoort singen! en so lustich sien dantse
Dat sy suysebollen, en draeyen als een tol:
Sy spreeckent uyt haar geest, dees leerent uyt een rol:
't Isser weer na (seyd ick); alst is, sey Eelhart-schrander,
Dat verschil is te groot, besiet men 't een bij 't ander!
De uytheemsche die zijn wuft, dees raden tot het goet,
En straffen alle quaet bedectelijk en soet.
't Was moy, sey schalcke Jan, dat sy lieten haer gekibbel,
Maer 't is telckens weer-an met een hibbel en dribbel,
Noch leeren sy de luy te laten nijdt en twist,
En 't is een volck dat self staeg buyten de pot pist.
Wat schaet dat? seyden ick of sy somwijls wat twisten,
Dat doen wel fijnder lien, al zijnt gheen Kameristen,
Doe sprack daerop Klaes Kluft, ick ben dees praet al wars,
Mesjeurs wat nieuws, daer zijn nu de oesters kars en vars,
En nuwe Rijnsche wijn, gints op de Hantbooghs Doelen,
Komt ga we, seyd hij, en laet ons dit eens doorspoelen.
Wy amenden 't al; maer Piet recht uyt wouw na de kerck,
Ick doe ook goet, sey ick, als ik in 's Lants mid'len werck,
Want waer souwen de Waerden, Pachters en Penninghmeesters 't gelt halen
Daer de staten de steden mê versien, en de soldaten mê betalen?
Wat sinje een nuw-man, sey Melcker, die wou na de vrysters,
Wel seyd ick ben je mal, als dese Amsterdamsche Assevijsters
Die een heele uytstrenghen dach gaen loopen by de meyt,
Ghelijck als men van Dirick-door tot een geggetje seyt,
Die niet troeven en kon, maer dat hij eerst lierde dat
By Lijsje met een oor, dan 't kosten hem wel een half vierde vat
Rabbauwen met een beniste Koeck, en dardalf pont Karstengen.
Wat noch prijs ick mijn selfs, ick weet men tijdt beter door te brenghen
Met een pasdijsje, een trocentje, een ticktackje, en een verkeertje.
Wat segh je daar of, eellegeest? keunt gijt niet, hoort hier! ick leertje;
Waerachtich ick segh, eer ick de meyt wou loopen na haar gat,
Ick wou liever dat sy de fransoysen of sint felten hadt.
Komt gaet met ons, en drinkt een kanne wijns, of anders, wat selcker

Meer of seggen?.... Ick ry liever te Paert,
Een singeltjen eens om, dat is toch de moeyten waert,
Ick wouw liever een Roosenobel verrosesolissen en vertabacken,
Eer ick by dat gescheurse goed sou praten allerleye quacken.
Of ick ga so lief in een kaetsbaen, en hael een warm lijf,
Dat komt so nauw niet, al verspeul ik een hondert gulden vier vijf,
Wil je me, so gaet me (seydense) wy sellen om 't gelach maer speulen,
Wy willen hier niet langer gaen als een Paert in een rosmeulen,
En blijven hier in 't oogh van het graeuw, of dit gespuys.
Doen seydense: Writsaert ghy bent op de Doelen een kijnt ten huys,
Wilt so veel doen en gaen der heen, en seggen
Dat sy voor ons sessen dry kapoenen, en vijf snippen aenleggen,
Met een deel vincken, en lijsters, met een delickate bouwt,
En seght Heereman en Ariaentje dat sy ons de beste kamer houwt;
Siet, Writsert wy maken u Heer en de Vooghd van morgen avent,
Maecktet so bont als gy wilt, 't is toch alledaegh gien Vastelavent.
Schaft louter volop, voor een Prins, het moeter nu op staen,
Al souwen wy te nacht de klapmuts en de botter op een rooster braen.
Wel, Writsert nam 't an, dat hy dit tegen nu 't avent sou beschicken;
En nu wij daer komen, en isser te bancken en te bicken?
Wy keken op menkaer, want wat souwen wy toch doen?
Wy wisten niet wat wy souden dencken of vermo'en;
Dan ick denck dat hy van zijn Laegenoots heeft vernomen,
Datter weer een nuwt haertje, of swaentjen is gekomen
Yewers in een kufje, daar hy hem by vergeet.
Daer is niet een kamer-katje, niet een stijfstertje dat hy niet en weet:
Want hy het de Besteetsters, en rofsters, en koppelsters op zijn hant,
So datter niet een nuw snofje komt van oosten of van Brabant,
Of hy heeft er zyn Kouranct of, hoewel s'et niet luyt roepen.
't Is een goet schick van een knecht, 't is jammer dat hy so loopt snoepen.
Ten is geen wonder, al is hy jongh, dat hy alree brilt:
Want van zijn vijftien of sestien jaer so raeckten hy al op 't wilt
Door zijn bierdragers, waeghdragers, koorendragers daar hy mee uyt ree,
Die lierden hem alle schelmerij, als hy slechts de witten uyt dee,
En speuldent Heerschip. — Hoe souwen veel koopluy heur goet niet mindren
Diens sonen so diep gaen, en teren aers noch aers als grave kindren,
Die 't achten voor een treusneus dat men duysent kroonen opset,
En so komt datter mennich heur goedtjen en heur koeck op het.

De treurige getuigenis geldt evenwel volstrekt niet van de Amsterdamsche jongelingschap over 't geheel. Ware dat zoo geweest, het rusteloos arbeiden der vaderen zou luttel hebben gebaat, en de schoone winsten zoowel als de schoone bezittingen der Compagnie zouden even spoedig zijn verdwenen gegaan, als zij ge-

wonnen waren. Er bestonden beteren: eene getuigenis als de volgende pleit er voor en bewijst het:

Steeds was hy op 't kantoor en met de neus in 't Boeck;
Sijn mutsjen op zijn hoofd, zijn mouwen an voort wrijven:
Want hy was besich staech met dit of dat te schrijven.
Dan sloot hy zyn ballans, dan sach hy na de kas,
Ja wel, hy had so veel te doen dat 't wonder was!
Wat het hy in zijn hoofd van winckeltjes en kassen,
En hokkels en laedjes, dosijnen van Lyassen,
Vol assignatien, vol oblygatien, vol boomery,
Vol wissel-brieven, vol retour, en vol factory.
Vol konossementen, en vol konvoybilletten,
En kamers vol journaels, schuldt-boecken, alphabetten,
En riemen bladt papiers, van loopende uytgift,
En tafels vol chijffers, en schalien vol schrift.
Staegh was hy op de brugh by de Negocyanten,
Of op een komparicy, by zijn participanten.
Van zijn Westersche of van zijn Cypersche vaert.
Hy rabbatteert in contanct teghens acht en een quaert.
Hy wist stracx op een prick wat dit 'sjaers kon beloopen,
Hy verstont hem (te besuckt!) op Acksiën te koopen.
En hy verassureert licht een heel schip met goet.

Ziedaar een vluchtigen blik hier en daar in het Amsterdam der zeventiende eeuw.

Het zou mij niet bevreemden indien het uwe verwondering hadde opgewekt. Wij zijn zoo gewoon om hoog en breed te hooren opgeven van de voortreffelijkheid onzer spaarzame en eenvoudige voorouders boven ons, dat eene andere voorstelling ons vreemd in de ooren klinkt. Ik kan niet anders dan mij op den tijdgenoot beroepen die ons rondleidde, zeker met betere kennis van zaken dan de mannen van de klachte dat wij zoo veel minder zijn dan die vóor ons waren! Maar het zou weinig gevoel v o o r, weinig erkentelijkheid j e g e n s het voorgeslacht verraden, wanneer wij slechts een oog hadden voor de mannen des gewonen daaglijkschen levens, in eene eeuw waarin er juist uit die mannen waren voortgekomen die tijdgenoot en nakomelingschap aan zich hebben verplicht; die, ieder in zijne eigene sfeer, krachtig hebben gearbeid aan de vermeerdering der welvaart hunner medeburgers, aan de grootheid van het vaderland, aan de vestiging en verhoo-

ging van den nationalen roem — en daarmede ook hun eigen naam de onsterfelijkheid hebben gegeven.

Het zou weinig belangstelling verraden, indien wij te gelijk ook niet eens een enkelen voetstap zetten in een vreemd waereld-oord, door de koenheid dier mannen ontdekt of gezocht, door hunne dapperheid gewonnen, door hun beleid of door hunne onversaagdheid behouden, en door hunne wakkerheid en vlijt bewerkt tot een akker van welvaart, waarvan de rijke vruchten het vaderland onophoudelijk in den schoot stroomen.

Gelegenheid daartoe is er ruimschoots: de Nederlandsche vlag, het helder oranje, wit, en blauw, wappert naar alle oorden der waereld; Nederlandsche schepen doorkruisen alle zeeën, bewegen zich op alle wateren.

Naar het zuiden alzoo; naar de zwoele streek waar de Koningin der Indische zee, het schoone en trotsche Java, de blauwe bergtoppen boven alle Soendasche eilanden uit de donkere, doorschijnende wateren op een haard van onderaardsch vuur verheft; waar het oude Jakatra sedert 1619 onder de machtige hand van JAN PIETERSEN COEN in een nieuw Batavia veranderd is, en Hollands vlag draagt, waaiende op een vasten standert.

Hoe tintelend blauw is de Hemel; hoe purperen de bergtoppen in 't verschiet; hoe gonzen de schitterende insekten in de zwoele lucht, doorgeurd van den wyrook der Indische jasmijnen, uit wier blanke kelk de bonte, fladderende vlinders zich zoo gretig laven. Wij kunnen echter geen voet zetten in die donkere, dichte wouden van tek-, waringi-, en palmboomen, waar het ook zoo moeielijk valt zich een weg te banen door de slingerplanten en grasvelden, die overal de ruimte vullen tusschen de hoogere stammen, waaronder men bijna niet één aantreft wiens lengte niet honderd voet bedraagt; waar de bodem-alleen niet toereikend is om de weelderige gewassen te dragen, maar deze zich op en over elkander heendringen, en het eene op het andere groeit; waar duizenden woekerplanten in altoos durenden strijd elkander de reeds verwerkte sappen van den geduldigen boomstam betwisten, en zich aan alle zijden tot steeds nieuwe vormen ontwikkelen; waar de sneeuwwitte kakatoe zijne geele kuif toornig opsteekt bij het takgewiegel van een klauterenden aap, die zich angstig weg-

schuilt voor den vlammenden blik van een loerenden tijger, en met zijn snerpend krijschen het krassend geschreeuw van honderden purperblauwe en vuurroode papegaaien doet ontwaken. En nog minder willen wij de eenzaamheid der vulkanische gebergte-oorden betreden, waar de naakte, kalkachtige rotsklompen liggen heen geslingerd over een gescheurden en gespleten bodem, misschien doorkronkeld van eene beek die heur wit en zwavelachtig water door eene geelkeurige bedding voortstuwt, zonder eene enkele plant te kunnen verkwikken, zonder eenig groen te kunnen ontlokken aan dien treurigen grond, die uit gants uitgebrande steenkolen schijnt te bestaan: eene wildernis van puin, waar geen vogel zich hooren doet, en zelfs geen insekt kruipt; waar de schichtige wind geen struik, geen halm op zijn eenzamen weg ontmoet: niets dan een grauwen rook of een heeten damp die uit de scheuren omhoog walmt: waar slechts een enkel geluid van leven spreekt — en dat is de zwakke, rommelende weergalm van den rollenden donder, die daar omloeit in de vreeselijke en onbekende donkere diepte beneden — in het geheimnisvolle ingewand der aarde.

Wij mogen zelfs niet meer dan een vluchtigen blik slaan op de sawaas of rijstvelden, getuigen van de stille nijverheid des Javaanschen landbouwers, waar hij met zijne getrouwe buffels (zwarte of witte karbouwen) den dankbaren grond beploegt, of met zijne vrouw en kinderen eenigen anderen veld-arbeid verricht.

Wij moeten naar het regelmatig in een langwerpig-vierkant gebouwd Batavia, dat onder zooveel meer reeds roemt op zijn Tijgers-, en Rhinoceros-grachten, met hare witte huizen en groene palmboomen; zijne schoone Nieuwpoort-straat, die naar het frissche Molenvliet voert, en waar zoo menige fraaie toko of winkel aan het handelrijke Amsterdam denken doet; zijne kruiskerk, zijn raadhuis, zijn weeshuis — en waarop al niet meer, alles omringd door sterke wallen, waarin vijf poorten toegang verleenen, en waardoor onophoudelijk zoowel geelkleurige Javanen, Maleiers, Chineezen, en Arabieren in hunne bonte volksdracht, als blanke Europeanen, te voet en te paard, hooge ambtenaren ook in logge karossen, zich naar binnen of buiten de stad begeven. Binnen en buitenreede liggen vol van Nederlandsche Oost-Indievaarders,

van Arabische vaartuigen, van Chineesche jonken en wankongs, van Javaansche en Maleische prauwen, doorwemeld van af- en aanroeiende booten, omwapperd van allerlei vlaggen en wimpels, die zoo helder uitwaaien tegen den strak blauwen, gloeienden hemel, dat zelfs de grauwe zeegolven ze vrolijk weerkaatsen.

Waarlijk — Holland, in zijne worsteling met Spanje zijne kracht hebbende leeren kennen, en groot geworden omdat het die krachten heeft gebruikt en ontwikkeld op elk terrein, maar vooral op dat van koophandel en zeevaart — Holland mag Gode wel dank betuigen voor dien steun en pijler dien het heeft ontvangen in dat schoone Batavia, welhaast de algemeene stapelplaats en markt van Oost-Indiës binnenlandschen handel, en gerechtigd tot het dragen van dien fieren bijnaam: »Koninginne van het Oosten.''

Wij hebben onze schreden te richten naar den noord-oostelijken hoek der stad, den ingang naar den zeekant, oostwaart van de Groote rivier, waar eene rustige sterkte oprijst. Dat is het kasteel van Batavia, prat op de Prinsenvlag, met het merkteeken der O. I. Companjie. De Waterpoort, ten zuiden, tusschen hare bolwerken, zal u niet in 't oog vallen: wij willen, na alvorens de Pinangpoort met hare acht witte zuilen, met hare acht zwarte door witte festoenen omslingerde vazen op den trans, met hare twee kolossale beelden weerzijds in eene nis (Minerva rechts en Mars ter linkerhand), te hebben bewonderd, door de Landpoort, tusschen de beide bolwerken de Saffier en de Paerel, het kasteel binnen treden, slechts in 't voorbijgaan lettende op de kerk, de garnizoensgebouwen, het ijzer- en artillerie-huis, de magazijnen, de pakhuizen, de stallingen, de gevangenissen, en wat zich daar binnen meer van gebouwen bevinden mogen. Gij ziet er soldaten der Companjie in overvloed, met hunne breedrandige hoeden, wijde blauwe rokken en wijde mouwen, met nog wijder roode opslagen, rijkelijk met knoopen en passement versierd; met hunne korte broeken en witte kousen, breede bandelieren, en niet minder breede schoenen; gij ziet er een komenden of gaanden taankleurigen Chinees in blinkende zijde met zijn lange knevels en langen staart; gij ziet er geele Maleiers in 't wit of gestreept katoen, en zwarte slaven in 't mousseline — let er niet op, al letten zij op u, omdat ge een orang-baar, een nieuweling zijt. Wij zijn hier niet gekomen om hen, en gaan

hen voorbij, naar gintsch rustig plekjen, beschaduwd door dien zwaren tek-boom, wiens stam onzichtbaar is onder de glansend groene bladeren van den klimop die er zich om heen rankt en slingert langs de hoogste takken der kroon, waar de scharlakenroode bloesems heendringen door de donkere bladeren naar het zonnelicht. Aan den voet van dien boom, in de koele schaduw, zit een bejaard man in een voor ons al te vierkanten armstoel. Zijn eenigszins grof, maar levendig, door de zon gebruind gelaat, met de lange, slechts op het voorhoofd kort gesneden hairen, is wel een weinig in strijd met den keurig fijnen halsdoek, door kostbaar Brusselsch kantwerk gebeft, en in vrij zware plooien neerhangende op het blinkend wit satijnen vest, met goud geborduurd, en met breede panden over de heup neer hangend. Ook van zijne met juweelen bezette vingeren zoudt ge het betwijfelen of zij geboren zijn tot aanraking met die kanten lubben, die het batist omzoomen dat uitplooit uit de wijde en breede, met goud doorwerkte opslagen der tot slechts ruim over den elboog reikende mouwen van den zijden overrok, welks boorden, zoo wel als de breede zakken op de panden, evenzeer met goud gegalonneerd zijn. Zijne korte, zijden broek is almede met kantwerk gezoomd, waarvan het werk te sterker spreekt op de wit zijden kousen met van juweelen doorstikte klinken, die den overigens net genoeg bewerkten, en met lintstrikken versierden schoenen te recht verwijten dat zij van voren te plomp afgeknot, en te dik van zool zijn. De kleine degen, met het rijk gevest, dat uit den strik der oranjesjerp schittert, geeft wel rijkdom te kennen, maar geenszins eenigen krijgsmans-rang: al wat eenigszins voornaam is, ook de koopman, draagt op dezen tijd in het moederland een degen, en de Hollanders behouden die gewoonten in Azië. Intusschen — die beide hooggeboren Javanen, met hunne helderbontverwige sarongs, en gouden gordels, waarin zoo prachtige dolken of krissen schitteren; met hunne kleurige hoofddoeken over de zwarte sluike hairen, en gouden bloemen over de ooren; met hun naakt, geel bovenlijf, en hunne zwart geverwde tanden, zij — even als hij ofschoon dat in deze lommerluwte volstrekt niet noodzakelijk is) door de pajongs of groote zonneschermen, in de handen der slaven, overschaduwd — zij betoonen hem een blijkbaren eerbied. Zoo

ook de twee Hollandsche Officieren, die in hunne schitterende uniformen nevens zijn zetel staan. Wie hij is?.... Lees dat, zoo ge het Arabiesch machtig zijt, op den brief, hem juist dezen oogenblik door een zwarten slaaf deemoedig op een zilveren blad aangeboden; lees daarin, hoe hij door den Abyssinischen Keizer betiteld wordt: »de roem en de edelste Sultan der Hollandsche Sultans, gelijk ook de grootste Koning der Koningen van Java, de Generaal Jan."

En nu bemerkt gij dat hij niemand anders is dan JAN CAMPHUYS, sedert 1684 Goeverneur-generaal van Nederlands Indiën. Maar het verwijlt eenige minuten eer de Goeverneur-generaal zijne met diamanten bezette vingeren uitstrekt naar den Keizerlijken brief, en het schijnt terwijl dat zijn oog zich vasthecht aan het graveerwerk op de zilveren schaal. Wat denkbeeld mag daar wel omgaan in de ziel van dien in zijde en goud gedoschten man, die zoo zichtbaar het hoofd en de eerste is van wie hem omringen?.... Dat zilver mag hem wellicht herinneren aan een goud- en zilversmids-winkel binnen de goede stede van Haerlem, waar, nu ruim dertig jaar geleden, een jonkman voor de lade der werkbank zat, met speerhaak en vijl, met hamer en drijver, maar droomende van eene andere toekomst — toch zeker wel niet, dat hij ruim dertig jaren later zou zitten binnen de wallen van het kasteel van Batavia, en nog wel JAN CAMPHUYS zijn, maar dan Goeverneur-generaal namens de Heeren Bewindhebberen der Oost-Indische Companjie, wien men Keizerlijke brieven eerbiedig zou aanbieden op een zilveren blad, misschien eenmaal bij de bewerking door zijne eigene hand gegaan! —

En hij was de éénige niet wien het dus, of ongeveer aldus, gegaan was.

Zoo zoudt ge, tot nog kort voor de noodlottige Augustusmaand van 1672, in den Haag dikwerf het oog hebben kunnen vestigen op een deftig, maar stil in 't zwart gekleed man, zonder in 't oog loopend galon aan den breed geranden hoed, zonder eenig sprekend versiersel aan de halsbef, zonder eenigen zwier aan zijn wambuis, korte wijde broek, of zijden kousen. Wellicht hadt ge alleen in het plooien van zijn zwart fluweelen mantel een Romeinschen zwaai meenen te ontdekken; en de strenge lijnen van zijn ovaal, regelmatig gelaat, zijn gebogen neus, zijn besloten

mond, wiens bepaalde uitdrukking door den vasten en scherpen blik van het rustig oog nog meer kracht werd bijgezet, zouden u wellicht hebben doen vragen, of die man met zijn statigen gang van het zuiden afkomstig mocht zijn — ware het niet, dat de tint van zijn gelaat, ietwat door ingespannen denken of door nachtwaken en staatkundigen arbeid verbleekt, te veel de eigenaartige kenmerken van het noorden droeg. Hij mag ook wel iets van den Romein in zijn voorkomen hebben gehad, die man met zijn Romeinsch hart, zijn republikeinschen yver, zijn volharden bij een aangenomen en degelijk geloofd stelsel, tot stijfhoofdigheid en overdrijving toe, zijn betrouwen op en zijn geloof aan zichzelf en zijne eigene bekwaamheid, dat bijna aan trotschheid grensde; en die toch weder zoo weinig werks maakte van uiterlijk vertoon, dat hij zich (spijt de mode des tijds, die een grooten stoet vergde), door nooit meer dan een enkelen bediende volgen deed; wiens gewaad slechts dàn alleen eenig spoor van hoogheid droeg, wanneer bij hoogst plechtige gelegenheid de karos moest worden gebezigd. Waarlijk bijna te groote eenvoudigheid in den Raadpensionaris van Holland, die, daar hij JAN DE WITT was, en zijne meesters, de Staten der overwegende Provincie, naar goedvinden leidde — bijna gezegd kon worden de soeverein der Vereenigde Gewesten te zijn, wiens staatkundige bekwaamheden zeker betere vrucht zouden hebben gedragen, wanneer niet eene kleingeestige zucht tot vernedering van het huis van Oranje hem altoos in het nemen van doortastende maatregelen in den weg ware geweest. Ja — hij heeft »Frankrijk bedwongen, Engeland vernederd, de heerschzucht van een LODEWIJK den Veertiende betoomd" — maar voor hoe kort! En hoe had hij het alles kunnen verduurzamen, met een stout leger op de grenzen, waarvan een Oranje-Vorst het hoofd en hart had kunnen zijn. Maar de burgers-zoon wrokte tegen het prinsenkind, en deze wrok verduisterde de helderheid van zijn eigen blik, en verslapte de kracht van zijne eigene grepen. De haat des volks deed hem deze bekrompenheid zwaar boeten, en zijn bittere dood werpt een verzoenenden sluier over zijne misgrepen, zonder de stralen van het goede te verduisteren.

Waart ge nu uit de hofstad naar de hoofdstad getogen — hadt

ge u geplaatst op het Nieuwe-Waalseiland aan het Y, in de nabijheid eener nette woning, van voorkomen als die eens ambteloozen burgers of gewonen koopmans, gij zoudt allicht in de gelegenheid zijn geweest een anderen Hollander te aanschouwen, niet minder bekend, maar nog meer beroemd, en toch even eenvoudig als de Haagsche burger. Hij is Hertog, Ridder, Luitenant-Admiraal van Holland, Zeeland, en West-Friesland; maar wanneer hij daar heen gaat, kort en zwaarlijvig van gestalte, met zijn ondanks den neergetrokken wenkbrauw en het donker oog toch open gelaat — gij zoudt hem in zijne aansprakelooze zeemansdracht voor niet meer dan een fieren maar goedhartigen Scheepskapitein houden. Maar gij moet hem zien op de blauwe, bruisende zee, wanneer de donder der kanonnen over de wateren rolt, en dikke rookwolken de schepen van vriend en vijand omnevelen; wanneer het geldt om een woedend verdedigd vijandelijk admiraalschip te enteren en te nemen, de Engelsche of Fransche vlag van den steng te rukken, en er Hollands kleuren voor in top te hijschen; wanneer hij weet hoe overmachtig de vloot is waartegen hij inzeilt (afwachten is zijne gewoonte niet!), en hij daar dan staat in zijn harnas op de kampanje, met een alles overzienden, snel berekenenden blik, zijne bevelen en seinen ronddeelende met bedaarden en alles bezielenden moed, die zich bewust is dat hij overwinnen zal (God de eere!), en die dat bewustzijn ook zoo machtig overstort in de borst zijner dappere zeelieden, dat de overwinning niet achter blijft, maar de brandende en barstende wrakken rondom hen, en de vliedende zeilen in de verte, weldra hun nieuwe zegepraal verkondigen op den oceaan. Ga naar Soulsbay, naar Schooneveldt, naar Kijkduin; vaar de Theems op, of anker u in de nabijheid van den Etna, en vraag er — hoe zij DE RUYTER hebben gezien en zij zullen u wijzen op de lichtstralen die van h e n uitgaan, en die hun schitterenden glans werpen op het marmer van z ij n e tombe.

Maar ofschoon gij niet ongevoelig zijt voor de uitnemende begaafdheden, op het glibberig pad der staatkunde ten toon gespreid; ofschoon u het harte hoog in den boezem klopt bij het aanschouwen of vernemen van daden, stralende van mannelijke achtbaarheid, of schitterende van mannelijken moed — voor u zelf voedt ge wel-

licht nog meer sympathie voor de geniale werken des geestes op het gebied van de kunsten des vredes.

Ook dáar kunt gij worden voldaan.

Gij behoeft de stad van DE RUYTER niet te verlaten: wandel slecht naar de Jodenbreêstraat, het tweede huis over de »Sint-Tonissluis." En wanneer ge daar de ontzaggelijk ruime kamer betreedt, met hare gesloten beneden-vensters en hoog door een enkel bovenraam binnenvallend licht, dat zich helder op éene plek verzamelt, om al het overige in een aangenamen, bruinen tusschentoon te houden — dan duid ik het u volstrekt niet ten kwade wanneer ge, aanvankelyk onzeker rondstarende op die wonderlijke mengeling van door elkander geplaatste en geworpen voorwerpen; die groote, zware schrijnen, met beeldhouwwerk en gedraaide kolommen; die blinkende harnassen; dat glansende koperwerk; die zware gewaden van allerlei stof; dat kleurig porcelein; die beelden van marmer en van gips, en dat in- en uitheemsch huisraad — dat gij meent aangeland te zijn in het magazijn van een uitdrager, die om zijne bezoekers in begeerige koopers te veranderen, dat alles opzettelijk in deze schilderachtig ordelijke wanorde heeft geplaatst. Maar beschouw de forsche gestalte van den eigenaar, en zeg mij of gij daarin een overvragenden, knibbelenden, joodachtigen koopman vermoeden durft? Let op dat sterk gebeende voorhoofd met de breede slapen, wel wat te veel bedekt door den overvloed van krullende lokken, die zoo dicht van onder de zwart-fluweelen baret op de mannelijke schouders neergolven; zie in dat diep en donker oog, onder de zware wenkbrauw heenstarende, soms geheel als in zich-zelf terug blikkende en de diepten peilende zijner eigene vruchtbare ziel, soms stralen uitschictende naar buiten, als wilde hij de waereld rondom zich door zijn eigen inwendigen gloed verlichten. — Gij hebt het raadsel reeds opgelost: uw blik, den zijne thands mijmerend volgende, is gevallen op een doek van beteekenenden omvang, rustende op een schilders-ezel. En nu zijt ge onweerstaanbaar geboeid door dat onbegrijpelijk spel van licht en bruin, die naamloos tedere en fijne nuanceeringen in de kleur van het vleesch dier toch zoo stout gepenseelde koppen, die niet meer verf maar leven zijn, los als ze zich voordoen tegen dien schemerachtigen achtergrond, wiens afstand het u niet mooglijk is met het oog te

bepalen, daar hij telkens meer verdiept, en oneindigheid schijnt te willen worden wanneer gij voor u zelf de grens meent te kunnen beperken. Gij slaat uw blik bijna neder voor de kracht en den gloed waarmee die toch maar gepenseelde oogen zich hechten aan het uwe, als leefde er waarlijk nog een andere wonderbare reusachtige geest des kunstenaars, die deze verhevene schepping, dit gedicht in verwen, heeft gewrocht. Leydsche poorters-zoon! hoe mag uwe vaderstad zich verheffen op den roem van uwen naam! Eenige REMBRANDT! hoe mag geheel uw vaderland zich zonnen in het licht uwer onsterfelijke glorie!

Maar wij mogen niet heengaan van eenige uitstekende weinigen, om ons te mengen onder het algemeen, zonder — al moet het dan ook zijn een afscheidsbezoek bij den boekhouder van den lombard.

Ligt niet het zwarte kapjen van den slechts door weinige zilverblonde hairen nog gedekten schedel, gij eerbiedwaardige! wien wij met gloeiende vereering en innigen eerbied tegentreden. Al dekte een vonkelende diadeem die diep gegroefde merkteekenen van rustelooze en verhevene gedachten; al werd dat eenvoudig bruin lakensch wambuis door vorstelijk goudlaken en hermelijn vervangen — wij zouden het hoofd niet dieper buigen, en ons hart kon het uwe niet warmer tegenslaan dan thands, Vorst op het gebied van den geest, en Prins der Dichteren van Nederland! Onovertroffen in rijkdom van gedachten, in schittering van verwe; onuitputtelijke studie voor den dichter, gelijk uw tijd- en stadgenoot REMBRANDT voor den schilder, hebt gij gewrocht in de edelste, de schoonste, de stoutste vormen der taal, wat hij in het rijk der kleuren vermocht; ja zelfs, wanneer daar sprake was van vergelijking — wie zou durven ontkennen, dat uw palet zoo mooglijk nog rijker is dan het zijne, en dat het schijnt als had uw geest zich gevoed van den cijns der schatten, die vijf waerelddeelen in de woelige koopstad hebben opgestapeld. Wij buigen ons hoofd voor den Landvoogd en den Staatsman; wij drukken den vromen Zeeheld hartelijk en innig de hand; wij danken den Schilder met geestdrift voor de genietingen zijner kunst; maar voor u, heerlijke VONDEL! dat alles te zamen, en een traan van ontroering, en weelde bovendien, voor de opwekking van het hooge, heilige, goddelijke in onzen boezem, ten vernieuwd leven geroe-

pen op de br[illegible] tonen uwer onnavolgbare lyrische zangen! — En zie da[illegible] nu weder de zonen des volks. Zie daar dan nu mannen, kunst komen uit de massa, en opgeklommen tot de tinnen van de tempelen der eere, des roems, der onsterfelijkheid. Dat zijn nu de zonen van die zelfde burgers, eenmaal de verachte pariaas uit de Europeesche maatschappij der negende en tiende eeuw: zij zitten naast de Edelen in den Raad, zij voeren nevens de Edelen de legerbenden ten strijde; als de Geestelijken van vroeger tijden dringen zij door in de geheimen van elke wetenschap, wier ontwikkeling zij daarbij tevens bevorderen; zij doen elke kunst bloeien die zij beoefenen; arbeidende voor zich-zelf, uit aandrift of uit nooddruft, uit geneigdheid of voor onderhoud, brengen zij de beschaving vooruit, en bereiden alweder den nakomelingen der geringeren van hunne dagen de baan, om zich ook allengs uit den toestand der ruwheid te verheffen, en alzoo, onmerkbaar maar zeker, den golvenden kring van verlichting en beschaving uit te breiden, totdat hij eindelijk ook de uiterste grenzen zal hebben omvat en in zich opgenomen.

XII.

DOOR TERUGGANG VOORWAART.

Op nog *enkele* — ik mag met een hartelijk »Goddank!" thands zelfs zeggen — op gelukkig nog *weinige* lustplaatsen in ons vaderland, vindt ge soms hier of daar een enkelen kleinen palmboom, of eene enkele groote linde of een enkel lang olmenpriëel, maar tusschen die krachtige eiken, die weelderige berken, die prachtige beuken, die statige linden, met hun rosachtig, hun geelkleurig, hun donker glansig, hun bleek blauwend groen, zoo mager staande en zoo arm, en met zooveel uitdrukking van onbegrijpelijke flauwheid, dat ge niet kunt nalaten het arme geboomte te beklagen.

Niet dat het door de natuur is misdeeld; niet dat er oorspronkelijk geen rustige stam, geen rijkdom van twijgen, geen volheid van loover aanwezig was — maar daar is een.... geen *kunstenaar*, maar een *knutselaar* geweest, een hervormer van de natuur, volgens het mathematiesch knipstelsel van LE NÔTRE (onzaliger gedachtenis!) die zich vergrepen heeft aan het groene hout, en het zijn vrijelijk uitschietende takken en bladeren heeft ingekort en verknutseld tot den vorm van eene laars, eene peperbus, eene kegelpyramide, een welfselboog — ja zelfs tot een Adam en Eva onder den boom der verzoeking! En nu staat het daar tusschen zijn medebroeders en natuurgenooten zoo eenzaam en zoo vreemd, zoo karakterloos door zijn gedwongen karakter, en zoo vormeloos door zijn gekunstelden vorm, dat het eene onnatuurlijkheid te midden der overige natuur is.

En zoo, juist als die geknipte en geschoren boom tusschen die

andere boomen, staat de achttiende eeuw onder de eeuwen onzer jaartelling.

Ook in Nederland. De zeventiende eeuw had er verbazende schatten afgeworpen, en dat was in de eerste helft der achttiende voortgegaan: de jaarlijksche uitkeering der Oost-Indische companjie steeg tot 40 percent. Een totnogtoe bijna ongekende rijkdom onder den grooten handelsstand was daar het gevolg van, maar daarmede ging ook verslapping van veerkracht gepaard die hoogst noodlottig werd, want de allengs veranderde toestand van geheel Europa gedoogde dat niet meer, en eischte nieuwe inspanning. Vandaar al spoedig een merkbaar verval.

Vroeger had de handel hier gebloeid door de ligging van het land; door de onvruchtbaarheid van den grond, die de inwoners dwong om bij anderen te halen wat zij zelf niet bezaten; door de naburige vischrijke zeeën; door de vrijheid van godsdienst en het verleenen van bescherming aan vervolgde vreemdelingen; door goede rechtsbedeeling en goede trouw — maar vooral ook, omdat vreemden toen nog niet zoo nadrukkelijk, zoo boven alles aan koophandel en zeevaart dachten. Veel daarvan was nu veranderd; geheel Europa streefde naar uitbreiding van handel door beperkende wetten; dien ten gevolge verliepen vele neringen; men voer nu dit land voorbij, de scheepvaart stond bijna stil, en evenzoo verscheidene fabrieken. De oorzaken van het verval lagen in de zware belastingen, hooge rechten, en den yver van vele vreemde volken om zich meer op den handel toe te leggen. Zoo klaagde de handelsstand zelfs, in een geschrift aan den uitmuntenden Stadhouder WILLEM den Vierde, tot wien hunne hoop op verbetering den biddenden blik heen wendde. Daarbij kwam eene kwijning in het fabriekwezen. Het buitenland vroeg geen onzer nijverheidsprodukten meer, maar vervaardigde zelf wat wij vroeger verzonden; ook h i e r zelfs begon men meer en meer de inlandsche goederen te minachten — een gebrek dat na dien tijd gansch niet verflauwd is. Velen lieten den handel varen, en kochten voor hun geld buitenlandsche schuldbrieven. Door deze kwijning van de twee voornaamste bronnen van bestaan geraakte de burgerstand geheel op den achtergrond. Veel, spoedig, en gemakkelijk geld winnen werd het doel waarnaar men streefde; de val van een voornaam han-

delshuis had dien van vele anderen ten gevolge; daardoor verzwakte het vertrouwen, gevolgelijk ook de wisselhandel: men kon geene wissels meer disconteeren, of gelden krijgen op effekten en goederen. [1]

De Prins zag dat alles, met nog zoovele misbruiken in het staatsbestuur daarbij, en van wat hij niet zag deed hij zich onderrichten, met den vasten wil om, onder Gods zegen, den vaderlande weder zijn ouden bloei te hergeven. Maar zijn zwak lichaam was niet in staat om de rustelooze werkzaamheid van zijn krachtigen en onvermoeiden geest te ondersteunen, en hij bezweek reeds in den aanvang van zijnen arbeid, »door grievende tegenkanting afgetobd en bijna vermoord", veertig jaren oud, op den 22sten October 1751.

De jammerlijke verdeeldheid in het Bestuur over de houding in den oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, gaf vervolgens aan afgezette regenten, berooide speculanten, praktijklooze rechtsgeleerden, en aanhangers der nieuwe Fransche wijsbegeerte, gelegenheid om de schuld onzer verliezen ter zee op de Prinses-regentesse te werpen, en zich als patriotten tegen de Oranje-klanten te stellen: namen, die onder de veel belasterde, en toch waarlijk niet onbekwame, niet onbeminnelijke Prinses ANNA opkwamen. Maar ook dit ging nog zonder groote staatkundige gevolgen voorbij; de Vorstin overleed in 1759, waarop Hertog LODEWIJK ERNST van BRUNSWIJK-WOLFENBUTTEL de voogdijschap bekwam, terwijl de Soevereine Staten regeerden, totdat eindelijk de jonge Prins in 1766 den ouderdom van achttien jaren bereikte, en als erfelijk Stadhouder der Vereenigde provinciën en Opper-goeverneur-generaal der Oost- en West-Indiën het bestuur aanvaardde onder den naam van WILLEM den Vijfde.

Het was nu vrede (zegt VISSCHER), en met der daad een goede tijd; althands de handel bloeide weder, en zoowel de koloniën als het moederland namen daaglijks in welvaart toe.

De magerheid, de bloedeloosheid, aan welke ongesteldheden kunsten en wetenschappen beiden reeds lang hadden geleden, en die den blokkenden FEYTAMA, met zijn schaapachtig gelaat, zijne

1 DE ROOY.

schaapachtige vaerzen, en zijn vreeselijk geduld tot een Puikdichter konden doen verheffen, werden een weinig gezonder, en er kwamen verschijnselen die allengs herstel beloofden, niettegenstaande de schrale roccoco met hare dorre spinneweb-kompositiën de kunst der mode was.

Maar hoe schraal en dor ook in de gebouwen die zij ophaalde naar de verminkte grondslagen van VIGNOLA, in de armelijk met verguld koperwerk versierde meubelen, in de schrale tafels en stoelen, met hunne pooten volgens de golvende schoonheidslijn van HOGARTH, in de wandschildering van medaillons of arkadische landschappen, in het stukadoorwerk van magere kransen en festoenen rondom ziellooze basreliefs in zoogenaamden antieken stijl — het vrouwengewaad maakte eene uitzondering, want dáár heerschte eene overdadigheid, alsof al het andere alleen zoo besnoeid en uitgeperst was, om hier den gantschen roof weder te kunnen uitstorten. De erbarmelijkste wansmaak is niet in staat tot een armoediger samenvoeging van schreeuwender tegenstellingen. Wanneer iemand u spreekt van eene schoone achttienjarige, stelt ge u dan niet voor den geest al wat beminlijk, al wat liefelijk en bloeiend is? En denk u haar, wanneer ze, het reine hart vol levenslust, gereed staat heen te rijden naar het bal waar muziek en geur en dansgewoel haar wachten, en waar zij h e m zal zien, buiten wien het gantsche feest luttel aantrekkelijks voor haar hebben zou. Gij ziet hoe heur oog glanst van onbevangen levenslust, en toch half zich sluit, als ware zij bevreesd dat het zoete geheim harer ziel zal worden geraden.... en bij dat denkbeeld alleen reeds spreidt de rozenblos der wangen zich verraderlijk over den blanken hals uit. Maar zij glimlacht over hare eigene onnoozelheid, en het vriendelijk kopjen moedwillig verheffende, schudt zij de rijke lokken.... maar gij vergist u — daar valt geen rijkdom van lokken te bewonderen: zij zijn streng naar boven gekamd, en opgewerkt rondom een hoogen wrong van watten ongeveer in den vorm eener groote tamboermajoorsmuts, zoodat zij een hairtoren vormen, rijk bepoederd, en versierd met bloemen, vederen, linten, en parelsnoeren. De kinderlijk maagdelijke gestalte rijst alzoo door dezen haarpronk plotselijk eene halve el hooger dan zij werkelijk is, en wat er nog aan die halve el, juist gemeten mocht ontbreken, wordt aangevuld door den hoogen hak

der spitsgepunte schoenen van zijde of atlas, die haar dwingt om altoos op de teenen te wandelen. Die modieuse fraaiheden geven u een onaangenamen indruk, zegt ge — en dat verheugt mij, want dat pleit voor uwen natuurlijk goeden smaak. Maar wat oordeelt ge dan van dat engsluitende keurslijf, dat harnas van walvischbeen, dat het midden der jonkvrouwe zoo nauwsluitend omspant, alsof ze der vinnige wesp het spichtige der geledingen benijdt? En sla nu ook het oog op een ander uiterste: zie nu den met duizend oplegsels gegarneerden rok, die, om zijne monsterachtige en walgelijke breedte te behouden, over groote hoepels wordt gespannen, en daarom hoepelrok heet. [1] Over dat alles draagt onze schoone een overkleed met langen sleep, dat, weerszijds met rijke bezetsels versierd, van voren uit elkander plooit, opdat toch het garneersel van den onderrok niet onzichtbaar blijve. En nu zoudt ge meelijdend wanen dat dit ronde zwarte pleistertjen aan de benedenkaak, naar de zijde der kin, eenige kleine wonde bedekt? Dat is volstrekt niet zoo: elke dame du ton voert dergelijke zwarte Engelsche pleisters, tot zoogenaamde moesjens geslagen, in een paerlemoeren, of schildpadden doosjen met zich: dat zijn schoonheids-pleistertjens, die in de gedaanten van maantjens, sterretjens, hartjens, amoretten en dergelijken nabij die plaatsen van het gelaat worden aangebracht, die om frischheid van tint of fraaiheid van vorm eene bijzondere aandacht verdienen.

Doe ik u ongelijk, wanneer ik nu begin te vreezen dat ge in deze achttienjarige, getooid in het modegewaad der achttiende eeuw, met geen mogelijkheid uw ideaal kunt herkennen van wat beminnelijk, wat liefelijk, wat bloeiend en boeiend is?

En werpen wij nu een blik op het uitwendig voorkomen van hen, onder wie haar ideaal zich bevindt.

De hofmode der eeuw van LODEWIJK den Veertiende, naar welke zich de voorname kringen der beschaafde — en zelfs half-beschaafde Staten van Europa zich richtten, had het ridderlijk romantiesch kostuum, gelijk wij bijvoorbeeld reeds in het gewaad van den Goeverneur-generaal der Oost-Indiën zagen, wonderbaar verweekelijkt en verkronkeld. Evenwel waren bontheid en rijk-

1 Later in de even walgelijke crinoline nog weer een poos opgestaan.

dom van dracht eerder vermeerderd dan verminderd. Begeef u slechts naar eene wandelplaats en gij zult er u van overtuigen. Het mannelijk staatsiekleed, zoo als het van den gegoeden burger tot op den deftigsten staatsman gedragen wordt, bestaat in een fluweelen, rondgesneden, en langgepanden rok, donker of licht van kleur, wit zelfs niet uitgesloten, bij voorkeur met knoopen van paerlemoer, en rijk bestikt met goud- of zilver-borduurwerk en galon. Sierlijke lubben plooien uit de breede mouwopslagen over de hand, en een nog veel geweldiger voorraad van kant, hetzij Brusselsche of eene mindere soort, golft over de borst, waar deze wordt opengelaten door het steeds nog laag neerhangend, rijk gegalonneerd vest, met breede panden, van goudglacee, satijn, of eenige andere kostbare stof. De korte zijden broek sluit even eng als de zijden kousen, en de gespen, zijwaart boven de kuit zoo wel als die op de nu kortpuntige schoen, zijn niet alleen van goud, maar ook dikwerf van diamanten. Laarzen draagt men alleen bij slecht weder, tenzij er bezoek bij dames moet worden afgelegd, want dan is zulks volstrekt ongeoorloofd. Jong en oud dragen den degen aan de zijde, vrij horizontaal, en bejaarden voeren den langen Spaanschen rotting met den gouden knop bestendig in de rechter hand. Ook sommige dames versmaden dezen deftigen steun niet, waarop de gantsch glad geschoren kin der heeren bij ernstig nadenken soms zoo verheven weet te rusten. Gintsche zwaarlijvige gestalte, met zijn scharlakenrooden en met goud bestikten rok, zijne sneeuwwit gepoederde infolio-pruik, en zijne niet minder sneeuwwitte jabot en lubben, zijden broek en kousen, is een beroemd man, die alle kwalen cureert — en ook wel eenvoudig kwakzalver genoemd wordt. De hairzakken met hunne breede strikken, die naar uwe en mijne zienswijze den Heeren zoo leelijk in den nek, en bij driftige beweging om de ooren bungelen, beginnen van hun gezag te verliezen. De modejonkers vangen reeds aan met het hair gefriseerd en aile de pigeon te dragen. De groote revolutie in de pruikenwereld werd voortgebracht door FREDERIK den Groote, die zijne soldaten eenvoudig staarten deed dragen, eene dracht, welhaast alle mannenharten betooverend, en geheel Europa overmeesterend. De Fransche revolutie bracht den langen pantalon ter waereld, die aanvankelijk bittere tegenstrevers vond, maar

eindelijk, toen Pruisens Koning WILLEM de Derde aan de Pyrmontsche baden in pantalon verscheen, zich de overwinning voorspellen kon.

Over het geheel had de kleederdracht zoo niet een pedant, dan toch een geleerd waas. En wat is er nu van de geleerdheid bij het algemeen? Wat van het onderwijs? — Véel kan men van den onderwijzer uit dit tijdvak niet vorderen, »want zoo de Heer van 't dorp soms een begunstigden lijfknecht tot jongenskoning promoveerde, dan moest deze, vóor het aanvaarden van zijn post, somtijds de lees- , schrijf- en inzonderheid de cijferkunst nog eerst wat aanleeren, om de verst gevorderden op de baan der wetenschappen te kunnen vóorblijven, of vooruitkomen." Levert de geringe mate van kennis voor hem de hoop niet op om roem in te oogsten — drie zijn er in de school die van zijne gestrengheid getuigen: »de handplak, de bullepees, en het eindjen touw." Zóo werd geleerd wat men noodig rekende. En wat was dat ook veel, voornamelijk op het platte land! »'t Gezellige dorpsleven was eentonig en stil. Behalve het rechthuis was er meestal geen herberg; de boer trad er slechts binnen wanneer hij er verschijnen moest. De kroegen, waar de boerenknechts nu hun geld verteeren, waren toen onbekend, en de zeden daardoor in vele opzichten ook zedelijker dan thands. Ten gevolge van het voortleven der zoogenaamde veden waren dorpen tegen dorpen vaak in vijandschap, die op kermissen of boeldagen in woeste tooneelen uitbrak, en zich door stroomen bloeds kenmerkte. Niettegenstaande het geld nog schaarsch was, en de boete voor gemaakte wonden bij de el, naar de lengte, breedte, en diepte moest worden betaald, beijverde ieder zich toch op 't meest om groote wonden te snijden. Wie groote lidteekens maakte, en ze tevens als kenteekenen van zijn moed op het aangezicht vertoonde, had aanspraak op de eer van vechtersbaas, die hem ook door niemand geweigerd werd." [1]

Maar allengs werd de algemeene aandacht elders heengericht: de vechtpartijen ontvingen eene politieke kleur na de omwenteling in Frankrijk, die de ontevredenen in Nederland ook in beweging bracht. Het einde daarvan was dat de Stadhouder WILLEM

---

1 DIJKEMA.

de Vijfde met de zijnen op den 18den January, 1795 naar Engeland moest wijken, en — dat er op den eersten Maart van het volgende jaar een geheel nieuw bestuur over de Bataafsche Republiek in de oude danszaal van het voormalig Stadhouderlijk kwartier in den Hage vergaderd is.

Nu komt de goede tijd!

De trompetten schetterden, de menigte op het binnenhof riep vivat, en was gelukkig; de burger PIETER PAULUS zat daar binnen met de driekleurige sjerp omhangen, op zijn prachtigen voorzittersstoel en was gelukkig; en 89 representanten zaten daar rondom hem geschaard, en allen waren gelukkig, zóo gelukkig als men in die danszaal op eenig luisterrijk feest nog nooit te voren geweest was.

Daar is de burger STIJL, die nog in dat zelfde jaar, in eene portefeuille met driekleurige linten, de nieuwe concept-staatsregeling zal aanbieden; daar is de burger JANSSEN met zijn »scheppend vernuft," die haar hevig zal bestrijden, en eene andere nieuwe ter bane brengen; daar is de burger VAN DE KASTEELE, die, hulde doende aan het »scheppend vernuft" des burgers JANSSEN, de andere nieuwe ter baan gebrachte concept-staatsregeling zal verbeteren en vervangen door weder eene andere nieuwe, waarin de burger JANSSEN de gelijkheid in rechten door »eene schandelijke exorbitante ongelijkheid in populatie" verwaarloosd vindt; zoodat eindelijk, na verloop van ruim een jaar smedens, er nog geen proethoudend concept van het staatkundig aambeeld te voorschijn is gekomen, maar de burger BICKER tot het nuchter resultaat komt »dat er wel geen plan zal kunnen worden vervaardigd, waaraan elk zijne adhaesie schenkt!" En dat bleek ook den ongeloovigste waar te zijn — toen eindelijk de constitutie, door de vergadering op den 30sten Mei 1797 in 's hemels naam goedgekeurd, op den 8sten Augustus daaraanvolgende door het volk in zijn eigen naam werd verworpen. Treurig verschijnsel! Men heeft wel honderd millioen gulden kunnen betalen voor het heil des lands; men heeft wel 25,000 naakte Franschen, wier getal als door eene betoovering nimmer juist voltallig komt, al zijn de uitgedeelde rokken en broeken en slopkousen tot een veel hooger cijfer geklommen, kunnen kleeden, en kleedt ze nog — maar voor de naakte Bataafsche Republiek kan men geen passend constitutiekleed vinden. En het is

winter; het is January 1798! Is het te verwonderen dat de arme Nederlandsche maagd, met niets dan de roode vrijheids-muts op de waaiende lokken, en slechts de driekleurige banier om hare rillende lenden, van koude klappertandt? En dan de ongevoelige houding van het gros des volks daar tegen over: — het eet en drinkt, het werkt en bidt om te kunnen blijven eten en drinken — en het heeft geen constitutie! Klaagt het dan niet? Ja, het klaagt, (ondankbaar als het is!) dat de gouden eeuw der vrijheid, die is aangebroken, wel eene goudverteerende, maar geene goudregenende is! Dat de handel kwijnt, de neringen verslappen, de duurte der levensmiddelen hen verarmt, de oorlogslasten hen uitmergelen: van de 199,737 inwoners van Amsterdam, moesten er in den winter van 1798/99 niet minder dan 81,100 worden bedeeld!

Hoe kan het anders: zij hebben immers geene constitutie!

En nog zijn er oogenblikken, waarop de grooten eens hunne bezorgdheid voor de toekomst, en de kleinen hunne zorg van het oogenblik ter zij stellen; en dan flikkeren ginds de bougies op de zilveren luchters en armblakers, en walmen hier de smeerkaarsen op de tinnen of blikken kandelaars; dan strekken zich daar de voeten tot de stijve menuet, en buigen zich hier de knieën tot de plompe schotsche drie... ja waarlijk! zij zingen en dansen, die ongelukkigen — en zij hebben geene constitutie!

Dat kan geen waarachtig vaderlander zonder inwendige ontroering aanschouwen. Daarom staat de Burger-President OCKERSE in de vergadering van 15 January 1798 dan ook op, en zweert bij het altaar der vrijheid dat hij het vaderland wil redden — of vergaan op zijn post. En de burger GOEVERS, in verrukking over de »goddelijke taal" van den burger OCKERSE, rijst mede vol vuurs, heft mede voor zijne eigene verandwoording zijne hand zwerende ten hemel, en allen, door de zelfde vlamme ontstoken, rijzen op, en heffen hunne zwerende handen ten hemel (en de burger MODDERMAN valt den burger HAHN om den hals en geeft hem den broederkus) en nu zal het vaderland gered worden en eene constitutie hebben!...

Brave mannen! Zij meenden het zoo goed; zij hadden hunne hairzakken zoo rustig afgesneden, en droegen nu nog slechts een zoo klein staartjen dat het zelfs geen BRUTUS ergeren kon. Hunne tranen van ontroering waren zoo ongeveinsd, en hunne zwerende handen

zoo vol zuivere geestdrift opgeheven — maar helaas! het was hun allen niet weggelegd om het vaderland te redden, en den Bataafschen volke de wezendlijke vrijheid te geven. Op Maandag 22 January 1798 verschenen de bajonetten van JOUBERT en DAENDELS — en 28 leden, waaronder zelfs de burger GEVERS met zijne goddelijke uitboezeming voor het heil des vaderlands, en de burger HAHN, op wiens wang nog de broederkus brandt van MODDERMAN, verdwenen uit de vergadering, die hen thands op hun gezamenlijk voorhoofd brandmerkte met den naam van »bondgenoodschappelijk monster, Hydra, gedrocht, die der vrijheid den moorddolk in het harte stieten."

De bajonet, begeleid door twee veldstukken, had deze schoone en heilrijke omwenteling zonder bloedstorting volbracht. Schoon en heilrijk; heilrijk boven al, gelijk nog ten zelfden dage blijken mocht, want de burger-voórzitter MIDDERIGH, de nieuwe vergadering openende, verwierp oogenblikkelijk den reeds in twee jaren versleten naam vau »Nationale Vergadering", en dekreteerde dat zij nu voortaan zou worden genoemd »Constitueerende Vergadering, representeerende het Bataafsche volk." En een luid gejubel en gejuich deed de wanden daveren van het nationaal hôtel; want zie, nu deze vergadering een anderen naam droeg, had men ook de overtuiging dat den Bataafschen volke plotseling zijne vrijheid terug gegeven was, en riep het met luider stemme uit!

Arm, en waarachtig beklaaglijk volk, welks bestuurderen in bespottelijke opgewondenheid toch nog oprecht meenden dat een minder of meer dwaze naam den gang der waereldgebeurtenissen verbeteren zal; dat een dekreet den handel herstellen, eene resolutie de nijverheid opwekken, een apostil de armoede weren zal!

En zoo volgt er dan eerst op het Vertegenwoordigend Lichaam 22 January—4 Mei 1798; een Intermediair wetgevend Lichaam 13 Juny—31 July 1798; en dan een Vertegenwoordigend Lichaam 31 July 1798—17 Oct. 1801.

In dien tusschentijd zien wij nog stuiptrekkingen van den ouden Nederlandschen moed. De Admiraal DE WINTER strijdt op den 11den October 1797 wakker tegen de Engelsche vloot, onder DUNCAN, bij het Kamper duin, maar moet eindigen met zich over te geven. De Engelschen en Russen doen op den 27sten Augustus 1799 eene

landing in Noord-Holland, maar worden door de Fransche en zoogenaamde Bataafsche troepen terug gedrongen en genoodzaakt tot ontruiming bij kapitulatie, ofschoon er slechts het ontslag van den Admiraal DE WINTER en 8000 Fransche en Bataafsche krijgsgevangenen bij bedongen kon worden, zonder teruggave van een enkel schip der bij den strijd van DE WINTER of door de overgave van STORY verloren gegane vloot.

Maar het Uitvoerend Bewind verklaarde het verdrag vernederend voor Engeland; de Marseiliaansche marsch klonk feestelijk door de zalen der vergadering; de burger-Ontvanger HOFDIJK schreef een tooneelstuk over »Het beteugeld Geweld," en de burger-President der Volksvertegenwoordigers SINKEL, verklaarde plechtig, »onder het ruischen eener streelende muziek," dat het volk nu slechts zijne nijverheid had te hervatten om weldra weder tot zijn vorigen luister te kunnen opklimmen.

Maar dat domme volk stonden de handen zóo verkeerd, dat het volstrekt niet wist h o e het iets moest aanvatten dat eigendlijk geen bestaand voorwerp, maar alleen nog slechts eene zwakke, hoe langer hoe bleeker wordende schaduw was. Om het dan daarin voor te lichten, wordt er nu gevormd een Staatsbewind 17 Oct. 1801 tot 29 April 1805; daarna een Raadpensionarisschap, tot 8 Juny 1806; toen een Koninkrijk, tot 1 July 1810, en vervolgens, om aan alle kleingeestige woelingen een einde te maken, eene volstrekte vernietiging van een eigen volksbestaan: eene oplossing van het kleine meir in de groote zee; eene inlijving van de Bataafsche Republiek bij het Fransche Keizerrijk, onder den grooten Keizer, voor wiens naam alle machten der aarde sidderden.

Zóo ver had Nederland het nu gebracht.

En toch, laat ons het goede gewas onder al dat vreemde, wonderlijke onkruid niet voorbij zien; laat ons de geurige bloem en den vruchtbelovenden bloesem niet minachten, waar wij ze zien voortkomen uit allerlei saamgeworpen afval, en opgroeien onder distelen en gifplanten! Integendeel: wij willen ze gretig zoeken en opzamelen; wij willen het kostbare schatten waar wij het vinden, wij willen het goud waardeeren zelfs in de bellen aan de narrenkap.

Die omwentelingsmannen — want het v o l k kunnen wij niet zeggen, al schermden zij verbazend met dat woord; al was het hun

banier, schild, en zwaard te gelijk! — die omwentelingsmannen, die nu van de gratie Gods niet meer wilden hooren, maar toch moesten gedoogen dat zij de zaken dreven bij de genade der groote Fransche Republiek — waren gedeeld in twee partijen: Unitarissen of voorstanders der eenheid, de ultraas, die, met volstrekte verwerping van den vroegeren vorm, het gezag over de verschillende provinciën in handen van één hoofdbestuur zochten te brengen; en Foederalisten, gematigden, die op het bestaande voortbouwen, en daarin de noodige verbeteringen brengen wilden. De eersten gelijk de heethoofden doorgaans, wonnen aanvankelijk het meest voet, en dreven (wat beklaaglijk was) de scheiding van staat en kerk door, maar ook (wat gezegend heeten mocht) volstrekte vrijheid van eeredienst — wat men met valschen sleur gewoon is te noemen godsdienst —, en opheffing der provinciale grenzen.

Er waren nu geene Gelderschen, geene Stichtenaars, geene Hollanders meer — er waren slechts Nederlanders, of liever Bataven, want eene slechte historiekennis (waarover het niet der moeite waardig is uit te weiden!) deed hen in de Batauwers hunne voorvaderen blijven zien, en er kwam geen vaderlandlievend kreupeldicht van de pers, waarin niet de woorden Bat of Belg uitblonken, vooral ook om 't rijm: want wonderlijk gelukkig stamden die fiere B a t t e n juist van de moedige K a t t e n, en die niet minder stoute B e l g e n waren altoos zulke roemwaarde t e l g e n, dat zij den rijmer nooit in den steek lieten. Zeker is het intusschen dat werkelijk de oprichting der acht Departementen, waarin de oude gewesten niet meer te herkennen vielen, en waarvan een deel van het een met een deel van het ander werd verbonden, een groote stap was tot verdelging van dat kleingeestig en rampzalig provincialisme, dat méer dan genoeg ellende over het vaderland had gebracht. Daarom mogen wij vrede hebben met den dwazen, onhistorischen naam (waar de Friezen trouwens nooit recht aan wilden!) beter dat zij elkander in de opwinding hunner eenheid als Bataven om den hals vallen, of ten minste de broederhand drukken, tot bereiking van algemeen welzijn voor Nederland, dan dat zij in de opwinding hunner verscheidenheid elkander als Brabander en Geldersman, als Hollander en Stichtenaar, zoo al niet meer vernielen, dan toch alle mooglijke afbreuk trachten te doen, om eene eigene,

meest slechts schijnbare, en altoos slechts tijdelijke winst te bejagen. [1]

Maar daar is n o g eene goede zijde, eene voortreffelijke zelfs. De oligarchie is vernietigd; de onnatuurlijke klove der standen, die nog altoos eene gaping behield, is gesloten. Of dat voor het oogenblik meer schijnbaar dan in waarheid mag bestaan, of dat langs een natuurlijken of wel langs een gedwongen weg is geschied – dat alles beteekent niets. Hoe bespottelijk dat eindeloos »geburger" ook klinkt, dat »ja, burger!" en »neen, burger!" dat burger hier en burger daar — het gaf toch het gevoel v a n en het geloof a a n algemeene menschenwaarde zulk een zichtbaren, bijna handtastelijken vorm, dat het plotselijk had opgehouden eene stelling te zijn, maar integendeel eene waarheid in het leven geworden was. De standen komen nu met elkander in aanraking, méer van nabij dan ooit; en al is er de Vrijheid slechts een klinkende en niet eens begrepen naam, de Broederschap niets dan een filantropische droom — van de Gelijkheid bestaat er toch feitelijk d i t, dat de zonen der dorpers op eene lijn zitten met de zonen der Edelen; dat zij de geringschatting, waartoe in den loop der eeuwen de verachting ten minste verminderd was, zelfs verbiedt om zich te uiten. Stamboomen mogen bestaan: die zijn niet uit te roeien of om te houwen; maar zij vormen geene afgodsbeelden meer, waarvoor een belachlijke trotsch tot knielen dwingt; zij zijn geene opgestoken Gesslers-hoeden meer, waarvoor iedere burger den zijne lichten moet. En wat het meest zegt — daar zijn geene adelbrieven, geene hoonende aristokratische voorrechten meer; dezen zijn afgescheurd, en omgehouwen, en neergeworpen, en z ij hebben, ten spijt van wie 't leed doet, de klove geëffend, die er tusschen menschen en menschen, tusschen geslachten en geslachten was gegraven. Zij staan tegenover elkander, die standen van grooten en kleinen, van aangezicht tot aangezicht, en zij zien elkander met eenige verbazing in 't gelaat, als spraken zij: »Zijt g ij dat? Hoe

1 En toch is dat treurig egoïsme nog maar al te levend onder ons, getuige het misselijk gehaspel in de Staten-generaal, waar zelfs kleingeestig, ja o n e e r l ij k en s t r a f w a a r d i g »kiestrictisme" de groote belangen der volkswelvaart op eene schandelijke wijze prijs geeft. Men herinnere zich het verontwaardiging wekkend gebazel over de voor N e d e r l a n d zoo onmisbare verbetering der aansluiting van den waterweg met Duitschland.

»ge toch in veel op zoovelen van de onzen gelijkt!" En er waren edelen en moedigen onder de meerderen, die de minderen de hand toestaken, en zeiden: »Wij moeten wat voor u doen" — en zij hebben het gedaan.

Ja, de aureool was valsch die de omwenteling om het ruwe volksgelaat deed schitteren, en waarmee zij het op een soevereinen troon plaatste waar het niet behoort — thands nog niet eens, toen nog veel minder: maar ook zelfs bij dat valsche licht kwamen de trekken beter uit dan ooit te voren. De natuurlijke, degelijke grondvorm kòn niet worden miskend; en was het geheel wat vuil en gehavend — het blanketsel door den geest des tijds er opgeplakt en over heen gesmeerd, was niet houdbaar: dat zou van zelf wegvallen en versmelten. Maar ziet ge, ook dat vuil was niet oorspronkelijk, en slechts evenzeer het onnatuurlijk oplegsel van een anderen tijdgeest, die, ongelukkig genoeg, eeuwen lang geheerscht had. Er waren er die dat thands meer dan ooit gevoelden, en zij wilden reinigen, en zij vingen van dien tijd af hun werk met vasten, rustigen moed aan.

Dat is de schoone, de heilzame plant, die uit den akker der omwenteling is opgeschoten, en die krachtiger voortbloeit dan het onkruid dat er nog de verwelking is blijven trotseeren, en dat langzamerhand zal moeten verstikken, naarmate de voortwassende volksbeschaving, onder den haar onmisbaren zonneschijn van deugdelijk onderwijs in gezonden christenzin, hare wortelen zal uitbreiden onder den lommer harer eigene takken.

Dat geeft der smalle gedaante van de achttiende eeuw nog een glans van verhevenheid, en schittert den roccoco-rok als eene heerlijke diamanten starre op de borst.

De staatkundige dwarlwinden, intusschen, werden gezegd de wieken voor goed te hebben samengeslagen in de vroeger gemelde Julymaand van het jaar 1810.

En hoe ver had men het toen gebracht?

Sla het andwoord op bij den tijdgenoot, en lees in wat bittere bewoordingen zich zelfs VAN DER PALM lucht geeft:

»Een beroofd en uitgeplunderd volk, aangetast en gekrenkt in de eerste beginselen van zijn maatschappelijk bestaan; aan de schraapzucht en inhaligheid van groote en kleine beambten ter

prooi; geen weg tot winst meer open, dan met verkrachting van het geweten, of ten koste van het geluk der medeburgeren; de opkomst van het eene huisgezin was de val van het andere; een verderfelijke windhandel in de plaats van gestremde nijverheid en belette koopmanschap; een stelsel van beheer en bestuur, van uitputting en ondermijning, vernielender dan zwaard en vlammen, en dat Nederland verlamd, geknakt, en in eene kwijning gestort had die binnen weinig tijds doodelijk had moeten worden."

D a t waren de nadeelen op den weg, waarlangs een onzinnig, zoogenaamd patriotisme het vaderland geleid had: Nederland had opgehouden zelfstandig te bestaan, en maakte een wingewest van het Fransche Keizerrijk uit. Het werd alzoo gerekend één belang te hebben met Frankrijk, en dat was: vernedering, verkleining, vernietiging van Engeland, door stremming van den handel op het vaste land. Zóo slecht een staatkundige was de g r o o t e NAPOLEON, dat hij meende Europa te kunnen doen handel drijven buiten Engeland om; en zoo groot een tyran was hij, dat hij de welvaart van gantsche staten en volkeren op het spel zette om deze dwaze, onzalige fantasie te verwerkelijken!

Zijn voormalige Mede-consul der Fransche Republiek, LE BRUN, vertegenwoordigde hem als hoofd van bewind, en bracht dat allengs in den Franschen vorm. Zoo kwamen er »tierceering der rentebetaling, douanes, registratie, droits réunies, monopolie, conscriptie, nationale garde, gardes d'honneur, policie, censuur, DUVILLIERS DUTERRAGE, MARIVAUX, DE CELLES, DE STASSART, nieuwe wetten en nieuwe meesters in elk gewest en alle steden en dorpen."

Wat baatte het nu of de zeventiende eeuw meer vensterramen had gebracht in de voorgevels, en de achttiende was begonnen met de ruiten en glasschijven te vergrooten?

Het zag er a c h t e r zoo donker uit!

Wat hielp het, of een valsche kunstsmaak, of liever volstrekte w a n s m a a k, had aangevangen om de rijzende gevels te effenen met vlakke lijsten?.... Daar o n d e r huisde dikwerf eene zoo golvende onrust.

Ofschoon de kleederdracht verried dat er een gants andere tijd gekomen was, die met den voorgaanden niets meer scheen te willen gemeens hebben: ofschoon de heeren nu aanvingen een b u i s te

dragen met lange panden, dat zij voortgingen rok te noemen; hun vest te verkorten tot boven de heup, en hunne kaplaarzen te verlengen tot bijna aan de knie; hunne hairen te korten naar den natuurlijken groei, onder een hoed waarvan de smalle randen aan de zijden een weinig zijn opgewipt (groote nieuwigheid in die dagen!); ofschoon zij hunne rottings, onder het consulaat tot eene bespottelijke kortheid ingekrompen, weder tot eene bruikbare lengte hebben gerekt, en zich met één horologie vergenoegen, in plaats van, zoo als tien jaar vroeger, de gouden kettingen van een tweetal te laten bungelen — dat alles mag een nieuwen tijd en nieuwe denkbeelden symbolizeeren — het brengt de oude welvaart niet te rug; en hoewel de dames (want dit is nu voortaan de blijvende naam voor vrouwen van den deftigen stand) allengs de breedte van heur gewaad hebben ingekrompen tot eene rankheid die bijna armoede wordt in den engen, niet te langen rok, met schrale belegsels beneden, en onmiddellijk onder den boezem met eene ceinture afgesloten van het enge, wel wat laag geopende bovenlijf — waaraan de kanten kraag evenmin eenige sierlijkheid bijzet als de doffen beneden den schouder aan de nauwe mouw, die zich, om de pols gesloten, tot bijna over de vingeren uitstrekt — dat baat luttel voor de gevergde bezuiniging in de huishoudelijke uitgaven; en zoo doende kan de groote, bijna om de wangen sluitende luifel van den hoogen, steil gebolden en gewoonlijk gevederden hoed wel de zonnestralen, maar niet den rimpel der zorgen weren van het gelaat, al is de teint ook nog zoo blank, en het rozeblosjen op de wangen ook nog zoo fijn.

Maar ondanks den staatkundigen druk, ondanks het sterven van den handel, ondanks den stilstand der nijverheid, ondanks de klimmende duurte van alles, en de dalende verdienste daar tegen over — het rad des daaglijken levens rolt daarheen, hoe dan ook: krakend en stootend, hobbelend en knarsend — het gaat zijn gang. Men moet leven; men bestaat; men heeft zijne behoeften. De zon gaat op en schijnt over velden en beemden, over weiden en wouden, over duinen en wateren, over de oude klei- en over de nieuwe straatwegen, en over steden en dorpen — even als altoos: bewolkt of helder — zij geeft heur licht; zij werpt het op de geveltoppen, zij schaaft het langs de kroonlijsten, zij giet het door de venster-

ramen: door het spiegelglas van den rijke, en de met papier gelapte of met vodden gestopte ruiten van den arme. En wanneer ze lang genoeg heeft geschenen op de pui, gaan blinden en vensters open, terwijl in de straten en langs de grachten raderen en wielen rammelen en rollen over de keien, en klompen klapperen en schoenzolen schoffelen over de klinkers, af en aan, met toenemend gedruisch. De melk en het brood worden rondgebracht voor het ontbijt; groenten, visch, en vruchten worden schreeuwend rondgevent voor het middagmaal; de andere koopwaren worden daar onder heen aangeboden, in wemelend gedrang en met den immer wisselenden toongalm en het onharmoniesch straat-concert. En nieuwe elementen van het maatschappelijk leven dagen langzamerhand op: de fijnere rok van den meer-gegoede en het grovere buis van den geringere gaan elkander voorbij op de straat; en — hoe de harten daar onder klopten: van zorg, van vreeze, van angst, van verdriet, van rouwe, ook nog wel van wat menschelijke vreugde, van wat weelde, van wat geluk — dat bleef onbekend, zoo de mond het niet uitsprak, het oog het niet ophelderde, het gelaat het niet verried. Het zwoegde, dat daaglijksch leven, als altoos, met veel wee en weinig wel, zijne uren om, tot de onvermurwbare steenen van gindschen toren, die het licht 't eerst hadden opgevangen, 't ook het laatst lieten varen; tot dàar buiten op straten en grachten de met olie gevulde lantarens, daar binnen in de zalen der grooten de lampen en bougies, in de kamers der burgers de smeerkaarsen, in de vertrekjens, kelders, en vlieringen der armen het kleine lampjen — of ook wel geen licht — werd ontstoken: en tot eindelijk het donzen bed of het strooleger den vermoeide en den niet vermoeide in zijne armen ontving, om hem »het verkwikkend bad van den slaap" deelachtig te maken, wanneer ten minste het kwaad geweten, of de pijnigende zorg, of de verteerende krankte daar niet waakten aan de sponde, als ontzettende geesten met het vlammend zwaard, onverbiddelijk wegwerende van het paradijs der rust.

En wanneer het eene zomernacht was, sloeg de nachtegaal tusschen het donkere loover; of wanneer het de ijzige duisternis van den winter was, snaterden de wilde ganzen aan de dorre stoppels van den meirzoom — gants zoo als in de dagen der oude eeuwen;

totdat eindelijk de leeuwrik weer den morgen wekte, of de hongerige musch van den ontbladerden boomtak met schril gesjilp op den besneeuwden bodem neder streek, terwijl het licht zoo armelijk door de nevelen brak alsof het niet meer dan dageraad geven zou. En dan volgde weder allengs het ontwaken in dorpen en in steden, en was er weder een dag.... vol van zorg.

En met iets meer hoop of iets meer vreeze, met iets meer woeling of iets meer rust, met iets meer spanning of iets meer onderwerping, was die eene dag aan den andere gelijk, en volgde de nieuwe den oude vorige op.

Ziedaar den grooten omtrek van het geheel. Maar ik beken dat dit niet voldoende is, in verhouding met den blik dien wij wierpen op het openbaar leven van vroegere eeuwen.

Ter goeder ure is ons alzoo het verslag openbaar geworden, door den Maire van Amsterdam, VAN BRIENEN van de Groote Lindt, aan den Graaf DE CELLES gezonden, om het Fransche Goevernement in te lichten omtrent den aart en de levenswijze der Hollanders, waarbij de hoofdstad Amsterdam, als het hoofdpunt des gantschen lands, vooral op den voorgrond treedt.

De nauwkeurige Maire vangt daarbij aan met ons in de kraamkamer te voeren bij de eerste klasse der burgerij. Zij is gestoffeerd met eene baker of kraambewaarster, die het kind bakert, of voedt met pap, samengesteld uit melk met wittebrood, beschuit, of met andere licht verteerbare spijzen. De wiegen zijn niet overal de zelfden: op de eene plaats doet hij u beweeglijke, op de andere vaststaande zien, en vermeldt op eene derde kleine hangende bedjes, hangmatjes genoemd. Verstandige moeders laten hare kinderen reeds niet meer bakeren in den stijven, ouden zin van het woord, maar maken eenvoudig gebruik van inspelding in luiers, in doeken van linnen, batist, of katoen. Nalatigen geven hare jonggeborenen buitenshuis ter verzorging aan eene min; met ietwat meer geweten wordt de min aan huis genomen, maar gelukkig is er ook nog sprake van moeders uit den aanzienlijken stand, wier hart liefde genoeg bezit om haar pand zelf te voeden en te verzorgen.

Doch laat ik u liever vervolgen uit het stuk-zelf zoo als het daar is opgesteld. »Ter gelegenheid van den doop nooden de ouders de naaste betrekkingen tot een maal, waarbij men voornamelijk

Rijnschen wijn drinkt, die met eene versierde kaneelpijp wordt omgeroerd: men geeft aan deze plechtigheid den naam van: den kaneelstok roeren. Ook ontvangt men bij zich op bepaalde dagen de bloedverwanten, die komen vernemen naar de gezondheid van de kraamvrouw en van de jonggeborene. Deze bezoeken heeten kraam-visites, maar beginnen echter langzamerhand in onbruik te geraken. Bij de Joden hebben de Godsdienstige plechtigheden plaats op den achtsten dag na de geboorte; de zorg daarover is opgedragen aan Israëlieten van zekeren rang, die zulks op zich nemen om Gods wil, zonder dat de ouders er iets voor behoeven te betalen. Wanneer de kinderen den leeftijd van zeven jaren of daaromtrent hebben bereikt, zenden de meeste ouders hen naar eene kostschool of een opvoedings-gesticht in hunne gemeente of elders, om er te leeren lezen, schrijven, rekenen, en zich te oefenen in de Fransche taal, de aardrijkskunde, de beginselen der geschiedenis, enz. Zulks is van toepassing zoowel op jongens als op meisjes. Dit onderwijs is gewoonlijk voltooid op den leeftijd van ongeveer dertien of veertien jaren. Alsdan leidt men meestal de zonen op voor den handel of voor rechterlijke bedieningen, met welk doel zij ter opleiding worden toevertrouwd aan kooplieden, advokaten, notarissen en dergelijke personen, om zich bij dezen in hun vak te bekwamen. Wanneer een knaap voor de studie bestemd is, wordt hij omstreeks zijn tiende jaar naar de latijnsche school gezonden, waar hij Latijn en de eerste beginselen van het Grieksch leert. Vier, vijf, of zes jaren zijn genoeg om hem in staat te stellen tot het beginnen van zijne bijzondere studiën onder het opzicht der hoogleeraren, hetzij dat men hem laat studeeren in deze stad bij de professoren van het Athenaeum, hetzij dat men hem naar eene Academie zendt. Daarna laat men hem somtijds eene reis maken. Nadat de meisjes hare leerjaren in een opvoedings-gesticht hebben doorgebracht, keeren zij tot de ouders terug, om bij deze de huishouding te leeren. Sommige ouders laten ook door gouverneurs of gouvernantes hunne kinderen bij zich aan huis onderwijzen.

»Bij de tweede, of eigenlijke burgerklasse hebben de zelfde gebruiken plaats ten aanzien van de behandeling der jonggeboren kinderen en van den doop, behalve dat men daar geene minnen

aantreft, tenzij de moeders in de noodzakelijkheid verkeeren, om zich van dezen te bedienen. Wanneer de kinderen den leeftijd van vier of vijf jaren bereikt hebben, zendt men ze naar kleine scholen, waar zij van matressen het alfabeth leeren, en ook onderwijs ontvangen in het spellen en lezen. Vervolgens bestelt men hen op scholen van eene hoogere klasse, waar zij door meesters onderwezen worden in het schrijven, de Fransche taal, en de rekenkunst; terwijl de meisjes daarenboven van matressen onderricht bekomen in allerhande soort van kleine handwerken, als naaien, breien, borduren, enz. Nadat de tijd, hiervoor bestemd, verstreken is, brengt men de zonen in den handel op, of plaatst ze in eenen winkel, of leert hun het handwerk van hunnen vader, of zendt ze naar de de latijnsche school, om er zooveel latijn te leeren, als genoeg is voor het bedrijf van apotheker, chirurgijn, enz. opdat zij zich alzoo ter beoefening van het aanstaande vak hunner studie voorbereiden. De meisjes worden gewoonlijk ter leering aan eene naaister toevertrouwd.

»De derde klasse bedient zich nooit van minnen, maar zoo noodig, voedt men bij deze de kinderen op met pap van melk en brood.

»De lieden die niet door de kerk of diaconie bedeeld worden, zenden hunne kinderen eerst naar de kleine scholen van matressen, en vervolgens naar de meesters, vooral des avonds, omdat zij hunne kinderen zoo spoedig mogelijk aan een ambacht zetten, waarmede zij iets ter ondersteuning van het huishouden kunnen verdienen. Zij bestemmen hunne kinderen veeltijds voor den dienstbaren stand, inzonderheid de dochters, die weldra in dienst treden als dienstmaagden, of als naaisters. De kinderen der bedeelden bezoeken de openbare scholen voor de armen of die van de diaconie hunner gemeente.

»De eerste klasse voedt zich in het algemeen met fijne spijzen, als met allerhande soort van vleesch, wild, gevogelte, visch en groenten. In het bijzonder is men bij het nagerecht gesteld op vroegrijpe vruchten. De burgerklasse eet meerendeels alle soorten van vleesch en groente, waarbij men gewoonlijk gort en meelspijzen voegt, zoo ook erwten, boonen en aardappelen. Het gemeen of de derde klasse leeft grootendeels van aardappelen en goedkoope

groenten, waarbij zij somtijds een stuk spek of vleesch voegen, voor zoo verre zij in staat zijn zich dit aan te schaffen. Meer gebruik nog maken zij van de zoogenaamde panharing, die, in groote menigte op de Zuiderzee en aan de kusten gevangen, in de pan gebakken wordt.

»Wat de zeden betreft, zoo zijn de bewoners dezer stad in het algemeen rustig, ijverig, en vernuftig. Meerendeels leggen zij zich op den koophandel toe. Zij zijn beminnaars eñ beoefenaars van allerlei schoone kunsten en wetenschappen; hunne levenswijze is zedig, matig, en ingetogen. Hunne gewoonten en gebruiken verschillen naar hun staat en vermogen, waarom het noodig zijn zal bij de beschouwing daarvan hen weder in drie klassen te verdeelen.

»De gewoonten en gebruiken der eerste klasse, voornamelijk de kooplieden en bankiers, komen hierop neder. Men staat gewoonlijk in den zomer 's morgens ten zeven of half acht, en in den winter ten acht ure op. Daarna gebruikt men het ontbijt, doorgaans bestaande in koffie, thee, of chocolade, met eene boterham en somtijds eenig gebak. Vervolgens gaat men aan zijne bezigheden. Vele personen, voornamelijk de kooplieden en zij die de beurs bezoeken, ontspannen zich in den tijd, die hun van de werkzaamheden in den morgen overblijft tot het uur waarop de beursklok luidt, met hunne vrienden en bekenden in koffiehuizen, sociëteiten en collegiën. Terug zijnde van de beurs, gaat men ongeveer ten vier of vijf uur aan tafel. Na den eten hebben sommigen de gewoonte om koffie te gebruiken en een middagslaapjen te doen. Hierna drinkt men thee. De namiddag en avond worden gemeenlijk gewijd aan de vermaken, voor deze klasse passende waarover wij later zullen spreken. Het avondeten bestaat meestal uit een klein collation, en men begeeft zich gewoonlijk niet voor het uur van middernacht ter ruste. Zij, die buitenplaatsen hebben, blijven daar gedurende den zomer met hunne familiën, van de maand Mei tot het begin der maand October, en laten er een gedeelte hunner huishouding overbrengen, ofschoon zij gemeenlijk in stad komen van maandag tot vrijdag, om hunne kantoorzaken waar te nemen en de beurs te bezoeken.

»De tweede klasse volgt in vele opzichten dezelfde gebruiken als de eerste, uitgenomen, dat men zich bij het ontbijt van geene

chocolade en gebak bedient; en daar de meeste burgers, tot deze klasse behoorende, eenen winkel hebben of een zittend bedrijf uitoefenen, hetgeen hen noodzaakt te huis te blijven, worden zij door hunne bezigheden des voormiddags verhinderd in koffiehuizen en sociëteiten te komen. Zij gaan derhalve alsdan niet uit, behalve de kooplieden en makelaars, die in de noodzakelijkheid verkeeren om de beurs te bezoeken. Ten elf ure drinkt men gewoonlijk op nieuw koffie. 's Namiddags te twee ure wordt er gegeten, en daarna zet men zich weder aan het werk tot vier of vijf uren, waarna de thee gebruikt wordt. Nadat men thee gedronken heeft, vermaken velen zich met wandelen; zij gaan hunne vrienden bezoeken, of ontspannen zich in schouwburgen, letterkundige genootschappen of andere collegiën, waar het einde van den dag wordt doorgebracht. Het avondeten bestaat in den regel uit de zelfde spijzen als het ontbijt, en men gaat ten tien of elf ure naar bed.

»De derde klasse staat gewoonlijk vroeg op, om tijdig met de werkzaamheden een begin te maken, zoowel de mannen als de vrouwen, die doorgaans hunne bezigheden buitenshuis hebben, vooral de arbeiders, werklieden, vischvrouwen, schoonmaaksters, en waschvrouwen. Men gebruikt voor ontbijt koffie of thee met eene boterham, en gaat, de kinderen naar school gezonden hebbende, uit, ter verrichting van de bezigheden. Het middagmaal wordt gewoonlijk ten twaalf ure genomen; hierna keert men tot den arbeid terug, tot zes of zeven uren des avonds. Het laatste gedeelte van den dag brengen de mannen in de kroeg of herberg door, te weten zoo zij er de middelen toe bezitten, en de vrouwen vermaken zich meerendeels door met hare buren op de stoep van hare woningen een praatjen te houden, hetgeen zij noemen: een avondluchtjen scheppen. Men gaat slapen, zoodra de baas (de gewone naam van den vader des huisgezins) uit de herberg teruggekeerd is, hetgeen ten negen of tien ure des avonds plaats heeft. Zij, die gaarne den schouwburg bezoeken, gaan er zoo dikwijls mogelijk heen, vooral op maandag en zaterdag, welke dagen de meeste ambachtslieden als rustdagen beschouwen. Maandags begeven de vrouwen zich in menigte naar de lappenmarkt, welke gehouden wordt op de Noordermarkt, om er lappen te koopen ten einde daarmede de kleederen van hare huisgenooten te verstellen. Men noemt dit: lapjes keeren.

»De gewone vermaken der eerste klasse bestaan gemeenlijk gedurende den winter in het bezoeken van schouwburgen, concerten, bals, maskerades of partijen, waar men kaart speelt. De heeren vermaken zich met paard te rijden in de manege of daar buiten; de dames hebben hare kransjes, en houden zich bezig met muziek te maken, te teekenen, of bloemen en vruchten uit was en papier te vervaardigen. Gedurende den zomer slijt men den tijd op het land met jagen en visschen, en in den herfst met het vangen van vinken. De tweede klasse vermaakt zich evenzoo 's winters in de schouwburgen, zoo ook in hunne sociëteiten en collegiën, met kaart of billard te spelen, te dammen of te schaken, alsmede in letterkundige, natuurkundige, en andere maatschappijen. De vrouwen scheppen behagen in het lezen van romans en andere nieuw uitgekomen boekwerken, welke men aantreft in de leesbibliotheken der boekverkoopers, waar men de boeken bij de week, de maand, of het jaar kan huren. Des zomers wandelt men op de buitensingels, of ontspant zich in de herbergen, in de nabijheid der stad, met kolven. Sommigen gaan ook nu en dan 's morgens vroeg naar buiten, om zich te verlustigen met visschen, of jacht te maken op gevogelte. De derde klasse neemt meerendeels alleen uitspanning op zaterdag en zondag. 's Winters komt men bijeen in herbergen, waar gezongen en met kaarten of op het dambord gespeeld wordt. Bier en jenever is de meest gewone drank op deze plaatsen van uitspanning. Des zomers worden de kroegen, waarvan er in menigte zijn in den omtrek der poorten en uitgangen van de stad, druk bezocht, waar men danst en zich vermaakt met schommelen en wippen. Sommigen kegelen en kolven daar ook. Nu en dan komen er in de herbergen kunstenaars, potsenmakers, zangers en muziekanten, die er liederen zingen of vertooningen geven. Het Russische vermaak, geheeten Colisca, begint bij de mindere klasse ook in zwang te komen onder de uitspanningen van den zomer. Tevens heeft het visschen en de jacht op vogels bij deze klasse plaats, gelijk ook het bijzondere genoegen om paling te gaan koopen op de vischmarkt, die zondags des morgens vroeg in de voorstad, genaamd de Overtoom, gehouden wordt. Somtijds verloot men in de herbergen horologies, varkens, stukken katoen, zilveren gespen of eetwaren, zoowel des zomers als des winters en alles wordt

met dansen besloten. Daarenboven vermaken de lieden der tweede klasse zich met zeilen, waartoe verscheidene beminnaars van dit vermaak hunne bijzondere vaartuigen bezitten, jachten genaamd, welke zij bewaren in kleine havens op den Amstel en het IJ. Anderen zijn liefhebbers van harddraverijen, en laten altemet door hunne paarden de prijzen winnen, welke door de herbergiers voor de overwinnende rossen worden aangeboden.

»De derde klasse vermaakt zich somtijds met palingtrekken, katten en ganzen te knuppelen of te sabelen, den cocagnemast te beklimmen, en met den boog te schieten. De overwinnaar bekomt alsdan den prijs, door den herbergier uitgeloofd.

»Eindelijk blijft mij nog over, inlichtingen te geven aangaande de meest gewone ziekten, hare oorzaken, en de geneesmiddelen die er tegen aangewend worden. De ziekten worden in de stad, even als op alle andere plaatsen, gewijzigd door de saisoenen. Gelukkig zijn de ernstige epidemieën hier zeer zeldzaam; de ontstekingsziekten doen zich het meest in den winter voor, vooral wanneer de koude door den noordewind gestrenger is. De rheumatische en catarrhale koortsen heerschen in de lente, die bijna altijd verzeld gaat van regen en wind, tot in het midden van den zomer; de gal- en maagziekten zijn menigvuldiger tegen den herfst. Onder de meest gewone ziekten moet men rekenen de kinderziekte, de mazelen, de scharlakenkoorts, de zinkingkoorts, de tusschenpoozende koortsen, de daagsche, anderdaagsche en derdendaagsche koorts. De geneeswijze verschilt naar de oorzaken, en deze zijn ontelbaar; de meest geoefende geneesheer gevoelt maar te dikwijls de moeite welke het in heeft, om die met juistheid te bepalen. Om de tusschenpoozende koortsen te genezen, moet men bijzonder acht geven op het prédomineerende karakter der ziekten, verschillende naar de onderscheidene saisoenen. De ondervinding leert in het algemeen, dat het heilzaam is, die koortsen zoo spoedig mogelijk weg te nemen door bittere, versterkende middelen of kina. De zinkingkoorts wordt, even als de scharlakenkoorts en de mazelen, veroorzaakt door belette uitwaseming, en vereischt dikwijls eene verschillende behandeling, naar de verschijnselen, welke men daarbij waarneemt. Somwijlen grenzen deze ziekten aan de ontstekingsziekten, dan weder vereenigen zij zich met de galziekten, die bijna altijd ver-

gezeld gaan van zenuwachtige verschijnselen en van een zoo spoedig verval van krachten, dat het levensbeginsel terstond de aanwending van de krachtigste middelen behoeft, zoo als valeriaan, slangenwortel, kamfer, muskus en kina, opdat de natuur, door deze prikkelende middelen tot werkzaamheid gebracht, eene gelukkige crisis bewerkstelle. De kinderziekte richt ongelukkig nog hier en daar hare verwoestingen aan, ofschoon de vaccine, aangenomen bij de twee eerste klassen der burgerij, een heilzamen invloed uitoefent. De verouderde vooroordeelen komen bij de lagere klasse nog op eenige slachtoffers te staan, niettegenstaande al de pogingen, aangewend om de vaccine zooveel mogelijk algemeen te maken.''

Maar wat nu in dat verslag verzwegen is — dat is het verval der zeden door verfransching; dat is die treurige vermindering van belangstelling in onze eigene nationaliteit, in onze eigene volkskracht en volksdeugden, die wellicht allengs geheel zou gestorven zijn wanneer Napoleon een beter staatkundige ware geweest. Ja -- het is met een w a a r woord en naar eene juiste en degelijke opvatting gezegd: [1] »Waren nijverheid en handel gespaard, en de renten tegen het volle bedrag betaald geworden, men zou zich in den toestand waarin het volk gekomen was, in het verlies der Nationaliteit zelfs, getroost hebben. In dit opzicht stonden wij het voorbeeld der Zuidelijke Provinciën langzamerhand te volgen. Wij waren ontmoedigd en bevreesd genoeg, en verdroegen de vernietiging onzer vrijheden, de invoering der wetboeken en toltarieven, de opheffing der Harderwijksche, Franeker, en Utrechtsche hoogescholen met de meest denkbare lijdzaamheid. Zelfs de protestantsche kerk werd van hare vaste goederen, en de bedienaars der Godsdienst van een groot deel hunner inkomsten beroofd — en nog deed geen Willem de Derde zich op. Integendeel: men vond reeds Nederlanders die de vereeniging met Frankrijk van harte waren toegedaan, en die zich als onderdanen van een groot rijk eenige voordeelen beloofden, in kleinere Staten doorgaans moeielijk te vinden. Voor den krijgsmansstand, voor officieren en hooge ambtenaren, was er in de onderdrukking eene zekere vergoeding, door veel uitzicht op onderscheiding, bevordering, en eer; maar

1 Prof. VISSCHER.

voor den handelaar, voor de burgerij, voor de meerderheid der natie, waaraan toch altijd en in de eerste plaats moet gedacht worden, was er nauwlijks brood, en geen schijn of schaduw van die vrijheid, waarmee de loop dezer gebeurtenissen begon. Helaas! men werd vreemdeling in zijn eigen land. Men zag onze vaderlandsche steden met iederen dag ten val neigen; men zag paleizen verwaarloosd, straten afgebroken; vele huizen stonden ledig of werden tegen gewone huurprijzen aan sloopers verkocht. Nog erger: alle scheepvaart lag aan banden; het Y droeg geen vaartuigen van belang; de Zuiderzee, de Maas, de Rijn dreigden slechts met overstrooming, en brachten geene welvaart meer aan.

Maar terwijl nu alles kwijnde, verslapte, en bezweek, groeiden de Nederlandsche Letteren als de palmboom tegen de verdrukking in, en waren de Hoogescholen van Leiden en Groningen gespaard gebleven. Onze brave leermeesters droegen vreemde kleederen, maar behielden een echt vaderlandsch hart, een hart, dat zich door KEMPER liet verwarmen, en niet slechts bij alle geleerden, letterkundigen, en bedienaars van de godsdienst, maar ook bij duizenden goede burgers den zin voor onafhankelijkheid en den afkeer van vreemde heerschappij met zekere fierheid onderhield. Wat geene enkele inrichting meer vermocht, dat deden de Hoogescholen, ook de Utrechtsche, die tegen hare ontbinding protesteerde, en onder de leiding van HERINGA vereenigd bleef. Zoo gevaarlijk als het was, meenden echter de mannen van wetenschap eene herstelling van het Vaderland te voorzien, en wat zij zeiden en leerden werd met oordeel en omzichtigheid op alle predikstoelen, in alle genootschappen, in alle huiselijke kringen herhaald. De dichters en letterkundigen vooral maakten zich in die dagen van de klauwen des veroveraars los, en Nederland verrees en maakte zich vrij — ja zelfs het breidde zich uit, en het Koninkrijk der Nederlanden, in 1815 gesticht, omvatte al de gewesten waarover Keizer KAREL de Vijfde eenmaal als Hertog, Graaf en Heer den scepter had gevoerd, en die hij zijnen Rehabeäm zoo dringend had aanbevolen.

Maar dat duurde slechts tot 1830.

Engelands zelfzucht maakte zich ongerust over Nederlands toenemenden bloei, stookte de vonken van reeds door heerschzuchtige priesters en woelzieke advokaten gevoede ontevredenheid over druk-

kende belastingen in het Zuiden tot eene laaie vlamme aan — en de beide deelen werden nogmaals van elkander gescheiden, om voortaan ieder zijn eigen baan van ontwikkeling te wandelen.

Dat de kloeke Vlaming, de zoon der vrijheidlievende poorters van vroeger dagen, de man des vrijen onderzoeks van heden, daarbij niet gewonnen heeft, erkent hij-zelf en sedert lang met zijne oude, eerlijke, onbevangen openhartigheid.

Sinds leven beiden hun eigen leven: het Zuiden met zijne nijverheid, het Noorden met zijn handel. En dat Noorden, dat Nederland, dat ons als Vaderland lief is bovenal, heeft, ondanks de gewone klachten van den tijd, bij den blik rondom zich heen, groote oorzaken van dankbaarheid, groote reden tot tevredenheid die nochtans geene aanleiding moet zijn tot indommelen op het lauwerbed van vroeger, maar veeleer een redelijke en ernstige prikkel tot ontwikkeling zijner krachten. Ondanks de vernietiging van ons volksbestaan tot 1813; ondanks de groote opofferingen in de woelingen met België, en de vermindering in omvang en stoffelijke kracht na de scheiding; ondanks herhaalde oogenblikken van spanning bij latere verwarringen in Europa, soms even drukkend als onrustwekkend — »ondanks dit alles is Nederland nog in het bezit van een aanzienlijk nationaal vermogen. De renteniers hebben door spaarzaamheid over het algemeen hun vermogen na 1815 weder vermeerderd, en een groot gedeelte daarvan strekt thans tot ontginning van land, tot bevordering der nijverheid. Het land is in de laatste halve eeuw overal met wegen, vaarten en kanalen verrijkt, en onderscheidene waterplassen zijn of worden drooggemaakt. Wij hebben eene belangrijke koopvaardijvloot; en al moge onze handel in eenige opzichten te rug zijn gegaan bij vroegere dagen — toch is hij nog aanzienlijk te noemen. Handel en nijverheid geven op vele plaatsen ruime middelen van bestaan, en eene vergelijking van den toestand onzes lands van nu met dien van voor zestig jaren, kan voorzeker voor den tegenwoordigen tijd niet ongunstig uitvallen." [1] Noch op het veld der wetenschap, noch op dat der kunst hebben wij ons te beklagen over gebrek aan arbeiders die, met heldere hoofden en warme harten, nijvere handen reppen. Onze

---

1 DE BOSCH KEMPER.

geschiedbeoefening is meer degelijk, meer onbevangen dan zij ooit voorheen was; onze Letterkunde is zelfstandiger geworden dan eenige eeuw te voren haar heeft gekend, en boven velen harer zusteren staat zij hoog door reinheid en zedelijkheid. Ook de bouwkunst is niet meer de blinde bedelaresse, en van een diefachtigen aard bovendien: biddende om gaven tot levensrekking met de eene hand, maar stelende met de andere, en alzoo hare telgen met gebedeld en gestolen brood voedende — gelijk zij bijna eene eeuw lang ten onzent geweest was. Gunstige verschijnselen in het heden voorspellen haar eene betere toekomst.

Met betrekking tot het staatkundig leven gingen de Nederlanders evenzeer vooruit: »de keuze der vertegenwoordigers in de Staten-Generaal, Staten der Provinciën, en Stedelijke Besturen kwamen meer rechtstreeks aan de gegoede burgerij." Wat de industrie voor vreemden heeft gedaan om de ruimte en de afstanden in te krimpen en bijna soms te vernietigen, en in die zelfde mate de hoeveelheid van tijd uit te zetten, te vermeerderen, ja soms te verhonderdvoudigen, dat is ook naar onze behoefte hier geschied: de stoomkracht heeft onze schepen en onze openbare middelen van vervoer bevleugeld, en de elektrische draad zendt onze kondschappen met de snelheid des bliksems naar alle oorden van het rijk, en daarmede door de waereld, zoo ver anderen slechts kunnen andwoorden.

»Meerdere vooruitgang en hooger welstand van het vaderland zijn het werk van den dag, en zullen niet achterblijven;" want behalve wat reeds is opgenoemd: »onze handel, onze koloniën, onze welvaart, onze kunsten, onze herboren nationaliteit" — behalve dat alles bezitten wij ook nog »onzen zin voor godsdienst en goede zeden, onze eendracht, onze vrijheden, onze scholen, en, om dat alles te handhaven, voor te staan, te leiden en te verbeteren een Koning uit het huis van Oranje, die reeds onder moeielijke zaken heeft getoond van goeden wille te zijn, en zich op eene mannelijke wijze de liefde van zijn volk tracht te verwerven."

En wanneer wij dan nu terug zien langs de baan der eeuwen die wij hebben doorwandeld, en het verledene stellen tegenover het tegenwoordige: de maatschappelijke verhoudingen van t o e n, en de maatschappelijke verhoudingen van t h a n d s — waarlijk dan

behoeft het niet te klinken als eene machtspreuk, wanneer iemand zegt: »Gods weg met ons is een goede weg geweest;" want de ontwikkeling in massa is ontegenzeggelijk zichtbaar, en de gelijkheid der rechten van den mensch is niet meer eene aangevallen hypothese, niet meer een oproerkreet: zij is eene levenswaarheid geworden, en de maatschappelijke ordening is van dat beginsel doortrokken. De rijke en de arme, de Edelman en de handwerker zijn gelijke burgers in den staat, levende onder bescherming van de zelfde wet, en gerechtigd tot het genot van iedere vrijheid die in waarheid dien naam verdienen mag; niet de vrijheid van het dier, niet de onbandigheid van den wilde — dat eigenlijk in den vollen zin des woords is de samenleving onderworpen aan de slavernij van den ruwen hartstocht — maar de vrijheid van den mensch: het redelijk gebruik zijner uitnemende krachten en vermogens, tot heil van zich-zelf en zijne naasten, tot ontwikkeling van het eeuwige beginsel in hem, dat langs den stoffelijken ladder met inspanning en strijd moet opstijgen om het onstoffelijke te bereiden.

Dat is ook de éenige gelijkheid die onder ons denkbaar is en verwezenlijkt kan worden. Gelijkheid van zedelijken rang worde het streven van allen: het worstelperk waarin geen enkele kampioen afwezig mag zijn. Gelijkheid van maatschappelijken rang is een onding, een sataniesch spook, uitgebroed in de hersenen van den goedhartigen dwaas, of (en wel het meest!) in die van den groven egoïst, die het heil der waereld tegenover de voldoening zijner eigene misdadige begeerten in de schaal legt, en het eerste aan de laatste tracht op te offeren, door het nevelachtig monster te tooien als een heilige, en er de onnadenkende lichtgeloovigheid in zijn persoonlijk voordeel mee te misleiden.

EN NU ?

Het voortreffelijk penceel van den diepzinnigen en fijngevoelenden RAFAËL, had eene beeltenis van den Prins der Apostelen op het doek gebracht. Twee Princen der Kerk bezochten hem in zijne werkplaats, en niet zonder waanwijsheid sprak een dier Kardinalen eene afkeuring uit: de gelaatskleur van Petrus was te rood — oordeelde hij.

»Bij zijn leven moge de heilige een bleeker aangezicht hebben »gehad" antwoordde de vertoornde kunstenaar — »thands in den »hemel schaamt hij zich, mijne Heeren! dat de Kerk door mannen »van uwe soort wordt geregeerd."

Met welke gelaatskleur moet thands de in de zeventiende eeuw zoo frischwangige Nederlandsche Maagd worden geschilderd, en welke houding moet den leeuw in haren tuin worden gegeven?

De dag is niet gekomen, o profeet DINGELSTEDT! dien gij »bald an der Zeit" zaagt, en waarop »der letzte Holländer, den fliegenden ausgenommen, sich mit seiner Thonpfeife im altrespectablen Feuerbecken wie eine indische Wittwe verbrennt, oder in einer noch nationaleren Urne, dem berüchtigten Q u i s p e l d o o r t j e, ertränkt."

Voorzeker — de uitheemsche sigaar heeft der inlandsche »gouwenaar" zoo goed als geheel het terrein afgewonnen; de lucifer heeft het komfoortjen in de duisternis gesteld; het beruchte kwispeldoortjen is naar de ziekenkamer der borstlijders te rug gewezen, en voor 't overige zijne plaats aan 't venster in het diakoniehuis gelaten — maar de »Holländer" is er nog, en met hem genoeg van zijne oude erfenis, ten deele niet gering vermeerderd, om er zelfstandig en met passend gevoel van eigenwaarde fier op te zijn.

In de allereerste plaats — het dier en kostbaar kleinood, waarvoor de Vaderen

»Lijf ende goet al te samen."

met onverwrikbaren moed ten offer brachten, vrijheid in den edelsten en schoonsten zin des woords: het recht van onderzoek, van denken, van spreken, van handelen naar overtuiging, zonder andere grens dan die van maatschappelijke orde en wet — dat is nog het niet slechts ongerept, maar bovendien rijkelijk vermenigvuldigd erfgoed van Nederland!

Het natuurlijk recht voor God en menschen om vrijelijk die Godsdienst te omhelzen en te belijden, die men, door het licht der rede geleid, voor waarheid houdt, bestaat op geen Europeeschen bodem zóo ruim, zóo werkelijk en metter daad, als ten onzent, en onbevangen heffen wij de kernige stelling van den eerbiedwaardigen MENDELSSOHN ten troon: »De beste godsdienstbegrippen zijn die, welke het nauwst aan de algemeene belangen der menschheid verbonden zijn."

En geen vloek eens menschen, al spreekt hij die in zijn verbijsterden waan ook namens den hoogen God, is bij machte om daaraan iets te verwrikken, iets te verkorten; wij christenen en joden, wij protestanten en roomschen, wij afstammelingen van watergeuzen en martelaren onder-een — wij drukken elkander broederlijk de hand als zonen des zelfden vrijen Vaderlands. En vinden wij er ter loops wier voeten wel hier staan, maar wier harte elders wortelt, te Jeruzalem of te Rome — wij erkennen hen in hunne vrijheid, en verheugen ons slechts dat hun kuddeken zoo kleen is, gelijk door den geringen omvang van het geblaet duidelijk wordt gemaakt.

De vrije kerk in den vrijen staat geniet in al hare afdeelingen de zelfde rechten en de zelfde bescherming; ja, ofschoon in merg en been een Protestantsche Staat, mag Nederland er zich toch op beroemen dat het zijn begrip van »kerk" in geen enkel opzicht meer beëngd, maar het in waarheid tot die der menschheid uitgebreid heeft.

Na reeds voor drie eeuwen de gezonde leer in practijk te hebben gebracht dat aan wettige Vorsten, wanneer zij hunnerzijds

den tyran spelen, de gehoorzaamheid moet worden opgezegd, en de opstand het recht van bestaan heeft erlangd, is het ons thands eene behoefte, een genot, méer zelfs nog dan besef van verplichting, om ons ten nauwste aan te sluiten aan het Koninklijk Huis van Oranje-Nassau, welks Vaderen met de onzen éen van ziel en éen van zin het zwaard hebben opgevat tegen willekeur en dwingelandij.

In 1826 zong de groote hervormer onzer nationale poëzy — in de eenzijdigheid zijner levens- en waereldbeschouwing den oirsprong en de wording der kostelijke voorrechten van het hem zoo dierbaar vaderland vergetende — vol van bitterheid tegen de meer en meer veld winnende moderne begrippen van burger- en staatsrecht:

»ô Vloekbre Duivlenleer, die 't volk tot zelfregeerders
Verheft! — Wat zegge ik 't Volk? een drom van samenzweerders,
Zich mestend met den roof der schamele gemeent'
Die de oude welvaart van heur Ouderen diep beweent,
Of zwijmlend dartelt, God, zich-zelve, en 't kroost vergetend
Dat in den modder kruipt, aan Satans boei geketend,
Daar domheid, onverstand, en geld- en eerzuchtsdorst
Door alle hersens spookt, en heerscht in aller borst!
En met hen 't laf gebroed van twist- en aanhangdrijvers,
Verachtlijke Echoos van verpeste dagbladschrijvers,
Aan Hel- en duivlendienst met heel hun ziel verkocht,
Orakels brakende uit hun Fransche gruwlenkrocht.
Is dit de waardigheid des Nazaats van uw Stichter,
Gevallen Neêrlands Staat?

Wij hebben des ondanks die »Duivlenleer" niet gevreesd; in tegendeel: met onze aangeërfde koenheid zijn wij haar naderbij getreden en hebben haar stoutmoedig onder de oogen gezien; en toen wij ontwaarden dat er een licht van waarheid ontstraalde aan den aureool die haar om de golvende lokken schitterde, hebben wij haar welkom geheeten en ten onzent ingehaald.

En dat berouwt niet.

Het heeft den band tusschen Vorst en Volk nauwer toegehaald; het is een pijler geworden, waarop beiden, arm in arm, gezamenlijk steunen. »Mocht gij het aanschouwen, gij naburen, die zoo menigmaal ons kleine Nederland miskent; gij volkeren vooral, die, altijd door tegenstrijdige hartstochten geslingerd, ach! beurtelings

de roede kust van een oppermachtigen gebieder, of in den maalstroom der regeeringloosheid uwe edele krachten verspilt. Dan zoudt gij het voorbeeld waardeeren, het benijdbare voorbeeld dat Nederland u geeft, en eerbied gevoelen voor een natie, in wier boezem de liefde voor haren Vorst en liefde voor hare vrijheid éen en ondeelbaar zijn." [1]

En de nabuur aanschouwt het. En spreekt er zich geen werkelijke naijver uit in de ingenomenheid zijner verwondering, wanneer hij uitroept: »In Holland ist der König Eigenthum des ganzen »Volkes, emancipirt von selbstsüchtigem Adel und darum — frei! »Fest steht der Thron auf der demokratischen Grundlage, auf der »freien Liebe des Volkes, ohne dass ein ehrsüchtiger Adel oder »eine fuchsschwänzelnde Büreaukratie von Beamten mit steinernen »Gesetztafelgesichtern zich zwischen den König und seine Unter»thanen drängt.

»Dieser Umgang des Königs mit seinem Volke ist ihm und »den Unterthanen eine unversiegliche Quelle der Liebe. Es entsteht »dadurch eine Art Familienverbindung, und der König wird in »Wahrheit der Vater und das Haupt der ganzen holländischen »Landesfamilie, da er mit eigenen Augen ihre Bedrängnisse sieht, »mit eigenen Ohren ihre Klagen hört, mit eigenem Munde Worte »des Trostes spricht."

Die »Art Familienverbindung" is ook wel de schatbare aanbeveling, hoog gewaardeerd bij een Volk, dat van den oudvaderlijken zin voor huiselijkheid gansch geen afstand heeft gedaan. Rijke uitbreiding van spoorwegen — alreeds een bijna volkomen voldoend net — en vooral de vermeerdering van zoogenaamde »volks-" of »goedkoope treinen" [2] hebben met de vergemakkelijkte gelegenheid ook de lust verlevendigd om zich tijdelijk te verplaatsen; openbare middelen van uitspanning hebben zich vermenigvuldigd: zomertheaters en zomerkoncerten openen wijd hunne deuren, zoodra slechts die van dergelijke winter- »vermakelijkheden" — zooals de Amster-

1 Prof. DE VRIES.

2 Met een versleten aristokratisch neus-optrekken ook wel »Boterhammentreinen" genoemd. Zou die »boterham" wel niet veeleer een weinig achting, zoo al niet eerbied verdienen, bewijs als hij is dat er onder het volk gelukkig nog de oude degelijke zin heerscht om »niet boven zijn tax" te gaan?

damsche zegt — de haren op het nachtslot hebben gedaan: sociëteiten, koffiehuizen, en tapperijen zien geduchte mededingers oprijzen in bierhallen en biertuinen, waar het »Heineken" aan het »Hollandsch-Beiersch" krachtdadig den scepter betwist — beiden weder flink inlandsch gerstenbrouwsel, waarnaar Prins MAURITS te velde, en Kommandeur COEN aan boord, en Professor ARMINIUS aan de schrijftafel, en Raadpensionaris DE WITT te midden zijner staats-akten, met luste de door dorst bestierde hand zouden hebben gestrekt. Overal en alom bespeurt ge méer en weliger dan ooit voorheen ten onzent den lokkenden vinger der sluwe tooveresse, die onder den valschen naam »Levensgenot" reist — maar vasten voet weet zij er zich niet te verschaffen. De Nederlandsche vrouw blijft nog altoos overeenstemming verlangen tusschen ik spreek niet eens van salon — maar tusschen pronkkamer en huiskamer en slaapkamer. De »vuile voeten" zijn zoowel in het »voorhuis" als in de »vestibule" of den meer algemeenen »gang" een afschuw, en het koper en tin in de keuken slijten nog immer misschien meer door het ijverig schuren dan door het onmisbaar gebruik.

Zoolang zulke zaken nog onder de behoeften des dagelijkschen levens worden geteld, hebt ge geen andere verschijnselen meer samen te trekken en op te tellen, om te bewijzen dat huiselijke zin nog een machtige faktor in het aanzijn der Nederlanders uitmaakt.

En die zelfde zin blijft een krachtige steun voor de oude weldadigheidszucht, en doortrekt haar immer van frissche, levenvoedende sappen. Hier is geen vermindering, veeleer zichtbare vermeerdering van instellingen van liefdadigheid, van genootschappen en vereenigingen die zich de verbetering van het lot des behoeftigen niet alleen, maar ook van den minderen man, van den werkmansstand in menigerlei opzicht met warmte aantrekken. Roemt men op het vette hoen dat steeds gouden eieren legt — evenzeer heeft men te roemen op het flinke hoen dat altoos geneigd is om zijne breede vleugelen ter toevlucht uit te spreiden over het gantsche erf.

Heeft de ongelukkige »Armenwet" van 1854 allerongelukkigst gewerkt, en is hij bij zijn vader weer thuis gekomen als een averechtsche en onhandige jongen, »radeloos en verlegen, en met de kous

op het hoofd;" moge de zucht »om het zich met de zorg voor ongelukkigen gemakkelijk te maken" bestaan — de schare bestaat ook, en het getal harer leden is een onuitspreekbaar getal, die het met den in zijn werksaam leven zoo onvermoeiden ouden heer SURINGAR blijven eens zijn: dat weldoen het leven verlengen is. Dat zelfde beginsel, dat eenmaal met den paternoster in de hand het eerste gasthuis stichtte, ademt nog even frisch en even krachtig als voor zes eeuwen geleden, en het is waarlijk geen blaam te rekenen, wanneer een gemoedelijk Duitscher hoofdschuddend opmerkt: »Die Armen- »und Krankenhäuser gleichen eher Palästen als Herbergen des Jam- »mers, einen Reichthum und Ueberfluss verschwendend, der zum »mindesten unzweckmässig ist."

Onze spoorwegstations zijn daarentegen in den regel zoo eenvoudig, waarde Doctor!

»De geesten der menschen hebben grooter neiging tot afscheiding en zelfstandigheid dan tot aansluiting en vereeniging" — is er te midden van ons geklaagd, juist ten opzichte van armenverzorging; maar is daarbij het rechte zwaartepunt wel onder het oog gebleven?

Wat houdt in de Drentsche heiden en veenen nog de Maatschappij van Weldadigheid drijvende?

Wat doet grootendeels de aalmoesniers-inrichtingen, het fonds tot ondersteuning der Gewapende Dienst, en hoeveel van zulken aart niet al, steeds in stand blijven?

Zeg het rustig en met opgeheven hoofde den dichter na:

»Ja, Vaadren! ja, die deugd die u onsterflijk maakt,
Is door ons, schuldig kroost! nog niet geheel verzaakt!
Het echte Neêrlandsch hart kan bij de ellend' nog weenen,
En de armoe schreit ons nog niet vruchtloos aan om brood."

Schrap de leprozenhuizen, door beter deksel en voedsel sinds twee eeuwen ten eenenmale overbodig geworden, van de lijst — en geen enkele soort van gestichten ad pios usus, uit vroeger dagen dagteekenende, zult ge missen; het meerendeel daarvan, tot zelfs de »hotjens" daarbij ingesloten, vindt ge aangegroeid.

Méer dan ooit vroeger heeft men zich de verbetering van den toestand der lagere volksklasse aangetrokken; en ofschoon die hoogst

waardeerbare filantropie ook moge lijden aan ziekelijke uitwassen, die eigenlijk niet veel beters dan »brutalizatie van het kanalje" tot uitgangspunt hebben — de gezonde stam, met zijne krachtige hoofdtakken, heeft heerlijke vruchten afgeworpen. Duizenden kranken of hulpbehoevenden, naar den geest zoowel als naar het lichaam, die in vroegere dagen eenvoudig tot die arme zwervelingen zouden hebben behoord, die eindelijk op den openbaren weg zouden zijn versmacht, of — erger nog wellicht — in kitten en krotten hun jammerlijk aanzijn onder vloeken en verwenschingen zouden hebben geëindigd, is alom een aziel geopend, degelijk genoeg om een LUYKEN onzer dagen den marrenden en sammelenden te doen toeroepen :

»ô Luye, sloffe en traage zielen,
»Waakt uit den droom, en rept uw hielen :
»De Bengel heeft al lang geluid;
»Wie weet hoe kort hy end zal maaken,
»Dat gy niet binnen kost geraaken !"

Wie ter halverwege Deventer en Zutfen aan den straatweg een bezoek aan Gorssel brengt, zal er ook niet nalaten zijne schreden te wenden naar de schoone inrichting, bekend onder den naam van Nederlandsch Mettray, waar verwaarloosde knapen, wier bewolkte toekomst anders met vrij veel zekerheid het tuchthuis omsluierd houdt, door opvoeding en onderwijs langs beteren weg tot beter einde worden opgeleid.

Nabij het aloude Setten, in de Overbetuwe, lag te midden zijner boom- en bloemgaard, zijner groene boomen en heldere vijvers, het buitenverblijf Steenbeek; warme en onbevangen menschenliefde herschiep het in een toevluchtsoord voor die ongelukkige vrouwen, die, op de rampzalige baan der onzedelijkheid geraakt en gevallen, toch in den modder der verdorvenheid niet zijn weggezonken, maar smeekend de handen uitstrekken naar hulp om weder op te staan; eene edele toepassing van het barmhartigheidswoord des voorbeeldigen Meesters: »Ga heen, en zondig niet meer!"

Den rampzaligen krankzinnige wachten niet langer het hok en de kluister die hem zoo gemakkelijk der razernij nabij brengen: geen gewest dat niet zijne gestichten heeft, waar de beklagens-

waardige op de meest zorgvolle wijze wordt verpleegd. Hoe huiveringwekkend een blik op zulk een maatschappij van waanzinnigen ook zijn moge — het is heur ware roem, dat zij werkelijk een kleine maatschappij mag worden genoemd.

Tegenover blinden en doofstommen heeft het medelijden zich niet langer met bloot beklag tevreden gesteld; het heeft zich met ernst tot hen gewend, en gevraagd: »Wat kan ik voor u doen?" En daarop is het aan den arbeid getogen, en het leert thands den blinde met de vingertoppen zien, en den doofstomme met vingerbuigingen spreken, of zelfs, waar de organen daartoe gunstig zijn, geartikuleerde klanken voortbrengen, die der sprake verwonderlijk nabij komen, en aan het natuurlijk gehoor volkomen verstaanbaar zijn.

De achterlijkheid van stompzinnigen is niet te vergeefs bij humane denkers een gezet punt van onderzoek geweest. »Malle Jantjen" of »malle Gerritjen" strekken der onnadenkende straatjeugd niet meer ten baldadigen spot, den ernstigen menschenvriend niet meer tot bron van droeve ergernis: een Idioten-school opent liefderijk hare verpleeglokalen en leervertrekken, en wat eeuwenlang als halfdier onder het laagste peil der bevolking achterlijk bleef, wordt thands minstens tot onmondig kind ontwikkeld.

Dat er nog oneindig veel te doen overblijft, neemt volstrekt niet wech dat er in onzen tijd véel gedaan wordt.

Zie eens rondom u, buiten nog hetgeen ik u aangewezen heb.

Er is geen enkele maatschappelijke wonde, geen enkel maatschappelijk zeer, waaraan niet de vinger is gebracht tot onderzoek, met waarachtig voornemen om, zoo al niet te heelen, te genezen — dan toch te leenigen, te laven, draaglijk te maken.

Of de afschaffing der doodstraf werkelijk en in allen opzichte een der maatschappij bewezen weldaad is, zou ik niet durven beslissen: tegenover groote, niet zelden even holle als luidschallende woorden, staan op dit hobbelige veld ook gants niet gunstig getuigende feiten; doch dat de verdierlijkende volksschouwspelen van geeselen en brandmerken, van hangen en radbraken, voor goed naar het verledene zijn terug gewezen, is ontwijfelbaar een gelukkig verschijnsel, dat maar al te lang naar blijvend bestaan had gehijgd.

De trouwe krijgsman, die onder den brandenden hemel der

keerkringen, in dienst van het Nederlandsch gezag is verouderd of verminkt, vindt door de echt Koninklijke mildheid van onzen menschlievenden WILLEM den Derde op het heerlijk Bronbeek een tehuis, dat hem op de gezelligste wijze, en in de ruimste mate, de doorgestane afmattingen en den geleden nood vergoedt en doet vergeten.

En mocht tot hiertoe de zorg voor den ouden zeeman op dit punt zijn te kort geschoten — de Koninklijke hand heeft zelf den eersten steen gelegd van het gebouw, dat door geldelijke bijdragen der gansche natie, aldus hare dankbare erkentelijkheid uitstortende voor een sinds drie eeuwen veroverd zelfstandig volksbestaan, nabij den vrijen Maasmond, binnen Brielles wallen, is opgericht.

Ontwikkelt de weelde heur licht- en kleurenpracht op uitgebreider schale dan vroeger ooit; liggen hare schatten verlokkend opgestapeld in sierlijke winkels achter het als de dunne lucht doorzichtig spiegelglas — de handwerker blijft niet meer gebannen naar vreugdelooze achterhoeken, waar kleine, dompige huizen. angstig bij-een geschoold, en zich, als tot wederkeerigen steun, half hangend aan elkander vastklemmen, door verweerde vensterruitjens een weinig bemoedigend licht in de enge vertrekjens toelatende: Vereeniging bij Vereeniging stelt zich de zegenbrengende taak om arbeiderswoningen te doen optrekken, eenvoudig ja, maar vrolijk en vriendelijk uit- en inwendig, en zoo mooglijk met een groen bleekveld, door een bloemenrabat ingelijst, aan de Hollandsche zucht voor zindelijkheid en de Hollandsche liefde voor bloemen, ook bij den minderen stand, te gemoet komende.

Slagen nijvere huisvader en zuinige huismoeder door gezamenlijke meêwerking er in om van het sober inkomsten-sommetjen nog een penningsken over te leggen; gelukt het der naauwgezette dienstbode om, zoo al niet van de huur, dan toch van de fooien een »potjen ampart" te maken — de spaarbanken — bijna alom degelijke scheppingen der naar alle zijden in de ruimste mate heil en zegen verspreidende Maatschappij tot Nut van 't Algemeen — zijn in overvloedigen getale dáar om het uitgespaarde geld met intrest te vermenigvuldigen, en de Staat-zelf heeft er zijne eigene inrichtingen bijgevoegd.

Het katkneppelen, het haansabelen, het gans- of palingtrekken,

en dergelijke wreedaartige overblijfselen der middeleeuwen, teeren op hun allerlaatste gras, voor zoo verre zij zich nog buiten het bereik der wet of der ijzeren spoorwegregels in veiligheid hebben weten te stellen, om in hunne afzondering door een beminnaar van oudheden als een zeldzaamheid te worden opgezocht en van alle kanten bekeken. Het baldadige zakloopen, het misselijke stroopplikken, het laffe papeten, en dergelijke flaauwe ruwheden meer, staan evenzeer aan den rand van hun ondergang: Vereenigingen tot veredeling van het Volksvermaak leggen zich met de borst toe op de schoone taak om de mindere klasse ook door middel van openbare en kostelooze uitspanningen te beschaven. Mastklimmen, boegsprietloopen, schijfspuiten, en andere kloeke oefeningen van dien aart, die den knokigen Hollandschen vuisten, den stevigen spieren, den scherp-blikkenden oogen een levendigen prikkel bijzetten, behoeven voor den duur van hun bestaan niet te vreezen: zij zijn te onmisbare faktoren ter ontwikkeling van geest en lichaam beiden, om ze door een gezonde opvoedkunde verwaarloosd te zien; zelfs het even schuldelooze als koddige tobbesteken, met wat daaraan verwant mag zijn, zal zijn bescheiden plaatsjen wel blijven behouden: niet den gullen lach der vrolijkheid, die het stemmige borstbeen tot behoorlijke verruiming dwingt, wil men afgeschaft, maar alleen het dierlijk gegrijns der wreedheid, dat in het godzalig Spanje bij een »bloederig» stierengevecht, doch niet meer op den bodem van Nederland thuis behoort.

De achttiende eeuw schreef over al deze dingen met grooten ophef boekdeelen vol, tintelend van even roerende als welluidende frazen — de negentiende eeuw begreep dat zij handelend moest optreden. En zij heeft óok wel heerlijke frazen verkocht: palmpaaschstokken voor groote kinderen, met azuur en purper en violet en klatergoud en driekroonen opgesmukt — maar, op de schouderen harer zoekende zuster Anna staande, is zij tot kloeker handelen overgegaan.

Eenzijdigheid is een woord dat geen wettige plaats meer vindt op het programma der wakkeren, wier hooggeheven banier het devies voert: »Vooruitgang en ontwikkeling des volks naar a l l e zijden."

Daarenboven niet slechts uitdeelingen van brood en andere spijze, van

voedsel en dek; niet slechts herberging bij zwakheid en ouderdom, verpleging bij ongeval en krankheid, alles om Godswil — maar het is geen zeldzaam verschijnsel, geen barmhartigheid bij uitnemendheid meer, zooals die in het verre verleden den weldadige tot een heilige deed verheffen: het behoort tot de dingen van het dagelijksch leven dat de rijken en de gegoeden binnentreden in het verblijf van den arme en den geringe, om te onderzoeken n a a r, en te voorzien i n den nood, of — wat dikwerf nog zoeter, nog treffender is voor het harte des beweldadigden — om arbeid te geven aan nijvere handen, troostende woorden in rouwe en leed, goeden raad in angstige verwarring.

Wandelt er nochtans onder dat alles volstrekt geen ziekelijke filantropie rond, die bespiegeling voor ervaring neemt, of op zijn best halve waarnemingen voor volkomen onderzoek houdt, en, er een systhematiesch stelsel van heeling op bouwende, heur gebrekkig palliatief voor een proefhoudend surrogaat uitvent?

Ongetwijfeld! Maar geen boom zoo edel, die bij machte is om alle wormsteek van zijne vruchten verwijderd te houden!

Wat overigens nog meer, zoo niet in menig opzicht het meest, zegt — al waren dat schoone paden en wegen die men er ging, het was nog niet de hoofdbaan; deze werd eerst ernstig en krachtig ingeslagen, sinds men zich bevlijtigde op de verspreiding van k e n n i s onder het volk.

Steeds levendiger tot het besef gekomen van de onomstootelijke waarheid der stelling dat de onzedelijkheid de dochter der onkunde is, heeft men meer algemeen dan ooit met de onwetendheid den strijd aangevangen, en dringt haar immer voet voor voet te rug, zij moge zich zoo sterk verschansen als zij wil, al ware het ook achter een gewijd schild met een gezalfd kruis. En de staatswet, aan de wet des vooruitgangs gehoorzamende, heeft er hare krachtige ondersteuning aan toegevoegd: de volkscholen, die allen kinderen van alle volksklassen en van iedere gezinte openstaan, en in het algemeen alle openbare instellingen, bestemd om te voorzien in de opvoeding der jeugd, in het onderwijs, de letteren, en hoogere studiën, zijn te recht en met voorzienig beleid aan alle gezag, aan alle aanmatigende macht en bemoejing van iedere kerk onttrokken, en daarvan ten volle vrijgemaakt. Zelfstandig

heft ten onzent de wetenschap hare kostelijke banier omhoog, en geen gewijde fabel, met wat kunstig geweven nimbus ook omflikkerd, is meer bij machte om daarin ook zelfs maar de geringste belemmering te weeg te brengen. Het geloof vrijlatende in het waardeeren van bovenaardsche dingen, verkondigt zij hare ervaring der stoffelijke voorwerpen en der zinnelijk waarneembare feiten en toestanden onafhankelijk, onbevangen, naar eigen heilige overtuiging. Zelf niet vloekende, glimlacht zij meêwarig over den vloek harer tegenstanders, en gaat zij rustig en met vasten gang haren weg, het anachronisme met stevigen voet meer en meer vertredende.

Waar inzonderheid ten behoeve van den handwerksstand de gelegenheid ter ontwikkeling en opleiding van het nog jonge kind reeds met de bewaarschool aanvangt — wij tellen ongeveer acht honderd dier nuttige instellingen in ons midden — daar zijn de zondagscholen — meer dan honderd — en de herhalingsscholen — ruim honderd vijftig in getal — aanwezig om het nadeel van een door den nooddwang te vroeg afgebroken onderricht weder, zoo mogelijk, goed te maken, of de verzwakte indrukken weder te versterken, en aldus den schat van het verworven weten minstens te behouden, liefst te vermeerderen.

Voor iederen tak van wetenschap, die in dadelijke verbinding staat met het praktische leven, wordt gelegenheid tot onderwijs en beoefening gevonden. De Akademiën van Leiden, van Utrecht, van Groningen, van Amsterdam, en het Atheneum van Deventer bezitten hunne fakulteiten van geneeskunde, van wijsbegeerte, van letteren, van rechts- en godgeleerdheid, en Amsterdam zelfs van paedagogie. Delft biedt den aanstaanden ambtenaar voor de Oost-Indië de gelegenheid om zich te bekwamen voor de niet meer zoo gemakkelijk gerekende taak van werkzaam te zijn te midden eener bevolking, wier aart en aanleg, begrippen en taal, wetten en gebruiken, zeden en gewoonten in den juisten zin des woords zoo hemelsbreed met de onzen verschillen, en die hunnerzijds zoo volkomen het recht van eerbiediging mogen vorderen.

De Landhuishoudkundige school te Groningen stelt de vorderingen der wetenschap dienstbaar aan den landbouw, en maakt hare kweekelingen alzoo door weten vrij van het bijgeloof des achterlijken en daarom nadeeligen sleurs, bij den landman nog maar al

te weelderig tierend op den geëerbiedigden bodem van het voorvaderlijk herkomen.

De Rijks-veeartsenij-school te Utrecht vernietigt meer en meer de kwakzalverij van den hoefsmid, eeuwenlang op de veeteelt van zoo heilloozen invloed.

De koopman, de zeeman, de krijgsman, ja de tuinman kunnen zich bepaald voor hun afzonderlijk vak de hun bijzonder noodige kennis verwerven door het onderwijs in een Handelsschool als te Amsterdam; in het Koninklijk Instituut voor de Marine aan den Helder, of door inrichtingen voor zeevaart als te Amsterdam en te Leiden; in de Koninklijke Militaire Akademie te Breda, of bij het Instructie-bataljon te Kampen; aan de Koninklijke Tuinbouwmaatschappij Linnaeus te Watergraafsmeer.

Heb ik u thands niet door een waarlijk bezield landschap gevoerd? Hoe rijke afwisseling, hoeveel groen, hoeveel bloemen, hoeveel vruchten — en hoeveel licht stroomt daarover heen!

Voorzeker.

Doch zouden we eerlijkheidshalven ook niet eens met een oogwenk bij de schaduwplekken stilstaan, en de schrale velden, de brake akkers, de onontgonnen zandbodems gadeslaan?

Een beschuldigende klachte rolt u in het oor: de echo eener stemme uit het laatst der vorige eeuw. Zij is snerpend.

»De opvoeding der kinderen" — dus klinkt het — »door welke de Nederlander behoort gevormd te worden tot eenen waardigen burger, wordt helaas! of geheel verzuimd, of verkeerdelijk ingericht; het kind der grooten, meestal door vreemden opgevoed, en al vroeg door dartelheid, weelde, en hoogmoed bedorven, — de kinderen der burgeren meer door luimen dan regelen bestuurd en geleid, — en de kinderen van den gemeenen man genoegzaam geheel aan zich zelven en de natuur overgelaten, — de gesteldheid der scholen over het algemeen zeer gebrekkig, en weinig geschikt om de kundigheden te vermeerderen, en de natuurlijke vermogens der kinderen op eene behoorlijke wijze te ontwikkelen en aan te wenden tot nut van het algemeen."

Hard luidt het woord over »Neêrlands Jongelingschap, wier krachten reeds vroeg verspild worden door spoorloosheden; wier edelste jaren verloopen in ongebondenheden, en wier zielen ledig

blijven van vereischte kundigheden, om eens, elk in zijnen kring, het vaderland en de samenleving van nut te zijn. — Vele jongelingen van den »haut gout" verwijfd, wellustig, zonder beginselen van godsdienst en deugd, zonder zeden, zonder inspanning om zich wetenschap te verkrijgen. — De jufferschap verslaafd aan den »Ton," en eerbiedig gehoorzaam aan de veranderlijke grillen der »Mode", het hoofd en hart vervuld met het zinnelijke, en zich niet bemoeiende met datgeen, hetwelk den geest met beminnelijke hoedanigheden en nuttige volmaaktheden versieren kan.

»De huwelijken ziet men verminderen en zeldzamer worden — de huwelijken, gesloten min door ware liefde en oprechte wederzijdsche genegenheid, dan door belang, door het vermogen van het geld, en soortgelijke — gesloten alsof men over eene koopmanschap handelde, en dikwijls onteerd door bedriegelijke zoogenoemde huwelijksche voorwaarden."

Tengevolge daarvan: »zoo weinig huwelijks-liefde, die eenen echten man en vrouw als tot één persoon maakt, en geheel voor elkanderen doet leven — maar integendeel schenden van de huwelijkstrouw, en allerhande wellustig bejag. In de huishoudingen zelven de weelde, pracht en verkwisting ten hoogsten top gevoerd, terwijl aan den anderen kant de gemeene man door de prangendste armoede gedrukt wordt."

De beschaving der maatschappelijke deugden leert »dat de Nederlanders omtrent dezelven meestal geheel ontaard zijn van hunne voorouderen — de samenleving en onderlinge verkeering op den laagsten trap; de gulheid, rondborstigheid onderlinge achting en gemeenzaamheid verdrongen door buigingen, »komplimenten," en »etiquetten", of veranderd in stroefheid, in onderlinge vermoedens, waardoor al het genoegelijke en nuttige uit de samenleving geweerd wordt. — Voor het overige de uitspanningen en vermaken òf kinderachtig, òf tijd en geld verkwistend, òf ongeregeld.

»Wij vonden bij de Nederlanders eigenliefde, waan en hoogmoed, welke weder de bron zijn van stijfhoofdigheid, en tevens, hoe onbestaanbaar dit ook schijnen moge, een verregaande, ja slaafsche zucht tot navolging van de zeden van andere volken, gepaard met eene verkleefdheid aan zekere oude gewoonten, die men

hardnekkig blijft aanhouden. — Verheffing op geboorte, op rang, of op rijkdommen, met verachting van min aanzienlijken. — De veerkracht verslapt, de arbeidzaamheid uitgedoofd, en de ijver in eene gevoelloosheid en onaandoenlijkheid veranderd. — Daaruit slaafsche geest en lusteloosheid, bijzonder bij den burger, en vooral bij den gewonen man. — De oude milddadigheid, gesproten uit medelijden met den ongelukkige, thands geoefend uit onzuivere beginselen. — Zich zelven ongelijk in het gedrag jegens vreemdelingen. — Onze stranden niet gastvrij. — De Natie meer wreed en wrokkend dan moedig en dapper. — Weinig gevoel van vriendschap, en de oude oprechtheid verwisseld met list en bedrog. — Onderlinge afkeer of afgunst, vernist met het schijnschoon van eene uiterlijke wellevendheid. — Trouw, eerlijkheid, zuinige spaarzaamheid, allen hoofddeugden, die tot de welvaart en het behoud van Nederland zoo hoogst noodzakelijk zijn, genoegzaam verdwenen, en als verouderd en buiten gebruik — verders de liefde tot het Vaderland, tot het algemeen belang, tot de Vrijheid, aan velen onbekend, bij velen verflaauwd, terwijl het bijzonder belang en vuige eigenbaat de harten van velen vervuld heeft."

Ten opzichte van geleerdheid en volkssmaak: »droevige onkunde, welke, over het geheel gesproken, met vale vlerken Nederland overdekt, en die bijzonder in den burgerstaat en bij den gemeenen man plaats heeft gegrepen — de volkssmaak over het geheel onnatuurlijk en valsch. — De staat der geleerdheid en wetenschappen kwijnende — de toestand der Latijnsche scholen verre van voordeelig te zijn, de Hoogescholen verminderd in getal en kunde en ijver der leerlingen, en beiden over het geheel niet veel uitmuntends voor de toekomst belovende.

»De gesteldheid van den godsdienst, indien men in vergelijking zal spreken, nog verre weg de ongunstigste van allen. — Onder het gros der natie eene verbazende onkennis in de eerste beginselen van den redelijken Godsdienst der christenen — het openbaar en bijzonder onderwijs weinig geschikt om kundigheden te verbreiden, en nutteloos gemaakt door gebrek aan onderzoeklust — verzuim van het Godsdienstig onderwijs, of verkeerde inrichting van hetzelve bij de opvoeding der kinderen. — Verkeerde denkbeelden en gronden nopens het lidmaatschap der gemeente, in de

belijdenis van het geloof. — Eene naargeestige verbeelding, alsof de Godsdienst een last, iets donkers en treurigs ware, gevolgd door heilloos o n g e l o o f, of dweepziek b ij g e l o o f. — Openbare en bijzondere of huisgodsdienst, beiden in het grootste verval. — Oneerbiedigheid omtrent de heiligste plegtigheid van den Christen-Godsdienst, den Doop, en in tegendeel te nauw gezet, tot bijgeloof toe, omtrent het heilig Avondmaal, welks bedoeling van zeer velen geheel gemist wordt. — De huisgodsdienst in vele huisgezinnen geheel verwaarloosd. — Velen, die den Godsdienst beschouwen als een breidel voor het gemeen in de handen der Overheid; anderen, door verkeerden ijver gedreven, neigende tot k e t t e r m a-k e r ij, en voor de rechtzinnigheid ijverende, terwijl zij de liefde verwaarloozen. — Het geloof en vertrouwen op het Opperwezen iets geheel zeldzaams, maar broedertwist, verdenkingen, haatlijke beschuldigingen menigvuldig. — Hierbij komt schaarschheid in jongelingen die zich tot den Godsdienst wijden, en vooruitzicht van gebrek aan kundige en rechtschapen Leeraren van den Godsdienst."

De slotsom der opmerkingen alzoo: »De zedelijke toestand der groote wereld geheel afgeweken van de deftigheid der oudvaderlandsche zeden. — De Leeraarstand niet zonder gebreken, en tevens eene minachting jegens denzelven, die lichtelijk tot minachting jegens den Godsdienst overslaat. — De burgerstand, hoezeer anders de oude zeden het langst behoudende, en in zijnen middenstaat de voorschriften der deugd volgende, niet meer vrij van besmetting. De gemeene man bijna geheel zedeloos, en alleen door de zinnelijkheid geleid, en door vrees, maar niet door plicht bestuurd. — Met één woord, het zedebederf onder alle standen verspreid, onder de inwoners der steden en die ten platten lande, onder onze kustbewoners en eilanders, zeevarenden en soldaten, tot de klasse der dienstboden toe.

»Zóo donker is het algemeene tafereel van den zedelijken toestand der Nederlandsche Natie op het einde der achttiende eeuw. — Niet dat er nog geene deugdzamen gevonden worden, doch derzelver getal is klein, en kan uit hoofde der algemeene verbastering nauwelijks in aanmerking komen. — En dat dit tafereel naar waarheid geschetst is, getuigen alle monden, in de eenparige belijdenis, die men alomme hoort afleggen, hoe weinigen dan ook voor

zich zelven hun deel aan het algemeen verderf beseffen of erkennen zullen.

»Treurig staart de Vaderlander op dit somber Tafereel, en de menschenvriend loost een diepen zucht uit den beklemden boezem.'›

Maar dat is immers de overdrijving der zwartgalligheid, die uit los daarheen drijvende wolken een somberen dag, uit overspoelde waardgronden een verdronken provincie maakt!

Onmogelijk is dat niet.

Toch — »Ik heb het volk leeren kennen hier als elders" — klinkt daar een even bevoegde als krachtige stem uit Zeeland — »en het is mij duidelijk dat het volk dom is en onbeschaafd, »ruw en wreed, onder een vernis van huiselijkheid."

En bijna gelijktijdig gaat er in het zuivelrijke Noord-Holland een stem op: »Te betreuren is het, dat er nog dierenbeulen worden aangetroffen in een land als het onze, waar een der hoofdbronnen van bestaan uit dieren voortvloeit. Op de tentoonstellingen van landbouw wordt de stier met goud bekroond. En toch wordt zoo'n nuttig dier na gedane diensten ter markt gebracht, en onthaald op een regen van stokslagen; ouden en jongen doen hun best om hem af te ranselen en te mishandelen, ja zelfs worden die beulen als het ware aangemoedigd door velen van wie men dit het minst verwacht, en die door hunne goedkeuring toonen weinig menschelijkheid te bezitten!"

En neem nu ook eens akte van een ander woord, in deze dagen gesproken. Lees eens wat een juridiesch weekblad — het Paleis van Justitie — opmerkt, naar aanleiding der veroordeeling van een onwaardige moeder, die heur vijfjarig kind op gruwzame wijze heeft mishandeld.

»Het mag waar zijn, dat het geval zelden ter kennis des strafrechters komt — zeldzaam is het geval zelf werkelijk niet. Men behoeft slechts de straten en wegen te bewandelen, om getuige te zijn van de wijze, waarop velen uit de lagere standen zich niet ontzien in het openbaar hunne kinderen lichamelijk te kastijden. Bij de drukkende hitte is een kleine, snakkende naar een weinigje vrijheid en frissche lucht, de onderaardsche kluis, die velen te Amsterdam nog tot woning verstrekt, ontloopen, en de moeder, die het kind alleen heeft achtergelaten, ontmoet het op de straat. Eenige

onbarmhartige stompen op rug en borst, eenige schoppen, vergezeld van de afschuwelijkste scheldwoorden, drijven het arme schaap naar huis, en wat er nu in huis nog volgen zal, dat kunt gij u voorstellen, wanneer gij het sidderende kind om erbarmen hoort schreien: »Ach moeder, ach moeder — houd op! Sla mij niet meer — ik zal het nooit weer doen!" Dikwijls waren wij getuigen van zulke tooneelen, en dan hadden wij slechts ten troost: »Arme kleine! gij zult wel niet zooveel pijn gevoelen als onze kinderen, indien zij eens op dezelfde ruwe wijze behandeld werden als gij: immers — van uw eerste jeugd af zijt gij er aan gewoon geraakt om geslagen en mishandeld te worden. Gij zijt reeds verhard in de pijn, gij gevoelt zoo fijn niet meer: de onbeschaafdheid uwer ouders heeft u gevoelloos gemaakt. Gevoelloos, ja — maar niet alleen voor u zelven: ook voor anderen. Gij beseft ook niet meer welk leed anderen door uwe handelingen ondervinden, en wat uwe ouders op u hebben toegepast, dat past gij later op uwe kinderen en op uwe medemenschen toe!

»Welk een gewichtige taak, nog door de school te volbrengen, vóor dat zij in alle rangen en klassen der maatschappij het menschelijke in den mensch zal hebben doen ontkiemen en zich ontwikkelen! Dat is de groote roeping van de school der toekomst. Maar hoe moeielijk is het haar gemaakt, waar zij binnen hare muren eene bevolking ontvangt, die niet naar woorden en overreding, maar slechts naar slagen gewoon is te luisteren! De ouders behandelen hun kind in huis als een redeloos dier; hoe zal het naar den onderwijzer hooren, die het in de school als een mensch wil en moet behandelen?

»Welk een moeielijke taak heeft de school, waar zoo verdierlijkte individuen tot haar worden gezonden!"

Gij ziet alzoo: is er veel, en veel noodigs verricht — veel, en veel noodigs blijft er te verrichten over.

En voorzeker nog wel altoos het eerst op het terrein van onderwijs, dat, ondanks alle verbeterende wetten en besluiten en reglementen, niet in zijn vollen omvang kan werken, zoolang de Regeering heur zoetemelksbegrip van vrijheid niet uit den emmer werpt, en het schoolgaan niet verplichtend maakt; zoolang onwaardige Plaatselijke Besturen schandelijk ten achter blijven in hun

plicht om te zorgen voor voldoende bezoldiging der onderwijzers.

Bereid eerst duchtig en volkomen den akker, al eer gij het goede zaad zaait waarvan gij wilt dat het rijkelijk ten oogst zal dragen. Het eerst uwe palen stevig en vast in den veenachtigen grond, zoo ge niet wilt dat uwe fundamenten, met hoeveel zorgvolle naauwkeurigheid ook gelegd, reeds aan het gevaar van verschuiving zullen blootstaan, eer gij uw gebouw misschien nog ter helfte zult hebben opgetrokken.

Onze maatschappij, zoo als zij is, is het gewrocht der tijden, een kind van vervlogen werkelijkheden: hare actualiteit, haar heden is een werkelijkheid voor de toekomst. Wee der regeering, den staatsman, den burger, die hare werkelijkheid niet erkent! — De werkelijkheid omhelzen, haar leiden, haar vruchtbaar maken — ziedaar de plicht van ieder, maar inzonderheid van hen, die geroepen zijn om op de regeling der samenleving in land of gemeente invloed uit te oefenen. [1]

Daarom vóor en voor alles het eerst het onderwijs, opdat het waarlijk worde, langs den door de natuur en de geschiedenis onzes volks aangewezen weg, een immer toenaderen tot het groote ideaal: de vrije mensch in den vrijen staat — vrij gemaakt door het weten, door het duurzaam gebruik der kostelijke vrucht van den onschatbaren boom der kennis, door de hand des Alwetenden geplant te midden der heerlijkheid zijner volmaakte schepping, opdat ook wij, gevoed wordende en voedende, werkzaam zouden streven naar volmaking van iederen menschelijken toestand.

En wat er daarop dan nu terstond verder valt te doen?

Ik bid u — wáar was in het blijkbaar zoo bevoorrechte Israël, ooit de boetprediker, die, de wonden zijns volks in zijn tijd optellende en aanwijzende, ook terstond alle middelen tot heeling wist aan te wijzen?

Ook is er ten onzent genoeg dat zoo oogenblikkelijk aan iederen onbevangen blik in het oog valt, dat het geen aanduidenden vinger meer behoeft.

Tegen den waarachtig bozen geest van Nederland, den demon van den sterken drank, die er rondgaat als weleer de duivel in Ro-

1 Baron HUGENPOTH.

meinsch Palestina, zoekende wie hij zou mogen verslinden, heeft de Staat eindelijk de stevige vuist verheven — maar waarom blijft de krachtige hand uit om den vuilen onheils-poel, die, lichaam en ziel verpestend, steeds zwelt en zich uitbreidt, ten minste binnen zijn eigen modderbedding te rug te dwingen? Waarom wordt in het hoogste staatslichaam de tijd verbeuzeld met gebabbel over grand tenue en slopkousenriempjens, en reglementeert men gekleurde buisjens en koperen knoopjens — en laat middelerwijl de naakte prostitutie op de meest bandelooze wijze heur rampzalig spel drijven?

O gy Hoogmogende Heeren! gy diepdenkende mannen! die al de volheid uwer aandacht, al den rijkdom uwer wijsheid soms ten koste legt en besteedt aan de overpeinzing des gewichtigen onderwerps van... het huwelijk van een Officier met een bakkersdochter — de maatschappij heeft recht om betere en degelijker inspanning van u te eischen, en gy hebt niet het recht om haar, van uw hoog standpunt uit, met zulke nietige kinderachtigheden af te schepen.

Dat men zich aan onze »groene tafel" gezet met 's Lands verdedigings-middelen bezig houdt — voortreffelijk: hoe ernstiger zelfs hoe beter. Doch zou het der plaatse niet even waardig, ja zou het daar geen roeping, geen plicht zijn, om eens ernstig te onderzoeken of de vage stelling »Kunst is geen regeeringszaak," gelukkig reeds tot het verledene behoorende, nog geen staartjen heeft nagelaten?

Dan, ongetwijfeld, kwamen wij voorzeker in het bezit eener met behoorlijk begrip en kennis van de eischen der Kunst ingerichte Akademie van beeldende kunsten, waar de eenheid aller kunst, in het harmoniesch verband en de onderlinge machtige wisselwerking der verschillende plastische kunsten op elkander, niet langer driestwech wierd geloochend, door er het onderwijs in de archie-kunst van los te rijten — de bouwkunst onttrokken aan de Rijks-Akademie, waar zij onmisbaar is, en geworpen in den schoot der Delftsche politechnische school, die met de ook uitnemendste krachten niet in staat is om haar de volheid der noodwendige voeding te kunnen verschaffen.

Ik zal niet beweeren dat daarmeê een einde zou komen aan dat walgelijk schouwspel van schreeuwen en dringen en opstuwen en gints en weêr zeilen als een dronkemanstroep, dat de »effectenhoek"

der Amsterdamsche Beurs zoo dikwerf te zien geeft, als wilde men er DARWIN drasties het bewijs leveren dat de mensch van nog iets akeligers dan van der apen ouders afstamt.

Maar de Nederlandsche kapitalist zou dan tot het besef kunnen komen dat hij verplichtingen heeft tegenover de Nederlandsche industrie; en nevens het walgelijke schouwspel binnensmuurs, zou men niet het schandelijke buitensmuurs zien, dat Engelsch kapitaal een Rijnspoorweg mooglijk heeft gemaakt, Engelsch kapitaal Amsterdam van het zoo onmisbaar duinwater voorziet, Engelsch kapitaal het verbindingskanaal tusschen Amsterdam en de Noordzee heeft doen graven!

De Zuiderzee kon dan gegronde hoop voeden om door Hollandsch geld nog eens weder als een bloeiende landstreek aan Nederland te rug te worden geschonken, en Vereenigingen, die zich bezig houden met het spinnen van rag, zouden worden vervangen door kloeke Maatschappijen tot beplanting van het wel schrale maar geenszins voedinglooze duin, en tot vruchtbaarmaking der woeste heidevelden door verstandige aanwending der houtkultuur.

Zulke feiten konden dan krachtig prikkelende spooren en machtige hefboomen zijn tot wederopwekking en verheffing van den ouden volksgeest, vooral ook door een niet jammerlijk opgeschroefd, maar eenvoudig, degelijk, lager onderwijs, waarin der moedertaal die behoorlijke ruimte werd toegekend, die haar thands door allerlei dwaze ministerieele voorschriften wordt ontzegd.

Verheffing van den ouden volksgeest, den geest van kloeke ondernemingslust en volhardende wilskracht op elk gebied van ervaring en nadenken!

»In waarheid" — men zegge het den bezielden redenaar na [1] »ons volk moet weder dien weg opgaan.

»Het moet begrijpen dat het als een klein bolwerk der vrijheid en der beschaving kan blijven bestaan, mits het aan zich-zelf hooge eischen stelt, mits het hoog den standaart opheft. Men kan een kleine kern blijven, zoo men slechts alle zedelijke en intellectueele krachten in zich ontwikkeld en tot uitdrukking brengt.

»Ons volk moet meer en meer een hoog programma stellen.

---

1 Mr. QUACK.

»Maar op dat programma moet niet gelezen worden dat men Koloniën behoudt met het doel om ze uitsluitend voor ons land te exploiteeren, terwijl men die Kolonien, wanneer ze niet meer zóo te exploiteeren zijn, eenvoudig-wech verkoopt; — maar op dat programma moet niet staan dat men het Hooger Onderwijs laat verloopen en verkwijnen; — maar op dat programma moet niet voorkomen dat men onze kunstschatten liever over de grenzen laat trekken, dan ze behoorlijk te verzamelen en voor ons volk toegankelijk te stellen; — maar op dat programma moeten niet gegrifd zijn regelen van kruidenierspolitiek: — neen, dat programma moet iets hartverheffends bevatten.

»Nieuwe levensmoed, meer werkzaamheid, meer haat aan het middelmatige, een levenwekkende gisting, wat meer poëzie, de drijvende kracht van het Ideale."

En de eerste en stevigste en de onverwrikbaarste grondslag van dat alles is alweder het onderwijs, het degelijk, gezond, n i e t o v e r l a d e n, vruchtbaarmakend onderwijs: de genius der kennis straalt zonnelicht van zijne lokken, en regen druppelt van zijn wiekenpaar.

Maar dan op dien gewichtigen weg ook niet voortgesukkeld als een menschelijk dier, met de blikken slechts naar de aarde: opgeheven het hoofd, want arbeiden alleen is niet genoeg. Het woord des werkmeesters in SCHILLERS Lied von der Glocke zij de overtuiging van allen:

Der Segen kommt von Oben.

»Von Oben" — doch immer met krachtige echo in het menschelijk geweten, zonder tusschenkomst van eenigen derde, wien ook, die de reinklinkende stem gewoonlijk vervalscht.

Bij al ons streven ter volmaking van ons zelf en van anderen; bij al het arbeiden tot het heil van Vaderland en medeburgers, zij het de godsdienst die ons doorstroomt met heur weldadig licht, dat over alles uitstraalt. Alle licht is, zonder dat, schijngloed, is valsch. Maar dan ook geen valsche opvatting van het w e z e n der g o d s dienst. Het is, zooals een groot man [1] onder ons heeft gezegd:

1 Prof. DE BOSCH KEMPER.

niet in de uitwendige vormen slechts, waarin kerkdienst bestaat. Deze moge de menschen onder een strenge kerkwet, of onder de voogdij van vrome priesters plaatsen, en tot beteugeling van onzedelijkheid en begeerlijkheid eenige dienst bewijzen — zij wekt niet alle menschelijke krachten op tot werkzaamheid, zij roept niet alle vermogens van den mensch tot ontwikkeling.

Niet de godsdienst der methodisten, die in leefwijze en godsdienstige gebruiken het wezen der godsdienst meenden te vinden: zulk eene vormelijke godsdienst moge ijver doen geboren worden — zij schenkt geene allesbezielende kracht.

Niet die godsdienst, waarbij men meent dat de zaligheid afhangt van een leerbegrip, van eenen menschelijken gedachtenvorm; zij blaast den strijd der godsdienstige meeningen fel aan, zonder vruchtbaar te zijn voor het godsdienstig leven.

Het minst van allen die zoogenoemde godsvereering, waarbij de mensch in vermetelen waan, in plaats van zich een kind des Allerhoogsten te erkennen en tot God op te klimmen, zich God waant, en in zelfregeering het toppunt zijner grootheid zoekt, maar er de slavernij van eigen waanwijsheid en bekrompen zelfzucht vindt.

Niet van een priesterdom, noch van een strengen leefregel, noch van een leerbegrip, noch van eene vermetele wijsbegeerte wacht de maatschappij hervorming en welvaart — maar alleen van die éenige waarachtige godsdienst, die in toewijding van den geheelen mensch aan God bestaat.

Alleen de christelijke Godsdienst — »dat is het reine begrip van plicht tegenover God, zichzelf, en zijne medemenschen, van geen kerkelijk dogma, welk ook, afhankelijk niet alleen, maar daardoor veeleer jammerlijk belemmerd, en niets uitstaande hebbend met alle frischheid des geestes verlammende vormen —" in oprechtheid des gemoeds aangenomen, roept alle menschelijke vermogens tot volkomen ontwikkeling. De krachtsinspanning die zij doet geboren worden, kent geene grenzen, haar moed geene teleurstelling, hare hoop geene bezwaren. Zij wordt door miskenning niet verkoeld, door moeite niet afgeschrikt: want Gods adem bezielt haar, en Gods wijsheid is haar richtsnoer. Zij roept de wetenschap tot een voortdurend zoeken, maar met de

bemoedigende belofte, dat die zoekt, vinden zal. Zij geeft het bevel: »Hebt uwen naaste lief als u-zelf, zegent die u vervloeken;" maar met de belofte »dat eenmaal menschen g e l u k de vrucht der menschen l i e f d e zijn zal"

Zie nu: d a t is de grondwet voor alle Staten die wèl willen varen, voor alle volkeren die gelukkig willen zijn. Zij heeft geene herziening noodig: de letteren, waarmeê zij gegriffeld is, zijn eeuwig. Die haar van zich stoot, straft zich-zelf met onrust, verwarring, omdooling — en rust en vrede keeren niet, voor hij tot haar te rug keert.

Of het Nederlandsche volk van die waarheid weldra op het innigst doordrongen mocht worden! Het sloot de waarborg in zich voor eene toekomst, waarbij ook ons schoonst verleden verbleekt van glans! Het bevatte de verzekering van een vaster inwendigen vrede, dan wij in de dagen van onzen hoogsten bloei ooit hebben gekend.

En zoo herhale ik dan nogmaals, ernstig en dringend:

Wij hebben eenmaal de zee beheerscht, en volkeren de wet voorgeschreven; wij hebben Europa en de waereld doen spreken v a n, doen buigen v o o r den Leeuw van Nederland, omwapperd van zijn driekleurige Oranjebanier. Dat behoort tot het verledene; dat keert nimmer weder te rug — en behoeft ook niet te rug te keeren. Een andere toekomst ligt voor ons: een grootschere nog — en d i e is bereikbaar. En zoo ge terecht gehecht blijft aan den ouden Nederlandschen Leeuw — gij kunt hem ook in die toekomst behouden: en gij kunt er hem zien, verjongd door de glorie der overwinning, met zijn ouden standert, uitwaaiende boven de golvende manen, maar den fieren klaauw rustende op een nieuw blazoen, waarin ge het devies lezen zult:

HET IS SCHOONER

HET Z E D E L IJ K S T E,

DAN

HET M A C H T I G S T E

VOLK DER AARDE

TE ZIJN.

